

T.C.
DOKUZ EYLÜL ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
DOKTORA TEZİ

72824

DIŞA AÇILMA SÜRECİNDE TÜRK SANAYİİNİN KORUMA YAPISININ ANALİZİ

HAZIRLAYAN
MEVLÜT ÇETİNKAYA

72824

DANIŞMAN
PROF. DR. NEVZAT GÜRAN

1998 - İZMİR

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

Doktora tezi olarak sunduğum “Dışa Açılma Sürecinde Türk Sanayiinin Koruma Yapısının Analizi” adlı çalışmanın, tarafımdan, bilimsel ahlak ve geleneklere aykırı düşecek bir yardıma başvurmaksızın yazıldığını ve yararlandığım eserlerin bibliyografyada gösterilenlerden oluştuğunu, bunlara atıf yapılarak yararlanılmış olduğunu belirtir ve bunu onurumla doğrularım.

...../...../ 1998

Mevlüt ÇETİNKAYA

TUTANAK

Dokuz Eylül Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsünün ...11.../06.../1998 tarih ve ...11...sayılı toplantısında oluşturulan jüri, Lisansüstü Öğretim Yönetmeliği'nin ..21.. maddesine göre İktisat Anabilim dalı doktora öğrencisi Mevlüt ÇETİNKAYA'nın "Dışa Açılma Sürecinde Türk Sanayinin Koruma Yapısının Analizi" konulu tezi incelenmiş ve aday ..30/06/1998 tarihinde, saat ..14⁵⁰... 'da jüri önünde tez savunmasına alınmıştır.

Adayın kişisel çalışmaya dayanan tezini savunmasından sonra 75... dakikalık süre içinde gerek tez konusu, gerekse tezin dayanağı olan anabilim dallarında jüri üyelerince sorulan sorulara verdiği cevaplar değerlendirilerek tezin ..başarılı... olduğuna oy birliği.....ile... karar verildi.

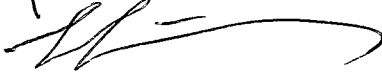
BAŞKAN

Prof. Dr. Muzaffer DEMİRCİ

ÜYE

Prof. Dr. Nevzat GÜKAN

ÜYE

Doç. Dr. Ömer ARMAN

YÜKSEKÖĞRETİM KURULU DÖKÜMANTASYON MERKEZİ

TEZ VERİ GİRİŞ FORMU

Tez No Konu Kodu Üniv.Kodu :

Tezin Yazarının ;

Soyadı: ÇETİNKAYA Adı: Mevlüt

Tezin Türkçe Adı: Dışa Açılma Sürecinde Türk Sanayiinin Koruma Yapısının Analizi

Tezin Yabancı Dildeki Adı: The Analysis of the Protection Structure of the Turkish Industry in the Process of Outward Orientation

Tezin Yapıldığı

Üniversite: Dokuz Eylül Üniversitesi Enstitü : Sosyal Bilimler Enstitüsü Yıl:1998

Diğer Kuruluşlar

Tezin Türü:

1- Yüksek Lisans ☐

Dili :Türkçe

2- Doktora ☒

Sayfa Sayısı :

3- Tıpta Uzmanlık ☐

Referans Sayısı:

4- Sanatta Yeterlilik ☐

Tez Danışmanlarının

Ünvanı: Adı Soyadı:

Prof.Dr Nevzat GÜRAN

Türkçe Anahtar Kelimeler

İngilizce Anahtar Kelimeler:

1-Koruma

Protection

2-Koruma Yapısı

Protection Structure

3-Dışa Açılma Süreci

Process of Outward Orientation

4-Efektif Koruma

Effective Protection

5-Nominal Koruma

Nominal Protection

Tarih:

İmza:

ÖZET

“Dışa Açılma Sürecinde Türk Sanayinin Koruma Yapısının Analizi” konulu çalışmamızın temel amacı, dışa açılma ve liberalleşme çabalarına paralel olarak daha liberal dış ticaret politikalarının izlendiği 1980 sonrası dönemde, Türk imalat sanayinin koruma yapısı ve gelişiminin belirlenmesi ve değerlendirilmesidir.

Çalışma dört bölümden oluşmaktadır. İlk iki bölüm konunun teorik tartışmasına, son iki bölüm de Türkiye deneyimine tahsis edilmiştir. Birinci bölüm, korumanın anlamı ve ölçülmesi ve dış ticaret teorisinin gelişiminde korumacı ve liberal yaklaşımların yeri konusunda açıklamaları içermektedir. İkinci bölümde, koruyucu dış ticaret politikalarının araçları, etkileri ve amaçları teorik çerçevede tartışılmıştır. Üçüncü bölümde, 1980 öncesi ve sonrası dönemler itibarıyla Türkiye’nin dış ticaret politikalarındaki temel dönüşümler sunulduktan sonra, içe-dönük ithal ikamesi politikalarının uygulandığı 1980 öncesi dönemde sanayinin koruma yapısı incelenmiştir. Dördüncü bölümde, 1980 sonrası dönem için Türk imalat sanayiindeki nominal ve efektif koruma oranları hesaplanmış ve bu dönemde benimsenen dışa-açık, ihracatı teşvike yönelik sanayileşme stratejisinin etkileri analiz edilmiştir.

Çalışmamızın bulguları, daha liberal ticaret ve döviz kuru politikaları izlenmesinin bir sonucu olarak, 1980’li yılların başlarından itibaren Türk imalat sanayiinde gerek nominal gerekse efektif koruma oranlarının önemli ölçüde aşağıya çekildiğini göstermektedir. Türkiye’de koruma oranlarının düşmesinde, Avrupa Birliği ile gümrük birliğinin tamamlanması yönündeki çabalar da önemli bir rol oynamıştır. Türk üreticilerin yabancı üreticilerle böylesi düşük koruma oranları altında rekabet edebilmeleri gerektiği gerçeği dikkate alındığında, Türk sanayilerinin Gümrük Birliği ve GATT kurallarına uygun araçlarla desteklenmesi önerilebilecektir. Bu çerçevede öncelik özellikle üretimde verimlilik ve kaliteyi yükseltecek yatırımların teşvikine verilmelidir.

ABSTRACT

The main purpose of our study, the title of which is "The Analysis of the Protection Structure of the Turkish Industry in the Process of Outward Orientation" is to determine and evaluate the structure and development of protection in the Turkish manufacturing industry for the period after the early 1980's, during which more liberal foreign trade policies have been pursued in line with the efforts of outward orientation and liberalization.

The study consists of four chapters. The first two chapters are devoted to theoretical discussion of the subject matter, and the last two chapters to the Turkish experience. Chapter One contains explanations about the meaning and measurement of protection, and the place of protectionist and liberal approaches in development of foreign trade theory. In the Second chapter, the means, effects and aims of protective trade policies are discussed theoretically. In chapter Three, the major transformations in Turkey's foreign trade policy for the periods before and after 1980 are presented, and then the protection structure of industry is examined for the period before 1980, during which inward-looking, import substitution policies were pursued. In chapter Four, nominal and effective protection rates in the Turkish manufacturing industry are measured for the period after 1980, and the effects of outward-oriented export promotion industrialization strategy adopted in this period are analysed.

The findings of our study show that both nominal and effective protection rates in the Turkish manufacturing industry have been considerably dropped since the early 1980's, as a result of the implementation of more liberal trade and exchange-rate policies. The efforts towards the completion of customs union with the European Union have also played an important role in the lowering of protection rates in Turkey. When taking in to account the fact that Turkish producers under such lowered protection rates, it can be proposed that Turkish industries should be supported through instruments which are in accordance with the Customs Union and GATT rules. Within this framework, priority should be given especially to the promotion of investment which will improve efficiency and quality in production.

İÇİNDEKİLER

İÇİNDEKİLER.....	I
TABLOLAR DİZİNİ	VII
ŞEKİLLER DİZİNİ	IX
GİRİŞ	1
1. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ VE AMACI.....	1
2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ	2
3. ARAŞTIRMANIN PLANI	4

BİRİNCİ BÖLÜM

KORUMACILIK VE DIŞ TİCARET TEORİSİNİN GELİŞİMİNDEKİ YERİ

1. KORUMA KAVRAMI VE ÖLÇÜLMESİ.....	6
1.1. DAR VE GENİŞ ANLAMDA KORUMA.....	6
1.2. GELENEKSEL VE YENİ KORUMACILIK	7
1.3. NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA.....	8
1.3.1. NOMİNAL KORUMA ORANI.....	9
1.3.2. EFEKTİF KORUMA ORANI VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ.....	9
1.3.2.1. SERBEST DIŞ TİCARET VERİLERİ İLE EFEKTİF KORUMA ORANININ HESAPLANMASI.....	12
1.3.2.2. KORUMA SONRASI VERİLERLE EFEKTİF KORUMA ORANININ HESAPLANMASI.....	14
1.3.2.3. DIŞ TİCARETE KONU OLMAYAN GİRDİLER VE EFEKTİF KORUMA ORANININ HESAPLANMASI.....	15
1.4. EFEKTİF KORUMA VE YURT İÇİ KAYNAK MALİYETİ.....	15
2. DIŞA AÇILMA VE DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ	16
2.1. DIŞA AÇILMANIN ANLAMI VE GÖSTERGELERİ	17
2.2. DÜNYA TİCARETİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİNDE İKİ EĞİLİM: GLOBALLEŞME VE BÖLGESELLEŞME.....	18
2.2.1. ULUSLARARASI TİCARETİN KURUMSALLAŞMASI VE GLOBALLEŞME..	19
2.2.2. ULUSLARARASI TİCARETİN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME İÇİNDE SERBESTLEŞMESİ	20
3. DIŞ TİCARET TEORİSİNİN GELİŞİMİ İÇİNDE LİBERAL VE KORUMACI YAKLAŞIMLAR.....	22
3.1. MERKANTİLİST YAKLAŞIM.....	22

3.2. KLASİK VE NEO-KLASİK SERBEST DİŞ TİCARET TEORİSİ.....	24
3.3. SERBEST DİŞ TİCARET TEORİSİNE TEPKİLER VE KORUMACI YAKLAŞIMLAR	28
3.3.1. MİLLİYETÇİ EKONOMİ ANLAYIŞI	28
3.3.2. GELİŞMİŞ SANAYİLERLE REKABET EDEBİLMEK İÇİN KORUMACILIK..	30
3.3.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ: KALKINMA MERKEZLİ KORUMACILIK ANLAYIŞI	32
3.3.4. KESİMLERARASI VERİMLİLİK FARKLILIKLARI VE KORUMACILIK.....	34
3.3.5. KORUMACILIK KONUSUNDA YENİ BİR YAKLAŞIM: STRATEJİK DİŞ TİCARET TEORİSİ	35
4. LİBERAL VE KORUMACI DİŞ TİCARET YAKLAŞIMLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	36

İKİNCİ BÖLÜM

KORUMACI DİŞ TİCARET POLİTİKASININ ARAÇLARI VE AMAÇLARI

1. KORUMA POLİTİKASI ARAÇLARI VE ETKİLERİ.....	39
1.1. GÜMRÜK VERGİLERİNİN STATİK KISMİ VE GENEL DENG ETKİLERİ	40
1.1.1. TAMAMLANMIŞ MALLAR ÜZERİNDEKİ GÜMRÜK VERGİLERİNİN ETKİLERİ	40
1.1.1.1. ÜRETİM ETKİSİ.....	41
1.1.1.2. TÜKETİM ETKİSİ	42
1.1.1.3. GELİR ETKİSİ	43
1.1.1.4. GELİRİN YENİDEN DAĞILIMI ETKİSİ	43
1.1.1.5. İSTİHDAM ETKİSİ	43
1.1.1.6. ETKİLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ.....	44
1.1.2. TAMAMLANMIŞ VE ARA MALI-GİRDİ- GÜMRÜK VERGİLERİNİN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ.....	45
1.1.3. TARİFELERİN GENEL DENG ETKİSİ	47
1.2. DİŞ TİCARETTE MİKTAR KISITLAMALARI VE EKONOMİK ETKİLERİ.....	49
1.2.1. İTHALAT KOTASININ STATİK KISMİ DENG ETKİLERİ	50
1.2.2. GÖNÜLLÜ İHRAÇ SINIRLAMALARI.....	52
1.2.3. TARİFE KOTALARININ ETKİLERİ.....	53
1.3. MALİ NİTELİKLİ TARİFE DİŞ ENGELLER	55
1.3.1. ÜRETİM SÜBVANSİYONLARI.....	55
1.3.2. İHRACAT SÜBVANSİYONU.....	57
1.3.2.1. İTHALATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUN ETKİLERİ.....	58

1.3.2.2. İHRACATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUNUN ETKİLERİ.....	60
1.4. İDARİ-TEKNİK STANDARTLAR VE DIŞ TİCARETİ ENGELLEYİCİ ETKİLERİ..	62
1.5. DÖVİZ KURU POLİTİKASI	65
2. KORUMACI DIŞ TİCARET POLİTİKASININ NEDENLERİ VE AMAÇLARI.....	66
2.1. KORUMACILIK LEHİNDE STATİK ARGÜMANLAR.....	67
2.1.1. DIŞ TİCARET HADLERİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ: OPTİMUM TARİFE GÖRÜŞÜ	68
2.1.2. ÜLKELER ARASINDAKİ ÜCRET FARKLILIKLARI VE İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ ÇARPIKLILIKLAR	70
2.1.3. BİLİMSEL TARİFE	71
2.1.4. İSTİHDAMIN ARTIRILMASI VE ÖDEMELER BİLANÇOSU AÇIKLARININ KAPATILMASI.....	71
2.1.5. DEVLETE GELİR SAĞLAMA.....	73
2.2. KORUMACILIK LEHİNDE DİNAMİK VE STRATEJİK ARGÜMANLAR.....	74
2.2.1. YAVRU SANAYİ (GENÇ ENDÜSTRİ) TEZİ.....	74
2.2.2. KORUMANIN DİNAMİK DIŞSAL EKONOMİLER YARATMASI.....	77
2.2.3. YURT İÇİ ÜRETİCİLERİ DAMPİNGE KARŞI KORUMA.....	78
2.2.4. KORUMACILIK LEHİNDE YENİ BİR ARGÜMAN OLARAK STRATEJİK DIŞ TİCARET POLİTİKASI.....	79
2.3. SOSYAL, POLİTİK VE ASKERİ NEDENLERLE KORUMACILIK	84
2.3.1. ULUSAL GÜVENLİK VE SAVUNMA.....	85
2.3.2. MALLARA KARŞI MALLAR VE PARA.....	86
2.3.3. EKONOMİK ÇIKAR GRUPLARININ BASKISI.....	86
3. İTHAL İKAMESİ POLİTİKASI VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KORUMACILIĞIN MALİYETLERİ.....	87
3.1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KORUMACILIĞIN KALKINMA POLİTİKASINA DÖNÜŞMESİ: İTHAL İKAMESİ	87
3.2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KORUMANIN MALİYETLERİ.....	90
3.2.1. KORUMANIN İÇ PİYASADA ÇARPIKLIĞA YOL AÇMASI.....	90
3.2.2. PİYASALARIN PARÇALANMASI.....	91
3.2.3. MONOPOL GÜCÜ.....	91
3.2.4. RANT KOLLAMA.....	92
3.2.5. İHRACAT ALEYHİNE SAPMA.....	93
4. KORUMACI DIŞ TİCARET POLİTİKASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ VE DIŞ AÇILMA SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR	94

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KORUMACI VE LİBERAL DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE İTHAL İKAMESİ DÖNEMİNDE KORUMA YAPISI

1. TÜRKİYE'DE İZLENEN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE DIŞ TİCARET

POLİTİKALARINDAKİ TEMEL DÖNÜŞÜMLER 97

1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKASI . 98

1.2. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE KORUYUCU DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME 103

1.2.1. CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA İZLENEN KORUYUCU DIŞ TİCARET POLİTİKASI (1920-1929)..... 103

1.2.2. DEVLETÇİ EKONOMİ POLİTİKALARI DÖNEMİ (1930-1949) 107

1.2.3. KISMİ LİBERALİZYON DÖNEMİ (1950-1962) 115

1.2.4. PLANLI DÖNEMDE KORUMACILIK VE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1963-1979)..... 118

1.3. 1980 SONRASI DIŞA AÇILMA SÜRECİ VE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ 121

1.3.1. PİYASA EKONOMİSİNE AĞIRLIK VERİLMESİ 122

1.3.2. DIŞA AÇILMA VE DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ ÇABALARI. 124

2. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN KORUMA VE TEŞVİK POLİTİKASI ARAÇLARI..... 125

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE İTHALATI SINIRLAMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR125

2.1.1. İTHALAT KOTASI..... 126

2.1.2. GÜMRÜK VERGİSİ 128

2.1.3. DİĞER RESİM VERGİ VE HARÇLAR 129

2.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE İTHALATIN SERBESTLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK POLİTİKALAR..... 131

2.3. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE İHRACAT TEŞVİKLERİ..... 134

2.3.1. İHRACATTA VERGİ İADESİ 135

2.3.2. İHRACAT KREDİLERİ 136

2.3.3. İHRACATA TANINAN MUAFİYETLER..... 136

2.4. 1980 SONRASI DÖNEMDE İHRACAT TEŞVİKLERİ 137

2.4.1. İHRACAT KREDİLERİ 138

2.4.2. İHRACATTA VERGİ İADESİ 139

2.4.3. DESTEKLEME VE FİYAT İSTİKRAR FONUNDAN YAPILAN ÖDEMELER 140

2.4.4. İHRACAT KARŞILIĞI GÜMRÜK MUAFİYETLİ MAL İTHALİ İMKANI VE KDV MUAFİYETİ..... 141

2.4.5. DÖVİZ TAHSİSİ..... 142

2.4.6. KURUMLAR VERGİSİ İSTİSNASI..... 142

2.4.7. KAYNAK KULLANIMINI DESTEKLEME FONUNDAN YAPILAN	
ÖDEMELER.....	143
2.4.8. NAVLUN PRİMİ.....	143
2.4.9. DİĞER İHRACAT TEŞVİKLERİ.....	144
2.5. KAMBIYO REJİMİ VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI.....	146
2.5.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE KAMBIYO KONTROLÜ VE SABİT DÖVİZ KURU	
UYGULAMASI	146
2.5.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE KAMBIYO REJİMİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ	
VE ESNEK DÖVİZ KURU UYGULAMASINA GEÇİŞ.....	147
3. BÜTÜNLEŞME ÇERÇEVESİNDE DIŞA AÇILMA ÇABASI: TÜRKİYE-AB	
İLİŞKİLERİ	150
3.1. AB'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ.....	150
3.2. HAZIRLIK VE GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE-AB ORTAKLIK	
İLİŞKİLERİ	152
3.3. TÜRKİYE İLE AB ARASINDA GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TAMAMLANMASI VE	
SON DÖNEME GEÇİŞ.....	156
4. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMACI	
POLİTİKALARIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ.....	160
4.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE SANAYİNİN YAPISI VE GELİŞİMİ	160
4.2. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMA POLİTİKASININ	
SONUÇLARI	164
4.3. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMACI POLİTİKALARIN	
ETKİLERİ	168
5. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMACI POLİTİKALARIN	
GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ.....	174

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DIŞA AÇILMA SÜRECİNDE İMALAT SANAYİNİN KORUMA YAPISI VE UYGULANAN KORUMA POLİTİKALARININ ETKİLERİ

1. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNİN YAPISI VE GENEL GELİŞİMİ	178
2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE	
NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ÜZERİNE BİR UYGULAMA	183
2.1. KORUMA ORANLARININ HESAPLANMASINDA KULLANILAN YÖNTEM	184
2.1.1. UYGULAMANIN KAPSAMI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER.....	185
2.1.2. NOMİNAL KORUMA ORANIN HESAPLANMASINDA KULLANILAN	
YÖNTEM	186
2.1.3. EFEKTİF KORUMA ORANIN HESAPLANMASINDA KULLANILAN	
YÖNTEM	191

2.2. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KORUMA YAPISI	197
2.3. TÜRKİYE İMALAT SANAYİİNİN KORUMA YAPISI	208
2.3.1. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE NOMİNAL KORUMA.....	208
2.3.1.1. NOMİNAL KORUMANIN SEKTÖREL FREKANS DAĞILIMI	212
2.3.1.2. İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE NOMİNAL KORUMA	212
2.3.1.3. SEKTÖRLERİN DIŞ TİCARET KONUMLARI VE NOMİNAL KORUMA	214
2.3.1.4. SEKTÖRLERİN YOĞUNLAŞMA DÜZEYİ VE NOMİNAL KORUMA....	217
2.3.1.5. ÖNCÜ SEKTÖRLER VE NOMİNAL KORUMA	217
2.3.2. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE EFEKTİF KORUMA.....	223
2.3.2.1. EFEKTİF KORUMANIN SEKTÖREL FREKANS DAĞILIMI.....	226
2.3.2.2. İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE EFEKTİF KORUMA.....	227
2.3.2.3. SEKTÖRLERİN DIŞ TİCARET KONUMLARI VE EFEKTİF KORUMA	227
2.3.2.4. SEKTÖRLERİN YOĞUNLAŞMA DÜZEYİ VE EFEKTİF KORUMA.....	232
2.3.2.5. ÖNCÜ SEKTÖRLER VE EFEKTİF KORUMA.....	232
2.3.3. KORUMACILIK KONUSUNDA YAPILAN DİĞER ÇALIŞMALARIN BULGALARININ GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ	238
3. 1980 SONRASI DÖNEMDE İZLENEN KORUMA VE TEŞVİK POLİTİKALARININ ETKİLERİ.....	240
3.1. KORUMA VE YURTIÇİ KAYNAK MALİYETİ.....	240
3.2. KORUMANIN KARLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	244
3.3. KORUMANIN REFAH ÜZERİNDEKİ ETKİSİ	245
3.4. KORUMA VE TEŞVİKLERİN DIŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ	245
3.4.1. İHRACATIN YAPISI VE GELİŞİMİ	245
3.4.2. İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İÇİNDE TEŞVİKLERİN ÖNEMİ..	248
3.4.3. İHRACAT ALEYHİNE SAPMA	250
3.4.4. İTHALATIN YAPISI VE GELİŞİMİ.....	252
3.4.5. İTHALATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER İÇİNDE KORUMANIN YERİ	257
3.4.6. DÖVİZ KURLARINDAKİ GELİŞMELER VE DIŞ TİCARET	262
SONUÇ.....	263
KAYNAKÇA.....	275

TABLolar DİZİNİ

TABLO 1: GÜMRÜK VERGİSİ GELİRLERİ İLE İTHALATTAN ALINAN TÜM VERGİ GELİRLERİ TOPLAMININ İTHALATIN BEYAN EDİLEN DEĞERİNE ORANI	111
TABLO 2: PROGRAMLANMIŞ İTHALATI LİSTELERE GÖRE DAĞILMI (1963-1980)	126
TABLO 3: 1964-1979 DÖNEMİNDE İHRACATTA VERGİ İADESİ	135
TABLO 4: 1980-1992 DÖNEMİNDE İHRACATA VERGİ İADESİ	140
TABLO 5: İTHAL VE İHRAÇ MALLARI DÖVİZ KURU UYGULAMASI (1960-1970)	147
TABLO 6: KATMA PROTOKOL'DE ÖNGÖRÜLEN GÜMRÜK İNDİRİMİ, OGT'NE UYUM VE İTHALATTA LİBERASYONUN KONSOLİDASYONU TAKVİMİ	154
TABLO 7: AT'DEN YAPILAN İTHALATA UYGULANAN GÜMRÜK VERGİSİ İNDİRİM ORANLARI VE OGT'YE UYUM (%)	156
TABLO 8: PLANLI DÖNEMDE SEKTÖRLERİN BÜYÜME HIZLARI VE BİLEŞİMİ	162
TABLO 9: İMALAT SANAYİNDE BAZI GÖSTERGELER (1963-1980)	162
TABLO 10: 1980 ÖNCESİNDE TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİN GELİŞİMİ	163
TABLO 11: İMALAT SANAYİNDE FİİLİ KORUMA VE GÜMRÜK VERGİSİ ORANLARI	165
TABLO 12: NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI, EFEKTİF SÜBVANSİYON ORANI VE İHRACAT ALEYHİNE SAPMA ORANI (1968 %)	166
TABLO 13: SEÇİLMİŞ BAZI SEKTÖRLERDE VE ÜRÜNLERDE NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI (1967-%)	167
TABLO 14: SEKTÖRLERE GÖRE EFEKTİF KORUMA İHRACAT ALEYHİNE SAPMA VE İHRACATTA VERGİ İADESİ ORANLARI	168
TABLO 15: GSMH'NİN BÜYÜME KAYNAKLARI	173
TABLO 16: İMALAT SANAYİNDE ÇIKTI BÜYÜMESİNİN KAYNAKLARI (1963-73)	174
TABLO 17: SEÇİLMİŞ ÜLKELERİN İMALAT SANAYİ BÜYÜME HIZI VE ÜRETİM PAYI	179
TABLO 18: İMALAT SANAYİNE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER (1980-1995)	180
TABLO 19: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN İLERİ VE GERİ BAĞLANTI KATSAYILARI	182
TABLO 20: NOMİNAL KORUMA ORANIN HESAPLANMASINDA KULLANILAN DEĞİŞKENLER (%)	191
TABLO 21: 1983-1988 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI (%)	199
TABLO 22: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN NOMİNAL KORUMA ORANLARI (AB İÇİN -%)	202
TABLO 23: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN NOMİNAL KORUMA ORANLARI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	203
TABLO 24: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN EFEKTİF KORUMA ORANLARI (AB İÇİN-%)	205
TABLO 25: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN EFEKTİF KORUMA ORANLARI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	206
TABLO 26: 1989-1995 DÖNEMİNDE NKO VE EKO'NIN FREKANS DAĞILIMI	208
TABLO 27: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (AB İÇİN-%)	210
TABLO 28: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	211
TABLO 29: İMALAT SANAYİNDE NOMİNAL KORUMA ORANININ SEKTÖREL DAĞILMI (SEKTÖR SAYISI)	212
TABLO 30: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİNDE BAŞLICA MAL GRUPLARINA GÖRE ORTALAMA NKO (AB VE DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	213
TABLO 31: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO (AB İÇİN-%)	215
TABLO 32: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	216
TABLO 33: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE NKO VE YOĞUNLAŞMA (AB İÇİN-%)	218

TABLO 34: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE NKO VE YOĞUNLAŞMA (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	219
TABLO 35: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO'LARI (AB İÇİN-%).....	221
TABLO 36: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO'LARI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	222
TABLO 37: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (AB İÇİN-%)	224
TABLO 38: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%).....	225
TABLO 39: İMALAT SANAYİNDE EFEKTİF KORUMA ORANININ SEKTÖREL DAĞILIMI (SEKTÖR SAYISI)	226
TABLO 40: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE ORTALAMA EKO (%).....	228
TABLO 41: İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE KATMA DEĞER, GİRDİ/ÇIKTI ORANI VE EKO	229
TABLO 42: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO (AB İÇİN-%).....	230
TABLO 43: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%).....	231
TABLO 44: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE EKO VE YOĞUNLAŞMA (AB İÇİN-%).....	233
TABLO 45: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE EKO VE YOĞUNLAŞMA (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)	234
TABLO 46: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN İTHALAT BAĞIMLILIĞI VE EKO'LARI (AB İÇİN-%).....	236
TABLO 47: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN İTHALAT BAĞIMLILIĞI VE EKO'LARI (DİĞ. ÜLK. İÇİN-%).....	237
TABLO 48: BU ÇALIŞMA İLE DPT BULGULARINDA ELDE EDİLEN EKO'NIN KARŞILAŞTIRILMASI	239
TABLO 49: ORTALAMA YURTIÇİ KAYNAK MALİYETİNE GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK SIRALAMASI (AB İÇİN)	242
TABLO 50: ORTALAMA YURTIÇİ KAYNAK MALİYETİNE GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK SIRALAMASI (DİĞER ÜLK. İÇİN)	243
TABLO 51: TÜRKİYE'NİN İHRACATI, ÜRETİMİ VE ORTALAMA İHRACAT EĞİLİMİNİN YILLIK ORTALAMA DEĞİŞİM ORANLARI VE DÜNYA ORTALAMASI İLE KARŞILAŞTIRILMASI	247
TABLO 52: İHRACATIN SEKTÖREL GELİŞİMİ 1980-96	248
TABLO 53: REEL SANAYİ İHRACATI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER (1979-1995)	249
TABLO 54: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE İHRACAT ALEYHİNE SAPMA	251
TABLO 55: İTHALATIN MAL GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI VE GELİŞİMİ 1980-96	253
TABLO 56: 1980-1995 DÖNEMİNDE İTHALATIN BÖLGE ÜLKELERİNE GÖRE DAĞILIMI	254
TABLO 57: AB'DEN YAPILAN İTHALATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (%)	255
TABLO 58: DİĞER ÜLKELERDEN YAPILAN İTHALATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIM	256
TABLO 59: 1989-1995 DÖNEMİNDE EKO VE İTHALATTAKİ DEĞİŞİMİN KARŞILAŞTIRILMASI (AB İÇİN).....	258
TABLO 60: 1989-1995 DÖNEMİNDE EKO VE İTHALATTAKİ DEĞİŞİMİN KARŞILAŞTIRILMASI (DİĞER ÜLKELER İÇİN).....	259
TABLO 61: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE PENETRASYON ORANLARI	260
TABLO 62: 1981-1996 DÖNEMİNDE DÖVİZ KURLARINDAKİ GELİŞMELER	261
TABLO 63: REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU	262

ŞEKİLLER DİZİNİ

ŞEKİL 1: EFEKTİF KORUMA ORANIN HESAPLANMASI	11
ŞEKİL 2: TAMAMLANMIŞ MAL ÜZERİNDEKİ GÜMRÜK VERGİSİNİN ETKİLERİ.....	41
ŞEKİL 3: TAMAMLANMIŞ VE ARA MALI-GİRDİ ÜZERİNDEKİ GÜMRÜK VERGİSİNİN ETKİLERİ.....	46
ŞEKİL 4: TARİFENİN STATİK GENEL DENGE ETKİLERİ	48
ŞEKİL 5: KOTANIN KİSMİ DENGE ETKİLERİ	50
ŞEKİL 6: TARİFE KOTALARININ EKONOMİK ETKİLERİ	54
ŞEKİL 7: ÜRETİM SÜBVANSİYONUNUN ETKİLERİ.....	56
ŞEKİL 8: İTHALATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUNUN EKONOMİK ETKİLERİ.....	59
ŞEKİL 9: İHRACATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUNUN EKONOMİK ETKİLERİ.....	60
ŞEKİL 10: STRATEJİK TİCARET POLİTİKASININ EKONOMİK ETKİLERİ.....	83

GİRİŞ

1. ARAŞTIRMA KONUSUNUN ÖNEMİ VE AMACI

Uluslararası ticaretin sınırlandırılması veya serbestleştirilmesi tartışmaları çok eski tarihlere dayanmaktadır. Dış ticaret teorisinin esas itibarıyla “korumacılık” ve “serbestleşme” ekseninde geliştiği söylenebilir. Dünya ekonomisinde yaşana uzun dönemli krizler, milliyetçilik anlayışının egemen olması gibi korumacılığın gelişmesi için uygun ortam hazırlayan dönemler dışında, uluslararası ticaretin “serbestleşme” eğiliminde olduğu söylenebilir. Nitekim, 19.yüzyılın ikinci yarısından itibaren genellikle uluslararası ticaretin dünya üretiminin üzerinde seyretmesi de bunu göstermektedir.

İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra 1947’de kurulan GATT, uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinde önemli rol oynamıştır. GATT’ın girişimiyle tarifelerin ve dış ticaret engellerinin önemli oranda düşürülmesi ve uluslararası ticarete ayrımcı uygulamaların ortadan kaldırılması sonucu, 1948-1973 döneminde dünya toplam üretimi yılda % 5 artarken, ihracat yılda ortalama % 7 oranında artmıştır. Günümüzde dünya ekonomisinin temel niteliklerinden birisi giderek globalleşmesidir. Dünya ekonomisinin globalleşmesini sağlayan unsurların başında ise uluslararası ticaret gelmektedir.

Uluslararası ticaretin global düzeyde serbestleşmesi yanısıra, ticaretin bölgesel entegrasyonlar içinde serbestleşmesinin eğilimi de giderek güçlenmiştir.

1960’larda Güney Kore, Singapur, Hong Kong gibi ülkelerin dışa açılmasıyla, uluslararası ticarete yeni bir halka oluşmuş ve bu ülkeler hızla kalkınmışlardır. 1970’lerde dünya ekonomisinde yaşanan kriz nedeniyle, gelişmiş ülkelerde yeni korumacılık eğilimlerinin yeniden güçlendiği görülse de, dünya ticaret hacmi giderek artmakta ve uluslararası ticarete yoğun bir rekabet yaşanmaktadır.

Türkiye, 1980’li yıllara kadar iç piyasaya dönük, ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi izlemiştir. İthal ikamesi döneminde Türk sanayisi, ithalat üzerindeki doğrudan sınırlamalar, yüksek oranlı gümrük vergileri, sabit döviz kuru politikası ve sıkı denetime tabi kambiyo rejimi ile yüksek oranda korunmuştur. Uygulanan korumacı politikalar, ekonominin genelde yüksek büyüme hızlarına ulaşmasını sağlamakla birlikte,

rekabet ortamından uzak, bir sanayi yapısının ortaya çıkması ihracat aleyhine sapma gibi olumsuz sonuçlara da yol açmıştır.

Türkiye 1980 sonrası dönemde, ekonomi politikasında köklü bir değişim yaparak, piyasa ekonomisine ağırlık veren, dışa-açık, ihracata dayalı sanayileşme stratejisini uygulamaya başlamıştır. Bu politikalar çerçevesinde giderek devletin ekonomiye müdahalesi azaltılmış, dış ticaret ve kambiyo rejimi önemli ölçüde liberalleştirilmiş, esnek döviz kuru politikası uygulamasına geçilmiştir. 1990'larda sermaye hareketlerinin liberalleştirilmesi ve AB ile gümrük birliğinin tamamlanması ekonominin dışa duyarlılığını daha da arttırmıştır.

Dışa açılma süreciyle birlikte gittikçe artan uluslararası rekabet ortamında Türk sanayinin varlığını sürdürebilmesi, rekabet gücünün artmasına bağlıdır. Ekonominin koruma yapısı, ekonominin hem dışa açıklık düzeyinin, hem de rekabet gücünün önemli bir göstergesidir. Bu nedenle dışa açılma sürecinin ve koruma yapısının analizi büyük önem taşımaktadır. Çalışmamızın temel amacı, 1980 sonrası dönemde dışa açılma sürecini ve Türk sanayinin koruma yapısını analiz etmektir.

2. ARAŞTIRMANIN YÖNTEMİ

Bu araştırmada, inceleme konusunu oluşturan koruma ve korumacılık kavramları teorik çerçevede incelendikten sonra, Türkiye'de sanayinin koruma yapısı uygulamalı olarak analiz edilmiştir.

Korumacılık kavramı geniş anlamada yurtiçi üreticilerin dış rekabete karşı korunmasını ifade etmektedir. Çalışmamızda ithalat üzerindeki korumayı ifade eden, dar anlamda korumacılık esas alınmakla birlikte, yeri geldikçe ihracat teşviklerine de yer verilmiştir. Dar anlamda koruma, genellikle nominal ve efektif koruma oranı ile ölçülmektedir.

Bu araştırmada, uygulama olarak 1989-1995 döneminde AB ve diğer ülkelerden yapılan ithalat üzerindeki nominal ve efektif koruma oranları (kotanın olmadığı varsayımıyla) hesaplanmıştır. Hesaplama yöntemi olarak, (TOGAN;1993) çalışmasındaki yöntem seçilmiştir. Buna göre nominal koruma oranı, fiili ithalata, ithalat rejimi

uygulanmak suretiyle; efektif koruma oranı ise, 1990 yılı input-output tablosundaki dış ticarete konu sektörlerin yurtiçi ve yurt dışı katma değerleri bulunmak suretiyle hesaplanmıştır. Hesaplama kullanılan veriler DİE ve Dış Ticaret Müsteşarlığı BİM kayıtlarından alınmıştır.

Bu çerçevede öncelikle AB ve diğer ülkelerden ithal edilen yaklaşık 10 bin malın ithalinde alınan her türlü vergi, resim ve harç ile diğer ödemelerin, malın CİF ithal değerine bindirdiği yükü ifade eden nominal koruma oranı hesaplanmış, daha sonra bu malların koruma oranları 1990 yılı input-output tablosundaki dış ticaret konu 49 sektörde toplulaştırılarak, sektörel nominal koruma oranları elde edilmiştir. Efektif koruma oranının hesaplanmasında 1990 yılı input-output tablosundan dış ticarete konu 49 sektörün yurtiçi ve yurtdışı katma değeri hesaplanarak, sektörel efektif koruma oranlarına ulaşılmıştır.

Uygulamada çeşitli kısıtlamalarla karşılaşmıştır. Bunlardan ilki, efektif koruma oranının hesaplanmasında kullanılan input-output tablosunun uzun aralıklarla yayımlanmasıdır. Çalışmamızda en son yayımlanan 1990 yılı input-output tablosu kullanılmıştır. Bu durum, ekonomide 1990 yılı sonrasında ortaya çıkan yapısal değişimin hesaplamalara yansımaları önlemektedir.

Çalışmada karşılaşılan ikinci önemli teknik kısıt, hesaplamalarda kullanılan verilerin yetersiz olmasıdır. Örneğin nominal koruma oranlarının hesaplanmasında kullanılan ithalat üzerine konan gümrük vergisi, fon ve eş etkili vergilerin oranları yıl içinde sık sık değişmektedir. Ayrıca, ithalat rejimi çerçevesinde ithalatın menşei, malın cinsi gibi özelliklere göre bir çok istisna, muafiyet ve ayrıcalıklar tanınmaktadır. Bu durum, ilgili sektörün fiili nominal (dolaylı olarak efektif) koruma oranının hesaplanandan daha düşük veya yüksek olması gibi bir sakıncayı beraberinde getirmektedir.

Çalışmada karşılaşılan bir başka sorun da hesaplamalarda kullanılan verilerin uyumlaştırılması ve toplulaştırılmasıyla ilgili olarak, mal hesaplanan koruma oranlarının input-output tablosundaki sektörlerle dönüştürülmesinde yaşanmaktadır. Çalışmada, nominal koruma oranlarının hesaplanmasında ithalat verileri için Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığının sekiz dijital ISIC koduna göre düzenlediği BİM kayıtları kullanılmış, efektif koruma oranının hesaplanmasında kullanılan-output tablosu ise dört dijital ISIC

Revize-2 koduna göre düzenlenmiştir. Söz konu kodlar arasında uyumsuzluklar olduğu gibi, input-output tablosunda bazı sektörler için aynı sektör kodu kullanılmıştır. Çalışmada, DİE'nin input-output tablosunun hazırlanmasında kullanılan sektörlerle dönüştürme anahtarı ile Dış Ticaret Müsteşarlığının sektör kodları karşılaştırılarak en uygun sektör seçilmeye çalışılmıştır.

3. ARAŞTIRMANIN PLANI

Çalışmamız dört ana bölümden oluşmaktadır. Birinci bölümde, koruma, dış açılma ve ticaretin serbestleştirilmesi konuları üzerinde durulduktan sonra, dış ticaret teorisinin gelişimi içinde korumacı ve liberal yaklaşımların yeri ortaya konulmaya çalışılmıştır.

Çalışmanın ikinci bölümünde, öncelikle korumacı dış ticaret politikasının araçları ve ekonomik etkileri ele alınmıştır. Daha sonra, korumacı dış ticaret politikasının nedenleri ve amaçları üzerinde durulmuş ve korumacılık lehindeki argümanlara yer verilmiştir. Bu bölümde ayrıca, ülkemizde 1980 yılına kadar egemen olan ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin daha iyi değerlendirilebilmesi için, ithal ikamesi politikası teorik düzeyde incelenmiş ve korumanın yol açtığı maliyetlere değinilmiştir. Bölümün sonunda korumacı dış ticaret politikasının genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın üçüncü bölümünde, Türkiye'de uygulanan korumacı ve liberal dış ticaret politikalarının gelişimi ele alınarak, ithal ikamesi döneminde sanayinin koruma yapısı analiz edilmiştir.

Cumhuriyet döneminde uygulanan dış ticaret politikası ve sanayinin koruma yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yönde izlenen politikalara kısaca değinildikten sonra, kısmi liberalizasyon girişimleri dışında ithal ikamesinin egemen olduğu 1980 yılına kadar uygulanan dış ticaret politikasındaki temel dönüşümler incelenmiştir. Ardından ekonomi politikasında dış açılma yönünde köklü bir dönüşümün yaşandığı 1980 sonrası dış açılma süreci incelenmiştir. Bölümün sonunda ithal ikamesi döneminde uygulanan korumacı politikaların sonuçları ve etkileri üzerinde durularak, 1980 öncesi dönemde uygulanan korumacı politikaların genel bir değerlendirmesi yapılmıştır.

Çalışmanın son bölümünde ise, birinci ve ikinci bölümde yapılan genel ve teorik açıklamalar çerçevesinde, 1980 sonrası dışa açılma sürecinde sanayinin koruma yapısı analiz edilmiştir. Sanayinin koruma yapısının daha iyi analiz edilebilmesi için, önce Türkiye imalat sanayinin yapısı ve gelişimi incelenmiş, ardından AB ve diğer ülkelerden ithal edilen mallar üzerindeki nominal ve efektif koruma oranları hesaplanarak Türkiye imalat sanayinin koruma yapısı ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bu bölümde daha sonra, 1980 sonrası dönemde uygulanan liberal dış ticaret politikalarının etkileri üzerinde durulmuştur.

Çalışmanın “sonuç” bölümünde, korumacılıkla ilgili genel bir değerlendirme yapıldıktan sonra, elde edilen bulgulara yer verilmiş ve bu bulgular doğrultusunda bazı öneriler sunulmuştur.

BİRİNCİ BÖLÜM

KORUMACILIK VE DIŞ TİCARET TEORİSİNİN GELİŞİMİNDEKİ YERİ

En genel anlamı ile korumacılık, ülkelerin dış rekabete karşı dış ticaret politikası araçlarıyla ekonomilerini koruması olarak tanımlanabilir. En eski ekonomi politikası uygulamalarından biri olarak korumacılık, uluslararası ticarete ve dış ticaret teorisinde önemli bir yer tutmaktadır. Dış ticaret teorisinin esas itibariyle “serbestlik” ve “korumacılık” ekseninde geliştiği söylenebilir. Bu nedenle, dış ticaret teorisinin gelişimi, bir bakıma korumacılık olgusunun gelişimini de açıklamaktadır. Dış ticaret teorisinin gelişimi içinde liberal ve korumacı yaklaşımları ele almadan önce, koruma ve dışa açılma kavramları üzerinde durmak yararlı olacaktır.

1. KORUMA KAVRAMI VE ÖLÇÜLMESİ

1.1. DAR VE GENİŞ ANLAMDA KORUMA

Koruma (protection) kavramı birbirinden çok farklı anlamlarda kullanılmaktadır. Genel olarak koruma, yurt içi üreticilerin uluslararası rekabete karşı desteklenmesi olarak tanımlanabilir. Yurt içi üreticiler dış rekabete karşı genellikle iki şekilde korunabilir. Bunlardan birincisi, ithalata rakip malların iç fiyatlarının dış ticaret politikası araçlarıyla (ya da dış ticarete getirilen sınırlamalarla), dünya fiyatlarına göre nispi olarak yükseltilmesidir. Diğeri ise, ihracat mallarının uluslararası rekabet gücünü artırmak için desteklenmesidir. Koruma denildiğinde genellikle birinci durumu kapsayan “dar anlamda” korumacılık anlaşılmaktadır. Daha geniş anlamda koruma, ithalat üzerindeki korumanın yanı sıra ihracat teşviklerini de kapsamaktadır. Öte yandan yurt içi üreticilerin desteklenmesinde esas olarak uluslararası ticaret politikası araçları kullanılmakla birlikte, iç politika araçlarına da sıkça başvurulmaktadır.

Çalışmamızda daha çok dış ticaret politikası araçlarıyla iç fiyatların dünya fiyatlarına göre yükseltilmesi yoluyla yurt içi üreticilerin korunması (dar anlamda koruma) ve bunların etkileri üzerinde durulacak; ihraç ürünlerinin desteklenmesi konusuna da yeri geldikçe değinilecektir.

1.2. GELENEKSEL VE YENİ KORUMACILIK

1970’li yıllara kadar koruyucu dış ticaret politikası aracı olarak miktar kısıtlamaları, gümrük tarifeleri, kambiyo kuru gibi araçlar kullanılmaktaydı. Dünya ticaretini düzenleyen ve 1947’de faaliyete geçen GATT’ın çeşitli tarihlerdeki uluslararası çok yanlı ticaret görüşmeleri yoluyla özellikle miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve tarife oranlarında önemli indirimlerin gerçekleşmesi sonucu, geleneksel korumacılık olarak nitelendirilen bu politika araçlarının önemi azalmıştır. 1970’li yılların ikinci yarısından itibaren dünya ekonomisinde yaşanan kriz ve yeni sanayileşen ekonomilerin ihracatının gittikçe artması gibi nedenler, gelişmiş piyasa ekonomilerini yeniden korumacılığa yöneltmiştir.

Yeni korumacılığın ortaya çıkış nedenlerinin başında, genelde korumacılığın temel nedenleri arasında sayılan ülkeler arasındaki yapısal dengesizlik gelmektedir. Ülkeler arasında yapısal dengesizlikler arttıkça genellikle korumacı eğilimler de artmaktadır. 1960’lı yıllardan itibaren hızla kalkınan ülkeler ve Japonya karşısında özellikle geleneksel sanayi dallarında rekabet gücü gittikçe zayıflayan gelişmiş Batı ülkeleri korumacı önlemlere yönelmiştir. Başlangıçta belli sanayi dalları ile sınırlı kalan bu olgu, 1970’lerde yaşanan ekonomik krizden çıkış için öngörülen yapısal uyum programları çerçevesinde yaygınlaşmış ve kurumsallaşmıştır.

Gelişmiş ülkelerin çabalarıyla kaldırılan geleneksel korumacı politika araçlarının yeniden uygulamaya konulması mümkün olmayınca, iktisat literatüründe “yeni korumacılık” olarak nitelendirilen, denetlenmesi oldukça zor, yüzlerce “tarife-dışı ticaret engelleri” devreye sokulmuştur. Bu nedenle yeni korumacı ticaret politikası araçları genellikle “tarife-dışı engeller (non-tariff barriers)” olarak tanımlanmaktadır. GATT,

büyük bir bölümünü bürokratik ve teknik engellerin oluşturduğu 800 tip tarife dışı ticaret engeli sınıflaması yapmıştır¹.

Dünya Bankası, tarife dışı engelleri aşağıdaki şu şekilde gruplandırmaktadır²:

1. Tarife-benzeri (para-tarife) önlemler : Değişen harçlar, mevsimlik tarifeler, telafi edici antidamping vergileri.
2. Miktar kısıtlamaları: İthal yasakları, kotalar, otomatik olmayan lisanslama, devlet monopoller, gönüllü ihracat kısıtlamaları, MFA ve benzeri anlaşmalarca getirilen kısıtlamalar, ithalat gözetimi ve fiyat denetimi önlemleri. Bu gruplamaya, bütün ülkelere ilişkin veri tabanı elde edilememesi nedeniyle, sağlıkla ilgili ve teknik yönetmeliklere konmuş standartlar ve satış (tüketim) vergileri dahil edilmemiştir.

Yeni korumacılığın en önemli özelliklerinden birisi, GATT'ın çok taraflı ticaret sisteminin tersine, ayrımcı ilişkilere yol açması ve ikili anlaşmalara dayalı olarak belirli sektörlerde (tekstil, elektronik ve otomobil gibi) uygulanmasıdır. Böylece, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra globalleşen uluslararası ticaretin, gittikçe yaygınlaşan bölgesel ekonomik bloklaşma ve ikili anlaşmalarla belirli bölgelerde yoğunlaştığı söylenebilir.

Yeni korumacılığın geleneksel korumacılıktan en önemli farkı, ulusal ekonominin dünya ticaretinden kopmaması ve koruma araçlarının uluslararası ticaret sistemiyle bütünleşmesidir. Öte yandan yeni korumacılık dünya üretimi, ticareti ve refahını olumsuz etkilemesinin yanı sıra, daha çok, yeni sanayileşen ülkeleri olumsuz yönde etkilemektedir.

1.3. NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA

Bir ekonomide koruma düzeyinin kantitatif olarak ölçülmesinde genel olarak nominal ve efektif koruma oranları, dış ticaret üzerindeki miktar ve değer sınırlamaları, nominal ve efektif sübvansiyon oranları, ihracat aleyhine sapma değeri ve reel döviz kuru gibi ölçütler kullanılmaktadır. Bu ölçütlerin her biri korumanın farklı bir boyutunu ortaya

¹Sema KALAYCIOĞLU, Dış Ticarete Korumacılık ve Liberasyon, Teori ve Dünyadaki Uygulamalar, Beta Basım Yayın Dağıtım A.Ş., Yayın No:298, İstanbul, 1991, s.49.

²Tuba ONGUN, Sanayileşme ve Uluslararası İlişkiler, Gazi Üniversitesi İİBF., Ankara, 1991, s.135.

koymakla birlikte, en çok kullanılan ölçüt nominal ve efektif koruma oranlarıdır. Aşağıda nominal ve efektif koruma kavramları ve bunların ölçülmesi üzerinde durulacaktır.

1.3.1. NOMİNAL KORUMA ORANI

Nominal koruma oranı (nominal protection rate), herhangi bir malın yurt içi tüketiciye mal oluş fiyatı ile yerli para cinsinden ithal (C.İ.F.) değeri arasındaki farkın, ithal değerine oranı olarak tanımlanabilir. Bir başka ifadeyle nominal koruma oranı, ithalatta alınan gümrük vergileri, fonlar, eş etkili vergi ve masrafların C.İ.F. ithal değerine oranıdır. Bu oran, yalnızca tamamlanmış mal üzerindeki tarifeleri dikkate almaktadır. Oysa tamamlanmış mal yanında bu malın üretiminde kullanılan girdilerin dış ticarete konu olması durumunda, koruma oranı da değişecektir. Bu nedenle nominal koruma oranı, bir malın ya da sektörün gerçek koruma oranını göstermekten çok, tarifelerin tüketiciler üzerindeki etkisini (yükünü) göstermektedir.

Yukarıda verilen tanım çerçevesinde nominal koruma oranını aşağıdaki gibi formüle etmek mümkündür:

$$NKO = \frac{Y_i - D_i}{D_i}$$

$Y_i = i$ malının yurt içi fiyatı
 $D_i = i$ malının dünya fiyatı

1.3.2. EFEKTİF KORUMA ORANI VE HESAPLAMA YÖNTEMLERİ

Üretimin gerçekte ne kadar korunduğu “efektif koruma oranı” ile ölçülmektedir. Kökeni Tausing’in 1888 tarihli “Tariff History of the United States” adlı eserindeki net koruma (net protection) kavramına kadar götürülmekle birlikte, bu kavram günümüzdeki anlamıyla 1960’lardan sonra geliştirilmiştir³. Kavramın literatüre geç girmesinin en önemli nedenleri; o zamana kadar nominal koruma kavramının yeterli olması, konuya Leontief’e kadar girdi-çıktı açısından yaklaşılmaması ve gelişmiş ülkeler açısından korumacılığın öncelikli öneme sahip olmamasıdır. Nitekim, efektif koruma kavramının geliştirilmesi ve uygulamasına Kanada, Avusturalya, İsveç ve İsrail’li iktisatçıların öncülük etmesi de bunu doğrulamaktadır.

³ Günümüzdeki anlamıyla efektif koruma kavramı ilk defa 1955 yılında Calarance Barber tarafından ortaya atılmış ve özellikle 1970’li yıllarda W.M.Corden, G.Basevi, H.Humphrey, G.H.Johnson, B.Balassa gibi öncü yazarlar tarafından geliştirilmiştir. Uğur KORUM, Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir değerlendirme, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, No:408, Ankara, 1977, s.44.

Efektif koruma oranı (effective protection rate), tamamlanmış malın yanısıra, bu malın üretiminde kullanılan girdiler üzerindeki gümrük vergileri, fonlar ve eş etkili vergiler ile korunması sonucu yaratacağı katma değerın aynı malın serbest dış ticaret durumuna göre yaratacağı katma değere olan oransal farkı ifade etmektedir. Bir başka ifadeyle efektif koruma oranı, yurt içi fiyatlarla (tamamlanmış ve ara malı üzerindeki tarifeler dahil) yaratılan katma değer ile dünya fiyatlarıyla (serbest ticaret durumundaki) katma değer arasındaki farktır. Bu nedenle efektif koruma oranı yalnızca tamamlanmış mal üzerindeki tarifelerden değil, bu malın üretiminde kullanılan girdiler üzerindeki tariflerden de etkilenmektedir. Efektif koruma oranı, tamamlanmış mal üzerindeki nominal koruma oranıyla aynı yönde, girdiler üzerindeki nominal koruma oranıyla ters yönde ilişkilidir. Nominal koruma oranı sürekli pozitif olduğu halde, efektif koruma oranı girdiler üzerindeki nominal koruma oranına bağlı olarak negatif de olabilir. Bu durumda ilgili malın korunması değil, caydırılması anlamına gelen negatif dış koruma söz konusudur⁴. Efektif koruma oranı, tamamlanmış mal ve girdiler üzerindeki tarifeler yanında, tamamlanmış malın toplam üretim maliyeti içinde katma değerın nispi yerine de bağlıdır. Eğer toplam maliyet içinde katma değerın payı küçükse, nispeten küçük bir nominal koruma, katma değerın yüksek ölçüde korunmasını sağlayabilir⁵.

Efektif koruma oranı esas itibarıyla, bir malın üretiminde katma değerın ne kadar korunduğunu göstermektedir. Bilindiği gibi katma değer, tamamlanmış malın toplam değeri ile girdi maliyeti arasındaki fark, bir başka ifadeyle üretim faktörlerine (toprak, emek, sermaye ve müteşebbis) yapılan ödemeler (rant, ücret, faiz ve kâr) toplamıdır. Üretim faktörleri katma değerın daha yüksek olduğu sektörlerle yönelecektir. Bu nedenle efektif koruma oranı, üretici kararlarını ve kaynakların sektörel dağılımını önemli ölçüde etkilemektedir. Bu durumda, korumanın gerçek etkileri, bir malın üretim değeri üzerinde değil, yurt içinde üretilen girdilere sağlanan korumayı da içeren katma değer üzerinde yoğunlaşmaktadır⁶.

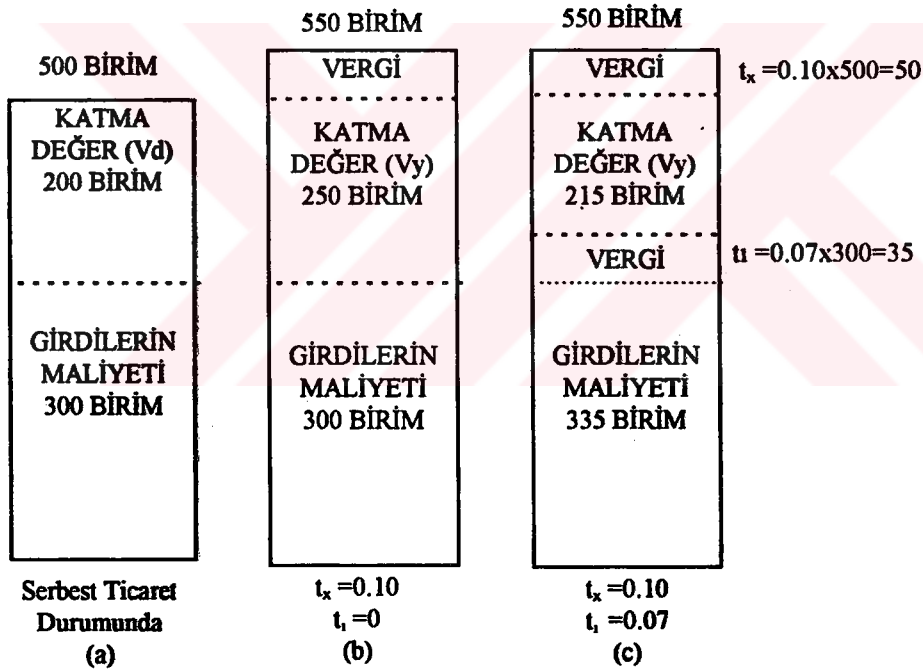
⁴ Nahit TÖRE, Gümrük Birliği ve Türk Plastik Sanayii:İki Firmalı Bir Rekabet Gücü Araştırması, PAGEV, Ankara, 1994, s.17.

⁵ Uğur KORUM, a.g.e, s.45.

⁶ Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Korumaya Dış Ticaret Politikası, AİTİA Yayınları:74, Milletlerarası Politik ve Ekonomik İlişkiler Enstitüsü Yayınları:1, Ankara,1974, s.45.

Efektif koruma oranının daha iyi anlaşılabilmesi amacıyla bir “j” malına ve girdilerine uygulanan vergilerin katma değeri nasıl değiştirdiği Şekil-1’de gösterilmiştir. Şeklin (a) bölümünde, serbest ticaret durumunda, toplam bedeli 500 birim olan bir “j” malının 300 birim maliyetle üretildiği ve 200 birim katma değer yaratıldığı görülmektedir. Şeklin (b) bölümünde görüldüğü gibi, yalnızca tamamlanmış “j malına % 10 tarife uygulanması, toplam mal bedelini 550 birime, yaratılan katma değeri de 250 birime yükseltmektedir. Şeklin (c) bölümünde ise, tamamlanmış “j malı yanında, girdilere de % 7 tarife uygulanması durumunda girdi maliyetlerinin 335 birime çıkması nedeniyle yaratılan katma değer 215 birime düştüğü görülmektedir. Kısacası, her hangi bir mal üzerine konulan tarifeler serbest ticarete göre katma değeri, dolayısıyla koruma oranını yükseltirken, o malın üretiminde kullanılan girdiler üzerine konulan tarifeler bunun tersine bir etkiye yol açmaktadır.

ŞEKİL 1: EFEKTİF KORUMA ORANIN HESAPLANMASI

Efektif koruma oranını hesaplamak için çok çeşitli yöntemler geliştirilmiştir⁷. Belli varsayımlara⁸ dayalı bulunan bu yöntemler içinde en çok kullanılanı, hem uluslararası

⁷Bu hesaplama yöntemlerinden en çok kullanılanlar arasında, G Basevi, H.Johnson, B.Ballassa ve W.M.Corden'nin geliştirdiği yöntemler sayılabilir.

⁸ Önemli ölçüde kısıtlayıcı özelliklere sahip bu varsayımlar şunlardır: Üretimde ölçeğe göre sabit getiri durumu geçerlidir. Faktör fiyatları sabittir. Piyasalarda tam rekabet geçerlidir. Ulaştırma

iktisat öğretiminde benimsenen, hem de yöntemin gerektirdiği verilerin bulunabilirliği açısından W.M. Corden tarafından geliştirilen yöntemdir. Bela Ballassa da Leontief girdi-çıkı sistemini kullanarak benzer bir sonuca ulaşmaktadır. Aşağıda serbest dış ticaret ve koruma verileri kullanarak efektif koruma oranının hesaplanma yöntemleri ele alınmıştır.

1.3.2.1. SERBEST DIŞ TİCARET VERİLERİ İLE EFEKTİF KORUMA ORANININ HESAPLANMASI

Hem yurt içinde üretilen, hem de ithal edilen bir j malının, üretiminde, i girdisinin kullanıldığı ve bu mallara, gümrük vergisi dışında herhangi bir koruma sağlanmadığı varsayımıyla, efektif koruma oranı (Z_j) aşağıdaki şekilde hesaplanabilmektedir⁹:

$$V_f = Q_j (1 - \sum a_{ij}) \quad (1)$$

$$V_p = Q_j (1 + T_j) - \sum a_{ij} (1 + T_i) \quad (2)$$

$$Z_j = \frac{V_p - V_f}{V_f} \quad (3)$$

(1) ve (2)'deki formüller (3)'te yerine konulduğunda aşağıdaki sonuca ulaşılabacaktır:

$$Z_j = \frac{Q_j ((1 + T_j) - \sum a_{ij} (1 + T_i)) - (1 - \sum a_{ij})}{Q_j (1 - \sum a_{ij})}$$

$$Z_j = \frac{Q_j (1 + T_j - \sum a_{ij} - \sum a_{ij} T_i - 1 + \sum a_{ij})}{Q_j (1 - \sum a_{ij})}$$

$$Z_j = \frac{T_j - \sum a_{ij} T_i}{1 - \sum a_{ij}} \quad (4)$$

Burada;

Q_j : serbest ticaret durumunda "j" malının değerini (fiyatını),

V_f : serbest ticaret durumunda "j" malının katma değerini,

V_p : koruma sonrası "j" malının katma değerini,

T_j : Tamamlanmış mal üzerindeki gümrük vergisi oranını,

masrafları sıfırdır. İhrac mallarının talebin fiyat esnekliği ve ithal mallarının arz esnekliği sonsuzdur. Input-output katsayıları sabittir. Gümrük vergisi ve sübvansiyonlar ithalatçı ve ihracatçı ülkeler için aynıdır, yani arz eden ve talep eden ülkeler bakımından farklılaştırılmamaktadır. Dış ticarete konu olan malların ticareti, tarife konulduktan sonra da devam etmektedir. Uğur KORUM, a.g.e, s.45.

⁹ Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde a.g.e., s.47.

T_i : İthal edilen girdi üzerindeki gümrük vergisi oranını,

a_{ij} :Serbest ticaret durumunda “j” malının üretiminde kullanılan “i” girdisi değerini, ya da söz konusu girdinin üretimdeki payını (input-output katsayısını) göstermektedir.

Konuyu basitleştirmek amacıyla j malının üretiminde tek bir ithal girdi kullanıldığı varsayıldığında, efektif koruma oranı ;

$$Z_j = \frac{T_j - a_{ij}T_i}{1 - a_{ij}} \quad (5)$$

şeklinde yazılabilecek ve aşağıdaki sonuçlara ulaşılabilecektir¹⁰:

- 1) $T_j = T_i \Rightarrow Z_j = T_j = T_i$
- 2) $T_j > T_i \Rightarrow Z_j > T_j > T_i$
- 3) $T_j < T_i \Rightarrow Z_j < T_j < T_i$
- 4) $T_j < a_{ij}T_i \Rightarrow Z_j < 0$ (Negatif efektif koruma)
- 5) Diğer şartlar aynı iken, T_j ne ölçüde büyükse, Z_j de o ölçüde büyük olacaktır.
- 6) Diğer şartlar aynı iken, T_i ne ölçüde büyükse, Z_j de o ölçüde küçük olacaktır.
- 7) T_j ve T_i 'nin belli değerleri için ($T_j \neq T_i$ olmak koşuluyla), a_{ij} ne ölçüde büyükse, T_j de o ölçüde büyük olacaktır.

İthalat üzerine gümrük vergisi konulmasının yanısıra, ithal edilen mallara ve yurt içi üretime farklı oranlarda dolaylı vergi uygulanması durumunda, söz konusu malın efektif koruma oranı aşağıdaki formüle göre hesaplanabilmektedir¹¹:

$$Z_j = \frac{(1+T_j)(1+T_{mj}-T_{dj}) - 1+T_j \sum a_{ij}(1+T_i)(1+T_{mi}) - (1-\sum a_{ij})}{1 - \sum a_{ij}}$$
$$Z_j = \frac{T_j+T_{mj}-T_{dj} + T_dT_{mj} - T_dT_{dj} - \sum a_{ij}(T_i+T_{mi} + T_iT_{mi})}{1 - \sum a_{ij}} \quad (6)$$

Burada;

T_{dj} : Yerli üretilen mallar üzerindeki dolaylı vergiyi,

T_{mj} : İthal edilen tamamlanmış mal üzerindeki dolaylı vergisini,

T_{mi} : İthal edilen girdi üzerindeki dolaylı vergiyi göstermektedir.

¹⁰ David GREENAWAY International Trade Policy, ELBS, Macmillan Publishers Ltd. 1983.s.67-68.

¹¹Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde.....a.g.e., s.51.

Formülden de anlaşıldığı gibi, gümrük vergileri yanında ithalat veya yurtiçinde üretilen mallar üzerinden alınacak dolaylı vergiler, efektif koruma oranının değerini değiştirmektedir. Örneğin, girdiler üzerine (T_{mi} ve T_{dj}) konan dolaylı vergiler, yurt içi maliyetleri arttırıcı etki yapacağı için efektif koruma oranının düşmesine yol açacaktır. Öte yandan ithal edilen nihai mal üzerine (T_{mj}) konulacak dolaylı vergi efektif koruma oranını yükseltecektir.

1.3.2.2. KORUMA SONRASI VERİLERLE EFEKTİF KORUMA ORANININ HESAPLANMASI

Yukarıda hesaplama yöntemi açıklanan efektif koruma oranı, sektörler arası ilişkileri gösteren girdi-çıkıtı tablosunun dünya fiyatlarına (üretim ve girdi değerlerinin serbest ticarete) göre hazırlanması durumunda geçerlidir. Ancak uygulamada girdi çıkıtı tablosu genellikle koruma sonrası verilere göre düzenlenmektedir. Girdi-çıkıtı tablosundaki koruma sonrası verileri serbest ticaret durumuna dönüştürmek için, üretim ve girdi değerlerinin gümrük vergilerinden arındırılması (deflate edilmesi) gerekir. Bu durumda;

Q_j : koruma sonrası "j" malının değerini (fiyatını),

a_{ij} : Koruma sonrası "i"i girdisinin değerini (fiyatını) göstermek üzere; efektif koruma oranı aşağıdaki formüle göre hesaplanabilir¹²:

$$Z_j = \frac{V_p - V_f}{V_f} = \frac{Q_j - \sum a_{ij}}{\frac{Q_j}{(1+T_j)} - \frac{Q_j - \sum a_{ij}}{(1+T_j)}} \quad (7)$$

Dolaylı vergilerin dikkate alınması durumunda koruma sonrası verilere göre efektif koruma oranı şu formüle göre hesaplanabilir:

$$Z_j = \frac{\frac{Q_j}{(1+T_{dj})} - \sum a_{ij}}{\frac{Q_j}{(1+T_j)(1+T_{mj})} - \frac{\sum a_{ij}}{(1+T_i)(1+T_{mi})}} - 1 \quad (8)$$

¹² Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde.....a.g.e., s.50-51.

1.3.2.3. DIŞ TİCARETE KONU OLMAYAN GİRDİLER VE EFEKTİF KORUMA ORANININ HESAPLANMASI

Tamamlanmış bir malın üretiminde kullanılan girdilerden bir bölümü dış ticarete konu olmayabilir. Örneğin ulaştırma, iç ticaret, haberleşme, banka, sigorta vb. girdiler genellikle ithal edilmez. Dış ticarete konu olmayan bu tür girdilerin efektif koruma oranının hesaplanmasında nasıl dikkate alınacağı, tartışmalı bir alanı oluşturmakta ve konuyla ilgili olarak “Corden Yöntemi” ve “Balassa Yöntemi” olarak bilinen başlıca iki yaklaşım bulunmaktadır.

Bu konuda Corden'nin önerdiği yaklaşım, dış ticarete konu olmayan malların üretiminden elde edilen katma değer, bu malın girdi olarak kullanıldığı, ticarete konu olan malın üretiminden elde edilen katma değer ile birleştirilmesidir. Ballassa ise, dış ticarete konu olmayan girdilerin, ticarete konu olan malı üreten endüstriye ölçeğe göre sabit getiri ile sağlandığı varsayımından hareket ederek, dış rekabete konu olmayan girdiler için $EKO=0$ olarak kabul etmektedir. Bir başka ifadeyle Balassa yaklaşımında yalnızca dış ticarete konu olan malların katma değerinin ne kadar korunduğu ölçülmektedir¹³.

1.4. EFEKTİF KORUMA VE YURT İÇİ KAYNAK MALİYETİ

Efektif koruma oranı, kaynakların hangi sektörlerle yöneleceğini gösteren önemli bir kavramdır. Efektif koruma oranının sektörler arasında farklı olması durumunda, yurt içi kaynakların efektif koruma oranı düşük olan sektörlerden, yüksek olan sektörlerle doğru yönelmesi beklenir. Bu nedenle efektif koruma oranı, yurt içi kaynakların etkin dağılımı politikasını belirlemek açısından da büyük önem taşımaktadır. Ancak, gelişmekte olan ülkeler açısından çoğu zaman önemli olan, kaynakların hangi sektörlerle yöneleceği değil, hangi sektörlerle yönelmesi gerektiğidir. Bu ise efektif koruma oranıyla değil, aynı

¹³ Corden ve Balassa yöntemiyle efektif koruma oranının hesaplanması ve teorik açıklamalar için bkz. Edward TOWER, Effective Protection, Domestic Resource Costs, and Shadow Prices: A General Equilibrium Perspective, The International Bank for Reconstruction and Development/Teh World Bank, Washington, D.C., U.S.A., 1984, s.96-113; ve Bela BALASSA, Berlinski JULIO and ASSOCIATES, Development Strategies in Semi-Industrial Economies, A World Bank Research Publication, Baltimore, 1982, s.352-355.

miktarda döviz ile (1 dolarlık) ihracat ya da ithal ikamesinin ne kadar kaynak kullanarak elde edildiğini gösteren yurt içi kaynak maliyeti ile ölçülmektedir¹⁴.

Korumanın yol açtığı yurtiçi kaynak maliyeti (Domestic resource cost-YİKM) kavramı İsrail’li Bruno tarafından 1960’lı yıllarda geliştirilmiştir. Bu kavramın temelinde, dış ticarete konu sektörler arasında yüksek kaynak maliyetine sahip sektörlerden düşük kaynak maliyetine sahip sektörlerle doğru kaynak aktarımı ile net kazanç sağlanması yatmaktadır. Sektörler arası kaynak dağılımı, sektörler arasındaki yurt içi kaynak maliyeti eşitleninceye kadar sürecektir. Genellikle yurtiçi kaynak maliyeti değerinin, üretimin arttığı sektörlerde artması, azaldığı sektörlerde azalması beklenir¹⁵.

Her hangi bir sektöre ilişkin yurtiçi kaynak maliyeti $YİKM_j = (VA_j/VA^{ss}_j)$ formülü ile hesaplanabilir. Bu eşitlikte $YİKM_j$ bir dolar kazanmanın yurtiçi kaynak maliyetini, VA_j j-sektöründe koruma sonrası (yurtiçi fiyatlarla) katma değeri¹⁶, VA^{ss}_j ise dolar cinsinden dünya fiyatlarıyla katma değeri göstermektedir. Bir başka ifade ile bu formül, efektif koruma oranının hesaplamasında kullanılan formülün dolar cinsinden bir ifadesidir.

2. DIŞA AÇILMA VE DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ

Günümüzde toplumsal yaşamın her alanında hissedilen globalleşmenin kaynağı dünya ticaretidir. Birbirinden çok uzak coğrafyada bulunan üretici ve tüketiciler arasındaki ilişki, ticaret sayesinde kurulmuştur. Endüstrileşme sürecinde dünya ticareti, ülkeler arasındaki mal ve hizmet değişimi çok hızlı bir şekilde genişlemiştir. on dokuzuncu yüzyıldan yirminci yüzyılın ikinci yarısına kadar dünya ticaretinin, dünya üretiminden daha hızlı büyümesi bunun en önemli göstergesidir. Nitekim, 1800-1913

¹⁴ Uğur KORUM, a.g.e., s.54. Öte yandan yurtiçi kaynak maliyetinin genel denge modeli çerçevesinde hesaplanması ve efektif koruma oranı ile arasındaki ilişki konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Edward TOWER, a.g.e, 1984, s.161-171.

¹⁵ Sübidey TOGAN, 1980’li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1, Ankara, 1993, s.255-256.

¹⁶ VA_j değeri j-inci sektörün ekonomiye maliyetini göstermektedir. Ancak bu değer içinde maliyet unsuru olamayan fazla kazançlar, sübvansiyonlar ve vergiler bulunmaktadır. Öte yandan, hesaplamada kullanılan işgücü ve sermaye için ödenen (ücret ve faiz) de bu kaynakların fırsat maliyetini yansıtmayabilir. Bu durumda formülün söz konusu değişkenleri dikkate alacak şekilde yeniden düzenlenmesi gerekir: Sübidey TOGAN, 1993, a.g.e., s.258.

döneminde dünya üretiminin uluslararası ticareti %3'ten %33'e çıkmış ve uluslararası ticaret üç kat artmıştır¹⁷.

Dünya ticaretinin hızla gelişmesinde, ülkelerin dışa açılması ve uluslararası ticaretin serbestleşmesi büyük önem taşımaktadır. Bu nedenle, aşağıda önce dışa açılma kavramı üzerinde durulmakta, ardından dünya ticaretinin globalleşme ve ekonomik bütünleşme doğrultusunda serbestleşmesi ele alınmaktadır.

2.1. DIŞA AÇILMANIN ANLAMI VE GÖSTERGELERİ

Bir ekonominin içe dönük veya dışa açık olduğunun nasıl belirleneceği tartışmalı bir konudur. Bu konuya geniş anlamda uluslararası piyasalarla bütünleşme açısından bakılmaktadır. Bu açıdan mal ve hizmetlerin uluslararası hareketlerinin gayri safi milli haslıya oranı ile uluslararası sermaye hareketlerinin yurt içi tasarruf ve yatırımlardaki oranı yüksek ve devletin dış ticarete müdahalesi az ise, dışa açık, tersi durumda içe dönük ekonomi politikası uygulanıyor demektir¹⁸.

Bir ekonomide dışa açıklığın belirlenmesinde kullanılan bir başka ölçüt, koruma oranlarıdır. Eğer bir ekonomide ve/veya sektörde belli bir dönemde ithalat üzerindeki nominal koruma oranı, ihracat üzerindeki teşvik oranından büyükse içe dönük, küçükse dışa açık ekonomi politikası uygulanıyor demektir.

Bunun yanında, uygulanan ekonomi politikaları sonucu yurt içi üretime yönelik sağlanan efektif koruma oranı, yurt dışı piyasaya yönelik üretime sağlanan ihracat aleyhine sapma¹⁹ oranından büyük ise, ekonomi politikasının içe dönük, aksi durumda dışa açık olduğundan söz edilmektedir. Ayrıca uygulanan döviz kuru sistemlerine paralel olarak nominal ve reel efektif döviz kuru da bu konuda önemli bir göstergedir²⁰. En basit

¹⁷ Malcolm WATERS, *Globalization*, Routledge London and New York, 1995.s. 67.

¹⁸ Gülten KAZGAN, *Ekonomide Dışa Açık Büyüme*, Altın Kitaplar Yayınevi, Bilimsel sorunlar Dizisi, İstanbul, 1985, s.32-34.

¹⁹ İleride değinilecek olan ihracat aleyhine sapma; ithalat üzerindeki kısıtlamalarla yurtiçi üreticilerin dış rekabete karşı korunmasının, ihracat üzerindeki olumsuz etkisini ifade etmektedir.

²⁰ Dışa açılma konusunda daha geniş bir tartışması için bkz. Hasan OLGUN, "Türkiye'de İthal İkameleri ve Dışa Açılma Eleştirisi", *OTDÜ Gelişme Dergisi*, 7(3/4), s.384-386. Türkiye'nin 1980'li yıllara kadar içe dönük ekonomi politikaları uyguladığını (ülke ve hesapladığı çeşitli parametrelerin

tanımı ile reel efektif kur, nominal döviz kurunun ülkeler arasındaki enflasyon farklılıklarından arındırılmış halidir.

Dünya Bankası, uyguladıkları dış ticaret politikalarına göre ülkeleri dört grupta toplamaktadır²¹:

(i) Tamamen dışa açık ekonomiler: Dolaysız kontrollerin uygulanmadığı, efektif koruma oranları ve bu oranların varyanslarının düşük olduğu, ihracat aleyhine sapmanın söz konusu olmadığı ve döviz kurunun aşırı değerlenmemiş olduğu ülkeler.

(ii) Kısmen dışa açık ekonomiler: Efektif koruma oranları ve bu oranların varyanslarının kısmen düşük olduğu, ihracat aleyhine sapmanın olduğu, ancak bu değer bir den çok farklı olmadığı ve dolaysız kontrol araçlarının yaygın olarak kullanılmadığı ülkeler.

(iii) Kısmen içe dönük ekonomiler: Yurtiçi üretimin çok kârlı, efektif koruma oranları ve bu oranların varyanslarının görece olarak yüksek, dolaysız kontrol uygulamasının yaygın ve döviz kurunun aşırı değerli olduğu ülkeler.

(iv) Tamamen içe dönük ekonomiler: Yurtiçi üretimin çok kârlı, Efektif koruma oranları ve bu oranların varyanslarının çok yüksek, dolaysız kontrol uygulamasının yaygın ve döviz kurunun aşırı değerli olduğu ülkeler.

Dünya Bankası'nın 1987 yılında yayınladığı çalışmasında, bu kriterlere göre Türkiye 1963-1973 döneminde "tamamen içe dönük", 1973-1985 döneminde ise "kısmen dışa açık" olarak politikalar uygulamıştır. Her iki dönemde de Hindistan "tamamen içe dönük"; Güney Kore "tamamen dışa açık"; Kenya ve Yugoslavya ise, "kısmen içe dönük" politikalar uygulamıştır.

2.2. DÜNYA TİCARETİNİN SERBESTLEŞTİLMESİNDE İKİ EĞİLİM: GLOBALLEŞME VE BÖLGESELLEŞME

Dışa açılma süreci ve dış ticaretin serbestleşmesi, başlangıçtan günümüze kadar gittikçe yaygınlaşmış ve dünya ticareti hızla artmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında oluşan iki kutuplu yeni dünya düzeni ve ABD'nin öncülüğünde kurulan Dünya Bankası, GATT gibi uluslararası kurum ve kuruluşlar, bu süreci daha da hızlandırmıştır.

karşılaştırılması yoluyla) gösteren bir başka yaklaşım için bkz. Asaf Savaş AKAT, Alternatif Büyüme Stratejisi, İletişim Yayınları, İstanbul, 1983. s.43-52.

²¹ Sübidey TOĞAN, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi..... a.g.e, s.250-252.

Savaş sonrası dönemdeki bir başka gelişme ise, Batıda Avrupa ülkelerinin ve Uzak Doğuda Japonya'nın bölgelerinde yeni bir ekonomik güç olarak ortaya çıkmasıdır. Batı Avrupa ülkelerinin aralarında oluşturdukları ekonomik bütünleşmenin olumlu sonuçlar vermesi, diğer ülkeleri de özendirmiş ve aynı bölge ülkeleri arasında ekonomik bütünleşme girişimleri yaygınlaşmaya başlamıştır. Böylece, dünya ticareti bir yandan global, diğer yandan bölgesel düzeyde serbestleşme eğilimi göstermeye başlamıştır.

2.2.1. ULUSLARARASI TİCARETİN KURUMSALLAŞMASI VE GLOBALLEŞME

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan yeni ekonomik düzende uluslararası ticaretin dünya genelinde serbestleşmesi ve yaygınlaşması yönünde önemli adımlar atılmıştır. Savaşın hemen sonrasında ABD'nin öncülüğünde uluslararası ticaretin serbestleşmesi yönünde atılan bu adımların başında 1944 yılında kurulan IMF (International Monetary Fund-Uluslararası Para Fonu) ve IBRD (International Bank for Reconstruction and Development)'nin ve ardından 1947 yılında 23 ülkenin katılımıyla oluşturulan GATT (General Agreement on Trade and Tariff- Ticaret ve Tarifeler Genel Anlaşması) gelmektedir²². Bugün Dünya Ticaret Örgütü (World Trade Organization) adını alan GATT'a 1996 yılı itibariyle 128 ülke üyedir. Çok Yanlı Ticaret Anlaşması temeline dayalı bulunan GATT, ticaretin dünya çapında (global düzeyde) serbestleştirilmesi amacına yönelmiştir. Bu çerçevede GATT, ulusların refahı için dünya ülkelerinin ayırım gözetmeyen -nondiscriminatory- bir şekilde birbirleriyle serbest ticaret yapmalarını sağlamak amacını taşımaktadır. Bu amaç doğrultusunda tarife ve diğer dış ticaret engellerinin düşürülmesi, ticarete ayrımcı uygulamalara son verilmesi için çeşitli tarihlerde çok taraflı görüşmeleri²³ (ticaret roundları) yapılmış ve bu görüşmelerde önemli kararlar alınmıştır.

GATT'ın öncülüğünü yaptığı uluslararası çok yanlı ticaret görüşmeleri sonucunda, tarife oranları 1940'lı yılların sonlarındaki % 40 gibi düzeylerden 1970'lerde

²² Geniş bilgi için bkz. Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, Üçüncü Baskı, İzmir, 1997, s.127-158.

²³ Bu görüşmeler şunlardır: 1947 Cenevre Konferansı, 1947-1951 Annecy ve Torquay Konferansları, 1958-1962 Dillon Raundu, 1963-1967 Kennedy Raundu, 1973-1979 Tokyo Raundu, 1986-1994 Uruguay Raundu.

ortalama % 4'lere düşmüştür. Uluslararası ticaretin serbestleşmesi sonucu 1948-1973 döneminde dünya üretimi yılda ortalama % 5, ihracatı % 7 artmıştır.

1970'li yıllarda dünya ekonomisinde yaşanan ekonomik bunalım, gelişmiş sanayi ülkelerini olumsuz yönde etkilemiştir. Bu ülkeler, 1960'lardan itibaren hızla kalkınan gelişmekte olan ülkelerin rekabeti karşısında da zorlanmaya başlamışlardır. Bu gelişmeler, bir "yeniden yapılanma" döneminin başlamasına yol açmıştır. Söz konusu yeniden yapılanmanın bir boyutu İkinci Dünya Savaşı'ndan 1970'li yıllara kadar kapitalizme altın çağını yaşatan Keynezyen (müdahaleci kapitalist) politikalara bir tepki olarak serbest piyasa ekonomisinin benimsenmesidir. Yeniden yapılanmanın ikinci boyutu ise, daha önce değinildiği üzere, serbest piyasa ekonomisinin bir uzantısı olarak uluslararası ticaretin gittikçe arttığı bir dönemde, mevcut serbest ticaret ortamını değiştirmeden, yeni bir korumacı dış ticaret politikasının oluşturulmasıdır. Yeni korumacılık olarak nitelendirilen bu politikaların en önemli özelliği, denetlenmesi oldukça zor, çok sayıda politika aracından oluşmasıdır.

2.2.2. ULUSLARARASI TİCARETİN BÖLGESEL BÜTÜNLEŞME İÇİNDE SERBESTLEŞMESİ

Yukarıda değinilen GATT (WTO), ticaretin dünya çapında (global düzeyde) serbestleştirilmesini amaçlarken, genellikle aynı coğrafi bölgedeki ülkeler arasında kurulan ekonomik bütünleşmeler, kendi aralarında (bölgesel düzeyde) ticaretin serbestleşmesini amaçlamaktadır. GATT'ın 24. Maddesi de belli koşullarda²⁴ bölgesel ticaret gruplaşmalarına imkan tanımaktadır.

Ekonomik bütünleşme, bütünleşmeye giden ülkeler arasında ticaretin serbestleştirerek ticaret hacmini genişletmektedir. Gelişmiş ülkeleri bütünleşmeye yönelten nedenlerin başında, üretimin hızla artması karşısında, iç piyasanın yetersiz kalması gelmektedir. Bunun yanında geniş piyasanın sağlayacağı içsel ve dışsal ekonomiler, teknolojik gelişme ve rekabet gibi faktörler de ekonomik bütünleşmeyi

²⁴ Bu koşullar; (i) Bölgesel entegrasyona giden gruba üye ülkelerin GATT üyesi ülkelerle ticaretini etkileyen gümrük vergileri ve diğer düzenlemeler, bütünleşme öncesi düzeyinden daha kısıtlayıcı olmaması; (ii) Bütünleşmenin belli bir sürede gerçekleştirilmesinin öngörülmesiyle bu durumun diğer GATT üyelerine açıklanmasıdır. Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, a.g.e., s.134.

özendirmektedir. Gelişmekte olan ülkeler ise, daha çok sanayileşme amacıyla ekonomik bütünleşmeye yönelmektedir²⁵.

Uluslararası ekonomik bütünleşmeler, bütünleşme derecelerine göre farklı şekillerde ortaya çıkabilmektedir. Bütün ekonomik bütünleşme türlerinin ortak özelliği “üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesi”dir. Bütünleşme derecelerine göre ekonomik bütünleşmeleri beş grupta toplamak mümkündür²⁶:

(i) Serbest Ticaret Bölgeleri: Yalnızca üye ülkeler arasında ve genel olarak veya belli sektörlerde ticaretin serbestleştirildiği, üye ülkelerin üçüncü ülkelere karşı ortak politikalar uygulama yükümlülüğünün bulunmadığı bütünleşme türüdür.

(ii) Gümrük Birlikleri: Üye ülkeler arasında ticaretin serbestleştirilmesinin yanısıra, üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük tarifesinin uygulandığı ekonomik bütünleşme türüdür.

(iii) Ortak Pazar: Gümrük birliğindeki özelliklerin yanısıra, üye ülkeler arasında üretim faktörlerinin (işgücü, sermaye, girişimci) serbest dolaşımını öngören bütünleşme türüdür.

(iv) Ekonomik Birlikler: Ortak Pazar özelliklerinin yanısıra, üye ülkeler arasında sosyal ve politik bütünleşmeyi de kapsayan bütünleşme türüdür.

(iv) Tam Ekonomik Bütünleşmeler: Ekonomik bütünleşmenin son aşması olan bu bütünleşme türünün ek özelliği inisiyatifin ulusal düzeyden uluslararası kurumlara geçmesidir.

Ekonomik bütünleşmeyi oluşturan ülkeler arasında ticaret engellerinin kaldırılması, belli koşullarda iki türlü statik etki yaratmaktadır. Bunlardan birincisi, bütünleşmeyi oluşturan ülkeler arasında ticaret hacminin genişlemesine yol açan “ticaret yaratıcı” (trade creating) etki; diğeri ise, bütünleşme dışında kalan ülkelerle yapılan ticaret hacminin daralmasına yol açan “ticaret saptırıcı” (trade diversion) etkidir. Ekonomik bütünleşme, dış rekabeti artırıcı, büyük ölçekli üretim ekonomileri, teknolojik ilerleme, dışsal ekonomiler gibi dinamik etkilere de yol açmaktadır²⁷.

²⁵ Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat: Teori-Politika-Uygulama, Genişletilmiş 5.Basım, Turhan Kitabevi, Ankara, 1986.s.378.

²⁶ Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, a.g.e., s.13.

²⁷ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e., s.382-386.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında hızla artan ekonomik bütünleşmelerin başında, ülkemizin de gümrük birliğine dayalı bir ortaklık ilişkisi içinde bulunduğu “Avrupa Birliği (AB)” gelmektedir. Diğer belli başlı ekonomik bütünleşmeler arasında, Avrupa Serbest Ticaret Birliği (EFTA), Latin Amerika Serbest Ticaret Bölgesi (LAFTA), Kuzey Amerika Serbest Ticaret Anlaşması (NAFTA) ve Asya-Pasifik Ekonomik İşbirliği (APEC) sayılabilir²⁸.

3. DIŞ TİCARET TEORİSİNİN GELİŞİMİ İÇİNDE LİBERAL VE KORUMACI YAKLAŞIMLAR

Uluslararası ticarete korumacılığın on beşinci yüzyıldan on sekizinci yüzyıla kadar uygulama alanı bulan merkantilizmle başladığı söylenebilir. On sekizinci yüzyılın ikinci yarısından itibaren sanayileşme çabaları doğrultusunda korumacı politikalara karşı bir tepki olarak ortaya çıkan geleneksel serbest dış ticaret teorisi, çeşitli aşamalardan geçerek günümüze kadar etkilerini sürdürmüştür. Serbest dış ticaretin savunulduğu hemen her dönemde “kalkınma” ve uluslaşma olgusu çerçevesinde geleneksel milliyetçi korumacı ekonomi politikaları da gündemden düşmemiştir. Aşağıda, dış ticaret teorisinin genel gelişimi, korumacılık olgusuyla ilişkilendirilerek ele alınmaktadır.

3.1. MERKANTİLİST YAKLAŞIM

On beşinci yüzyıldan, on sekizinci yüzyılın ortalarına kadar, kapitalizmin ticarileşmesi sürecinde, Batı Avrupa’da (İngiltere, Fransa gibi ülkelerde) uygulama alanı bulan ilk sistematik iktisat politikası merkantilist öğretimidir²⁹. Bu öğretiye göre; ulusların zenginliği ve gücü, sahip oldukları değerli madenlerin (altın ve gümüş) miktarı ile ölçülüyordu. Bu gücü elde etmenin yolu ya değerli maden rezervlerine sahip olmaktan ya da dış ticaret yapmaktan geçiyordu. Değerli maden rezervleri olmayanların izleyeceği dış ticaret politikası ise, ihracatın desteklenmesi ve ithalatın engellemesine dayanıyordu. Ödemelerin gümüş ve altınla yapıldığı bu dönemde ihracatın teşvik edilip, ithalatın kısıtlanması dış ticaret bilançosunun sürekli fazla vermesine yol açmıştır.

²⁸ Bu konuda daha geniş bilgi için bkz. Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, a.g.e, s.244-325.

²⁹ Daha çok para ve dış ticaret konuları üzerinde duran merkantilist öğreti, aynı zamanda korumacı politikalara da kaynaklık etmiştir.

Merkantilist dönem, korumacı dış ticaret politikasının en katı şekilde uygulandığı bir dönem olmuştur. Merkantilist korumacı politikalar, dönemin en güçlü kesimini oluşturan toprak sahipleri ve tüccarlar tarafından savunuluyordu. Örneğin, İngiltere'deki toprak sahipleri politik güçlerini kullanarak, görece olarak daha ucuz olan koloni tarım ürünlerine karşı tahıl ürünlerinin ithalatını kısıtlayıcı "tahıl kanunları"nın (corn laws) çıkmasını sağlamışlardır. Öte yandan denizasırlı ülkelerle yapılan dış ticaretin oldukça riskli olması nedeniyle devlet eliyle imtiyazlı ticaret kumpanyaları ve ticaret tekelleri kurularak bu riskin azaltılmasına çalışılıyordu. Bu nedenle merkantilistler, tüccarların kârını ulusal çıkarla özdeş kabul ediyorlardı³⁰.

İngiltere'de, on sekizinci yüzyılda teknolojik gelişmeler ve sermaye birikimi doğrultusunda sanayi sektörü hızla gelişmeye ve politik güç sanayiciler lehine değişmeye başlamıştır. Bu değişimle birlikte sanayi sektörünün aleyhine işleyen müdahaleci merkantilizme karşı tepkiler yoğunlaşmıştır³¹.

Ayrıca sanayisi hızla gelişen İngiltere'nin amacı değerli maden ve servete sahip olmak değil, dış ticaret hacmini artırmaktı. Merkantilist dış ticaret politikasına yöneltilen eleştirilerin başında, değerli maden zenginliğinin ancak ticaret yapılan diğer ülkelerin fakirleşmesiyle mümkün olabileceği eleştirisi geliyordu. Bu eleştiri doğrultusunda, ulusların zenginliğinin dış ticaretin serbestleşmesiyle mümkün olabileceği, üstelik ticari ilişkiye giren tüm ulusların bundan yarar sağlayacağı (refahının artacağı) görüşü ileri sürülüyordu. Bu düşüncenin temelinde ise, müdahaleci merkantilizme karşı bir tepki olarak ortaya çıkan, liberal iktisadi öğretinin klasik serbest dış ticaret teorisi yatıyordu³². Merkantilizme yöneltilen bir başka eleştiri ise, ülkeye giren değerli madenlerin para arzını dolayısıyla fiyatları artırmasıydı.

³⁰Gülten KAZGAN, İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Remzi Kitabevi, Üçüncü Basım, İstanbul, 1984, s.31.

³¹Merkantilist politikalara karşı ilk ciddi eleştiri David Hume'den gelmiştir. David Hume (Of The Balance of Trade adlı eserinde), klasik miktar kuramına benzer yaklaşımla; altın standardı (sabit kur ve para arzının doğrudan altına bağlı olması) altında sürekli dış ticaret fazlası yaratarak altın stokunun artınlamayacağını ileri sürmüştür: Tercan BAYSAN, Gümrük Tarife İndirimlerinin Kaynak Dağılımı ve Toplumsal Refah Üzerine Etkileri, ODTÜ, Ankara, 1983, s.8.

³²Merkantilizme ilk tepki fizyokratlardan gelmiştir. Ekonominin merkezine tarımı oturtan fizyokratlar, dış ticaretin değer yaratmadığını düşünerek bu konuya hemen hemen hiç değinmemişlerdir.

3.2. KLASİK VE NEO-KLASİK SERBEST DIŞ TİCARET TEORİSİ

İktisat literatüründe klasik dış ticaret teorisinin başlangıcı olarak, Adam Smith'in Ulusların Zenginliği (*An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*) adlı kitabının yayınladığı 1776 yılı gösterilmektedir. Adam Smith'in dış ticaret konusundaki temel görüşü “mutlak üstünlük” ilkesine dayanmaktadır. Bu ilkeye göre serbest dış ticaret, “bireysel iş bölümüne” dayalı olarak ticaret yapan her ülke “mutlak üstünlüğe” sahip olduğu malların üretiminde uzmanlaşarak kaynakların etkin kullanımını sağlayarak üretim ve refahı artırır.

Adam Smith, dış ticarete müdahalesinin tekelliliğe yol açarak kaynak dağılımını bozduğu gerekçesiyle, merkantilizme tepki göstermiştir. Devletin görevi dış ticarete müdahale değil, ticaretin serbestçe yapılabilmesi için yasal-kurumsal düzenlemeler yapmaktır. Adam Smith'e göre ülkeler, kapalı ekonomi durumuna göre daha kârlı oldukları için dış ticaret yapmaktadır. Ayrıca dış ticaretin serbest olması, ticarete katılan her ülkenin yararına olmaktadır. Mutlak üstünlük teorisinin bu öngörüsü, bazı kısıtlayıcı varsayımlar altında geçerlidir³³.

Öte yandan bu yaklaşımda, bir ülkenin iki malda da mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda dış ticaretin nasıl sonuçlanacağı açık değildir. David Ricardo, bu durumu eleştirerek mutlak üstünlük yerine, “karşılaştırmalı üstünlük” (*comparative advantages*) teorisini geliştirmiştir.

Klasik iktisat yaklaşımına kaynaklık eden fizyokratlar, benimsedikleri doğal düzen anlayışına uygun olarak dış ticaretin serbest olmasını savunmuşlardır.

³³Soyut klasik dış ticaret teorisinde (bir kısmı karşılaştırmalı üstünlük teorisi için de geçerli olan) kısıtlayıcı ve basitleştirici bu varsayımlar şunlardır:

- Mal ve faktör piyasalarında tam rekabet koşulları geçerlidir.
- Tek üretim faktörü emektir ve maliyet emek ile ölçülmektedir.
- Üretimde yalnızca sabit maliyetler dikkate alınmaktadır.
- Teknoloji sabit olup, bir malın üretim yöntemi her ülkede aynıdır.
- Uluslararası ticaret takas yöntemiyle yapılmaktadır ve reel fiyatlar geçerlidir.
- İç ve dış ticarete devletin müdahalesi yoktur.
- İşgücü ülke içinde tam hareketli, ülkeler arasında hareketsizdir.
- Ekonomi tam istihdam durumundadır.
- Taşıma maliyetleri sıfırdır.
- Ölçeğe göre sabit getiri ve sabit maliyetler geçerlidir.
- Modelde iki ülke varsayımı geçerlidir.
- Üretimde bir girdi (örneğin emek) kullanılmakta ve iki mal olduğu varsayılmaktadır.

Karşılaştırmalı üstünlük teorisi, bir ülkenin bütün mallarda mutlak üstünlüğe sahip olması durumunda da uluslararası ticaret yapılabileceğini ve ticarete katılan ülkelerin bundan kazanç sağlayabileceğini ileri sürmektedir³⁴. Emek değer teorisinin geçerli olduğu karşılaştırmalı üstünlük yaklaşımına göre; bir malın fiyatını, o malın üretiminde kullanılan işgücü değeri belirler. Her ülke, nispi faktör verimliliği (işgücü değeri) yüksek olan malların üretiminde uzmanlaşmalıdır. Uluslararası ticaretin nedeni olan faktör verimliliğinin, dolayısıyla ülkeler arasındaki yurtiçi maliyetlerin (fiyatların) farklı olması, üretim koşullarının farklı olmasından kaynaklanmaktadır. Ülkeler arasında karşılaştırmalı üstünlük farklı olduğu sürece ticaret yaparlar ve bundan kazançlı çıkarlar.

Adam Smith ve Ricardo, dış ticareti arz yönüyle açıklamaya çalışmışlardır. Klasik iktisatçılardan Jhon S.Mill'in "Karşılıklı Talep Yasası", Alfred Marshall tarafından geliştirilerek; dış ticaretin nedeni ve fiyat oluşumu, ticaret yapan iki ülke arasındaki arz-talep ilişkisiyle açıklanmıştır. Talep unsurunu da dikkate alması nedeniyle gerçeğe daha yakın bir analiz geliştirmiş olan Mill, malların değişim oranını belirleyen emek-değer teorisinin, ülke içinde emeğin hareketli olması nedeniyle geçerli olacağına, ancak ülkeler arasında emeğin hareketsiz olması nedeniyle uluslararası ticarete etkili olmayacağına dikkat çekmiştir.

Kendisinden önceki klasik iktisatçıların arz yönlü yaklaşımı ile Mill'in talep yönlü yaklaşımını bütünleştirmeye çalışan Marshall, temelde serbest ticareti savunmakla birlikte, belli koşullarda korumacılığın yararlı olabileceğini ileri sürmüştür. Örneğin ithal edilen mamul mallara, yurt içinde üretilen ikame mallara uygulanan vergi kadar bir ithal vergisi konulmasıyla hem sanayi korunmuş, hem de haksız rekabet önlenmiş olacaktır. Ayrıca koruyucu ekonomi politikaları, ithal bağımlılığı düşük ülkeler için yararlı bile olabilir.

Klasik karşılaştırmalı üstünlüğün temel varsayımlarından emek-değer teorisini Mill'den başka Carines, Taussing, Garham gibi iktisatçılar da eleştirmişler ve korumacı politikalara zemin hazırlamışlardır. Haberler, karşılaştırmalı üstünlüğün belirlenmesinde emek-değer teorisi yerine, fırsat maliyetleri yaklaşımını ikame ederek serbest ticaretin

³⁴Klasik dış ticaret teorisi genelde ticareti genişletici görüşlere dayanmaktadır. Mutlak üstünlük ilkesi, ticarete katılmayı "mutlak üstünlük" koşuluna dayandırması nedeniyle uluslararası ticareti kısıtlayıcı özelliğe sahiptir. Karşılaştırmalı üstünlük ilkesi bu sınırlamayı kaldırmaktadır.

savunulmasına katkıda bulunmuştur³⁵. Serbest dış ticaret yanlısı olan Haberler, rekabete dayanan ideal koşullardan sapmaların ortaya çıkması veya dışsal ekonomilerin varlığı gibi belirli durumlarda koruyucu dış ticaret politikalarına yönelinebileceğini ileri sürmüştür³⁶. Haberler, genç endüstri tezinin dışsal ekonominin bir başka versiyonu olduğunu ileri sürerek, özel maliyetlerin toplumsal maliyetleri yansıtmadığı geçici durumlarda korumacılığa başvurulmasını savunmaktadır.

Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisi, dış ticareti karşılaştırmalı maliyetler ve uzmanlaşma ile açıklamaya çalışmış, ancak maliyet farklılığının nedeni üzerinde durmamıştır. Neo-klasik yaklaşımı benimseyen iktisatçılardan Heckscher ve Ohlin, Ricardo'nun karşılaştırmalı üstünlük teorisine katkı getirerek, hem analize birden fazla üretim faktörünü dahil etmişler, hem de maliyet farklılıklarının nereden kaynaklandığı sorusunun cevabını bulmaya çalışmışlardır³⁷.

Heckscher-Ohlin, ülkeler arasındaki maliyet farklılığını, üretim fonksiyonlarının özdeşliği varsayımına dayanarak faktör donanımındaki farklılıklar ile açıklamaktadır. Faktör donanımı teorisi ve Heckscher-Ohlin Modeli gibi isimlerle anılan bu yaklaşımlara göre; bir ülke sahip olduğu nispi olarak daha fazla ve ucuz olan üretim faktörünü daha fazla kullandığı (emek ya da sermaye yoğun) malların üretiminde, karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir ve bu mallarda uzmanlaşmalıdır.

Heckscher-Ohlin modeli, başta Leontief olmak üzere bir çok iktisatçı tarafından ampirik olarak sınanmış ve çelişkili bulgular elde edilmiştir. Leontief, ABD'nin 1947 yılına ait input-output tablosunu kullanarak yaptığı çalışmada, ABD gibi sermaye yönden zengin bir ülkenin, emek-yoğun mallar ihraç edip, sermaye-yoğun mallar ithal ettiği şeklinde bir sonuca ulaşmıştır. Beklenenin tersi olan bu sonuç, "Leontief paradoksu"

³⁵ Şiir Erkök YILMAZ, Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Gazi Üniversitesi, Yayın No: 178, İİBF Yayın No:57, Ankara, 1992, s.100.

³⁶ Gottfried HABERLER, Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış, (Çeviren:Necati MUMCU), İ.Ü. Yayın No: 1503, İktisat Fakültesi :270, İktisadi Gelişme Enstitüsü:12, Ofset Matbaacılık, İstanbul, 1970, 38.

³⁷Neo-klasik dış ticaret yaklaşımı, klasikler gibi uzmanlaşma ve karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı serbest dış ticareti savunmakla birlikte, klasiklerden farklı bir analiz yöntemi kullanmışlardır. Örneğin, Neo-klasik yaklaşım üretimde sabit maliyetler yerine artan maliyetleri, genel denge yerine de kısmi denge analizini esas almış; ayrıca, dış ticaretin gelir dağılımı ve refah etkileri üzerinde yoğunlaşmıştır.

olarak bilinmektedir³⁸. Bunun temel nedeninin, kullanılan modellerde üretim faktörlerinin homojen olduğu varsayımından kaynaklandığı belirtilerek, üretim faktörlerinin niteliklerini de yansıtan (örneğin sermaye için fiziki anlamda makine ve teçhizat, emek için eğitim) “yeni faktör oranları” yaklaşımı geliştirilmiştir. Bu konuda, yaptığı çalışmalarda, ABD’nin ihracatının “nitelikli emek-yoğun” olduğunu saptayarak Leontief paradoksunu açıklayan ve kendi adına ithaf edilen “Keesing hipotezi” ile Keesing önemli bir yer tutmaktadır³⁹. Faktör Donanımı Teorisi, daha çok, gelişmekte olan ülkelerin uluslararası ticarete katılmasını açıklamaya yöneliktir. Ancak kullanılan statik analiz yöntemi, kalkınma gibi dinamik bir olguyu açıklamakta yeterince başarılı olamamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında kalkınma iktisadının ön plana çıkması ve teknolojinin üretimde önemli bir girdi olması, faktör donanımı yaklaşımının teknolojiyi de içerecek şekilde genişlemesine yol açmıştır. Teknolojik gelişmeye dayalı karşılaştırmalı üstünlük yaklaşımı, yeniliklerin ortaya çıkması ve yayılması gibi süreçleri açıklarken, yöntem olarak statik neo-klasik analizden ayrılarak, dinamik bir analiz yöntemi kullanmaya başlamıştır.

Bu yaklaşımlardan ilki olan “teknolojik açık” yaklaşımı, teknolojik yeniliğin ortaya çıkışı ve bunun diğer ülkeler tarafından taklit edilmesi sürecine kadar yeniliği uygulayan ülkeye karşılaştırmalı bir üstünlük sağladığı görüşüne dayanmaktadır. Teknolojik açık yaklaşımının bir ileri aşaması sayılabilecek “ürün devreleri” yaklaşımında⁴⁰ ise, bir ürünün bulunuşundan, ürünün ve teknolojisinin standart hale gelmesine kadar geçirdiği aşamalar analiz edilerek, ürünün yaşam devrelerine göre karşılaştırmalı üstünlüğün değişeceği görüşü savunulmaktadır.

³⁸ Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi: Teori- Politika-Sistem-Kurumlar, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984, s.59.-60.

³⁹ Taner BERKSOY, Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları, İstanbul, 1982, s.104

⁴⁰ Vernon tarafından geliştirilen “ürün devreleri” yaklaşımı, teknik bilginin mülkiyet konusu olduğu ve uluslararası serbestçe dolaşmadığı, üretim ve pazarlamanın zaman içinde değiştiği, ölçek ekonomilerinin önemli olduğu, tüketici tercihlerinin ülkelere göre değiştiği gibi varsayımlar çerçevesinde uluslararası mal ve hizmet ticaretinin sermaye hareketleriyle ilişkisi ve üretimin coğrafi yer değiştirmesi gibi sorunlar üzerinde de durulmaktadır.

Ricardo'nun faktör maliyeti farklılığından, Vernon'nun ürün devreleri yaklaşımına kadar karşılaştırmalı üstünlük yelpazesi birlikte değerlendirildiğinde; karşılaştırmalı üstünlük doğal kaynaklara dayalı ise "Ricardo ürünleri"; faktör donanımına göre belirleniyorsa "Heckscher-Ohlin ürünleri" ve teknolojisinin mülkiyet hakkı korunan ürünler ile standartlaşmış ürünlere dayanıyorsa "ürün devreleri ürünleri" olarak tanımlanmaktadır⁴¹. Bu süreçte bir yandan dış ticaretin neden yapıldığı (ya da hangi faktörler tarafından belirlendiği) sorusuna cevap aranırken, diğer yandan bu ilişkilerin nasıl olması gerektiği gibi normatif bir sorun üzerinde durulmuştur. Bu soruların cevabı hep serbest dış ticaretin geçerli olduğu bir ekonomide aranmaya çalışılmıştır

3.3. SERBEST DIŞ TİCARET TEORİSİNE TEPKİLER VE KORUMACI YAKLAŞIMLAR

Serbest dış ticaret teorisi sanayileşmenin öncülüğünü yapan İngiltere ve Fransa gibi ülkeler tarafından geliştirilmiş ve savunulmuştur. Sanayileşmenin başlangıç aşamasında olan Almanya ve ABD ise serbest ticaret teorisine karşı çıkmışlardır. Özetle, on sekizinci yüzyılın ortalarından itibaren nispi olarak sanayileri gelişen ülkeler serbest dış ticareti, henüz sanayileşme aşamasının başlangıcında olan ülkeler ise korumacılığı savunmuşlardır. Kalkınma sorunlarının ön plana çıktığı İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra hızla artan uluslararası ticaret gelişmekte olan ülkeler tarafından da sorgulanmaya başlanmıştır. Bu çerçevede geliştirilen korumacı yaklaşımlar aşağıda kısaca ele alınmaktadır.

3.3.1. MİLLİYETÇİ EKONOMİ ANLAYIŞI

On dokuzuncu yüzyılın başında yeni sanayileşen ülkeler (başta Almanya ve ABD), serbest dış ticaretin, ticarete katılan bütün ülkelerin çıkarına olacağı öngörüsünün tam olarak gerçekleşmediğini, aksine sanayinin gelişmesini engellediğini ileri sürmüşlerdir. Böylece serbest dış ticaret teorisindeki bütün ülkelerin çıkarı yerine, ülke çıkarı ön plana çıkmış; bunun bir uzantısı olarak dış ticarete milliyetçi görüşler ağırlık kazanmaya başlamıştır.

⁴¹Taner BERKSOY, a.g.e.1982; s.124.

Bu düşünceler doğrultusunda serbest dış ticarete ilk sistemli tepki İngiltere'nin düşük maliyetli sanayi malları karşısında rekabet edemeyen Almanya'dan⁴², Freidrich List'ten gelmiştir. Milli ekonominin savunuculuğunu yapan List, ülke içinde serbest ticareti, dışa karşı korumacılığı öneriyordu.

List, klasik yaklaşımın temel dayanaklarından “mübadele değeri” kavramına karşı “üretim gücü” kavramını geliştirmiştir. Bu kavram farklılığının temelinde, bireysel çıkar yerine milli çıkarın öne çıkarılması yatmaktadır. List'e göre, bir ülkenin üretim gücünün artması milli sanayiinin gelişmesine bağlıydı. Bu nedenle gerekirse milli çıkarlar için bireysel çıkarlar ihmal edilmeliydi. List, milli çıkarın sağlanması için genç sanayilerin dış ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelene kadar korunması gerektiğini savunmuştur⁴³.

List, bir ülkedeki çeşitli sektörler arasında ideal bir denge kurulması gerektiği görüşünü ileri sürerek, serbest ticaretin öngördüğü işbölümüne dayalı “ihtisaslaşmaya” tek taraflı ve milli çıkarları dikkate almadığı için karşı çıkmış, işbölümünün temel ilkesi olarak tarım ve sanayi arasındaki dengenin sağlamasına önem vermiştir. List'e göre tarım-sanayi dengesi hem rekabet gücü hem de gelecek kuşaklara bırakılacak “üretim gücü” için gereklidir. List, imalat sanayini ise; devletin gücünü, bilim ve tarımın gelişmesini sağlaması nedeniyle öncelikli sektör olarak kabul etmiştir.

List'e göre dünyadaki ülkeler birbirini izleyen farklı gelişme (vahşi, hayvancı, tarımcı, tarımcı-sanayici ve tarımcı-sanayici-tüccar) aşamalarında bulunmaktadır. Ülkelerin bulundukları gelişme aşamasından bir sonraki aşamaya geçebilmeleri için bütün üretim güçlerini birleştirip kullanmaları gerekir. Serbest dış ticaret genellikle gelişme aşamasının başlangıcında olan ülkelerin aleyhine işlemektedir. Bu nedenle bir üst gelişme aşamasına geçebilmek için yeni doğan sanayiler⁴⁴ dış ülkelerle rekabet edebilecek düzeye gelene kadar korunmalıdır. Dolayısıyla List'in korumacılık anlayışı geçici (dış ülkelerle

⁴²1815 Viyana Kongresi'nde 38 bağımsız federasyona ayrılan Almanya'da federasyonlar arasında gümrük vergileri uygulanırken, dışa karşı herhangi bir korumacı politika uygulanmıyordu. Ayrıca Milliyetçi ekonomi anlayışının Almanya'da ortaya çıkmasında Alman Tarihçi Okulu da etkili olmuştur: Robert GILPIN, *The Political Economy Of International Relations*, Princeton University Press, Princeton, New Jersey, 1987, s.182.

⁴³Gülten KAZGAN, a.ge.,1984. s.208.

⁴⁴List'in bu görüşleri, “Genç Endüstri Tezi” olarak kalkınma iktisatçıları da etkilemiştir.

rekabet edebilecek düzeye gelene kadar) ve seçicidir (yeni doğan sanayiler için). List, dış ülkelerle rekabet edebilmek amacıyla sanayi kesimine ucuz girdi sağlamak için hammadde ve tarım ürünlerini koruma kapsamının dışında tutulmasını önermiştir.

List'in korumacılık konusundaki fikirlerinden, serbest ticaret yanlısı olarak tanınan J.S.Mill de etkilenmiştir. Mill, yeni kurulan sanayilerin belirli süre ile dış rekabete karşı korunmasını önermiştir⁴⁵.

Almanya'da sanayinin gelişmesinde korumacılığın rolünün önemli bir paya sahip olması, ekonomik milliyetçilik anlayışını haklı çıkarmıştır. Almanya, ekonomide bilimsel gelişme ve sanayi politikasını sistematik olarak ele alan ilk ülke olmuş; on dokuzuncu yüzyılın sonlarında Almanya'nın refah ve askeri gücünün hızla gelişmesi, diğer ülkeler için de örnek oluşturmuştur. Daha genel olarak, İngiltere'nin ekonomik başarısında liberalizmin, Almanya'nın başarısında ekonomik milliyetçi yaklaşımların etkili oluşu, diğer ülkelerin ekonomik gelişme ve ticaret politikalarına yol göstermiştir⁴⁶.

3.3.2. GELİŞMİŞ SANAYİLERLE REKABET EDEBİLMEK İÇİN KORUMACILIK

Almanya'nın yanı sıra, serbest dış ticaret teorisine karşı bir başka tepki liberalizmin dünyadaki öncüsü ABD'den gelmiştir. ABD devlet Başkanı Alexander Hamilton (1757-1804), Temsilciler Meclisi'ne sunduğu raporlarda, hem dış ülkelerle rekabet edebilmesi hem de milli savunma açısından sanayinin korunması gerektiği görüşüne yer vermiştir. Hamilton da List gibi geçici ve seçici korumacı anlayışa sahipti.⁴⁷

Korumacılığın ekonomik gerekçeleri içinde en fazla itibar gören ve günümüzde de geçerliliğini sürdüren yavru sanayi (infant-industry) tezi, 1791'de ilk defa A.Hamilton tarafından yayımlanan İmalat Sanayileri Konusunda Rapor (Report on Manufacturers)

⁴⁵Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi a.g.e., s.243.

⁴⁶Robert GILPIN, a.g.e., s.182.

⁴⁷Şiir Erkök YILMAZ, a.g.e., s.106.

adlı eserde formüle edilmiştir. Bu görüş, H.C.Carey ve diğer iktisatçılar tarafından geliştirilmiş, daha sonra da F.List tarafından Almanya'ya uyarlanmıştır⁴⁸.

Korumacılık yanlısı bir başka ABD'li iktisatçı olan Henry C. Carey (1793-1879), ülke içinde ticaretin serbest olmasını savunurken, yavru sanayilerin korunması, istihdam düzeyinin artırılması ve reel ücretlerin korunması için uluslararası ticarete sınırlama getirilmesini önermiştir. Carey, bu görüşüne gerekçe olarak ABD'de 1836-1838 yılları arasındaki serbest dış ticaret deneyiminin yol açtığı bunalıma karşılık, 1842 yılında gümrük vergisi konulmasından sonra ekonomide yaşanan canlanmayı göstermiştir. Carey'e göre sanayi üretiminin çeşitlenerek gelişmesi için de koruma gereklidir. Carey, korumacılığın gerekçelerinden birisi olarak da, dünya ticaretinde İngiliz monopol gücünün kınılmasını örnek göstermiştir. Carey, milli ekonominin korunması konusunda List'in etkisinde kalmakla birlikte, korumanın sürekli ve yaygın olmasını savunmakla List'ten ayrılmaktadır.

ABD'de korumacılığın bir başka savunucusu da Patten'dir. Patten'e göre, uluslararası ticaret genellikle statik (gelişmemiş) ve dinamik (gelişmiş) ülkeler arasında yapılmaktadır. Bu ülkeler arasında yapılacak serbest dış ticaret, ücretleri en düşük ücret haddine göre eşitlemektedir. Bu nedenle dinamik ülkelerin (ABD'nin) reel ücretleri koruyabilmesi için dış ticareti sınırlaması gerekir. Burada dikkati çeken en önemli husus, yirminci yüzyıl başında sanayileşmede önemli bir aşamaya gelen ABD'nin korumacılığı sanayinin gelişmesi için değil, ücretlerin korunması için istemesidir.

Hecksher-Ohlin Modeli çerçevesinde Samuelson tarafından geliştirilen "Uluslararası Faktör Fiyatları Eşitlenmesi Teoremi", Patten'in değinilen bu görüşüne bilimsel bir dayanak kazandırmıştır. Ülkeler arasındaki serbest dış ticaretin yalnızca mal fiyatlarının değil, aynı zamanda üretim faktörü fiyatlarının da eşitlenmesi eğilimini doğuracağını öne süren bu teoriye göre, serbest ticaret, üretimde kıt olarak kullanılan faktörün nispi kıtlığını azaltarak getirisini düşürecek, bol olarak kullanılan faktörün nispi

⁴⁸Miltiades CHACHOLIADES, *International Economics*, McGraw-Hill Publishing Company, s.174.

bolluğunu azaltarak getirisini yükseltecektir⁴⁹. Stolper Samuelson Teoremi olarak da bilinen bu yaklaşıma göre, gelişmiş ve gelişmekte olan ülkeler arasında yapılan serbest dış ticaret, reel ücretlerin gelişmiş ülkelerde düşmesine, gelişmekte olan ülkelere ise yükselmesine yol açacaktır. Bu yaklaşım çerçevesinde, gelişmiş ülkelere reel ücretlerin korunması için serbest dış ticaretin sınırlandırılması gerektiği söylenebilecektir.

3.3.3. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK TEORİSİNİN ELEŞTİRİSİ: KALKINMA MERKEZLİ KORUMACILIK ANLAYIŞI

Gelişmekte olan ülkelerin kalkınma⁵⁰ sorunu, özellikle 1960'lı yıllardan itibaren yoğun bir şekilde tartışılmaya başlanmıştır. Bu tartışmalarda, kıt kaynakların etkin bir şekilde dağılımını sağlamaya yönelik çok farklı görüşler ileri sürülmüştür. Ancak bu görüşler, yukarıda değinilen klasik dış ticaret öğretisine dayalı karşılaştırmalı üstünlük teorisinin bir uzantısı olan faktör donanımı teorisi çerçevesinde geliştirilmiştir. Buna göre; gelişmekte olan ülkelere işgücü/sermaye oranının nispi olarak yüksek olması, kaynakları emek yoğun yatırımlara yönleltecektir. Ucuz üretim faktörünün yoğun olarak kullanımı serbest dış ticaret ortamında o ülkenin rekabet gücünü ve refahını artıracaktır. Faktör arzının değişmediği (veri kabul edildiği) varsayımına dayalı bu statik analize göre, gelişmekte olan ülkelerin sahip olduğu doğal kaynak ve niteliksiz işgücüne ve/veya birincil doğal kaynaklara dayalı malların üretiminde uzmanlaşacağı sonucu ortaya çıkmaktadır. Bir başka deyişle, bu yaklaşıma göre; gelişmekte olan ülkeler tarım ürünlerini ihracat edip, sanayi ürünlerini ithal edeceklerdir.

Faktör donatımı teorisini sadece mevcut üretim faktörü bileşimini dikkate alması (statik çözümleme) nedeniyle eleştiren kalkınma teorisi ise; sanayileşme ile kalkınmayı özdeş kabul ederek, esas amacın üretim faktörleri bileşimini değiştirmek olduğunu öngörmektedir. Bu çerçevede, kaynakların sermaye yoğun yatırımlara yönltilmesi ve

⁴⁹Bkz. Beth V.YARBROUGH ve Robert M. YARBROUGH, The World Economy: Trade and Finance, The Dryden Press Harcourt Brace College Publishers, 1994, s.105.; John WILLIAMSON, The Open Economy and the World Economy, A textbook in International Economics Harper International Edition, New York 1983, s.55.

⁵⁰ Kalkınma kavramı, milli gelirin artması yanında toplumsal alt sistemler olan politik, ekonomik, sosyal ve kültürel yapının değişmesi olarak tanımlanmaktadır

ilgili sanayi dallarının uluslararası rekabet gücü sağlanıncaya kadar dış ticaret politikası ile korunması gerektiği görüşü ileri sürülmektedir⁵¹.

Serbest dış ticaret teorisine tepki gösteren iktisatçıların başında Myrdal gelmektedir. Myrdal, statik karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı serbest dış ticaret teorisini, aşırı soyutlanmış, gerçek hayattan uzak bir yaklaşım olarak görmektedir. Myrdal'a göre, gelişmekte olan ülkelerde genellikle birbirinden kopuk fakir tarımsal bölge ve gelişen dinamik bölge olmak üzere ikili bir yapı vardır. Bu ülkelerin dışa açılması durumunda, gelişmiş bölgenin karşılaştırmalı üstünlüklerden yararlanarak daha da gelişmesi, buna karşılık tarımsal bölgenin fakirleşmesi sonucu, ikili yapı gittikçe şiddetlenir. Ayrıca, uluslararası girdi akımları bu ikili yapıyı besleyerek kalkınmayı da engellemektedir.

Serbest dış ticarete karşı korumacılığı savunan Prebisch, de, tezini uluslararası işbölümünün gelişmekte olan ülkeleri hammadde ve tarım ürünlerinde uzmanlaşmalarına yöneltmesi temeline dayandırmaktadır. Ayrıca, Prebisch göre, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren dış ticaret hadleri gelişmekte olan ülkelerin aleyhine gelişmiştir. Öte yandan bu ülkeler sanayileşmiş ülkelerdeki teknik ilerlemeden de yararlanamamışlardır. Gelişmiş ülkelerdeki uzmanlaşmaya dayalı teknik ilerleme uluslararası fiyatların düşmesini değil, bu ülkelerdeki faktör gelirlerinin yükselmesini sağlamıştır. Bu nedenle azgelişmiş ülkelerin karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı uluslararası işbölümü yerine, sanayileşmeleri gerekir.

Serbest dış ticaret teorisine dayalı uluslararası işbölümünün gelişmekte olan ülkelerin (az gelişmiş ülkeler) aleyhine işlediğini ileri sürerek korumacılığı savunan bir başka iktisatçı Nurkse'dir. Serbest dış ticaretin üretim kaynaklarının optimal dağılımını sağladığı ve ekonomik büyümenin motoru olduğunu iddiasına katılmayan Nurkse, karşılaştırmalı üstünlüklere göre uzmanlaşmanın gelişmekte olan ülkelerde ödemeler bilançosu açıklarına ve sermaye birikiminin yavaşlamasına neden olduğunu belirtmektedir. Ayrıca, bu ülkelerin ihraç ettiği hammadde ve tarımsal ürünlerin talep elastikiyetinin düşük olması hem ekonomik büyümeyi kısıtlamakta hem de dış ticaret

⁵¹ Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde.....a.g.e., s.2

hadlerinin bozulmasına neden olmaktadır. Bu gerekçelere bağılı olarak Nurkse, az gelişmiş ülkelerin ithalatı ikame yoluyla sanayileşmelerini önermektedir.

Statik karşılaştırmalı üstünlüğe dayalı serbest dış ticaretin, günümüzde dinamik ekonomik koşullara uymadığını belirten bir diğerk iktisatçı da B.Chenery'dir. Chenery'e göre, karşılaştırmalı üstünlük teorisi, kalkınma ile ilişkilendirilerek dinamikleştirildiğinde ancak geliştirmekte olan ülkelere yarar sağlayabilir. Çünkü geliştirmekte olan ülkelerde; faktör fiyatları fırsat maliyetlerini tam olarak yansıtmaz, kalkınma sürecinde üretim faktörleri nitel ve nicel olarak değışir, zamanla ölçek ekonomileri ortaya çıkabilir.

Özetle, geliştirmekte olan ülkeler açısından serbest dış ticaret politikasına karşı çıkan Myrdal, Prebisch, Nurkse ve Chenery gibi kalkınma iktisatçıları, farklı gerekçelerle korumacılığı savunmuşlardır. Söz konusu iktisatçıların görüşlerindeki ortak noktayı, karşılaştırmalı üstünlük teorisine dayalı uzmanlaşmanın geliştirmekte olan ülkelerin koşullarına uymaması oluşturmaktadır.

3.3.4. KESİMLERARASI VERİMLİLİK FARKLILIKLARI VE KORUMACILIK

Serbest dış ticarete farklı bir tepki de Doğu Avrupa'dan Romanyalı iktisatçı Manoilescu'dan gelmiştir. Manoilescu'ya göre, İkinci Dünya Savaşı sonrasında Doğu Avrupa'da geleneksel tarım kesimi ve kapitalistleşmiş modern kesim olmak üzere ikili bir ekonomik yapı vardır ve bu iki kesimde emeğin marjinal verimlilikleri farklıdır⁵². Emeğin marjinal verimini bütün sektörler için eşit kabul eden karşılaştırmalı üstünlük teorisi ikili ekonomik yapıda işlemeyecektir. Emeğin marjinal verimi tarım kesiminde sifıra yakinken, sanayi kesiminde daha yüksektir. Bu nedenle tarım kesimindeki emeğin, marjinal verimi daha yüksek olan sanayi kesimine aktarılmasıyla toplam hasıla artar ve toplum bundan net kazanç sağlar. Bu nedenle sanayinin gümrük vergileriyle korunması gerekir. Veiner, Manoilescu'nun görüşlerinin sanayide tekelliliğe yol açacağını ileri sürerek, ya ticaretin serbest bırakılmasını ya da tarım kesiminde çalışanların eğitilerek sanayi kesimine çekilmesini önermektedir.

⁵² Gülden KAZGAN, İktisadi Düşünce a.g.e,1984, s.212.

Manoilescu'nun görüşlerinden hareket eden Hagen, kesimler arası verimlilik ve ücret farklılığının yalnızca kısa dönem için geçerli olmadığını, uzun dönemde de benzer sorunların yaşanabileceğini ileri sürmüştür. Hagen, gelişmekte olan ülkelerde sektörlerarası ücret farklılığı nedeniyle tek yönlü olarak tarım kesiminden sanayi kesimine sürekli işgücü akımı olduğunu, bu nedenle ekonomide dengenin dönüşüm eğrisinin altında gerçekleşeceğini (kaynakların etkin kullanılmadığını) ileri sürmektedir. Hagen'e göre; eğer sanayi gümrük vergileriyle korunursa ekonomi daha üst bir refah düzeyine ulaşacaktır. Ayrıca tarım ve sanayi kesimleri arasındaki farkı giderecek kadar sanayicilere sübvansiyon ödenmesi durumunda ekonomi üretim olanakları eğrisinin üzerinde dengeye gelecektir. Hagen'e göre korumacılık ülkeye refah artışı sağlasa bile karşı ülkenin ihracatını engellemesi nedeniyle dünya refahını azaltır. Bu nedenle en uygun çözüm, sanayinin sübvansiyonla desteklenmesi ve serbest ticaretin bir arada uygulanmasıdır. Hagen ve Manoilescu'nun geliştirdiği "İki Kesimli Ekonomi Görüşü" daha sonra kalkınma iktisatçıları da etkilemiştir⁵³.

3.3.5. KORUMACILIK KONUSUNDA YENİ BİR YAKLAŞIM: STRATEJİK DIŞ TİCARET TEORİSİ

Yukarıda değinildiği üzere, çeşitli evrelerden geçen serbest dış ticarete dayalı klasik ve neo-klasik yaklaşım 1970'li yılların sonlarından itibaren farklı bir yol izlemeye başlamıştır. Böyle bir dönüşümün temelinde geleneksel yaklaşımın; ticaret hacmi, ticaretin bileşimi, refah, firma içi ticaret ve doğrudan yatırımlar gibi konulardaki öngörülerinin gerçekleşmemesi yatmaktadır. Örneğin geleneksel yaklaşıma göre, ülkeler arasındaki ticaret, faktör donanımları ve teknoloji düzeyi farklı olan ülkeler arasında yoğunlaşması gerekirken, dünya ticaretinin neredeyse yarısı benzer faktör donanımına sahip olan ülkeler arasında gerçekleşmektedir. Öte yandan faktör donanımı farklılığına bağlı olarak, ülkelerin daha fazla sahip oldukları faktörü içeren mallarda uzmanlaşmaları gerekirken, günümüz uluslararası ticaretinde benzer faktör yoğunluğu olan malların iki yönlü ticarete konu oldukları görülmektedir. Geleneksel dış ticaret teorisinde tam rekabet piyasası ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarına göre firmalar "fiyat alıcı" konumundadır. Oysa, uluslararası ticarete önemli bir yer tutan çokuluslu firmalar, firma

⁵³ Şiir ERKÖK YILMAZ, a.g.e., s.109.

İç ticaret yoluyla fiyatları etkileyebilmektedir. Diğer yandan, serbest dış ticaretin faktör fiyatları yoluyla kaynakların yeniden dağılımına yol açarak, genelde ulusal geliri artırması beklenirken, son yıllarda serbest dış ticaret politikalarının uygulandığı ülkelerde kaynakların yeniden dağılımının ve bunun yarattığı refah artışının önemsiz olduğu ortaya çıkmıştır⁵⁴.

Geleneksel dış ticaret yaklaşımının yukarıda değinilen konuları açıklamada yetersiz kalması, tam rekabet ve ölçeğe göre sabit getiri varsayımlarının gerçeği yansıtmamasına bağlanmıştır. Bu nedenle 1970'lerin sonlarından itibaren dış ticaret teorileri eksik rekabet ve ölçeğe göre artan getiri varsayımlarına dayalı olarak geliştirilmeye çalışılmıştır. Bu teorilerin başında ise firma davranışlarını dikkate alan, dış ticarete mal farklılaştırması, ölçek ekonomisi gibi konuları içeren “stratejik dış ticaret teorisi” gelmektedir. Günümüzde geniş bir tartışma alanı bulan ve korumacılık lehinde yeni argümanlar sunan bu teori, korumacılığın araçları ve amaçlarının incelendiği aşağıdaki bölümde ele alınacaktır. Ancak, burada kısaca belirtmek gerekirse, stratejik dış ticaret teorisi, firma davranışları, dış ticarete mal farklılaştırması, ölçek ekonomisi gibi daha çok rekabet yapısı ile ilgili kavramları dış ticaret teorisi içinde yorumlamaya çalışan bir yaklaşım niteliğindedir⁵⁵.

4. LİBERAL VE KORUMACI DIŞ TİCARET YAKLAŞIMLARININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Geniş anlamda koruma kavramı, yurtiçindeki üreticilerin uluslararası rekabete karşı desteklenmesidir. Ancak koruma, genellikle ithalat üzerindeki kısıtlamalarla yurtiçi üreticilerin dış rekabete karşı korunmasını içeren bir anlamda kullanılmaktadır. Dar anlamda koruma, genellikle nominal ve efektif koruma oranları ile ölçülmektedir.

Dış ticaret teorisi esas itibarıyla serbestleşme ve korumacılık ekseninde gelişmiştir. Dış ticaret teorisinin gelişiminde izlenen temel yaklaşımlar genellikle bir önceki yaklaşıma “tepki” olarak ortaya çıkmıştır. Aynı düşünce okulu içinde birbirini

⁵⁴ Arzu S.AKKOYUNLU, “Yeni Dış Ticaret Teorileri”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt:7,Sayı:21, Yaz 1996, Ankara, s.71.

⁵⁵ Nâzım ENGİN ve Erol KATIRCIOĞLU, İthalât Liberalizasyonu ve Kâr Marjları Türkiye Deneyimi, İstanbul Sanayi Odası, Araştırma Dairesi, Yayın No:1994/5, İstanbul, 1994.s.23.

tamamlayıcı farklı yaklaşımlar geliştirilmiştir. Örneğin merkantilist dış ticaret yaklaşımına bir tepki olarak fizyokratlar, fizyokratlara bir tepki olarak da klasik dış ticaret teorisi geliştirilmiştir. Öte yandan Klasik ve Neo-klasik dış ticaret teorisinde birbirinden oldukça farklı olmakla birlikte birbirini tamamlayan yaklaşımlarla dış ticaret teorisi gittikçe zenginleştirilmiştir. Ayrıca, klasik ve neo-klasik dönemde korumacı görüşler, serbest dış ticaret teorisindeki varsayımların daraltılması ve paradigma değişikliği yoluyla sürekli yenilenmiştir.

Dış ticaret görüşlerinin biçimlenmesinde toplumsal kesimlerin payı oldukça önemli olmuştur. Örneğin dış ticarete serbestlik ya da korumacılık yanlısı görüşler merkantilist dönemde tacirlerin, fizyokratlar döneminde tarım kesiminin, klasik ve neo-klasik dönemde sanayicilerin çıkarları doğrultusunda şekillenmiştir.

Dış ticaret teorisinin gelişmesinde bir başka unsur, uluslararası siyasal ve ekonomik konjonktürdür. Örneğin, ulus devletlerin ortaya çıkması, kalkınma sorunları ve ekonomik krizlerin yol açtığı durgunluk dönemlerinde “korumacılık” lehindeki görüşler daha kolay taraftar bulmuştur. Benzer şekilde İkinci Dünya Savaşı sonrası kurulan yeni dünya düzeni çerçevesinde, dış ticaretin uluslararası kurum ve kurallarla serbestleştirilmesi çabaları yoğunlaşmıştır.

Serbest ticaret ve korumacılık tartışması esas olarak sanayileşme süreciyle birlikte önem kazanmıştır. Genellikle sanayileşmiş ülkeler ticaretin serbestleştirilmesini isterken, diğer ülkeler başta kalkınma olmak üzere çeşitli gerekçelerle korumacı dış ticaret politikasından yana olmuşlardır. on dokuzuncu yüzyıldan itibaren dünya ticaretinin, dünya üretiminden daha hızlı artmasının gerisinde uluslararası ticaretin serbestleştirilmesinin büyük önemi vardır. İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra kurulan GATT, uluslararası ticaretinin global düzeyde serbestleşmesine yol açarken, genellikle aynı coğrafi bölge ülkelerinin bir araya gelerek kurdukları ekonomik bütünleşmeler de bölgesel düzeyde dünya ticaretinin serbestleşmesine katkıda bulunmuştur.

Koruyucu dış ticaret politikası aracı olarak 1970’li yıllara kadar miktar kısıtlamaları, gümrük tarifeleri, kambiyo kuru gibi geleneksel koruma araçları kullanılmaktaydı. Dünya ticaretinin GATT’ın öncülüğünde serbestleştirilmesi sürecinde

söz konusu geleneksel koruma araçlarının önemi azalmıştır. 1970’lerden itibaren özellikle gelişmiş ülkeler tarafından, ölçülmesi ve denetlenmesi oldukça zor, “tarife-dışı ticaret engelleri” olarak da bilinen yeni korumacı dış ticaret politikası araçları kullanılmaya başlanmıştır. İzleyen bölümde geleneksel ve yeni korumacılık anlayışına uygun dış ticaret politikası araçları, bu araçların etkileriyle, korumacı dış ticaret politikasının amaçları ve maliyetleri teorik düzeyde incelenecektir.

İKİNCİ BÖLÜM

KORUMACI DIŞ TİCARET POLİTİKASININ ARAÇLARI VE AMAÇLARI

Bundan önceki bölümde kavramsal olarak ele alınan ve dış ticaret teorisindeki yeri belirlenmeye çalışılan korumacılık konusunda, ilk ortaya çıktığından günümüze kadar çok çeşitli politika araçları geliştirilmiştir. Bu bölümde, belli başlı koruma politikası araçlarının ekonomik etkileri ve korumacılık lehindeki argümanlar üzerinde durulacaktır. Ayrıca, gelişmekte olan ülkelerde korumacılığı bir kalkınma politikasına dönüştüren ithal ikamesi ve korumanın maliyetleri ele alınacaktır.

1. KORUMA POLİTİKASI ARAÇLARI VE ETKİLERİ

Önceki bölümde değinildiği gibi genel olarak koruyucu dış ticaret politikası, gümrük vergisi, miktar kısıtlaması -kota-, ihracatta vergi iadesi, devalüasyon, teşvik tedbirleri gibi araçlarla yurtiçi üretimin -sanayiinin- yurt dışına karşı korunmasını içermektedir. Johnson, koruyucu dış ticaret politikasını, yurt içinde üretilen bir malın üreticiler ve tüketiciler açısından fiyatının artması yanında, tüketicilerin o malı dünya fiyatlarından satın almasının mümkün olmaması olarak tanımlamaktadır⁵⁶. Dolayısıyla koruma ekonomide fiyatlar, üretim, tüketim ve refah üzerinde önemli etkileri yoluyla kaynakların yeniden dağılımına yol açmaktadır⁵⁷.

Korumacılığın başlangıç aşamasında nominal koruma kavramı üzerinde durulmuştur. Nominal koruma kavramı yalnızca nihai malın tüketiciye yüklediği maliyeti açıklamaktan öteye pek fazla bir anlam taşımamaktadır. Daha sonra geliştirilen efektif koruma kavramı, ticarete konu yurt içinde ve yurt dışında üretilen malların katma değerlerini karşılaştırarak, üretimin bütün aşamasını dikkate alan gerçek koruma düzeyini ölçme imkanı sağlamıştır.

⁵⁶ Cem ALPAR, *Türkiye'nin Planlı Dönemde*.....a.g.e., s.4.

⁵⁷ Korumanın refah, sermaye birikimi, gelir dağılımı üzerindeki etkileri konusunda ayrıntılı analiz için bkz. W.M.CORDEN, *Trade Policy and Economic Welfare*, Oxford University Press, 1974, s.281-329.

Ekonomide koruma düzeyinin bilinmesi yanında, hangi koruyucu dış ticaret politikası aracının kullanıldığı da önemlidir. Çünkü her politika aracı ekonomide farklı etkilere yol açmaktadır. Koruyucu dış ticaret politikaların uygulandığı ilk yıllardan, 1960'lı yıllara kadar daha çok, ithalatı sınırlayan gümrük vergisi, kota gibi geleneksel kısıtlayıcı politikalar uygulanmıştır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında başlayan GATT müzakereleri ile ithalatı kısıtlayan geleneksel politika araçlarının etkinliği azalırken, (biraz da gelişmekte olan ülkelerin rekabet baskısı sonucu) gelişmiş ülkeler yeni korumacı önlemler ve ihracat teşvikleri geliştirmeye başlamışlardır. Aşağıda gümrük vergilerinden başlamak üzere, koruma politikası araçlarının tüketim, üretim, refah ve gelirin yeniden dağılımı üzerindeki etkileri teorik düzeyde ele alınmaktadır.

1.1. GÜMRÜK VERGİLERİNİN STATİK KISMİ VE GENEL DENG ETKİLERİ

Daha önce de değinildiği gibi gümrük tarifeleri, ekonominin temel birimleri olan üretim, tüketim ve gelir değişimleri yoluyla üreticiler, tüketiciler ve devlet gelirleri üzerinde önemli etkiler ortaya çıkarmaktadır. Öte yandan bu etkiler, gümrük vergilerinin tamamlanmış veya ara malları üzerine konulmasına göre farklı sonuçlara yol açmaktadır. Bu nedenle aşağıda önce tamamlanmış mallar, daha sonra tamamlanmış ve ara mallar üzerine konulan gümrük vergilerinin ekonomik etkileri kısmi denge analizi yöntemiyle açıklanmıştır⁵⁸.

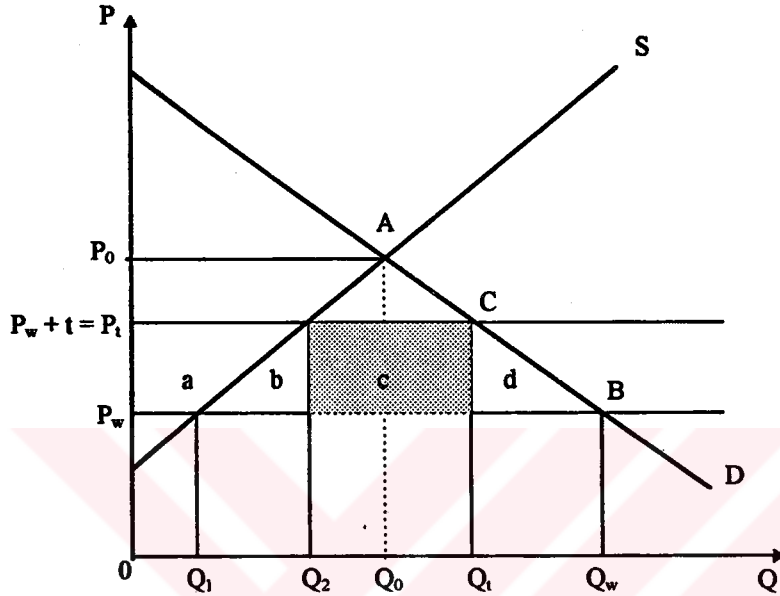
1.1.1. TAMAMLANMIŞ MALLAR ÜZERİNDEKİ GÜMRÜK VERGİLERİNİN ETKİLERİ

Tamamlanmış mallar üzerindeki gümrük vergilerinin etkilerini Şekil-2 yardımıyla açıklamak mümkündür. Şekilde ithalatçı ülke için DD talep ve SS arz doğruları, S_w dünya fiyatından (P_w) arz doğrusu ve "t" gümrük tarifesini göstermektedir. Dış ticaretin olmadığı kapalı ekonomi durumunda arz ve talep dengesi OQ_0 miktarı ve P_0 fiyatında A noktasında sağlanmaktadır.

⁵⁸ Bu analizde, dünya fiyatlarını etkilemeyen küçük bir ülke için ceteris paribus koşulları altında, gümrük vergisi sonucu miktar ve göreceli fiyat değişimlerinin diğer piyasalarda ikincil etki yaratmadığı, ekonomide tek bir malın olduğu, zevk ve tercihlerin, diğer mal fiyatlarının, tüketicinin parasal gelirlerinin değişmediği, teknolojik değişim ve dışsal etkiler ve maliyetler üzerinde etki yapan diğer değişkenlerin olmadığı, ayrıca gümrük tarifesinin malın yurtiçi fiyatını vergi tutarı kadar artırdığı varsayılmaktadır: Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi.....a.g.e, s.230.

Ülkenin serbest dış ticarete açılması durumunda yurtiçi arza yabancı arzın ilâve edilmesiyle arz ve talep dengesi OQ_w miktarı ve P_w fiyatında B noktasında sağlanacaktır. Fiyatın dünya fiyat düzeyine düşmesi nedeniyle artan yurtiçi talebin OQ_1 kadar iç piyasadan, Q_1Q_w ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

ŞEKİL 2: TAMAMLANMIŞ MAL ÜZERİNDEKİ GÜMRÜK VERGİSİNİN ETKİLERİ

Söz konusu ülkenin “t” kadar (P_1P_w/P_wO oranında) bir gümrük vergisi uygulaması durumunda ise, yeni arz talep dengesi OQ_1 miktarı ve P_1 fiyatında C noktasında sağlanacaktır. Tarife uygulaması sonucu fiyatın artması nedeniyle yurtiçi üretim Q_1 Q_2 kadar artarken, ithalat miktarı Q_1Q_w ’den Q_2Q_1 ’e miktarına düşmekte ve toplam tüketim Q_1Q_w kadar azalmaktadır. Gümrük tarifesini uygulaması nedeniyle ortaya çıkan bu değişikliklerin etkilerini üretim, tüketim, gelir, bölüşüm ve istihdam üzerindeki etkiler olmak üzere beş ana grupta incelemek mümkündür.

1.1.1.1. ÜRETİM ETKİSİ

Gümrük tarifesini ithal mallarının fiyatını artırması sonucu üreticileri dış piyasanın rekabetinden koruyarak üretim ve gelirin artmasını sağlamaktadır. Yurtiçi kaynakların gümrük tarifesini ile korunan sektörlerle yönelmesi artan maliyet koşullarında ekonomi açısından bir maliyet artışını beraberinde getirmektedir. Çünkü, ekonominin tam istihdamda olması durumunda korunan sektörlerle kaynak aktarımı ancak verimli sektörlerden kaynak transfer etmekle mümkün olacaktır. Gümrük tarifelerinin yol açtığı

bu kaynak maliyetine (“b” üçgeni) “üretim etkisi” (production effect) veya “koruma etkisi” denilmektedir.

Gümrük tarifesiyle sağlanan koruma yurtiçi üreticiler için bir teşvik olacağından, yerli üretim OQ_1 ’den OQ_2 ’ye; satış gelirleri de $(OP_w \times OQ_1)$ ’den $(OP_t \times OQ_2)$ ’ye yükselmiştir. Bu artışın bir bölümü $(Q_1Q_2 \times OP_w)$ yabancı üreticilerin aleyhine, bir bölümü de $(a+b)$ alanlarının) yurtiçi tüketici rantının azalmasıyla sağlanmıştır. Şekilden de görüleceği gibi, korumanın şiddeti; tarife oranına ve ithal malları arz ve talep eğrilerinin elastikiyetine göre değişecektir.

Gümrük tarifelerinin üretim etkisinin az gelişmiş ülkeler açısından önemli istisnaları olduğu söylenebilir. Söz konusu ülkelerde gelişme potansiyeli yüksek sektörlerin korunması ve bu sayede üretimin artması, çalışanların işi “yaparak öğrenmesi”ne, ileri üretim teknikleri ve modern işletme yönetiminin uygulanmasına yol açarak uzun dönemde maliyetlerin düşmesini sağlayabilir⁵⁹.

1.1.1.2. TÜKETİM ETKİSİ

Gümrük tarifesinin yurtiçi fiyatı artırması nedeniyle toplam yurtiçi talebin Q_tQ_w kadar daralması sonucu tüketici artığının (“d” üçgeni kadar) azalmasına “tüketim etkisi” (consumption effect) denilmektedir. Şekilden de görüleceği gibi, tarife nedeniyle yabancı üreticiler $(Q_tQ_w \times OP_w)$ kadar bir zarara uğramıştır. Tarife öncesinde tüketiciler Q_2Q_t ithalat miktarı için toplam $(OP_w \times Q_2Q_t)$ kadar harcama yaparken; tarife sonrasında aynı miktar ithalat için $(OP_t \times Q_2Q_t)$ kadar harcama yapmaktadır. Öte yandan daha önce P_wDB ($ODBQ_w - OP_wBQ_w$) olan tüketici artığı, tarife sonrasında P_tDC ($ODCQ_t - OP_tCQ_t$)’ye düşmüştür. Şekilde tüketici artığındaki bu kayıp $(a + b + c + d)$ alanına eşittir. Tüketici artığındaki azalmanın “a” alanı yurtiçi üreticilerin kâr artışı, “c” alanı devlet geliri, “b” ve “d” alanları da üretim ve tüketim etkinsizliği kayıplarıdır.

Refah üçgenlerinden “a” ve “c” alanları tüketicilerden, sırasıyla üreticilere ve devlete gelir transferi olması nedeniyle, bu kayıplar, ülke refahı açısından kayıp

⁵⁹ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s.309.

sayılmayabilir. Ancak “b” ve “d” üçgenleri kaybı karşısında bir kazanç olmaması nedeniyle, bu kayıplar “ölü kayıp” (dead-weight loss) olarak tanımlanmaktadır.

1.1.1.3. GELİR ETKİSİ

Gümrük tarifeleri yurtiçi üreticileri koruma yanında devlete gelir sağlamak amacıyla da uygulanabilmektedir. Devletin gümrük tariflerinden sağladığı gelir ($P_w P_1 \times Q_2 Q_1$), tüketici artığının “c” kadar azalmasından kaynaklanmaktadır. Bu etkiye tarifelerin “gelir etkisi” (revenue effect) denilir. Gelir etkisi kamu harcamalarını finanse etmenin yollarından birisidir. Gelir etkisi tüketicilerden kamuya bir gelir transferi olması nedeniyle net bir refah kaybına yol açmaz⁶⁰.

1.1.1.4. GELİRİN YENİDEN DAĞILIMI ETKİSİ

Gümrük tarifleri geliri tüketicilerden üreticilere doğru yeniden dağılımına yol açmaktadır. Bir başka ifadeyle yurtiçi fiyatın artması tüketici artığının azalmasına, üretici artığının artmasına neden olur. Şekil-2’de “a” alanı ile gösterilen bu kayba gümrük tarifelerinin yol açtığı “gelirin yeniden dağılımı” (redistribution effect) etkisi denir. Serbest ticaret durumunda “normal kar” eden firmalar, koruma sonrası fiyat artışı nedeniyle üretici rantı elde etmeye başlarlar. Bu rant, tüketicilerden üreticilere yapılan bir gelir transferi niteliğindedir.

1.1.1.5. İSTİHDAM ETKİSİ

Gümrük vergisi nedeniyle ithal malının yurt içi fiyatının yükselmesi, marjinal ithal eğiliminin azalmasına, buna karşın yurt içi malların tüketim eğilimini artmasına yol açabilir. Ekonomi eksik istihdam durumunda ve mevcut üretim üniteleri atıl kapasite ile çalışıyorsa, harcamaların artması, çoğaltan etkisiyle milli gelirin ve istihdamın artmasına yol açabilir⁶¹. Eğer ekonomi tam istihdam durumunda ise, toplam harcamalardaki artış milli gelirin reel değil, nominal artmasına yol açarak enflasyonist etki yaratabilir.

⁶⁰ Uluslararası ticaret teorisinin yeni bir dalı, bu kabulü pek geçekçi bulmamaktadır. Rant kollama ya da doğrudan verimsiz kâr kollama analizleri (Rent-seeking or directly unproductive profit - seeking (DUP) olarak tanımlanan bu yaklaşımlara göre; tarife gelirleri bazı kişilerin ve çeşitli lobi grupların eline geçmesi ve etkin kullanılmaması nedeniyle transferden çok toplumsal kayıplara neden olur: Beth V. YARBRUGH and Robert M. YARBRUGH, a.g.e., s.183.

⁶¹ Cem ALPER, a.g.e., s.24.

1.1.1.6. ETKİLERİN GENEL DEĞERLENDİRMESİ

Gümrük tarifelerinin tüm etkilerini birlikte değerlendirildiğinde; tarife sonucunda tüketici artışıdaki azalmanın (a+b+c+d alanı) “a” ve “c” alanlarının tüketicilerden üreticilere ve devlete gelir transferi olması nedeniyle ekonomide net kayıp oluşturmadığı; buna karşılık koruma ya da üretim etkisini gösteren “c” (üretim maliyetindeki artış) alanı ile tüketim etkisini ifade eden “d” (tüketici artışı kaybı) alanının ekonomide net kayıp oluşturduğu söylenebilecektir. Bu nedenle gümrük tarifelerinin refah açısından ekonomiye net yükü “c” ve “d” alanlarının toplamı ile ölçülür⁶². Öte yandan korumacılığın yol açtığı bu zararlar, ülkenin arz ve talep eğrilerinin (şeklimizde doğruların) eğimlerine, bir başka deyişle arz ve talep esnekliklerine bağlıdır⁶³.

Şekil-2’den yararlanarak gümrük tarifelerinin yol açtığı toplam refah kaybını “üçgenler yardımıyla” ölçmek mümkündür. Gümrük tarifesinin koruyucu etkisini gösteren “b” üçgenin alanı $1/2 t(Q_2 - Q_1)$ ile tüketici rantındaki azalmayı gösteren “d” alanı ise $1/2 t(Q_w - Q_1)$ ölçülebilir Buradan toplam refah kaybı ΔW şu şekilde ifade edilebilir:

$$\Delta W = 1/2 t(Q_2 - Q_1) + 1/2 t(Q_w - Q_1) \dots\dots\dots (1)$$

$$\Delta W = 1/2 t((Q_2 - Q_1) + (Q_w - Q_1)) \dots\dots\dots (2)$$

$$\Delta m = (Q_w - Q_1) - (Q_1 - Q_2) \dots\dots\dots (3)$$

(3) nolu eşitlik, (2)’de yerine konulduğunda;

$$\Delta W = 1/2 t \Delta m \dots\dots\dots (4)$$

İthalattaki değişim aynı zamanda, ithalat miktarına (m), ithalatın fiyat elastikiyetine (ϵ_m) ve vergi oranına (t) bağlıdır. Yani;

$$\Delta m = (m \cdot \epsilon_m \cdot t) \dots\dots\dots (5)$$

(5) nolu eşitlik, (4)’de yerine konulup, gerekli düzenlemeler yapıldığında;

$$\Delta W = 1/2 t (m \cdot \epsilon_m \cdot t) \dots\dots\dots (6)$$

$$\Delta W = 1/2 t^2 \cdot m \cdot \epsilon_m \dots\dots\dots (7)$$

⁶² Beth V. YARBROUGH and Robert M. YARBROUGH, a.g.e. s. 184.

⁶³ David ROBERTSON, ROBERTSON D., Uluslararası Ticaret Politikası, Çeviren: Ayşe TRAK, Macmillan İktisat Serisi, Akbank Kültür Yayınları, Batur Matbaası, İstanbul, 1972, a.g.e.s.23.

Meade tarafından geliştirilen bu formül, küçük ülke için yaygın olarak kullanılmaktadır⁶⁴.

1.1.2. TAMAMLANMIŞ VE ARA MALI-GİRDİ- GÜMRÜK VERGİLERİNİN ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Tamamlanmış mal üzerine konulan gümrük vergisi yanında bu malın üretiminde kullanılan ara malı-girdi- ithalatına da gümrük vergisi konulması durumunda ortaya çıkacak etkiler Şekil-3'te gösterilmiştir. Şekilde "A" malının ve bu malın üretiminde kullanılan "a" girdi miktarı yatay ekseninde, bu malların fiyatları dikey ekseninde verilmiştir. "A" malının ithal arzı S'_w , "a" girdisinin ithal arzı S_w dir. Serbest dış ticaret koşullarında "A" malının fiyatı OP_2 , "a" girdisinin fiyatı OP_1 dir. "A" malı üretiminde tek girdi kullanıldığı ve sabit doğrusal üretim fonksiyonu varsayımları altında, birim başına katma değer P_1P_2 olacaktır. "A" malı üzerine P_2T_2 kadar (P_2T_2 / OP_2 oranında) gümrük vergisi konulduğunda; malın fiyatı OT_2 'ye, birim başına katma değer de T_2P_1 'e yükselecektir. "A" malı yerine, yalnızca "a" girdisi üzerine P_1T_1 kadar (P_1T_1 / OP_1 oranında) gümrük vergisi konulması durumunda ise, birim başına katma değer P_1P_2 'den P_2T_1 'e düşecektir. (Bu durumda efektif koruma oranı da P_2T_2/P_1P_2 'den $-P_1T_1/P_1P_2$ 'e düşerek negatif olmaktadır)

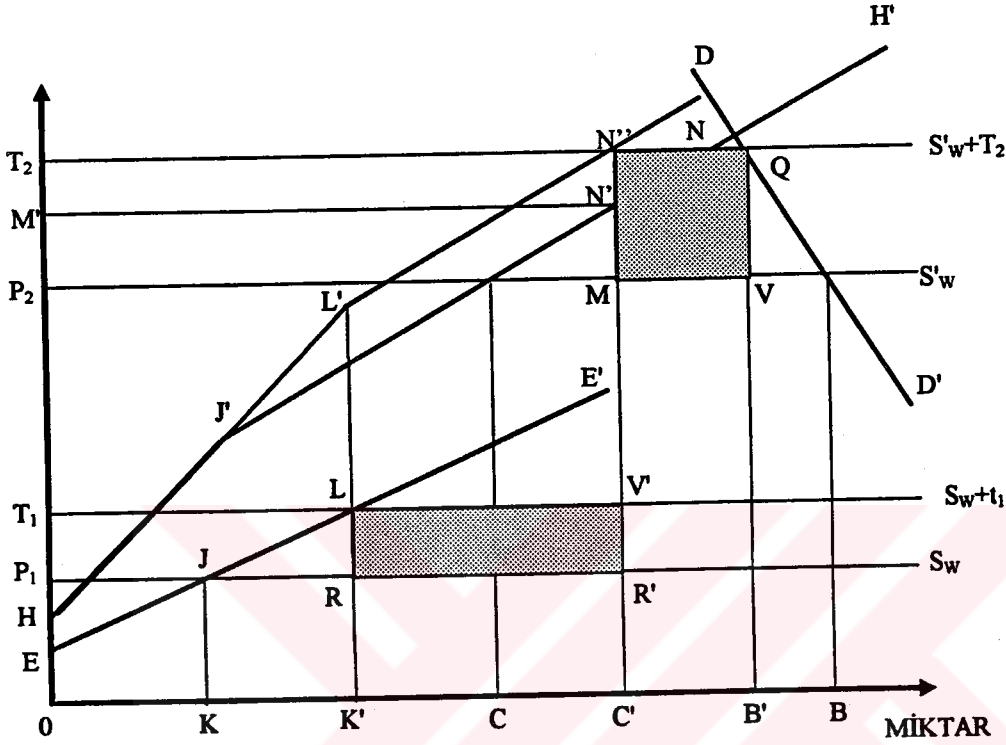
Gümrük vergisinin hem tamamlanmış mal, hem de bu malın üretiminde kullanılan girdi üzerine konulması durumunda; birim başına katma değer T_2T_1 ve efektif koruma oranı $(P_2T_2-P_1T_1)/(P_1P_2)$ olacaktır. Buna göre, efektif koruma oranını belirleyen birim başına katma değer artması veya azalması, tamamlanmış ve ara malı üzerine konulan gümrük vergisi miktarlarına bağlı olacaktır.

Gümrük vergisinin hem tamamlanmış mal hem de girdi üzerine konulması durumunda; bunun tüketim, üretim, gelir sağlama etkilerini Şekil-3 ile açıklamak mümkündür. Şekilde "A" malı için DD' talep doğrusunu, $HJ'H'$ yurt içi arz doğrusunu ve P_2 dünya fiyatlarından S'_w dünya arz doğrusunu göstermektedir. HH' eğrisinin J noktasından sonra kırılmasının nedeni, yurt içi arzın bu noktadan (girdi ithalatının

⁶⁴ L.Alan WINTERS, *International Economics*, 4th Edition, HarperCollins Academic Publishers, 1991. s.92-93.

başlamamasından) itibaren nominal fiyatların değil, katma değer bir fonksiyonu olmasıdır. Şekilde “a” girdisi için EE' yurt içi arz ve P_1 dünya fiyatından S_w dünya arz eğrisini göstermektedir.

ŞEKİL 3: TAMAMLANMIŞ VE ARA MALI-GİRDİ ÜZERİNDEKİ GÜMRÜK VERGİSİNİN ETKİLERİ

KAYNAK: Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Ankara İTİA Yayınları :74, Ankara, 1974, s.25.

Serbest ticaret durumunda, “A” malından OB kadar tüketimin OC kadarı yurt içi üretim, CB kadarı ithalat yoluyla karşılanmaktadır. Bu denge noktasında “a” girdisinden OK kadar üretilmektedir. Yalnızca “A” malı üzerine gümrük vergisi konulması durumunda; daha önce değindiğimiz “tüketim etkisi” sonucu, tüketim OB’den OB’’ne düşecektir. Bu durumda yurt içi üretim dengesi $HJ'H'$ arz eğrisi ile $T_2S'_w + t_2$ eğrisinin kesiştiği N noktasında sağlanacaktır.

Her iki mala birden gümrük vergisi konulması durumunda ise; “a” girdisinin yeni arz eğrisi $ELS_w + t_1$ ’e dönüşecek ve daha önce değindiğimiz “üretim etkisi” ile yurt içi üretim OK’’ne çıkacaktır. Girdi üzerine konulan gümrük vergisi, “a” girdisinin fiyatını yükselterek, bu ürünü kullanan yurt içi üreticilerin maliyetini artıracığından, “A” malı arz

eğrisi girdi üzerindeki vergi oranı nispetinde sola kayarak $HL'h'$ olacak ve “üretim etkisi” ile yurt içi üretim OC'' ’ne çıkacaktır. Bu artışın nedeni, tamamlanmış mal üzerindeki gümrük vergisinin, girdi üzerindeki vergiden daha fazla ($P_2T_2 > P_1T_1$) olmasıdır.

Gümrük vergileri “gelir etkisiyle”, “A” malı için $MVQN$ ve “a” girdisi için $RR'V'L$ alanları kadar, kamuya gelir sağlayacaktır. Öte yandan “A” malı tüketicileri OC' kadar üretim için, serbest ticaret durumuna göre, $P_2MN''T_2$ alanı kadar fazla ödeme yapmaktadırlar. Bu fazla ödemenin, $M'N'N''T_2$ kadarı “A” malı, $M'N'MP_2$ kadarı “a” girdisi üreticilerine gitmektedir⁶⁵.

1.1.3. TARİFELERİN GENEL DENGE ETKİSİ

Yukarıda temel alınan statik kısmi denge analizi yöntemi gümrük vergilerinin yalnızca bir mal üzerindeki etkilerini açıklamaktadır. Bu nedenle kısmi denge analizi, tarifenin ekonominin geneli üzerindeki etkilerini açıklamada yetersiz kalmaktadır. Ayrıca kısmi denge analiz yöntemi tarifenin yalnızca doğrudan etkileri üzerinde yoğunlaşmaktadır. Oysa tarifeler yurt içi piyasada göreceli miktar ve fiyat değişmelerine yol açarak diğer piyasalarda “ikincil” etkiler yaratabilir. Bu durumda gümrük vergilerinin ikincil etkilerini kısmi etkiler yerine, tüm etkileri bir arada gösteren genel denge yaklaşımı ile açıklamak yerinde olacaktır.

Gümrük vergilerinin statik genel denge etkileri, dünya fiyatlarını etkilemeyecek kadar “küçük” bir ülke için standart neo-klasik dış ticaret modeli çerçevesinde Şekil-4’de geometrik olarak gösterilmiştir⁶⁶.

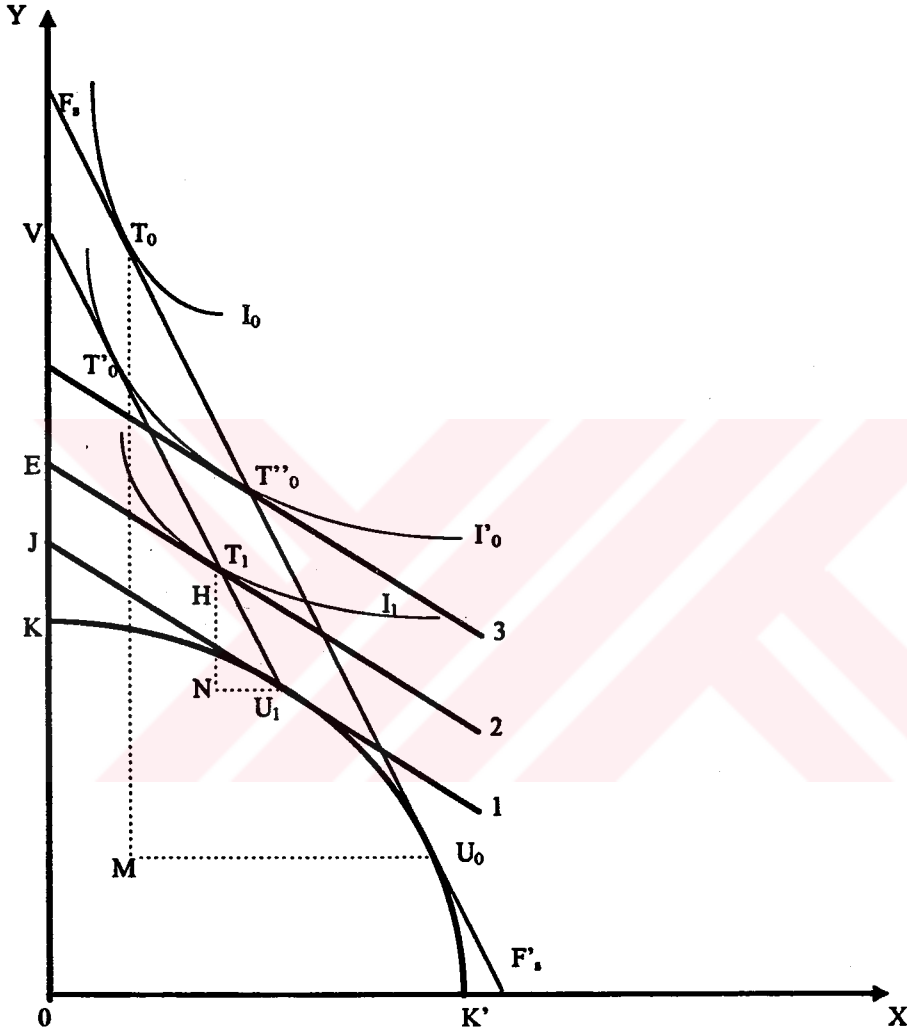
Şekil-4’de KK' eğrisi üretim imkanları eğrisini, F, F' , ve VU_1 eğrilerinin eğimleri, serbest dış ticaret koşullarında ülkenin karşılaştığı göreceli dünya fiyatını göstermektedir. Serbest ticaret durumunda üretim dengesi U_0 noktasında, tüketim dengesi T_0 noktasında sağlanmaktadır. Bu denge noktasında ülke $T_0 M$ kadar “Y” malı ithal etmekte ve $M U_0$

⁶⁵ Cem ALPAR, *Türkiye’nin Planlı Dönemde* a.g.e., s.26.

⁶⁶İki sektör ve iki faktör üzerine kurulu bu standart model oldukça kısıtlayıcı varsayımlar altında geçerlidir. Daha önce değindiğimiz neo-klasik dış ticaret varsayımlara ilave olarak, modelde toplum için kullanılan “toplumsal fayda fonksiyonu” ve “toplumsal farksızlık eğrileri” bireysel tüketici özelliklerine benzer özellikler taşıdığı, üretim ve tüketimin dışsallıklardan soyutlandığı gibi varsayımlar eklenmektedir.

kadar “X” malı ihraç etmektedir. Aynı (T_0) denge noktasından geçen I_0 toplumsal farksızlık eğrisi, toplumun serbest ticaret durumundaki refah düzeyini, bir başka ifadeyle reel gelirini göstermektedir. Ülkenin reel GSMH’sı, “Y” malı cinsinden OF_0 , “X” malı cinsinden OF_0 eşittir⁶⁷.

ŞEKİL 4: TARİFENİN STATİK GENEL DENG ETKİLERİ

KAYNAK: Tercan BAYSAN, Gümrük Tarife İndirimlerinin Kaynak Dağılımı ve Toplumsal Refah Üzerine Etkileri, ODTÜ, Ankara, 1983, s.24.

Söz konusu ülkenin “Y” malı ithalatına gümrük vergisi uygulaması durumunda yurt içi görelî fiyatı 1, 2 ve 3’ü göstermektedir. Tarife uygulaması sonucu, ülkenin dünya fiyatlarını etkilemeyecek kadar “küçük ülke” olması nedeniyle, “ticaret

⁶⁷ Tercan BAYSAN, a.g.e., s.25.

haddi" etkisi ortaya çıkmayacak (dünya fiyatları değişmeyecek), yalnızca ülkenin "Y" malının göreceli iç fiyatları uygulanan gümrük vergisi kadar artacaktır⁶⁸. Bu durumda yeni denge noktası U_1 de sağlanacaktır. Bu denge noktasında "Y" malının yurt içi fiyatının artması nedeniyle ülke kaynakları ihraç malı üreten "X" sektöründen, ithal ikamesi malları üreten "Y" sektörüne doğru yönelecektir. Tarifenin yol açtığı bu etkiye, üretim yapısını değiştirme veya "kaynak dağılımı" etkisi denilmektedir.

Şekilde, (F, F' , doğrusuna paralel) VU_1 doğrusu üretimin dünya fiyatlarından değerini göstermektedir. Eğer tüketiciler yeni denge noktasında dünya fiyatlarından harcama yapmış olsalardı, tüketim dengesi T'_0 noktasında sağlanacaktı. Bu durumda toplumsal refah I'_0 düzeyinde gerçekleşecekti. Toplumsal refahın I_0 dan I'_0 düzeyine düşmesi tarifenin statik "üretim etkisi"ni göstermektedir. Tarifenin yol açtığı refah kaybı ise "Y" malı cinsinden F, V miktarına eşit olacaktır.

Gümrük vergisi sonrası tüketim dengesi de değiştirecektir. Toplumsal harcamaları kısıtlayan bütçe (sabit dünya fiyatlarından) VU_1 doğrusudur. Tarifenin yol açtığı tüketim ikamesi nedeniyle yeni denge noktası T''_0 de gerçekleşecektir.

Tarife sonrası devletin vergi gelirleri toplumun tüketim kalıbına uygun ve kamu yararına harcanıyor veya vergi gelirleri gelir dağılımını değiştirmeyecek şekilde transfer ediliyorsa yeni tüketim denge noktası T_1 de sağlanacaktır. Bu denge noktasında "Y" malından $T_1 N$ kadar ithal edilecek, "X" malından NU_1 kadar ihraç edilecektir. Topluma transfer edilen tarife geliri ise "Y" malı cinsinden $T_1 H$ (EJ) kadar olacaktır. Bu denge noktasındaki toplumsal refah I_1 düzeyinde sağlanacaktır. Toplumsal refahın I'_0 dan I_1 düzeyine düşmesi tarifenin "tüketim etkisi" olarak tanımlanmaktadır⁶⁹.

1.2. DIŞ TİCARETTE MİKTAR KISITLAMALARI VE EKONOMİK ETKİLERİ

Dış ticareti sınırlamak amacıyla tarifler yanında, tarife-dışı engellere de başvurulmaktadır. Dış ticareti kısıtlamaya yönelik tarife dışı engellerin başında miktar

⁶⁸ Tarifenin, mutlaka ithal malının fiyatını artırması söz konusu değildir. İthal malının dış talep ve arz esnekliklerine bağlı olarak fiyat düşebilir: Rıdvan KARLUK, a.g.e., s.235.

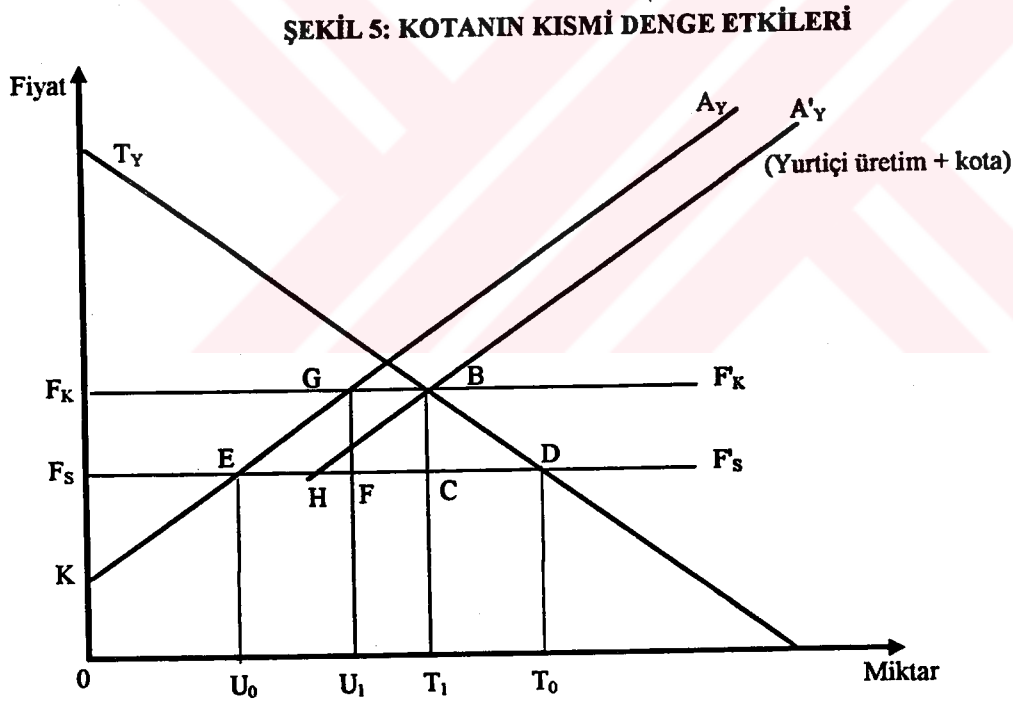
⁶⁹ Tercan BAYSAN, a.g.e., s.27.

kısıtlamaları gelmektedir. Miktar kısıtlamaları, belli bir dönemde ithalatı fiziksel (miktar, hacim) veya değer olarak sınırlamaktadır. Bu amaçla en yaygın olarak kullanılan dış ticaret politikası araçları ise kotalar, gönüllü ihracat kısıtlamaları ve tarife kotalardır.

Tarife dışı ticaret engellerin amacı, tarifelerde olduğu gibi genel olarak yurt içi sanayii korumak ve belli koşullarda devlete gelir sağlamakla birlikte esas amaç harcamaları sınırlayarak döviz tasarrufu sağlamaktır. Aşağıda miktar kısıtlayıcı tarife dışı engellerden kota ve gönüllü ihracat kısıtlamalarının ekonomik etkileri açıklanmaya çalışılacaktır.

1.2.1. İTHALAT KOTASININ STATİK KİSMİ DENG ETKİLERİ

İthalat kotasının kısmi denge etkileri Şekil-5'de gösterilmiştir. Tarifelerin kısmi denge etkilerini açıklamaya çalıştığımız Şekil-2'deki bütün varsayımlar tarife yerine kota konulması dışında Şekil-5 için de geçerlidir.

KAYNAK: Tercan BAYSAN, Gümrük Tarife İndirimlerinin Kaynak Dağılımı ve Toplumsal Refah Üzerine Etkileri, ODTÜ, Ankara, 1983, s.18.

Şekilde, KA_Y ve T_Y doğruları sırasıyla malın yurt içi arz ve talebini göstermektedir. Dış ticarete herhangi bir sınırlama getirilmediği takdirde (serbest ticaret durumunda), F_s dünya fiyatında D noktasında denge sağlanacaktır. Bu denge noktasında,

OT₀ kadar tüketimin OU₀ kadarı yurt içi üretimden, T₀-U₀ (=I₀) kadarı ithalat yoluyla karşılanmaktadır.

İthalata, GB aralığı kadar kota konulması durumunda; toplam arz eğrisi, KEHA_y şeklinde olacak ve yurt içi fiyat, F_k düzeyine yükselerek, yeni denge noktası B olacaktır. Yurtiçinde malın fiyatının artması nedeniyle, üretim U₁ düzeyine çıkacak, tüketim T₁ düzeyine düşecek ve ithal miktarı kota miktarına (T₁ -U₁) eşit olacaktır.

Şekil-5'den görüldüğü gibi ithalata kota konulması sonucu “tüketici artığı” F_kF_kBD alanı kadar azalmıştır. Tüketici artığındaki azalmanın F_kF_kGE alanı (“üretici artığındaki” artış) kadarı üreticilere gelir olarak transfer edilmiştir.

Tüketici artığındaki azalmanın FGBC alanı kadarı ise, hükümetin ithal kotası dağıtımında izleyeceği yöntemle göre ya devlete gelir, ya da ithalatçılara “ekonomik rant” olarak transfer edilecektir. Eğer, hükümet kota lisanslarını (kayırmaz ve ithalatçıların aralarında anlaşmaması koşuluyla) açık artırma yoluyla satarsa devlete gelir, diğer yollardan ithalatçılara dağıtırsa, ithalatçılara “ekonomik rant” olarak gidecektir. Eğer, ithalatçılar kota lisanslarını elde etmek için kıt kaynaklarını kullanıyorlarsa⁷⁰, sağlayacakları “ekonomik rant” FGBC alanından daha az olacaktır. Bu durumda, toplum açısından kotanın yol açtığı net kayıp refah üçgenleri alanlarından daha fazla olacaktır. Tüketici artığında geriye kalan (EGF ve CBD alanları) azalma ise kotanın topluma yüklediği “net” kaybı göstermektedir.

Tarife ve kotaların etkileri birlikte değerlendirildiğinde; benzer sonuçlara yol açtığı söylenebilir. Kotalar da tarifeler gibi ithal malının yurt içi fiyatını yükseltmekte, ithalatı kısıtlamakta, ithal malına talebi düşürmekte, ithal malının dahili üretimini artırmakta ve gelirin yeniden dağılımına yol açmaktadır.

Kota ile tarife arasındaki en önemli fark, gelirin yeniden dağılımı ile ortaya çıkan “vergi geliri etkisi”dir. İthalatın kota ile sınırlanması durumunda gelirin bir bölümü devlet ya da ithalatçı arasında paylaşılırken, tarife uygulaması durumunda yalnızca devlete

⁷⁰ Örneğin, firma elemanlarının başkente yaptıkları yolculukların zaman kaybı ve “diğer” masraflar yanında, bu konuda sıkça rastlanılan rüşvetin zamanla toplumda yerleşmesi kamu yönetimini olumsuz yönde etkilemektedir.

gitmektedir. Tarife ile kota arasındaki bir başka önemli fark ise, ithalatın sınırlandırılması mekanizmasıdır. Tariflerde ithalat fiyat mekanizması yoluyla sınırlandırılırken, kotalarda ithalat kesin olarak engellenmektedir. Nitekim tarife uygulayan ülkeye mal ihraç eden üreticiler, ihraç fiyatlarını düşürüp, verginin bir kısmını üzerine alarak mal ihraç edebilirler. Kota uygulaması durumunda ise kota harici ithalat kesin olarak engellenmektedir. Bu nedenle kaynakların etkin dağılımı için fiyatın daha işlevsel olduğu kabul edilirse tarifler, planlamanın daha etkili olduğu kabul edildiğinde ise kotaların tercih edilmesi söz konusudur.

Kotaların tarifelere göre olumsuz etkilerinin daha fazla olmasının temel nedeni, yurt içi piyasada aksak rekabete yol açmasıdır. Yurt içi piyasada tekel konumunda olan bir üretici firma, tarife uygulaması durumunda, potansiyel tekel gücünü kullanamazken, kota uygulaması durumunda ise potansiyel tekeller gerçek tekele dönüşecektir⁷¹.

Öte yandan yurt içi talebin artması durumunda, uygulanan politika aracı tarife ise, talep nispi olarak düşük fiyatlı ithalata yönelerek yurt dışı üreticiler özendirilecektir; politika aracı tarife olması durumunda ise, talep daha yüksek fiyatlı iç talebe yönelerek yurt içi üretimi özendirecektir. Bir başka deyişle, tarifeye göre kota, ithalatın en ucuz kaynaktan yapılmasını daha çok engellemektedir.

1.2.2. GÖNÜLLÜ İHRAÇ SINIRLAMALARI

Gelişmekte olan ülkeler açısından en önemli sorunlardan birisi ihracatın artırılmasıdır. Ancak, bu ülkelerin ucuz hammadde ve emek girdisine dayalı rekabet gücünün gittikçe artması karşısında gelişmiş ülkeler bir takım önlemlere başvurmaktadır. Bu önlemlerden en yaygın ithalatçı ülkelerin yerli üreticileri korumak amacıyla ihracatçı ülkelere baskı yaparak ihracatlarını gönüllü olarak sınırlamasını istemesidir.

Gönüllü ihracat sınırlamalarının (voluntary export restraints), tam rekabet koşulları altında ekonomik etkileri kotaların ekonomik etkilerine benzemektedir. Bu nedenle gönüllü ihracat kısıtlamalarının etkilerini kotaların etkilerinin incelendiği Şekil-5'den yararlanılarak açıklamak mümkündür. Kota ile gönüllü ihracat sınırlaması

⁷¹ Tercan BAYSAN, "İthalat Kotalarının Kaldırılması ve Kambiyo Kontrol Rejimi", OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt:8, sayılar 1 ve 2, 1981, s.485.

arasındaki en önemli fark, “vergi geliri etkisi”nde ortaya çıkmaktadır. Şekil5’de tüketici artışıındaki azalmanın FCBG alanı ithalatçıya giden kota rantını göstermekteydi. Gönüllü ihracat sınırlamasında ise bu alan yabancı ihracatçıya giden kota rantını göstermektedir.

Gönüllü ihracat kısıtlamaları dış ticaret hadleri ve ödemeler dengesi üzerindeki etkileri açısından da farklılar göstermektedir. İthalatçı ülke açısından gönüllü ihracat sınırlamaları, ithalat birim fiyatlarının artmasına ve ceteris paribus, dış ticaret hadlerinin kötüleşmesine yol açar⁷². Öte yandan gönüllü ihracat sınırlaması, talep eğrisinin esnekliğine bağlı olarak ithalatçı ülkenin döviz ihtiyacının artmasına neden olabilir. Böyle bir durum, ödemeler dengesinin kötüleşmesine ve eğer esnek döviz kur sistemi uygulanıyorsa, kurların yükselmesine yol açabilir.

İhracatın tam rekabet koşulları yerine aksak rekabet koşullarında yapılması durumunda ekonomik etkiler farklı olacaktır. İhracatçı firmalar veya ihracat birliklerinin birlikte hareket etmesi sonucu, serbest ticaret rekabet durumuna göre ihracat miktarı düşürürken fiyat artıracaktır.

1.2.3. TARİFE KOTALARININ ETKİLERİ

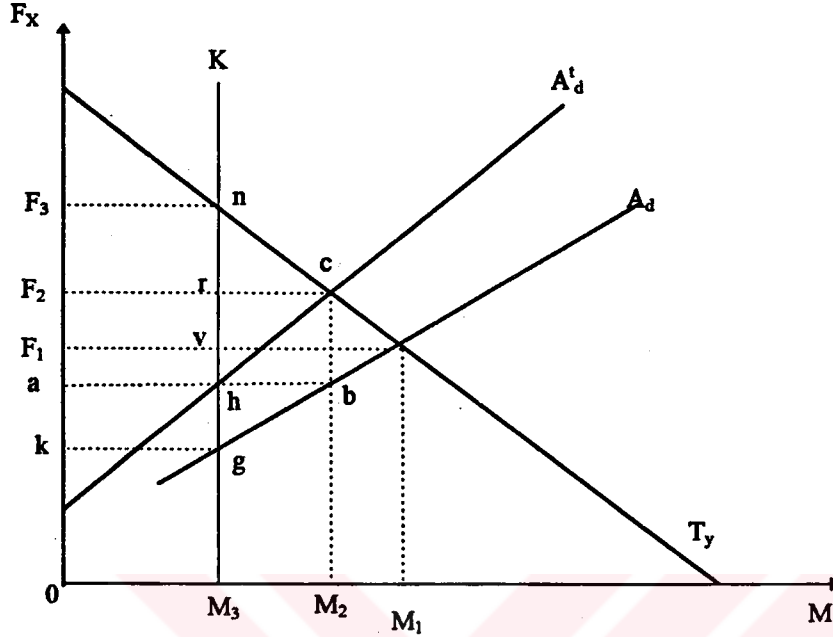
Son yıllarda yaygın olarak kullanılan dış ticaret politikası araçlarından birisi de tarife-kotalardır. Adından da anlaşılacağı gibi, tarife-kotaları (kontenjanları), belli bir miktar ya da değerde malın gümrüksüz olarak ithal edilebilmesi, bunu aşan kısmın ise tarifeye tabi olmasıdır. Tarife-kotaları, dağıtımı ve uygulamasında hem teknik hem idari bir çok sorunlara yol açabilmektedir. Bununla birlikte kota ve tarifelere göre daha liberal bir araç olması nedeniyle tercih edilmektedir. Tarife-kotalarının etkilerini Şekil-6 yardımıyla açıklamak mümkündür.

Şekilde, T_y doğrusu yurt içi talebi, A_d doğrusu bu ülkeye yönelik dünya arz eğrisini göstermektedir. Serbest ticaret durumunda OM_1 kadar mal, F_1 fiyatından ithal edilecektir. İthalat üzerine “t” oranında bir vergi konulduğunda dünya arz eğrisi yukarıya kayarak A_d^1 biçimini alacaktır. Bu durumda, fiyat F_2 ye yükselirken, ithalat miktarı OM_2 ye düşecektir. Tarife nedeniyle devletin geliri “ $abcF_2$ alanı kadar olacaktır. Bu

⁷² Nazım ENGİN, Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, İTO Yayın No:1992-4, İstanbul, 1992, s.88.

miktarın bir kısmı tüketiciler tarafından, bir kısmı da ihracatçılar tarafından karşılanacaktır.

ŞEKİL 6: TARİFE-KOTALARININ EKONOMİK ETKİLERİ

KAYNAK: Nazım ENGİN, Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, İTO Yayın No:1992-4, İstanbul, 1992, s.91.

Tarife-kotaları ile ilgili uygulamada en sık karşılaşılan durum, ithalatın belli bir kısmının gümrüksüz veya “t” oranından daha düşük bir gümrükle yapılmasını sağlayan “genel tercihler sistemi”dir. Gelişmiş ülkeler, gelişmekte olan ülkelerin ihracatlarını teşvik etmek amacıyla bazı malların ihracatı için kotalar tahsis ederek (genel tercihler sistemi), kota dahilinde herhangi bir kısıtlama getirmemekte, ancak kota miktarının aşılması durumunda tarife uygulamasına geçilmektedir (en çok kayırlan ülke tarife oranı). Kota ve tarifenin birlikte uygulandığı bu durumu Şekil-6’da göstermek mümkündür. Şekilde gelişmekte olan ülkelere tanınan kota miktarının OM_3 olduğunu ve bu miktarı aşan ithalata “t” kadar tarife uygulandığını varsayalım. Bu durumda denge, $kgvA'_d$ kırık doğrusu ile T_y doğrusunun kesiştiği OF_2 fiyat ve OM_2 miktarında sağlanacaktır. Bu denge noktası aynı zamanda yalnızca tarife uygulaması durumunda karşılaşılan denge ile aynıdır.

Tarife-kotası uygulamasının serbest ticaret ile karşılaştırıldığında ortaya çıkacak kayıp ve kazançları, yalnız tarife ya da kota uygulamasına göre farklı olacaktır. Yalnızca

kota uygulanması durumunda yurt içi fiyat OF_3 'e yükselerek, ithalatçı kota rantı (F_3ngk) alanı kadar olacaktı. Yalnızca tarife uygulanması durumunda ise, fiyat ve miktar tarife-kota uygulaması ile aynı (OF_2 ve OM_2) olacak ancak, tarife geliri (F_2rgk), tarife-kota uygulamasından elde edilecek gelirden (cbhr) daha büyük olacaktır. Ayrıca tarife-kota uygulamasında ithalatçıların eline bir miktar (F_2rgk) kota rantı geçecektir. Bu rant, yalnızca kota uygulamasından elde edilecek ranttan (F_3rgk) daha küçük olacaktır. Dış ticareti kısıtlamanın yarattığı “ölü kayıplar” ise bütün uygulamalarda değişmeyecektir.⁷³

1.3. MALİ NİTELİKLİ TARİFE DIŞI ENGELLER

Yukarıda ele aldığımız dış ticaret politika araçları doğrudan dış ticaret miktarını sınırlamaya yönelik araçlardı. Aşağıda ise, dış ticareti mali yönden sınırlamaya yönelik politika araçları ve bunların etkileri üzerinde durulacaktır. Bu araçların başında üretim ve ihracat sübvansiyonları ile yurt içi ve yurt dışı firmalar arasında ayırım gözetilen devletin satın alma politikalarıdır. Aşağıda bunlardan yalnızca üretim ve ihracat sübvansiyonları üzerinde durulacaktır.

1.3.1. ÜRETİM SÜBVANSİYONLARI

Daha önce incelediğimiz tarife ve kotalar, ithalatı sınırlandırarak, yurt içi fiyatın yükseltilmesi yoluyla ithal ikamesi sektöründe üretimin artırılmasını amaçlıyordu. Yurt içi üretimi artırmanın bir başka yolu ise doğrudan üretim sübvansiyonudur.

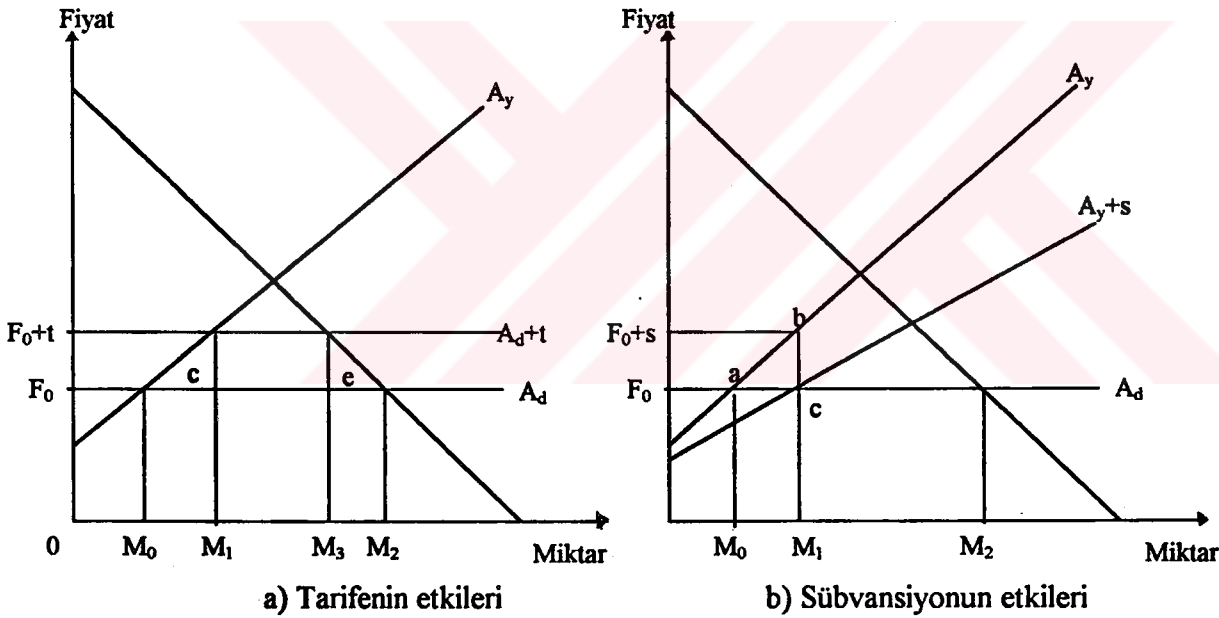
Şekil-7 a ve b’de üretim sübvansiyonu ile tarifelerin etkileri karşılaştırmalı olarak gösterilmiştir. Şekil-7’de yurt içi üretimi aynı miktarda (M_0M_1) artıracak tarife ve sübvansiyonun ekonomik etkileri gösterilmektedir. Şeklin “a” bölümünde görüldüğü gibi, “t” oranında bir tarife uygulaması sonucu, fiyatın F_0 ’dan F_0+t_0 ’ye yükselmesiyle; yurt içi üretim M_0 ’dan M_1 ’e çıkarken, toplam tüketim de M_2 ’den M_3 ’e düşmüş, bunun sonucunda ithalat M_1M_3 olmuştur. Tarife uygulamasının topluma yüklediği net refah kaybı “c” ve “e” üçgenleri toplamıdır.

Üretim sübvansiyonunu, üretim üzerine konan “negatif” bir vergi gibi düşünmek mümkündür. Bu durum Şekil-7’nin “b” bölümünde arz eğrisinin sübvansiyon oranında

⁷³ Nazım ENGİN, a.g.e., s.92-93.

aşağıya kayarak, A_y+s eğrisi şeklini almasıyla gösterilmiştir. Üretim sübvansiyonunda, tüketicilerin ödediği fiyat aynı kalırken, yurt içi üreticiler için fiyat (F_0+s 'ye) yükselmektedir. Yurt içi fiyatın yükselmesi, yurt içi üretimi M_0 'dan M_1 'e yükseltirken, ithalatı M_1M_2 'ye düşürecektir. Ancak, tüketiciler açısından sübvansiyon öncesi ve sonrası fiyat (F_0) değişmediği için toplam tüketim de (OM_2) değişmeyecektir. Oysa, tarife uygulaması durumunda fiyatın yükselmesi toplam tüketimi (M_2M_3 kadar) azaltacaktır. Kısacası tarife, fiyatın ve yurt içi üretimin artmasına, buna karşılık toplam tüketimin azalmasına yol açarken, sübvansiyon yalnızca üretici fiyatlarının ve üretimin artmasına neden olmaktadır. Bir başka ifadeyle, tarife hem "üretim kaybına" hem de "tüketim kaybına" yol açarken, sübvansiyon yalnızca "üretim kaybına" (abc üçgeni) yol açmaktadır. Sübvansiyonun topluma yüklediği maliyet ise, $F_0bc(F_0+s)$ alanı kadardır.

ŞEKİL 7: ÜRETİM SÜBVANSİYONUN ETKİLERİ

KAYNAK: Nazım ENGİN, Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, İTO Yayın No: 1992-4, İstanbul, 1992, s.94.

Öte yandan bu maliyet, maliyeden (tüketicilerden değil) üreticilere gelir transferidir. Halbuki, tarife uygulamasında tüketicilerden, hem hazineye hem de üreticilere gelir transferi yapılmaktadır. Toplumsal refah açısından sübvansiyon, tarifelere göre daha etkin bir politika kabul edilmekle birlikte; tarifelerin fon yaratıcı olması,

sübvansiyonların ise fon ihtiyacı gerektirmesi nedeniyle, sübvansiyonun daha az tercih edildiği söylenebilir.

Öte yandan üretim sübvansiyonunun tarifeler ile birlikte uygulandığı da görülmektedir. “Kendi kendini finanse eden sübvansiyon” olarak tanımlanan bu uygulamada, tariflerden elde edilen gelir üretim sübvansiyonu olarak kullanılmaktadır. Bu yöntemin ekonomideki koruyucu etkisi, yalnızca sübvansiyon veya tarife uygulanmasına göre daha büyük olmaktadır. Çünkü, bu uygulamada korumanın tüketim maliyeti (ölü refah kaybı), sübvansiyon veya tarifeye göre daha azdır ve sosyal açıdan yurt içi üretim miktarı optimal olmaktadır.

1.3.2. İHRACAT SÜBVANSİYONU

Dış ticaret politikasında, yurt içi üreticilerin dış rekabete karşı korunması için dış ticarete getirilen kısıtlamalar yanında, üretimin ihracata yönelik özendirilmesi önemli bir yer tutmaktadır. Öte yandan, 1960’ların ikinci yarısından itibaren gelişmekte olan ülkelerde ithal ikamesi politikasının çeşitli dar boğazlara yol açması, bu ülkelerin kalkınmasında ihracata yönelik kalkınma stratejisinin daha yararlı olacağı görüşü doğrultusundaki politika değişimi ihracat teşviklerinin önemi daha da artmıştır. Bu politika değişimi, karşılaştırmalı dezavantaja sahip olana sektörlerde ithalatın kısıtlanması yerine, karşılaştırmalı olarak avantaja sahip sektörlerde ihracatın özendirilmesini öngörmektedir. Böylece kaynak dağılımı ithal ikamesi sektörlerinden ihracat sektörüne yönlendirilmektedir.

En genel tanımıyla ihracata yönelik dış ticaret politikası, yurt içi üretimin ve ürünlerin ihracatını kolaylaştıracak teşvik tedbirlerini kapsayan dış ticaret politikalarıdır. İhracat sübvansiyonu ise, devletin yurt içi üreticileri iç piyasa yerine, ihracata yönleltmek için yaptığı dolaylı ve dolaysız (piyasa faizinden düşük kredi, vergi muafiyeti vb.) ödemeler olarak tanımlanabilir⁷⁴. Burada özellikle vurgulanması gereken, ihracata konu malın yurt içi üretimin değil, ihraç edilen kısmın sübvansiyonlanmasıdır.

⁷⁴ Ahmet İNCEKARA, Türkiye’de Teşvik Sistemi: Genel Değerlendirme, İstanbul Ticaret Odası, Yayın No:1995-10, İstanbul, 1995, s.18.

İhracat sübvansiyonun bir başka boyutu, sanayileşmiş ülkelerin, ithalatın finansmanı için ithalatçı ülkelere düşük faizli krediler sağlamasıdır. Bu amaçla bir çok ülkede (Türkiye'deki Eximbank gibi) ithalat-ihracat bankaları kurulmaktadır. Öte yandan ihracatın yöneldiği ülkeler, rekabetin aleyhine bozulduğu gerekçesiyle, ihracat sübvansiyonuna karşı önlem almaya yönelebilirler. Uluslararası ticareti düzenleyen GATT kuralları "haksız rekabete" yol açtığı gerekçesiyle ihracat sübvansiyonunu yasaklamakta, bundan olumsuz etkilenen rakip ülkelerin telafi önlem almasına imkan tanımaktadır⁷⁵.

İhracat sübvansiyonunun ekonomik etkileri, ülkenin ithalatçı veya ihracatçı olmasına göre önemli farklılık göstermektedir. Bu nedenle aşağıda ihracat sübvansiyonun etkileri önce ithalatçı ülke, daha sonra ihracatçı ülke açısından ele alınacaktır.

1.3.2.1. İTHALATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUN ETKİLERİ

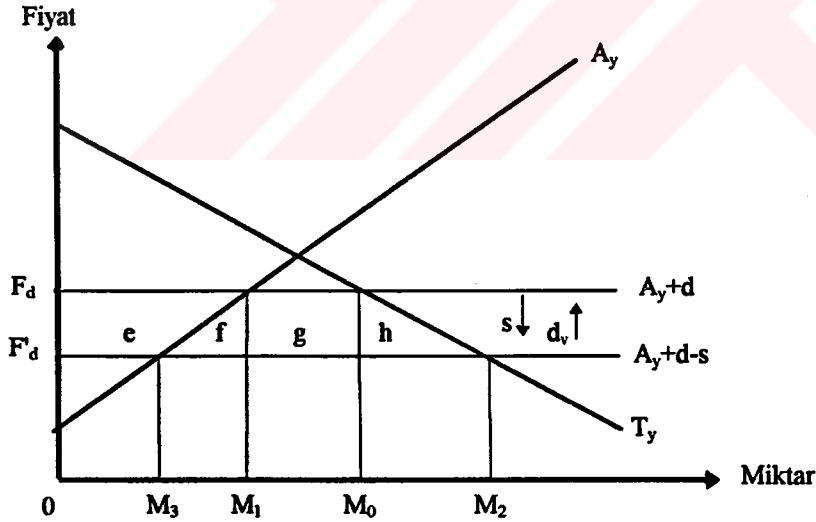
Küçük ithalatçı bir ülkenin ihracat yapan ülkelere "s" oranında sübvansiyon ettiği bir ürünü ithal etmesinin kısmi denge etkileri Şekil-8'de gösterilmiştir. Şekilde A_y , ithal edilen ürünün arz eğrisini, T_y yurt içi talep eğrisini, F_d dış dünya arzını, "s" sübvansiyon miktarını göstermektedir. İhracatın sübvansiyonu, eksi vergi (verginin yürürlükten kalkması) gibi etki ortaya çıkaracağı için, sübvansiyon sonrası dünya fiyatı F_d 'den F'_d 'ye düşecektir. Dünya fiyatının düşmesi; yurt içi tüketimin M_0 'dan M_2 'ye çıkmasına, yurt içi üretimin M_1 'den M_3 'e düşmesine ve ithalatın M_0 M_1 'den M_2 M_3 'e çıkmasına yol açacaktır. Sübvansiyon nedeniyle ihracatçılar F_d fiyatından ihracat yaptıkları için, dünya fiyatının F'_d 'ye düşmesine karşı çıkmayacaklardır. Dünya fiyatının F'_d 'ye düşmesi ithalatçı ülkedeki tüketici artığını " $e+f+g+h$ " alanı kadar artıracaktır. Böylece diğer ülkelerin uyguladığı sübvansiyon, ithalatçı ülkede " $f+g+h$ " alanı kadar net refah artışına yol açmakla birlikte, " e " alanı kadar tüketici refah artışı, üretici artığındaki azalmadan kaynaklanmaktadır. Bu nedenle diğer ülkelerde uygulanan sübvansiyonun, ithalatçı ülkede tüketicileri ödüllendirdiği, buna karşılık üreticileri cezalandırdığı söylenebilir. Öte yandan ithalatçı ülkedeki bu refah artışı, ihracatçı ülke (devlet gelirlerinin vergilerden karşılandığı varsayımıyla) vergi mükelleflerince finanse edilmektedir.

⁷⁵ Taner BERKSOY, a.g.e, .228.

İhracat sübvansiyonundan zarar gören ithalatçı ülkedeki üreticiler, hükümetlerden uğradıkları kaybın giderilmesini isteyebilir. İhracat sübvansiyonu nedeniyle zarar gören üreticilerin korunması GATT tarafından da desteklenmektedir. Nitekim, daha önce vurgulandığı gibi GATT kuralları, ihracat sübvansiyonundan zarar gören ülkelerin ithalatları üzerine telafi edici (denkleştirici) vergi koymalarına imkan tanımaktadır.

İthalatçı ülke üreticilerini korumak amacıyla ithalat üzerine sübvansiyon oranına eşit bir telafi edici vergi (d_y) konulması, fiyatı yeniden F_d 'ye çıkararak, sübvansiyonun etkisini nötralize edecektir. Telafi edici vergi nedeniyle fiyatın yükselmesi, yurt içi üretimi M_1 'e çıkmasına, tüketimin ise M_0 düzeyine inmesine yol açacaktır. Sübvansiyon ve telafi edici vergi uygulaması birlikte değerlendirildiğinde, ithalatçı ülkenin M_1M_0 ithalatı hala sübvansiyon edilmesidir (Bunun bedelinin ihracatçı vergi mükelleflerince karşılanması) nedeniyle Şekildeki "g" alanı kadar kazancı devam edecektir. Öte yandan ithalatçı ülke tüketicileri F_d fiyatını ödemeleri nedeniyle, ihracatçı ülkenin sübvansiyon uygulamasının faydasını fiyat düşmesinden değil de, kendi ülkelerinde verginin artması şeklinde görmektedir. Ancak bu uygulamadan tüketiciler değil, üreticiler kazançlı çıkmaktadır.

ŞEKİL 8: İTHALATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUNUN EKONOMİK ETKİLERİ

KAYNAK: Nazım ENGİN, Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, İTO Yayın No:1992-4, İstanbul, 1992, s.98.

İthalatçı ülke açısından telafi edici vergi uygulaması, üretici ve devletin ("e" ve "g" alanları kadar) refahın artmasına, buna karşılık tüketicilerin refahının ("e+f+g+h"

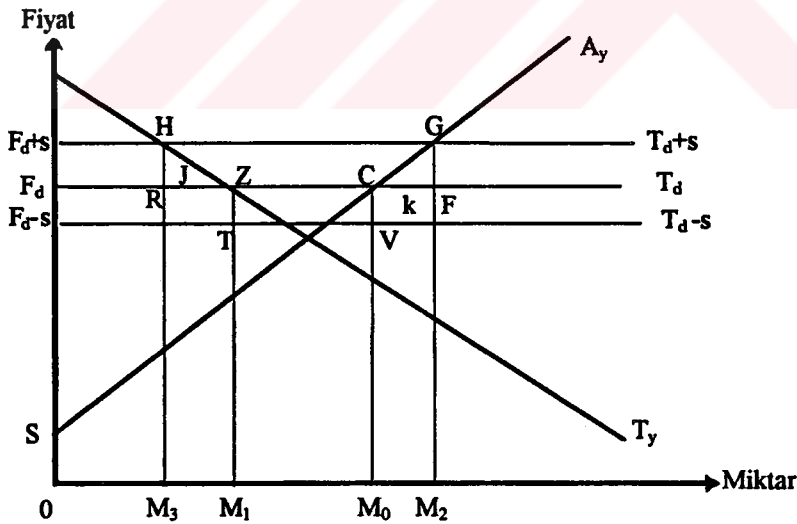
alanları kadar) azalması sonucu (" $f+h$ " kadar) net refah kaybına yol açmaktadır. Telafi edici verginin, sübvansiyonun üretim ve tüketim etkinsizliğini nötralize etmesi nedeniyle, dünya refahını artırdığı söylenebilir.

1.3.2.2. İHRACATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUNUN ETKİLERİ

İhracat sübvansiyonu, ihracatçı ülke açısından farklı sonuçlar ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca tek bir ülkenin ihracatı sübvansiyonla etmesi ile bütün ihracatçı ülkelerin ihracatı sübvansiyonla etmelerine göre etkiler değişecektir. Şekil-9'da ihracatçı ülke açısından ihracat sübvansiyonunun ekonomik etkileri gösterilmiştir.

Şekilde ihracatçı ülkede ihraç edilen ürünün arzı A_y , talebi T_y ve dünya fiyatı F_d ile gösterilmiştir. Bu koşullar altında ihracatçı ülke söz konusu üründen OM_0 kadar üretip, bunun OM_1 kadar yurt içinde tüketilecek, M_1M_0 kadar ihraç edilecektir. Serbest ticaretin geçerli olduğu bu koşullarda tüketici artığı " F_dNZ " ve üretici artığı " SF_dC " alanları kadar olacaktır.

ŞEKİL 9: İHRACATÇI ÜLKE AÇISINDAN İHRACAT SÜBVANSİYONUNUN EKONOMİK ETKİLERİ

KAYNAK: Nazım ENGİN, Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, İTO Yayın No:1992-4, İstanbul, 1992, s.100.

Yalnızca ihracatçı ülkenin ihracatını sübvansiyon etmesi durumunda, dünya fiyatları F_d (küçük ülke varsayımı nedeniyle) değişmeyecek ancak, ihracatçının eline geçen fiyat F_d+s olacaktır. Sübvansiyon nedeniyle fiyatın artması, ihracatçı ülkede üretimi OM_2 'ye çıkaracak ve bunun OM_3 kadarı yurt içinde tüketilecek, M_3M_2 kadarı da ihraç edilecektir. Bu fiyat artışı, tüketici artığının $(F_d+sF_d)NH$ düzeyine düşmesine yol açarken, üretici artığını $S(F_d+s)G$ 'ye çıkaracaktır. Vergi mükellefleri, M_3M_2 (=HG) kadar ihracatı sübvansiyon etmek için RHGF alanı kadar külfete katlanacaklardır.

İhracatçı ülkenin sübvansiyon uygulaması nedeniyle uğradığı refah kaybı, “j” ve “k” alanları kadardır. Bunlardan “j” alanı, hem tüketici artığındaki azalma, hem de sübvansiyonu finanse etmek için vergi olarak iki defa kayba uğramaktadır. Bu kayıplardan biri, üretici artığına artış olarak yansırken, diğeri ölü kayıptır. Sübvansiyonun bir kısmı da (“k” alanı) tüketicilerin vergileriyle karşılanmaktadır. Bu nedenle bir ülkenin sübvansiyon uygulaması, tüketiciler açısından vergi yükü getirmesi nedeniyle zararlı, buna karşılık ihracata yönelik üreticiler açısından kazançlıdır.

İhracat sübvansiyonunun bir ülke tarafından değil de, ihracatçı bütün ülkeler tarafından uygulanması durumunda, dünya fiyatı F_d , sübvansiyon oranında aşağıya (F_d-s 'ye) kayacak ancak, ihracatçıların eline geçen fiyat F_d olacaktır. İhracatçıların eline geçen fiyat değişmediği için sübvansiyon nedeniyle üretim miktarı, tüketici ve üretici artığı değişmeyecek, ancak vergi mükelleflerine TZCV alanı kadar vergi yükü binecektir. Dolayısıyla sübvansiyon, ihracatçı ülkelerde net refah kaybına, buna karşılık, ithalatçı ülkede tüketicilerin refahı artışına yol açacaktır.

Sübvansiyonun ihracatçı ülkelerde refah kaybına yol açmasına rağmen bunu sürdürmelerinin birinci nedeni, sübvansiyonun ülke içi gelirin yeniden dağıtmasıdır. Öte yandan bir ülkenin sübvansiyon uygulaması devam ederken diğer ülkelerin bundan vazgeçmeleri (ihracatlarını olumsuz etkileyeceği için) mümkün değildir. Günümüzde tarımsal sübvansiyonun azaltılması müzakerelerinin sonuçsuz kalmasının en önemli nedenlerinden birisi budur⁷⁶. Sübvansiyonun bütün ülkeler açısından refah kaybına yol açmasına rağmen sürdürmelerinin ikinci nedeni, daha önce değindiğimiz stratejik ticaret

⁷⁶ Nazım ENGİN, a.g.e, s.102.

politikaları kapsamında dünya piyasalarında daha büyük paya sahip olma çabalarıdır. Sübvansiyonun tercih edilmesinin bir başka nedeni ise, özellikle gelişmiş ülkelerin tarımsal ürün fazlalarını tarımsal destekleme politikaları ile eritmek istemeleridir.

1.4. İDARİ-TEKNİK STANDARTLAR VE DIŞ TİCARETİ ENGELLEYİCİ ETKİLERİ

Bir çok ülkeler, koruma amacıyla veya kasıtsız olarak çeşitli idari düzenlemeler ve teknik standartlarla uluslararası ticarete kısıtlamalar getirmektedir. Bunlar, gümrüklerdeki işlemlerden; ürünün menşesine; çevreden, sağlığa; çok detaylı teknik standartlardan emniyete (ürünün emniyetli kullanılmasına) kadar çok çeşitli türlerde kendini göstermektedir. Dış ticareti sınırlayan bu kısıtlamaları üç grupta toplamak mümkündür. Yeni korumacılığın en etkili araçları olarak da nitelendirilen bu engeller, ihtiyaçların yurt içi içerikli olması (**domestic-content requirements**), devletin satın alma (ihale) politikaları ve teknik, idari ve standartlara ilişkin düzenlemeleridir.

İdari ve teknik engeller, yukarıda ele aldığımız politika araçlarından önemli farklılıklar göstermektedir. Bunların başında idari ve teknik engellerin nitelikleri gereği tam olarak belirlenememesi ve rakamlara dökülememesi nedeniyle ekonomik etkilerinin ölçülmesinin oldukça güç olması gelmektedir. Üstelik bu engellerin bir kısmı resmi kayıtlarda yer almadığı gibi, bazen varlıkları da inkar edilmektedir⁷⁷. Öte yandan geleneksel koruma politikası araçları konusunda genellikle karar yasama organına aittir. Bu nedenle daha çok siyasal içeriklidir. Oysa yeni korumacı politika araçları bürokratlar tarafından düzenlenmekte; dolayısıyla idari niteliklidir. Ayrıca, geleneksel araçlar dış ticareti doğrudan sınırlarken, yeni korumacı araçlar dolaylı olarak sınırlamaktadır. Yeni korumacı politikaların bir başka özelliği ekonominin genelinden çok, belirli sektörlerde (özellikle gelişmekte olan ülkelerin rekabet güçlerinin yüksek olduğu alanlarda) yoğunlaşması ve uygulama esnekliğidir. Bu politikaların ilginç bir özelliği, geleneksel korumanın azalmasına paralel olarak gelişmiş ülkeler tarafından devreye sokulmasıdır. Bu önlemlerin bir diğer özelliği de devlet ihalelerinde yurt içi firmaların kayrılmasında olduğu gibi yurt içi ve yurt dışı firmalar arasında ayrımcılık gözetmesidir.

⁷⁷ Halime OYGUR, "Yeni Korumacılık", Ankara Sanayi Odası Dergisi, Eylül-Ekim 1989, Yıl:13, Sayı:100, Ankara, s.32.

İdari düzenlemeler genellikle mal ve hizmetlerin uluslararası geçişinde gümrük işlemlerinde yoğunlaşmaktadır. Bazen gümrük işlemleri o kadar karmaşık ve belirsiz hale getiriliyor ki, bunun yol açtığı yılgınlık dış ticaretten vazgeçirebiliyor. İdari düzenlemelerin yoğunlaştığı bir başka alan çevredir. Örneğin bir ülkede yalnızca kurşunsuz benzin tüketen otomobillerin ithalatına izin verilmesi, daha önce kurşunlu benzin üretimi yapan ihracatçı ülkelerin ihracatlarının azalmasına ya da kurşunsuz benzinle çalışan otomobil üretmek için ayrı bir maliyete katlanmaları gerektirmektedir. Çevre ve sağlık koşullarının iyileştirilmesi için belirli düzenlemelerin getirilmesi kuşkusuz yararlı ve gereklidir. Ancak, söz konusu düzenlemelerin genellikle gelişmekte olan ülkelerin ihracatını engelleme amacı taşıdığı da göz ardı edilemez. İdari ve teknik standartlara ilişkin düzenlemelerde en büyük güçlük de uygulama amacının tam olarak kestirilememesinden kaynaklanmaktadır.

Teknik standartlar, dış ticarete konu mallarda aranan teknik özelliklileri içermektedir. Ancak bu teknik özellikler bazen malın biçimsel özelliklerine yansımaktadır. Örneğin, dış ticarete konu elektrik fişi iki delikli yerine üç delikli olması koşulu getirilebilmektedir.

İhtiyaçların yurt içi içerikli olması zorunluluğuna en çarpıcı örnek ABD Temsilciler Meclisi'nin 97.Kongresinde kabul ettiği "yerli içerik" yasasıdır. Bu yasaya göre, ABD pazarında satılan her 100.000 otomobilin içinde en az % 10 oranında ABD kaynaklı içerik olacak; 1986'ya kadar bu oran artırılarak 900.000'den fazla satış yapan firmalar ABD kaynaklı içerik % 90 olacaktır⁷⁸. Yurt içi içeriğe bir başka örnek de Avusturalya otomobil üreticilerini, kullandıkları parçaların en az % 85'nin Avusturalya'da üretilmiş olmasını zorunlu kılmasıdır⁷⁹. Tabi, bu politikaların başlıca savunucuları, yurt içi endüstride çalışan ve malların üreticileridir.

Devlet, ithalata sınırlama getirme, ihracatı destekleme, üretim fazlasını dampingli fiyatlarla satma, tarımsal destekleme politikaları gibi bir çok alanda uluslararası ticarete

⁷⁸ Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık.....a.g.e., s.123.

⁷⁹ B.V.Yarbrough and R.M. Yarbrough, a.g.e., s.239.

doğrudan müdahalede bulunabilmektedir⁸⁰. Devletin uluslararası ticarete doğrudan müdahalesi genelde iki yoldan gerçekleşmektedir. Bunlardan birincisi, hükümetin fiili olarak uluslararası piyasalardan mal ve hizmet alım satımı yapmasıdır. İkincisi, devletin kendine ait endüstrilerle ve tekellerle alım satım yapması. Bunlar, hükümetin satın alma politikaları ve devlet ticareti olarak tanımlanmaktadır.

Devlet satın alımlarında (ihalelerinde) en yaygın müdahale biçimi, yerli ve yabancı firmalar arasında ayırım gözetilmesidir. Devletin satın alımlarında yerli ve yabancı firmalara ayrımcı davranması uluslararası mal ve hizmet akımlarını belli bir yönde etkilemektedir. Devletin ayrımcı uygulamaları ABD'nin 1933 tarihli "Buy American Act" (Amerikan malı satın al Yasası) gibi yasal çerçeveye dayanmakta veya ulusal firmalara "de facto" olarak sağlanmaktadır. Devletin ayrımcı uygulamalarından birisi de resmi kurumların mal ve hizmet taleplerini ithalat yoluyla değil de, diğer resmi kurumlardan karşılanmasının tercih edilmesidir. Bu yolla yurt içi firmalar bir nevi sübvansiyonla desteklenmektedir.

Bu tür politikaların en önemli etkisi mal ve hizmetlerin yüksek maliyetli kaynaktan temin edilmesi nedeniyle kaynakların düşük maliyetli alanlardan yüksek maliyetli alanlara tahsis edilmesine yol açmasıdır. Öte yandan bu tür uygulamalar yurt içi firmalar için üretim sübvansiyonu işlevini görmesi nedeniyle, daha önce değindiğimiz üretim sübvansiyonunun ekonomik etkilerine benzer etkilere yol açacaktır.

İdari ve teknik standartlar kapsamında değerlendirilmemekle birlikte, uluslararası ticareti sınırlayan bir başka devlet müdahalesi biçimi sayılabilecek uygulama, merkezi planlama ile yönetilen ülkelerde devlet eliyle yapılan ticarettir. Merkezi planlama ile yönetilen ülkelerin gerek kendi aralarında gerekse piyasa ekonomisi uygulayan ülkelerle ticari ilişkileri genellikle hükümetlerin yönlendirilmesi doğrultusunda daha çok devlet şirketleri (state trading companies) aracılığı ile gerçekleşmektedir. Bu sistemde uluslararası ticareti malların göreceli fiyatlarından çok, merkezi planlama ile belirlenen

80 Uluslararası ticaret analizi tüketicilerin fayda maksimizasyonu ve firmaların kar maksimizasyonu temeline dayanmaktadır. Üretim faktörleri ve malların fiyatları, her bir piyasadaki alıcıların ve satıcıların kararlarının karşılıklı etkileşimi sonucu oluştuğu varsayılmaktadır. Oysa devlet müdahalesinde genellikle kar maksimizasyonu yerine kamusal çıkar, özel maliyet yerine sosyal maliyet ön planda tutulmaktadır.

ithalat ihtiyacını karşılayacak kadar ihracat yapılması esastır. Dış ticaretin büyük bir bölümü ikili ticaret anlaşmaları (bilateral trade agreements) veya blok satın alımlar (bulk purchasing) yoluyla gerçekleşmektedir.

1.5. DÖVİZ KURU POLİTİKASI

Klasik koruma teorisi koruma politikası araçlarını tarife ve tarife dışı ticaret engelleri araçları olarak tanımlamaktadır. Döviz kuru ise yalnızca ödemeler dengesi ile ilgili araç olarak kabul edilmektedir. Oysa yeni korumacı politika anlayışında döviz kuru bir koruma politikası aracı olarak görülmektedir. Ayrıca döviz kurunun ödemeler bilançosu etkisi de korumanın bir yan ürünü olarak kabul edilmektedir⁸¹. Öte yandan döviz kuru politikası serbest ticaret ve korumacı politikalara göre farklı olacaktır. Koruyucu dış ticaret politikalarında genellikle aşırı değerlenmiş döviz kur politikası izlenmektedir. Yerli paranın aşırı değerlenmesi, serbest ticaret durumunda dengeyi sağlayacak döviz kuru ile, koruma sonrası dış dengeyi sağlayan döviz kuru arasındaki oransal farklılık ile ölçülmektedir⁸².

Döviz kuru politikası ile, sabit kur sisteminde olduğu gibi özellikle esnek kur sisteminde de ulusal paranın yabancı para karşısındaki değerini düşük tutarak, bir yandan ithalatı kısmak diğer yandan ihracatı teşvik etmek mümkündür⁸³. Ancak bu politikanın başarısı ithal ve ihraç malları talebinin fiyat esnekliğinin yüksek olmasına bağlıdır. Öte yandan ülkenin makro ekonomik dengeleri ulusal paranın aşırı değerlenmesine yol açan kur politikası uygulanmasını imkansız kılabilir. Bu tür kur politikası özellikle ithal girdi bağımlılığı yüksek olan ülkelerde dezavantaja dönüşebilir. Ayrıca bu politika dış ticaret hadlerinin ülke aleyhine dönmesine de yol açabilir.

⁸¹ Sema KALAYCIOĞLU, 1991, a.ge., s.65

⁸² Bela BALASSA tarafından geliştirilen döviz kurunun aşırı değerlenmesini ölçen formül için bakınız: Bela BALASSA, Julio BERLİNSKİ and ASSOCIATES, Develepment Strategies in Semi-Industrial Economies, A World Bank Research Publication, Baltimore, 1982, s.352.

⁸³ Esnek kur sistemi, resmi otoritenin hemen hemen hiç müdahalede bulunmadığı, döviz kurlarının oluşum ve değişiminin tamamen piyasa mekanizmasına bırakıldığı sistemdir. Esnek kur sisteminde resmi otoritenin zaman zaman piyasaya müdahale etmesi “kontrollü (yönetilen) dalgalanma” olarak tanımlanmaktadır: Nevzat GÜRAN, Makro Ekonomik Analiz, Karınca Matbaacılık, İzmir, 1996, s.298.) Burada kastedilen esnek kur sistemi, kontrollü dalgalanma sistemidir.

Ulusal paranın dış deęerinin dūřūrūlmesi yanında yūkselmesi de korumacılıęa yol açabilir. Ulusal paranın dış deęerinin yūkselmesi ihracatı azaltma ve ithalatı artırma yōnūnde etkileyerek ticaret dengesinin fazla vermesine yol açar. Bu durumda parası deęer kazanan ūlke korumacı politikalara bařvurmak zorunda kalabilir.

Kur politikası aracı ile ekonomiyi koruma gerekçesi diğer koruma araçlarının gereçlerinden pek farklı değildir. Esnek kur sisteminin benimsendiği ūlkelerde temel motif, kısa dōnemli ve ani şokları ortadan kaldırmaya yōneliktir. Katlı kur sisteminin uygulandiğı ekonomilerde ise, darboğazdaki sektōrlerde reel gelir kaybını önlemeye yōnelik sosyal refah amacı ön plana çıkabilmektedir. Ayrıca kur politikası diğer politika araçlarına gōre uygulama esnekliği daha yūksek bir araçtır.

Kur politikası aracıyla korumanın ekonomide refah kaybına yol açtıęı genellikle kabul edilmektedir. Dōviz kuru politikası tamamlayıcı bir politika aracı olduęu ve bu ūretim artıřına yol açtıęı sūrece, refah kaybı yalnızca i tūketimin kısılması nedeniyle ortaya çıkacaktır. Yurt içi arz esneklięinin dūřuk olduęu ekonomilerde kur ayarlaması ūretim artıřı yerine yalnızca ihracatı artırıyorsa, bu durum ihracat lehine tūketicilerin katlandıkları fedakarlık anlamına gelmektedir. Yurt içi tūketimin azalması yanında fiyatlar da yūkselirse, bilinen “fakirleřtiren būyūme” olgusu ortaya ıkabilecektir⁸⁴.

2. KORUMACI DIş TİCARET POLİTİKASININ NEDENLERİ VE AMAÇLARI

Dıř ticaret teorisinde korumacı politikaları destekleyen gōrūřler, serbest ticaretin temelini oluřturan piyasa mekanizması ve statik analiz yōntemine bir tepki olarak piyasa mekanizmasının aksaklıkları ve ūretim dinamik etkileri (içsel ve dıřsal ekonomileri) doęrultusunda geliřtirilmiřtir. Kısaca belirtmek gerekirse, serbest ticaretin iç piyasadaki çarpıklıklar yūzūnden kaynakların etkin daęılımını önlemesi nedeniyle, hūkūmetlerin piyasa bařarısızlıklarını önlemek için dūzeltici önlemlere bařvurması (dıř ticarete mūdahale etmesi) gerektięi gōrūřü ileri sūrūlmektedir.

⁸⁴ Sema KALAYCIOğLU, 1991, a.g.e., s.65.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler tarafından savunulabilir gerekçelere dayanan bu tezin doğruluğu, ekonomide koruma öncesi ve sonrası çarpıklığın derecesine bağlıdır. Ancak, doğru seçilmemiş bir koruma politikasının iç piyasadaki çarpıklığı gidermesi bir yana artırması da mümkündür. Korumacılığın dayanakları değerlendirilirken önemli bir iktisadi ilke olan “çarpıklığa kaynağında müdahale edilmesi” kuralı sürekli göz önünde bulundurulmalıdır. Bir başka ifadeyle ekonomideki çarpıklık yurtiçinden kaynaklanıyorsa, bu çarpıklığın çözümü için dış ticarete müdahale edilmemelidir⁸⁵. Bununla birlikte iç piyasadan kaynaklanan çarpıklığın giderilmesinde özellikle politik kısıtların iç piyasaya müdahaleyi sınırlaması, dış ticarete müdahaleyi yaygınlaştırmaktadır.

Korumacı politikaları savunan görüşleri çeşitli şekillerde sınıflandırmak mümkündür. Örneğin G.Harry Jhonson korumacı görüşleri ekonomik görüşler, ekonomik olmayan görüşler ve görüş olmayan (mantıksız) görüşler olarak üç grupta toplamıştır. L.Alan Winters statik korumacı görüşler (iç çarpıklıklar, optimum tarife, tarife gelirleri ve tam istihdam) dinamik ve stratejik korumacı görüşler (damping, yavru sanayiler, belirsizlikler ve stratejik dış ticaret) olarak iki grupta incelemiştir. Çalışmamızda da, temelde bu ayrıma bağlı kalınarak, korumacı görüşler, statik, dinamik-stratejik ve ekonomi-dışı argümanlar biçiminde gruplandırılarak aşağıda ele alınmıştır.

2.1. KORUMACILIK LEHİNDE STATİK ARGÜMANLAR

Korumacılık yanlısı görüşlerin ortaya çıkmasından bu yana dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi, yurt içi tasarrufların artırılması ve istihdam yaratılması, ödemeler dengesi açıklarının giderilmesi, bilimsel tarife ve devlete gelir sağlama gibi statik faktörler üzerinde durularak korumanın gerekliliği savunulmaktadır. Aşağıda bu faktörler ayrı başlıklar altında ele alınmıştır.

⁸⁵ Paul Krugman, *Protection in Developing Countries*, Policymaking in the Open Economy Concepts and Case Studies in Economic Performance:Editör, Rudiger Dornbusch, Oxford University Press, 1992.s.132.

2.1.1. DIŞ TİCARET HADLERİNİN İYİLEŞTİRİLMESİ: OPTIMUM TARİFE GÖRÜŞÜ

Korumacılığın iktisadi açıdan en önemli dayanaklarından birisi dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi yoluyla refahın artırılmasıdır. Dış ticaret hadlerinin ülke lehine değiştirilebilmesi amacıyla ithalat ya da ihracatın vergilendirilmesi, “Optimum gümrük tarifesi” kavramı çerçevesinde geliştirilen bir dış ticaret politikasıdır⁸⁶. Optimum gümrük tarifesi, Edgeworth, Pigou gibi serbest ticaret savunucuları tarafından da prensip olarak kabul edilmektedir. Optimum tarife ile dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi aynı zamanda ödemeler bilançosu dengesine olumlu yönde katkı sağlaması, iktisat yazınında korumacılık için ayrı bir gerekçe olarak da gösterilmektedir.

İhraç malları fiyat indeksinin, ithal malları fiyat indeksine oranı olarak tanımlanan dış ticaret hadleri, belli bir ihracat karşılığında ne kadar ithalat yapılabileceğini göstermektedir. Dış ticaret hadlerinin, genellikle sanayi ürünleri ihraç eden gelişmiş ülkelerin lehine, temel hammadde ve tarım ürünleri ihraç eden azgelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin aleyhine geliştiği görülmektedir⁸⁷. Bu nedenle optimum gümrük tarifesi politikası gelişmekte olan ülkeler açısından daha fazla önem taşımakta ve savunulmaktadır⁸⁸. Büyük bir ülkenin gümrük tarifesi koyması, bir yandan ticaret haddini iyileştirerek ülke refahını olumlu yönde etkilerken, diğer yandan da ticaret hacmini

⁸⁶Dış ticaret hadleri, serbest ticaret durumunda, ithalata göre ifade edilen ihraç malları fiyatlarını, marjinal ikame haddine, yani marjinal maliyete eşitlerken, optimum gümrük tarifesi, marjinal dış ticaret haddini (ihracattan sağlanan marjinal hasılat), marjinal dönüşüm haddine (iç üretimin marjinal fırsat maliyetine) eşitlemektedir. Bu kural, fiyat teorisinde satıcıların fiyatları maliyetlere eşitleyeceği yerde, aralarında bir monopol kurarak marjinal hasılatı marjinal maliyete eşitlemeleri durumunda daha yararlı olacağı önermesinin dış ticaret politikasına uyarlanmasıdır: Haberler, a.g.e, s.117. Öte yandan “optimum tarife” dış ticarette tekel gücü temeline dayalı görüşlerin başında gelmektedir.

⁸⁷1786-1933 döneminde gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret hadleri 1922-1927 yılları hariç sürekli düşmüştür: Rıdvan KARLUK, a.ge., s.174; 1965 yılı temel alınarak yapılan bir başka çalışmada gelişmekte olan ülkelerde dış ticaret haddi endeksinin 1970’li yılların ikinci yarısından 1980’lerin ikinci yarısına kadar sürekli azalarak 1987’de 50 dolayına düşmesi: Beth V.YARBROUGH ve Robert .YARBROUGH, a.g.e., s.368. bu görüşü doğrulamaktadır. Gelişmekte olan ülkelerin dış ticaret haddinin düşük olmasının temel nedenleri arasında; temel hammaddelerin ve tarım ürünlerinin uluslararası talebinin düşük ve istikrarsız olması, gelişmiş ülkelerin bu ürünleri yapay ürünlerle ikame etmeleri ve koruyucu dış ticaret politikası izlemeleri sayılabilir.

⁸⁸Dış ticaret hadlerinin, gelişmekte olan ülkeler aleyhine gelişmediğini ileri süren Haberler, bunun sürekli olmadığını, sadece kriz dönemlerine özgü olduğunu belirtmektedir. Ayrıca gelişmiş ülkelerin ihraç ürünlerinde teknolojik gelişme ve kalite iyileştirmesinin dış ticaret hadlerinin hesaplamalarına yansıtıldığında durumun değişeceği görüşü ileri sürülmektedir:Cem ALPAR, a.g.e., s.15.

daraltarak refah üzerinde olumsuz etki doğurur. Optimum gümrük tarifesi, ticaret hadlerinin sağladığı refah kazancını ticaret hacmindeki daralmanın yol açtığı refah kaybına eşitleyen tarife oranı biçiminde tanımlanmaktadır⁸⁹.

Gelişmekte olan ülkeler açısından, optimum gümrük tarifesi, dış ticaret hadlerinin ülke lehine değiştirilmesinin ötesinde, kalkınma ile özdeşleştirilen sanayileşmenin gereği, bir koruyucu dış ticaret politikası aracı olarak görülebilir. Çünkü gelişmekte olan ülkeler sanayileşmek için gelişmiş ülkelerin ihracatçısı oldukları makine ve teçhizat ithalatını sürekli artırmak ve bu ithalatı karşılamak için de ilkel maddeleri ihraç etmek durumundadır. Dış ticaret hadlerinin aleyhte gelişmesine yol açan bu kısır döngüyü kırmamanın yollarından birisi ithalat bağımlılığını azaltmak, bir başka deyişle sanayileşmektir. Koruyucu dış ticaret politikaları sanayileşmeyi teşvik eden önemli bir araçtır.

Bir ülkenin ticaret hadlerini lehine değiştirilebilmesi için, ihracat sektöründe tekel, ithalat sektöründe monopson durumunda bulunması, bir başka deyişle dünya fiyatlarını etkileme gücüne sahip olması gerekir. Ayrıca optimum tarife ile dış ticaret hadlerinin ülke lehine çevrilebilmesi, misilleme olmaması koşuluna bağlıdır. Johnson, optimum gümrük tarifelerinin bir misilleme olması durumunda bile yarar sağlayabileceğini göstermiştir⁹⁰. Optimum tarifeye örnek olarak OPEC ülkelerinin petrol ihracatı konusunda izledikleri fiyat politikası gösterilebilir⁹¹. Dış ticaret hadlerini kendi lehine çevirmeye yönelik bir başka örnek ise, benzer ürünleri ihraç eden ülkelerin dünya piyasasında tekel gücü yaratmak için yaptıkları “mal (buğday, çelik, kömür vb) anlaşmaları”dır.

Yukarıda değinildiği gibi optimum tarife yoluyla dış ticaret hadlerinin iyileştirilmesi genellikle “büyük” ülkeler tarafından uygulanabilen bir ticaret politikası aracıdır. Büyük ülkenin ithalatını kısıtlayarak ihracatçı ülkelerin fiyatlarını düşürmeye zorlaması bu ülkelerin misillemeye bulunmalarına yol açabilir. Bu durumda dünya ticareti ve refahında bir azalma ortaya çıkabilecektir. Günümüzde gelişmiş ülkelerin misilleme

⁸⁹ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s.302.

⁹⁰ David ROBERTSON, a.g.e, s.28.

⁹¹ Tercan BAYSAN, a.g.e, s.9.

yapacağı endişesiyle koruma politikası argümanı olarak optimum tarife fazla ilgi görmemektedir.

2.1.2. ÜLKELER ARASINDAKİ ÜCRET FARKLILIKLARI VE İŞGÜCÜ PİYASASINDAKİ ÇARPIKLILIKLAR

Ülkeler arasındaki ücret farklılığı görüşü yurtiçi emeği, daha ucuz olan yurt dışı emeğin rekabetine karşı koruma amacını taşımaktadır. Bu görüşün, verimlilik yerine ücreti temel alması nedeniyle iktisadi açıdan yanlış temellere dayandığı kabul edilmektedir⁹². Nitekim karşılaştırmalı üstünlük ilkesine göre ülkeler arasındaki faktör fiyatları farklılığı, ülkelerin hangi malların üretiminde uzmanlaşmaları gerektiğinin önemli bir göstergesidir. Buna rağmen son yıllarda özellikle gelişmiş piyasa ekonomilerine sahip ülkeler, gelişmekte olan ülkelerde emeğin daha ucuz olduğunu ileri sürerek koruyucu dış ticaret politikaları izlemektedir⁹³. Günümüzde gelişmiş ülkelerin sıkça başvurduğu “yeni korumacı” anlayış da bu temele dayandırılmaktadır⁹⁴. Ancak ücretlerin yüksek olduğu ülkelerde genellikle verimlilik de yüksektir.

Gelişmekte olan ülkelerde, piyasa ekonomisinin yetersizliği ve işleyişinden kaynaklanan aksaklık, kaynakların etkin dağılımını sınırlamaktadır. Gizli ve açık işsizliğin yaygın olduğu bu ülkelerde istihdam edilen işgücünün işverene maliyeti (özel maliyet), toplumsal maliyetini (özellikle tarımdan sanayi kesimine aktarılan istihdamın yer değiştirme ve eğitilmelerinden kaynaklanan sosyal maliyeti) aşmaktadır. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde işgücünün topluma ve girişimciye olan maliyetleri arasındaki açığın sanayinin korunmasıyla yoluyla giderilmesi önerilmektedir⁹⁵.

Gelişmekte olan ülkelerde işgücü piyasasının çarpıklığı, imalat sanayi ve tarım kesiminde çalışan işgücü arasındaki nitelik ve ücret farklılığı yanında özellikle kentlerdeki

⁹² Nazım ENGİN ve Erol KATIRCIOĞLU, a.g.e., s.5.

⁹³ 1983 yılı itibarıyla bazı ülkelerdeki kişi başına ücretlerin ABD'deki kişi başına ücretlere oranı: Batı Almanya'da % 84, İtalya % 62, Japonya % 51, Brezilya'da % 14, Tayvan'da % 13, Meksika'da % 12 ve Güney Kore'de % 10'dur. Beth V.YARBROUGH ve Robert .YARBROUGH, a.g.e., s.284.

⁹⁴ Nazım ENGİN, a.g.e., s.11.

⁹⁵ Cem ALPAR, Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Turhan Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 1982, s.78.

temel ve sürekli işsizlikten kaynaklanmaktadır. Bu nedenle işgücünün kırsal kesimden kente çekilmesi, işgücünün üretime katkısı düşük olsa bile, sosyal açıdan yararlıdır. İşsizliğin önlenmesi amacıyla hükümetlerin geçici bir süre korumacı politikalara başvurması haklı bir gerekçe oluşturabilir. Ancak, söz konusu politikanın uygulanabilmesi kırsal kesimde gizli işsizliğin olması koşuluna bağlıdır.

İşgücü piyasasındaki çarpıklığın (kırsal ve kentsel bölgelerdeki ücret farklılığının) bir başka nedeni de sendikaların (endüstriyel birliklerin) monopol gücüdür. Korumacı politikalar, sendikaların monopolcü gücünün artmasına yol açarak ücret farklılığının daha da derinleşmesine neden olabilir.

2.1.3. BİLİMSEL TARİFE

Bilimsel tarife, yurt içi üreticileri dış rekabete karşı korumak için, ithal edilen malların fiyatına, yurt içindeki benzer malların fiyatına eşitleyecek oranda konulan bir tarifiedir. Ancak bu görüşün, uluslararası fiyatları eşitleyerek ticaret yapma nedenini ortadan kaldırması nedeniyle yanlış temellere dayandığı söylenebilir.

Bilimsel tarife ucuz yabancı işgücü argümanının uç bir versiyonu olarak kabul edilebilir. Buna örnek olarak ABD’de 1922 Tarife Anlaşmasında kabul edilen ve içeriği 1930 Smoot-Hawley Anlaşmasında korunan anlaşma gösterilebilir. Bu anlaşma ile, her bir ithal malın üzerindeki tarife oranı, dış maliyetleri iç maliyetlere eşitlemektedir⁹⁶. Bilimsel tarifeye bir başka örnek ise, Japonya’nın otomobil üreticilerini korumak için 1718\$’dan daha düşük maliyetli aynı özelliklerdeki Amerikan arabalarına karşı, Japonya’ya ithal edilen her bir araba bilimsel tarife ile birlikte 1718 \$ olabilecektir⁹⁷.

2.1.4. İSTİHDAMIN ARTIRILMASI VE ÖDEMELER BİLANÇOSU AÇIKLARININ KAPATILMASI

Bu görüş, daha önce ithal edilen ürünlerin ithalatının engellenerek yurtiçinde üretilmeye başlanmasıyla, bir yandan yurt içinde istihdamın artmasına (işsizliğin azalmasına), diğer yandan da ödemeler dengesi bilançosu açıklarının kapatılmasına

⁹⁶ Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.179.

⁹⁷ Beth V.YARBROUGH ve Robert .YARBROUGH, a.g.e., s.283.

yardımcı olacağı gerekçesiyle ulusal sanâyilerin korunması gerektiği düşüncesine dayanmaktadır⁹⁸.

İstihdamın artırılması ve ödemeler bilançosu açıklarının kapatılması amacıyla dış ticarete müdahale, ulusal düzeyde kaynakların etkin dağılımında çarpıklıklara yol açabileceği ve bu politikanın ancak “komşunun fakirleşmesiyle” başarılı olabileceği ileri sürülerek eleştirilmektedir. Ayrıca bu politikadan olumsuz yönde etkilenen ülkelerin misillemede bulunmaları durumunda, ticaret hacminin daralması sonucu her iki ülke de bundan zarar görebilecektir. Buna en çarpıcı örnek, işsizliğin arttığı 1929 dünya ekonomik krizinde gümrük tariflerinin artması ve diğer kısıtlayıcı araçların yürürlüğe girmesinden sonra başlatılan 1930'lardaki “tarife savaşları”dır.

Bu görüşe yöneltlen bir başka eleştiri ise, korunan sektörün diğer sektörlerde oluşturabileceği olumsuz etkilerle ilgilidir. Örneğin korunan ürün, diğer ürünlerin üretiminde girdi olarak kullanılıyorsa, koruma maliyetlerini yükseltecek ve korunan malı kullanan sektörde istihdamın azalmasına yol açabilecektir. Bunun da ötesinde koruma, malların ve faktörlerin değişim oranını değiştirerek, diğer ihracat ve ithal ikamesi sektörlerinde istihdamı ve karlılığı düşürebilir. Sonuç olarak korunan sektörde işgücü istihdam edilmesinden sağlanan kazanç, tüketicilerin uğrayacağı kaybın çok altında olabilir. Örneğin Dünya Bankası'nın bir raporuna göre⁹⁹, ABD otomobil endüstrisinde korunan her bir işçi, tüketicilere yılda 40.000\$ ile 50. 000 \$ arasında, ya da alt sıradan endüstri işçisinin ücretine denk bir değere mal olmaktadır¹⁰⁰.

Ödemeler bilançosu açıklarını kapatmaya yönelik koruyucu politikaların başarılı olması, ithal edilen malların yurt içinde üretilmesi koşuluna bağlıdır. Ayrıca bu görüş, ödemeler bilançosu açıklarının ticaret açıklarının iç dengesizliklerle bağlantılı olabileceği gerçeğini göz ardı etmektedir. Gerçekten de, özellikle gelişmekte olan ülkelerde çoğu zaman ödemeler bilançosu açıkları iç ekonomik dengesizliklerden kaynaklanmaktadır. Bu

⁹⁸ Nazım ENGİN, a.g.e., s.12.

⁹⁹ Söz konusu rapor, World Development Report 1987, (Oxford University Press, New York, 1987, s.152).

¹⁰⁰ Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.180.

nedenle ödemeler bilançosu açıklarını kapatmaya yönelik korumacılık sağlam bir gerekçeyle dayanmamaktadır¹⁰¹.

2.1.5. DEVLETE GELİR SAĞLAMA

Uluslararası ticarete gümrük vergisi konulmasının temelde iki amacı vardır. Bunlardan birincisi yerli sanayinin dış rekabete karşı korunması, ikincisi devlete gelir sağlamasıdır. Devlete gelir sağlamak amacıyla dış ticareti vergilendirmenin dış ticaretin başlangıcı kadar eski olduğu söylenebilir. Bu düşünceyi en açık bir şekilde 16-18 Yüzyıl arasında etkili olan merkantilist felsefede görmek mümkündür.

Tarifeler, ülkede üretilmeyen ithal malları üzerine konulduğunda (örneğin, ülkemizde kahve üzerine konan vergi) veya ithal mallarının yurt içinde üretilen ikameleri kadar vergilendirilmesi durumunda, ithalatı sınırlamaktan çok devlet gelir sağlanması amaçlandığı söylenebilir. Tarife gelirlerini artırmak için tüketim alanı geniş olan mallara, ticareti kısıtlamayacak düzeyde gümrük vergisi konulabilecektir.

Gelişmiş ülkelerde vergi sisteminin oldukça kapsamlı ve gelişmiş olması nedeniyle korumacılığın devlete gelir sağlama amacı önemini yitirmiştir. Devlete gelir sağlama amacı daha çok gelişmemiş olan ülkeler için geçerlidir. Gelişmekte olan ülkeler, daha yüksek maliyet gerektiren kapsamlı ve gelişmiş vergi sistemleri yerine sınırlı miktarda gümrük görevlisi kullanarak dış ticaret vergilerini yükseltmeyi daha kolay bulmaktadır.

Bu görüşün doğruluğu, bazı gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde toplam vergi gelirleri içinde dış ticaret vergilerinin payına bakıldığında açık bir şekilde görülmektedir. Nitekim 1986 yılında toplam devlet gelirleri içinde tarife gelirlerinin payı; Fransa'da % 0.03, Almanya'da % 0.02, İngiltere'de % 0.01, ABD'de % 1.56, İtalya'da 0.21, Kanada'da % 5.26'dır. Buna karşılık aynı oran Arjantin'de % 13.31, Hindistan'da % 24.07, Malezya'da % 28.23, Pakistan'da % 30.94 ve Fildişi Sahillerinde % 40.73'dür¹⁰².

¹⁰¹ Zeyyat HATİPOĞLU, Temel Uluslararası İktisat, Beta Basım Yayım Dağıtım, Yeni İktisat ve İşletme Dizisi No:4, İstanbul, 1993.s.79.

¹⁰² Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.179.

2.2. KORUMACILIK LEHİNDE DİNAMİK VE STRATEJİK ARGÜMANLAR

Korumacılık yanlısı görüşler, korumacılığın temel gerekçelerinden yavru sanayiler, dışsal ekonomiler ve dumping gibi dinamik faktörlere dayanmaktadır. Son yıllarda dış ticaret teorisinde en fazla tartışılan stratejik ticaret politikası da korumacılık lehine yeni argümanlar sunmuştur. Bu görüşler aşağıda ayrı başlıklar altında incelenmektedir.

2.2.1. YAVRU SANAYİ (GENÇ ENDÜSTRİ) TEZİ

Koruyucu dış ticaret politikalarından “yavru (bebek-genç) sanayiler” (infant Industry) tezi, yeni kurulan endüstriler ve gelişmekte olan ülkelerce savunulmaktadır. Yavru endüstriler yaklaşımı korumacılığın belki de en haklı gerekçelerden birisidir¹⁰³. Daha önce değinildiği gibi bu düşünce Amerikalı iktisatçı (aynı zamanda ABD’de Washington’un Hazine sekreteri) Alexander Hamilton ve H.C.Carey tarafından bağımsızlığını yeni kazanan ABD’nin sınai mallarının İngiliz sınai mallarına karşı korunması amacıyla savunulmuştur.

Bu fikrin Almanya’daki en önemli savunucusu Fredrich List, serbest dış ticaret kuramının, ticaretin yarattığı dolaylı etkiyi dikkate almadığını ve İngiltere’nin dış ticaret politikasının aynı gelişme düzeyinde olmayan Almanya için uygun olmadığını, bu nedenle Almanya’nın sınai mallarının, İngiltere ile rekabet edebilecek düzeye gelinceye kadar dış ticaret politikalarıyla korunması gerektiğini ileri sürmüştür. John Stuart Mill, bu fikri prensip olarak kabul etmekle birlikte diğer klasik iktisatçılar bu konu üzerinde fazla durmamışlardır¹⁰⁴. Bununla birlikte Jhon S.Mill, dış ticaret politikası yönünden geçici olması koşuluyla korumacılığın savunulabileceği tek durumun yavru sanayii olduğunu belirtmiştir Johnson, yavru sanayileri koruma düşüncesinin serbest ticaretin kaynakların etkin dağıtmadığı iddiasını taşıması nedeniyle Mill’in görüşlerine karşı çıkmıştır¹⁰⁵.

¹⁰³ L.Alan WINTERS, a.g.e., s.142.

¹⁰⁴ Gottfried HABERLER, a.g.e, s.122.

¹⁰⁵ Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.174-175.

Gelişmekte olan ülkeler açısından yavru endüstriler tezi, sanayileşmeye geç başlayan ülkelerde, üretim ve pazarlamada ortaya çıkan darboğazlar (teknik bilgi yetersizliği, nitelikli işgücü ve yönetici bulma, girdi temininde güçlükler, iç pazarların sınırlılığı vb.) aşıncaya kadar, sanayinin dış ticaret politikası araçlarıyla korunması gerektiği görüşüne dayanmaktadır¹⁰⁶. Bu konuda bir başka yaklaşım da korunan endüstrinin ekonomi için dinamik faydalar yaratacağıdır. Üretimin dinamik etkileri sonucu ortaya çıkacak faydalardan (örneğin “yaparak öğrenme” ile “beşeri sermaye”nin artması) toplum da yararlanabilecektir¹⁰⁷. Böylece yeni kurulan sanayilerin korunması nedeniyle katlanılan maliyetlerin yol açtığı refah kaybı, uzun dönemde yaratılan dışsal ekonomiler (dinamik etkiler) ile telafi edilebilecektir. Gelişmekte olan ülkeler açısından yavru sanayileri korumanın bir başka gerekçesi ise, kalkınmış ülkelerin (ABD, Japonya ve Almanya) sanayileşme döneminde izledikleri ticareti kısıtlayıcı politikaları örnek almalarıdır¹⁰⁸.

Genç endüstriler tezinde, ekonominin tamamı değil, belirli sektörlerin korunması önerilmektedir. Korunacak sektörlerin seçiminde, darboğazları aşma ve öğrenme yeteneği yüksek, dinamik ve potansiyel olarak karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörler olması ölçütleri kullanılabilir. Sanayinin tamamının korunması durumunda kıt kaynakların etkin kullanımı önlenmektedir. (Ancak uygulamada genellikle sanayinin tamamı, üstelik miktar kısıtlamaları ile korunduğu için piyasada tekellerin oluşmasına neden olmuştur.).

Öte yandan seçilen sektörde koruma, üretim ile birlikte başlamalıdır. Nurkse’ye göre koruma, ilk kuruluş dönemindeki darboğazları aşmaya yönelik olmalıdır, bunun dışındaki koruma genç endüstriler tezinin kapsamını aşar. Korumanın sürekli olması durumunda, reel gelirin bir bölümünün buraya tahsis edilmesi nedeniyle, korumadan yararlanmayan sektörlerin aleyhine gelişmesine yol açar. Kısacası yavru endüstri tezi temelde “potansiyel” karşılaştırmalı üstünlüğe sahip sektörleri dış rekabete karşı “belirli bir süre” ile korumayı amaçlamaktadır. Söz konusu korumanın, “büyütülen” sanayiden

¹⁰⁶ Cem ALPAR, Türkiye’nin Planlı Dönemde.....a.g.e., s.12.

¹⁰⁷ Tercan BAYSAN, a.g.e, s.11.

¹⁰⁸ Bela BALASSA, Gelişmekte Olan Ülkelerde, ...a.g.e, s.15.

sağlanacak yararı, “yavru” döneminde tüketicilerin katlandığı ekstra maliyetleri tazmin edebilecek düzeyi aşmaması gerekir¹⁰⁹.

P.Krugman, gelişmekte olan ülkeler yönünden yavru sanayi tezine farklı bir açıdan yaklaşmaktadır. Krugman’a göre; eğer iç piyasada her hangi bir çarpıklık yoksa yavru sanayileri korumaya da gerek yoktur. Yavru sanayileri korumak için en önemli gerekçe, yeni yatırımın özel ve sosyal yararlarının arasında farklılıklar olmasıdır. Bu farklılıkların başında ise sermaye piyasasının yetersizliği gelmektedir. Bu nedenle gelişmekte olan ülkelerde yeni yatırım için piyasaya giriş, geçici koruma önlemleriyle kolaylaştırılabilir. Ancak, sermaye piyasasının yetersizliği ülke içindeki banka grupları veya uluslararası finans bağlantılarıyla aşılabılır. Burada esas sorun gelişmekte olan ülkelerde sermaye yetersizliğinin hükümet müdahalelerinden kaynaklanmasıdır. Bu nedenle, en uygun politika yavru sanayileri korumak yerine finansal yetersizliği aşmak için kurumsal reformlar yapmaktır¹¹⁰.

Genç endüstriler tezi genellikle ithalat kısıtlamaları üzerinde durmaktadır. Ancak, ihracat sektörlerinde dışsal ekonomilerin gerçekleşmesi halinde ithalat yerine, ihracat sektörü de korunabilmelidir¹¹¹. Esasen çarpıklığın kaynağının yurtiçinden kaynaklanması durumunda dış ticarete müdahale yerine üretimin sübvansiyon ile desteklenmesinin daha uygun bir politika aracı olduğu söylenebilir. Aksi halde dış ticarete müdahale çarpıklığın daha da artmasına yol açabilir. Bir politika aracı olarak sübvansiyonun tarifelere göre avantajlı yönü, amaca ulaşıldığında yürürlükten kaldırılmasının daha kolay olmasıdır. Ancak, sübvansiyonlar kaynak yaratmak yerine, belli bir kaynak ihtiyacı gerektirmesi nedeniyle dezavantaja sahiptir¹¹².

Az gelişmiş ülkelerin, hızla sanayileşmelerinin ve dolayısıyla kalkınmanın önündeki en önemli engellerden birisi yatırımlar için gerekli kaynak sıkıntısıdır. Dış ticarete getirilen kısıtlamalar, ithalatın yapısının sanayileşmek için gerekli yatırım malları lehine değişmesini

¹⁰⁹ Nazım ENGİN, a.g.e., s.13.

¹¹⁰ Paul Krugman, s.134-135.

¹¹¹ HABERLER, a.g.e, s.124.

¹¹² Nazım ENGİN, a.g.e, s.14.

sağlayacaktır. Sanayileşmenin gerçekleşmesi için bir başka koşul, yurt içi tasarrufların artırılmasıdır.

Yavru sanayiler üzerine yapılan çalışmalarda korumanın başarılı olup olmadığı tam olarak kanıtlanamamıştır. Japonya’da çelik, otomobil, elektronik, sentetik elyaf sanayilerinin gelişmesinde yavru sanayilerin korunmasının önemli rolü olduğuna inanılmaktadır. Bu konuda diğer başarılı örnekler arasında ise, Brezilya’da otomobil, Güney Kore’de otomobil, çimento ve çelik sanayilerinin gelişmesi sayılabilir. Öte yandan Krueger ve Tuncer tarafından, 1963-1976 dönemine ilişkin olarak Türkiye’de korunan ve korunmayan (ya da az korunan) sanayiler üzerinde yapılan bir çalışmada¹¹³, yavru sanayi tezinin başarılı olmadığı sonucuna ulaşılmıştır¹¹⁴.

2.2.2. KORUMANIN DİNAMİK DIŞSAL EKONOMİLER YARATMASI

Bu görüşün temelinde; gelişmekte olan ülkelerde sanayinin ülke ekonomisine katkısını yalnızca fiziki üretim ile değil, yarattığı dinamik içsel (internal) ve dışsal (external) ekonomilerle de değerlendirilmesi gerektiği düşüncesi yatmaktadır. Bu nedenle karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasa bile, yaratacağı dışsallıklar nedeniyle yeni kurulacak sanayilerin korunması gerektiği ileri sürülmektedir. Bir başka ifadeyle, sosyal faydası özel faydasını aşacağı için dışsal ekonomiler sağlayan yatırımlar korunmalıdır

Sanayi tesisinin kurulması ve işletilmesi sürecinde firmanın elde ettiği bilgiler (örneğin patentli teknik keşifler) yalnızca, firma içinde kullanılıyorsa, bir başka ifadeyle bundan yalnızca firma yarar sağlıyorsa içsel ekonomiler ortaya çıkmaktadır. Eğer firmanın elde ettiği bilgilerden diğer endüstriler de yararlanabiliyorsa (örneğin firmada eğitilen nitelikli işgücünün başka bir işyerine geçmesi durumunda) dışsal ekonomiler ortaya çıkmaktadır. Bazen bir endüstrinin üretiminde kullanılan diğer bir endüstri ürünü, maliyetlerde önemli tasarruf sağlayabilir. Bu durumda karşılaştırmalı üstünlük, yalnızca bir firma açısından değil, girdi-çıkıtlı açısından ilgili endüstriler birlikte değerlendirildiğinde sağlanabilir.

¹¹³Anne O. Krueger and Baran TUNCER, “An Empirical Test of the Infant Industry Argument.” *American Economic Review*, vol. 72(5), December 1982, s.1142-1152.

¹¹⁴ Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.178.

Üretim, tüketim ve çevre yönünden dışsal ekonomilerin ortaya çıkması gerekçelerine bağlı olarak dış ticarete sınırlama getirilebilmektedir. Üretim yönünden dışsallıklar negatif ve pozitif dışsallık olarak iki şekilde değerlendirilmektedir. Negatif dışsallıklara kimyasal ürünlerin neden olduğu kirlilik örnek verilebilir. Pozitif dışsallıklar için bilgi ve teknoloji birikimi örnek gösterilebilir. Tüketim açısından negatif dışsallık için en önemli örnek sigara tüketimidir. Ticareti kısıtlamanın bir başka gerekçesi de son yıllarda sıkça gündeme getirilen çevre koruma amacıdır.

Dışsal ekonomiler nedeniyle dış ticarete sınırlama getirilmesi çeşitli nedenlerle eleştirilmektedir. Bu eleştirilerin odak noktasını sosyal faydanın ölçülmesindeki güçlük oluşturmaktadır. Bir başka eleştiri konusu ise dışsallıkların sanayi sektöründe yoğunlaşmasıdır. Modern teknoloji kullanan tarım sektöründe de dışsallıkların ortaya çıkabileceği öne sürülerek, tarımsal ürünlerin de korunması önerilmektedir¹¹⁵.

2.2.3. YURT İÇİ ÜRETİCİLERİ DAMPİNGE KARŞI KORUMA

Dış ticarete sınırlama getirmenin amaçlarından birisi de yurt içi üreticileri dampinge karşı korumaktır. Damping, bir malın “normal değerinin” altında satılmasıdır. “Normal değer”, genellikle yurt içinde satılan fiyat olarak tanımlanmaktadır¹¹⁶. (GATT’ın 4. maddesine uygun olarak yapılan tanım).

En yaygın kullanılan damping yöntemi, iç piyasada tekel olan bir firmanın, yurt dışına maliyetinin altında sattığı ürünü, iç piyasada yüksek fiyattan satarak karını maksimize etmesidir. Uluslararası fiyat farklılaşması yoluyla dampingin işleyebilmesi için ulusal piyasanın mutlaka korunması gerekmektedir. Dampingin bir başka biçimi, piyasa payını artırmak isteyen ihracatçıların geçici bir süre maliyetinin veya ülkelerinde sattıkları fiyatın altında mal satmalarıdır. Piyasada hedeflediği paya ulaşan firma, fiyatını tekrara yükseltebilir. Bazen ülkeler ellerindeki aşırı stokları eritmek amacıyla da maliyetinin veya iç piyasanın altında fiyatla ihracat yapabilmektedir.

Hangi amaçla yapılırsa yapılsın dampingin olumsuz etkilerinden korunmak için ticarete getirilen sınırlamalara genellikle karşı çıkılmamaktadır. Dampingin yol açtığı

¹¹⁵ Cem ALPAR, 1974, s.17.

¹¹⁶ L.Alan WINTERS, 1991, s.141.

olumsuz etkiyi telafi etmek için antidumping vergileri (antidumping duties) veya denkleştirici vergilere (countervailing) başvurulmaktadır. Böylece, dampingin yol açtığı fiyat farklılaşması ortadan kaldırılmaya çalışılmaktadır.

Japonya, 1980'lerde ABD'ye çelik ve TV setleri ihracında, Avrupa'ya otomobil ve çelik ihracatında damping yapmakla suçlanmıştır¹¹⁷. 1990'lı yılların başında ülkemizden yapılan sentetik elyaf ihracatına AB üyesi ülkelerce sık sık damping soruşturması açılmıştır. Ülkemizde özellikle Doğu Avrupa'dan ithal edilen petrokimyasal ürünlerin dampingli olması nedeniyle soruşturma açılmıştır.

Dampingin en önemli etkilerinden birisi, düşük fiyat nedeniyle ithalatçı ülke tüketicilerinin refahını artırması, buna karşılık üreticilerin koruma taleplerini yükseltmesidir. Düşük fiyat nedeniyle tüketicilerin sağlayacağı refah ile üreticilerin katlanmak zorunda kalacakları maliyet karşılaştırılmalıdır. Eğer üreticilerin katlandığı maliyet, tüketicilerin maliyetini aşıyorsa, antidumping yoluyla ticaretin sınırlandırılması gerekebilir. Antidumping müdahalesinin etkisi, ihracatçıların, ithalatçıların, yurt içi tüketicilerin ve bundan zarar gören sanayicilerin tepkisine; piyasa yapısı, üretim maliyetleri, arz koşulları ve antidumping soruşturma prosedürü ve süresi gibi çok farklı faktörlere bağlıdır. Öte yandan dampingin yol açtığı zararın belirlenmesinde karşılaşılan güçlükler (ispat yükümlülüğünün ithalatçı ülkede olması, bilgi ve iletişim yetersizliği vb) nedeniyle GATT'ın antidumping konusunda net bir tavır takınmasını güçleştirmekte ve yaptırımcı gücünü zayıflatmaktadır¹¹⁸.

2.2.4. KORUMACILIK LEHİNDE YENİ BİR ARGÜMAN OLARAK STRATEJİK DIŞ TİCARET POLİTİKASI

1970'li yılların sonlarında uluslararası ticaret teorisinde önemli ve kökten bir değişime yol açan yeni yaklaşımlar geliştirilmiştir. Bu yaklaşımlar, ölçeğe göre artan getiri ve eksik rekabet piyasa koşulları varsayımları ile gerçek yaşamı açıklamakta geleneksel klasik yaklaşımlara göre önemli üstünlükler sağlamaktadır. Bu yaklaşımların bir başka özelliği geleneksel yaklaşımlara bir alternatif olmayıp, aksine geleneksel teorisinin

¹¹⁷ Nazım ENGİN, 1992, s.123.

¹¹⁸ Sema KALAYCIOĞLU, 1991, a.g.e. s.61

öngördüğü koşulların gerçekleşmemesi durumunda bile, ticaretin yapılabileceğini öne sürerek dış ticaret teorisine yeni açılımlar getirmesidir. Bu yaklaşımlar içinde stratejik dış ticaret teorisi, dış ticarete müdahaleyi öngörerek, geleneksel teorinin serbest ticaret yanlısı görüşleri ile çelişmektedir. Stratejik dış ticaret teorisi, firma davranışları, dış ticarete mal farklılaştırması, ölçek ekonomisi gibi gerçek yaşama daha yakın eksik rekabet koşullarını inceleme konusu yapmaktadır. Söz konusu teorinin temel öngörülerinden birisi, yukarıda değinilen koşullarda devlet müdahalesinin ülke refahını artırabileceğidir. Stratejik ticaret teorisine göre eğer uygulanan ticaret politikası ve endüstri politikası ile global oligopolist karlar ülkeye veya ulusal firmaya kaydırılabilirse yurt içi refah artar¹¹⁹. Oligopolist karların ülkeye veya ulusal firmaya kaydırılması ancak piyasa payının artırılması ile mümkündür. Stratejik ticaret politikası genel olarak, uluslararası ticaretten doğan önemli miktarda monopol kârlarının yabancı firmalardan yurt içi firmalara yönlendirilmesi çabasına yansıtılmaktadır.

Bu görüşün temsilcilerinden J.Brande ve Barbara Spencer'in konuyla ilgili örneği oldukça çarpıcıdır. Örneğin, yeterli genişlikte ölçek ekonomileri nedeniyle, hem Avrupalı hem de Amerikalı yeni uçak üreticilerinin piyasaya girebileceğini varsayalım. Eğer piyasaya bu firmalardan yalnızca biri girerse, normal üstü karlar (monopol karı) elde edecektir. Bu durumda piyasaya tek firmanın girmesi için yurt içi firmanın teşvik edilmesinden ülke de çıkar sağlayacaktır¹²⁰. Bununla birlikte stratejik ticaret politikasının uygulamaya yönelik ciddi sorunlar taşıdığı söylenebilecektir. Ayrıca optimal tarifede olduğu gibi stratejik ticaret politikasında da misillemeyle karşılaşma ihtimali oldukça yüksektir.

Stratejik ticaret politikaları, gelişmekte olan ülkeler açısından önem taşıyan iki varsayıma dayanmaktadır. Bunlardan birincisi, ülkenin aksak rekabet piyasasında en önemli, güçlü tedarikçi olduğu; ikincisi, iç piyasanın dünya piyasasının önemli bir parçası olduğu varsayımlarıdır. Gelişmekte olan ülkeler, ekonomik açıdan güçsüz olmaları nedeniyle, ticari açıdan güçlü bir piyasa oluşturamazlar. Bu ülkeler hammadde açısından

¹¹⁹ Jonathan EATON and Gene M.GROSSMAN, "Optimal Trade and Industrial Policy Under Oligopoly", *Imperfect Competition and International Trade*, Edited By Gene M.GROSSMAN, Second printing, Massachusetts Institute of Technology, 1993 içinde, s.134.

¹²⁰ Miltiades CHACHOLIADES, s.181.

zengin olmalarına karşın, nihai ürünlerin üretiminde güçsüzdür. Bu nedenle, stratejik dış ticaret politikası tartışmaları daha çok ABD, Japonya ve Avrupa ülkelerini ilgilendirmektedir. Bir başka ifadeyle gelişmekte olan ülkeler açısından stratejik ticaret politikasının fazla önemi olmamakla birlikte, ihracatın geliştirilmesi açısından son derece caziptir. Bu nedenle yeni tartışmalar gelişmekte olan ülkelerde korumacı görüşleri daha da kuvvetleneceği görülebilir¹²¹.

Stratejik dış ticaret teorisi esas olarak kâr kaydırma (profit shifting) ve öğrenme eğrisi (learning curve) olarak iki model üzerine kurulmuştur¹²². Bunlardan kâr kaydırma modeli, aksak rekabet koşullarında (oligopol piyasasında) devletin dış ticarete müdahalesiyle oligopolistik rantların yabancı firmalardan yerli firmalara aktarılmasıyla ülke refahının artacağını ileri sürmektedir. Bu nedenle eğer ihracatçı sanayiler söz konusu ise, ihracat sübvansiyonu veya AR-GE gibi dış ticaret politikası araçlarıyla ihracatın desteklenmesi öngörülmektedir. Bu politikanın refah artışı sağlayabilmesi ise, destekleme sonucunda kârların maliyetlerden daha fazla artmasına ve diğer ülkelerin misillemeye bulunmamasına bağlıdır. Eğer yabancı oligopolist firmaların ürettikleri malların ithalatı söz konusu ise, bu ithalat üzerine konulacak tarife ve kotalar, aynı malları üreten yurtiçindeki oligopolist firmaların piyasa paylarını artıracaktır. İthalat üzerine konulacak tarifeler, firma kârları ve devlet gelirlerini artırarak, ulusal refahın artmasına yol açacaktır.

Stratejik dış ticaret teorisinin ikinci yaklaşımı olan öğrenme eğrisi (learning curve), geleneksel bebek sanayi yaklaşımına benzemektedir. Bu yaklaşıma göre firmalar, üretim ölçeği arttıkça işin nasıl yapıldığını öğrenecekler ve böylece üretim maliyetini düşürerek dış piyasalarda rekabet gücünü artıracaklardır. Devlet, yukarıda değinilen politika araçlarıyla firmaları destekleyerek üretim maliyetlerinin düşmesi için uygun ortam yaratabilecektir.

Stratejik dış ticaret teorisinin uygulamaya aktarılmasında önemli güçlükler ortaya çıkmaktadır. Bunlar arasında, firma bazında destekleme ölçütlerinin neler olacağı, hangi

¹²¹ Paul KRUGMAN, a.g.e., s.136..

¹²² Nazım ENGİN ve Erol KATIRCIOĞLU, a.g.e., s.24.

politika araçlarının daha etkin olacağı, piyasaya yeni firmaların girmesi halinde teşviklerin yönünün ne olacağı, global kârların olmaması durumunda sistemin nasıl işleyeceği, diğer ülkelerin misilleme uygulamasının nasıl önleneceği, teşvik yoluyla yaratılan dışsallığın nasıl ölçüleceği gibi sorunlar sayılabilir. Diğer yandan GATT kurallarının ihracat sübvansiyonlarını ve ithalata konan tarifeleri yasaklaması, stratejik dış ticaret politikalarının uygulamasını zorlaştırmaktadır. Bu nedenle teşvik ve sübvansiyonların AR-GE harcamalarında yoğunlaştırılmasının daha uygun olacağı söylenebilir.

Stratejik ticaret politikalarının ülke refahını artırdığı genellikle kabul edilmekle birlikte, uygulamada bir çok güçlükle karşılaşmaktadır. Bunların başında, desteklenecek firma, sektör ve uygulanacak politika araçlarının seçiminde karşılaşılan güçlükler gelmektedir. Öte yandan teori global karların varlığına ve diğer ülkelerin misillemede bulunmayacağı varsayımına dayanmaktadır. Fakat çoğu endüstriler için global karlar söz konusu olmadığı gibi, ticaret yapan ülkeler bu politikalara misillemede bulunabilir. Ülke veya ulusal firmaya kaydırılacak global karlar, ticarete katılan ülkelerin zararına olmasının yanı sıra, tüketicilerin yüksek maliyetlere katlanmasıyla mümkündür.

Stratejik ticaret politikasının etkileri Şekil-10'da gösterilmiştir. Eksik rekabet koşullarının geçerli olduğu ve başlangıçta "t" oranında tarife ile korunduğu iç piyasada $P_m = P_w (1+t)$ fiyatından Q_m kadar üretim yapılmaktadır. (Eğer piyasada tam rekabet geçerli olsaydı P_c fiyatından Q_c kadar üretim yapılacaktı.)

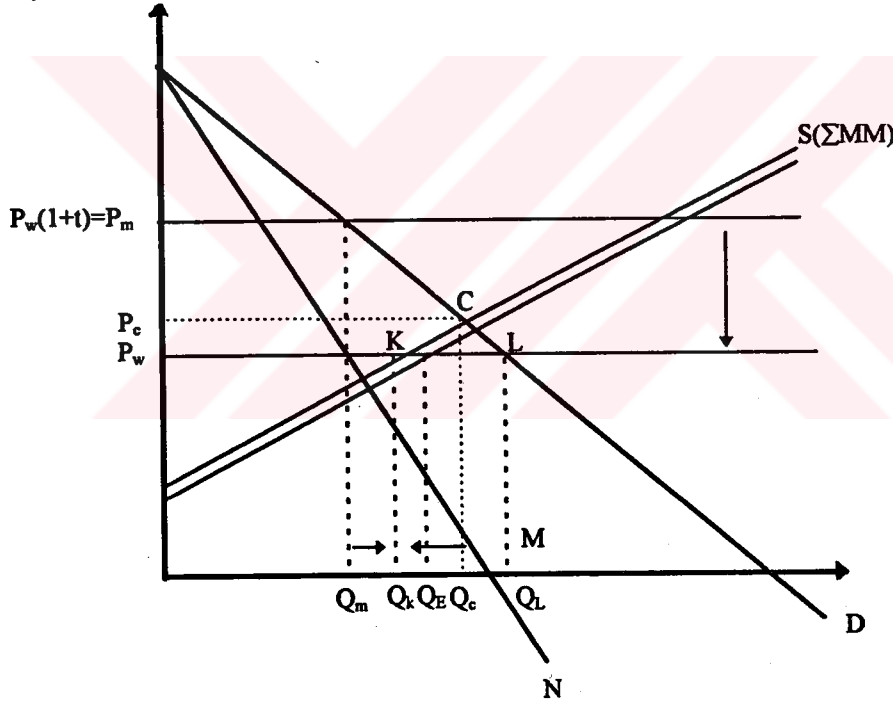
Hükümetin koruma politikasından vazgeçmesi durumunda iç piyasa fiyatı P_w dünya fiyatı düzeyine düşecek ve eksik rekabet koşullarında üretim yapan firmaların marjinal hasılat eğrileri P_wLMN şekline dönüşeceği için kar maksimizasyonu marjinal hâsılatın marjinal maliyete eşit olduğu K noktasında gerçekleşecektir. Yeni denge noktasında yurt içi üretim miktarı Q_k , talep ise Q_L kadar olacak ve iç üretimle karşılanamayan talebin Q_kQ_L kadar ithalatla karşılanacaktır.

Dış ticaretin serbestleştirilmesiyle dünya fiyatlarını kabullenmek zorunda kalan eksik rekabet koşullarında üretim yapan firmaların koruma dönemindeki yüksek kar marjları düşecek, monopol rantı aşırı karlar ortadan kalkacaktır. Firmalar, azalan karlarını üretimi Q_m 'den Q_k 'ya çıkararak dengelemeye çalışacaklardır. Oysa dış ticaretin

serbestleşmesinin tam rekabet koşullarında gerçekleşmesi durumunda farklı sonuçlar ortaya çıkacaktır. Korumanın kaldırılmasıyla iç piyasa fiyatının P_c 'den P_w 'ye düşmesi sonucu firmaların üretimlerini Q_c 'den Q_k 'ya düşürmelerine neden olacak ve iç üretimle karşılanamayan $Q_k Q_L$ kadar talep ithalat yoluyla karşılanacaktır.

Görüldüğü gibi, eksik rekabet koşullarında dış ticaretin serbestleşmesi durumunda firmaların aşırı karlarının ortadan kalkması üretim artışıyla dengelenmektedir. Tam rekabet koşullarında ise, zaten "normal kar" elde eden firmaların karları üzerinde herhangi bir etki yapmamakta, ancak koruma sonrası fiyatın gerektirdiği üretim kısılmasına neden olmaktadır. Öte yandan dış ticaretin serbestleşmesi her iki piyasa yapısında da ithalat düzeyini $Q_k Q_L$ değiştirmeyecektir. Bir başka ifadeyle, dış ticaretin serbestleşmesi, ithalat hacmini, piyasa yapısından bağımsız olarak belirleyecektir¹²³.

ŞEKİL 10: STRATEJİK TİCARET POLİTİKASININ EKONOMİK ETKİLERİ

KAYNAK: Nâzım ENGİN ve Erol KATIRCIOĞLU, İthalât Liberalizasyonu ve Kâr Marjları Türkiye Deneyimi, İstanbul Sanayi Odası, Araştırma Dairesi, Yayın No:1994/5, İstanbul, 1994.s.34.

Eksik rekabet koşullarında dış ticaretin serbestleşmesi, pazarın genişlemesine paralel olarak önemli ölçekte ekonomilerinin olduğu sektörlerde maliyet düşmesine neden

¹²³ Nazım ENGİN ve Erol KATIRCIOĞLU, 1994, a.g.e., s.35.

olabilir. Ayrıca dış rekabet baskısı nedeniyle yeni teknolojilerin uygulanması, firma yönetimlerinin etkin çalışmaya zorlanması gibi faktörlerde maliyetlerin düşmesine neden olabilecektir. Bütün bu etkiler, arz eğrisinin aşağıya kaymasına neden olacaktır. Bu durum iç üretimin $Q_k P_E$ kadar artmasına, ithalatın aynı oranda azalmasına yol açacaktır.

Eksik rekabet koşullarında dış ticaretin serbestleşmesinin bir başka etkisi, fiyatlar ve maliyetler yoluyla **ithalatın disipline edici etkisidir**. Eksik rekabet koşullarında firmaların “aşırı kar” elde etmeleri, fiyat yoluyla ithalatın disipline edilmesini mümkün kılmaktadır. Ancak bunun gerçekleşmesi için ithalatın serbestleşmesinin fiyatlar üzerindeki düşürücü etkisinin maliyetler üzerindeki düşürücü etkisinden daha yüksek olması gerekir. Uzun dönemde ölçek ekonomileriyle birlikte üretimin artmasına, fiyatların düşmesine neden olan bu etki serbest ticaretin “rekabet taraftarı etkisi” (pro-competitive effect) olarak da adlandırılmaktadır¹²⁴.

Stratejik ticaret teorisi yanında, bu teoriye de kaynaklık eden tekelci rekabete dayalı dış ticaret teorilerine göre, ölçek ekonomileri, karşılaştırmalı üstünlüğün sağladığı refah artışına ek bir artış sağlayarak refahın daha da artırmaktadır. Bu artışın yeni kaynağı ise, dış ticarete konu ürün çeşidinin artmasıdır. Tekelci rekabete dayalı dış ticaret teorisinin refah artışıyla ilgili bir başka öngörüsü, ölçek ekonomileridir. Bu öngörünün gerisinde, dış ticaret sonrası talep esnekliğinin artması sonucu üretim ölçeğinin artacağı, buna paralel olarak ortalama maliyet ve fiyatın düşmesiyle refahın artacağı görüşü yatmaktadır. Ürün çeşitliliğinin refahı artırdığı genellikle kabul edilmekle birlikte, üretim ölçeğinin artmasından kaynaklanan refah artışı konusunda ortak bir görüş yoktur. Ayrıca, üretim ölçeğinin artması, üretim faktörleri gelirini artırarak refah artışı sağlayabilir.

2.3. SOSYAL, POLİTİK VE ASKERİ NEDENLERLE KORUMACILIK

Yukarıda ele alınan korumacılık yanlısı görüşler ekonomik temele dayanmaktadır. Bu görüşler, dış ticaretin kazanç ve refah maksimizasyonu üzerine kurulmuştur. Oysa, ekonomik refah maksimizasyonu amacı dışında politik, kültürel ve sosyal amaçlarla da dış ticarete sınırlamalar getirilebilmektedir¹²⁵.

¹²⁴ Arzu S. AKKOYUNLU, “Yeni Dış Ticaret Teorileri” Ekonomik Yaklaşım a.g.m., s.87.

¹²⁵ Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.182.

Ekonomik olmayan amaçlarla da olsa dış ticareti sınırlama, genelde bir ya da birden fazla pareto optimumu koşullarını bozması nedeniyle ekonomik maliyetlere (refah kaybına) yol açmaktadır. Ekonomik amaçlarla korumacılık bölümünde değinildiği gibi; genellikle korumacılık iç çarpıklıklardan kaynaklanmaktadır. Böyle durumlarda dış ticarete sınırlama getirmek yerine, çarpıklığa kaynağında müdahale etmek en optimal politikadır. Bu anlayış, ekonomik amaçlı olmayan politikalar için de geçerlidir. Örneğin bir malın üretimi askeri amaçlarla teşvik edilecekse, optimal politika üretim sübvansiyonudur. Benzer şekilde bir malın tüketimi kısılmak isteniyorsa, optimal politika tüketim vergisidir. Eğer üretim faktörlerinin istihdamı artırılmak isteniyorsa, optimal politika faktörlerin doğrudan sübvansiyonudur¹²⁶. Aşağıda ekonomik amaçlı olmayan korumacı görüşler ele alınmıştır.

2.3.1. ULUSAL GÜVENLİK VE SAVUNMA

Ekonomik gerekçelere dayanmayan korumacı görüşlerin başında ulusal güvenlik ve savunma amaçlı korumacılık gelmektedir. Bu yaklaşım stratejik öneme sahip sektörlerin korumasını önermektedir. Bu sektörlerle en önemli iki örnek gıda ve çelik endüstrisidir.

Ulusal güvenlik amacıyla korunan sektörlerden birisi de savaş döneminde stratejik bir öneme sahip olan petrol endüstrisidir. Buna örnek olarak ABD'nin Körfez Savaşı'nda petrol konusunda izlediği politika gösterilebilir.

Ulusal güvenlik ve savunma amaçlı korumacılık tezi bir kaç noktada sağlam gerekçelere dayanmamaktadır. Bunlardan birincisi, bir felaket veya savaş çıktığında, ihtiyaç duyulan malların üretimi için yeni kapasiteler ilave edilebilmesidir. Örneğin, ABD İkinci Dünya Savaşı süresince verimsiz fabrikalar yerine (daha önce Almanya'dan ithal ettiği bazı ürünlerin üretimi dahil) yeni fabrikalar inşa etmiştir. Bu konuya bir başka örnek olarak, ABD'nin Körfez Savaşı boyunca, savaş için gerekli ekipmanları Körfeze taşımak için piyasa fiyatlarından kiraladığı gemiler gösterilebilir.

¹²⁶ Miltiades CHACHOLIADES, a.g.e., s.182.

Ulusal güvenlik ve savunma amaçlı koruma gerekçesine ikinci itiraz ise, dış ticarete sınırlama getirmek yerine özellikle tüketim kalıpları değişmeyen stratejik malların yurtiçi üretiminin üretim sübvansiyonu ile özendirilmesinin daha uygun olacağı görüşüdür. Örneğin, ABD, 1970'li yıllardan önce körfezden düşük maliyetle kolayca petrol elde etmesine karşın, Savaş dönemlerinde arzın kısıtlanabileceğini düşünerek petrol ithalatına bağımlılıktan kurtulmak için petrol rezervlerinin araştırılması ve üretimini özendirmek amacıyla petrol fiyatlarını dünya fiyatlarının üzerinde belirlemiştir¹²⁷.

2.3.2. MALLARA KARŞI MALLAR VE PARA

Mallara karşı mal ve para görüşü ekonomik bir gerekçeye değil, şu sağduyuya (common sense) dayanmaktadır: Bir mal yurtiçinden satın alındığında hem mal hem de mal için ödenen para ülke içinde kalmakta; fakat ithalat yoluyla satın alındığında mal ülkeye girmekte, para dışarıya gitmektedir. Şüphesiz mal ve paranın ülke içinde kalması, yalnızca paranın içeride kalmasından daha iyidir. Bu nedenle ihtiyaç duyulan malların ülke içinden karşılanması, uluslararası ticarete göre daha çekicidir.

Bu görüşün yanlışlığı, mal ve para ülke içinde kalsa bile, ülke içinde kaynakların etkin kullanılmaması nedeniyle önemli kayıplara yol açabileceğini ihmal etmesidir. Bu kayıplar bazen ithal edilen mallara ödenenden daha yüksek olabilir ki, bu durumda ithal etmek daha avantajlıdır. Ayrıca, ithal malları için ödenen bedeller her zaman kayıp değildir. Ödenen paralar, yurt içinde üretilen mallar için bir dış talep olarak veya yabancı sermaye olarak geri dönebilir¹²⁸.

2.3.3. EKONOMİK ÇIKAR GRUPLARININ BASKISI

Hükümetlerin kısıtlayıcı dış ticaret politikalarına başvurmalarının bir başka nedeni, ekonomik çıkar gruplarının politik baskılarıdır. Gelişmekte olan ülkelerde dar bir çıkar grubu ya da kişiler bile hükümetler üzerinde etkili olabilmektedir. Çıkar grupları hükümet üzerindeki baskılarını oluşturdukları "lobiler" aracılığı ile yürütmektedirler. Sanayi ve ticaret odaları, sendikalar gibi üye sayısı fazla olan ekonomik birlikler, potansiyel oylarının yarattığı baskı ile daha etkili olmaktadır.

¹²⁷ Beth V. Yarbrough ve Robert M. Yarbrough, 1994, s.288.

Ekonomik çıkar gruplarının hükümet üzerinde baskı yaparak ticareti sınırlamalarının amacı, yurtiçi gelir dağılımını kendi grupları lehine değiştirmektir. İthal ikamesi bir ürüne ya da bir sektörde dış ticarete kısıtlamalar getirilmesi, ilgili sanayide göreceli olarak kullanılan faktörün reel gelirini diğer faktörler aleyhine artıracaktır¹²⁹.

Günümüzde hükümetlerin çıkar gruplarının baskıları sonucu koruyucu dış ticaret politikalarına başvurmaları sıkça rastlanan bir durumdur. Örneğin Avrupa Birliği ülkelerini özellikle Fransa'da çiftçilerin baskısı sonucu tarım ürünlerinde, ABD'de şirketler ve sendikaların baskıları sonucu tekstil, demir ve çelik vb. sektörlerinde izledikleri koruma politikaları sayılabilir.

3. İTHAL İKAMESİ POLİTİKASI VE GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KORUMACILIĞIN MALİYETLERİ

Serbest ticaret ve piyasa ekonomisi özellikle gelişmiş ülkelerde ideal bir sistem olarak savunulmakla birlikte, hemen her ülkede farklı yoğunlukta korumacı önlemlere rastlamak mümkündür. Bununla birlikte gelişmekte olan ülkelerdeki koruma düzeyi, gelişmiş ülkelere göre daha yüksektir. Özellikle İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra siyasal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla (kendi kendine yeterlilikle) sağlanabileceği düşüncesi, kalkınma sorunlarını ön plana çıkarmıştır. Kalkınma ile sanayileşmenin özdeş kabul edildiği o dönemde, korumacılık ekseninde oluşturulan ithal ikamesiyle kalkınma stratejisi uygulamaya konulmuştur. Gelişmekte olan ülkelerin, gelişmiş ülkelerle aralarındaki kalkınma açığını kapatmak amacıyla benimsedikleri bu strateji, zamanla kalkınma için önemli bir engel olmaya başlamıştır.

3.1. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELERDE KORUMACILIĞIN KALKINMA POLİTİKASINA DÖNÜŞMESİ: İTHAL İKAMESİ

İthal ikamesi, daha önce ithal edilen bir malın yurt içinde üretilmeye başlanması olarak tanımlanabilir. Bunu sağlamanın en kestirme yolu ise, iç piyasayı koruma ile dış piyasadan yalıtma ve teşviklerle üretime yönlendirmektir. Bir başka ifadeyle, ithal

¹²⁸ Beth V. Yarbrough ve Robert M. Yarbrough, 1994, s.293.

¹²⁹ Tetcan BAYSAN, 1983, s.10.

ikamesi, koruma ve teşvik politikası araçlarına dayalı olarak izlenen içe dönük kalkınma stratejisidir.

Ülkelerin ithal ikamesine yönelmesinin çeşitli nedenleri vardır. İthal ikamesi, özellikle İkinci Dünya Savaşı sonrasında az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerin kalkınmaları için önerilen bir sanayileşme stratejisidir. Bu tip ülkelerde ekonomi belli bir düzeye geldikten sonra talep yapısı değişerek; ithal içeriği yüksek, sermaye yoğun, büyük ölçek ve teknoloji gerektiren sektörler yönelir. Oysa, bu ülkelerin geleneksel ihracat malları talebinin gelir esnekliğinin genellikle 1'den düşük olması, koruyucu politikaların ortaya çıkardığı ihracat aleyhine sapma vb. nedenlerle çok düşük düzeyde olan ihracat, gittikçe artan ithalatı karşılamaktan oldukça uzaktır. Ancak gelişmekte olan ülkelerdeki ithal ikamesini yalnızca döviz ihtiyacına bağlamak yeterli değildir. Söz konusu ülkeler, daha çok ekonomide yapısal bir dönüşümü gerçekleştirmek için ithal ikamesi politikasını benimsemektedirler. Bu ülkeleri ithal ikamesine yönelten diğer nedenleri şu şekilde sıralamak mümkündür¹³⁰.

- 1) İthal ikamesi politikası uygulaması, yeni pazarlar bulmayı gerektiren ihracata yönelik politikalara göre daha kolaydır.
- 2) Belli koşullarda döviz tasarrufu sağlar
- 3) Yeni vergilendirme alanlarının açılmasına katkıda bulunur.
- 4) Ekonomik bağımsızlık (özellikle bağımsızlığını yeni kazanmış ülkeler açısından bu son derece önemlidir.) ve kendi kendine yeterli olmak için uygun bir politikadır.

İkinci Dünya Savaşı sonrası, gelişmekte olan ülkelerin kalkınma sorunları için önerilen ithal ikamesi, tarım kesimindeki gizli işsizleri sanayileşme yoluyla üretken hale getirmeyi ve gelir artışını dış ticaret yerine iç piyasadaki dinamiklere dayandırmayı amaçlıyordu. Öte yandan, dönemin gözde ekonomi teorisi olan Keynesyen yaklaşıma dayalı müdahaleci ekonomi politikaları ve Leontief'in geliştirdiği girdi-çıktı yöntemi, ithal ikamesinin uygulama aracı olarak kalkınma planlarının bilimsel bir temele ve tekniğe oturmasını sağlamıştır¹³¹.

¹³⁰ Uğur KORUM, a.g.e, s.34-35.

¹³¹ Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık.....a.g.e, s.90.

İthal ikamesi stratejisi, gelişmekte olan ülkelerin büyük bir bölümünde amaçlanan yapısal dönüşümü tam olarak gerçekleştirememiştir. Ancak, özellikle sanayi alt yapısı ve kültürünün yerleşmesinde önemli katkı sağlamıştır. Bununla birlikte ithal ikamesine özellikle serbest ticaret yanlısı iktisatçılar tarafından yoğun eleştiriler yapılmıştır. Bu eleştirilerden bazıları şunlardır¹³²:

- 1) İthal ikamesi, koruma ve teşvik politikalarına dayanması nedeniyle kaynakların etkin dağılımını bozar.
- 2) Bir amacı da ekonomik bağımsızlık olan ithal ikamesi, özellikle tüketim malları üretimi aşamasında (ara ve yatırım malı) ithalat bağımlılığını artırır.
- 3) İthal ikamesi, ara girdi ithalatının yoğun olduğu dönemde döviz kısıtlığı nedeniyle yatırım malı ithalatını zorlaştırabilir.
- 4) İthal ikamesi yanında yabancı sermaye girişinin serbest olması, iç piyasada yabancı sermayenin hakimiyetini artırabilir.
- 5) İthal ikamesi yurt içi tasarrufların azalmasına neden olabilir.
- 6) İthal ikamesinin ileri aşamalarında gelir düzeyi yükseldikçe ithal ikamesinin etkinliği azalabilir.
- 7) İthal ikamesi gelir dağılımını bozabilir.
- 8) İthal ikamesi yurt içi piyasada tekelleşmeyi artırabilir.
- 9) İthal ikamesi, atıl kapasiteye yol açabilir.
- 10) İthal ikamesi, rekabet ortamından uzak olması nedeniyle verimlilik düzeyi düşük olabilir.

Belirtilen bu eleştirilere katılmak ya da karşı çıkmak yerine, hangi koşullarda geçerli olacağını sorgulamak daha yerinde olacaktır. Bununla birlikte 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren ithal ikamesi stratejisi uygulayan bazı gelişmekte olan ülkelerde bu eleştirilerin bir bölümünün haklı olduğu görülmüştür. Aşağıda gelişmekte olan ülkeler açısından ithal ikamesi stratejisinin temel politika aracı olarak korumacılığın yol açtığı maliyetler üzerinde durulmuştur.

¹³² Uğur KORUM, a.g.e, s.37-39.

3.2. GELİŞMEKTE OLAN ÜLKELER AÇISINDAN KORUMANIN MALİYETLERİ

Yurt içi ekonomiyi (ya da bir sektörü) dış rekabete karşı korumak, ekonomide bir takım maliyetlere yol açmaktadır. Bu maliyetleri beş grupta toplamak mümkündür¹³³. Bunlar;

- 1) Korumanın yurt içi piyasada çarpıklığa yol açması
- 2) Piyasaların parçalanması
- 3) Monopol gücü
- 4) Rant kollama
- 5) İhracat aleyhine sapma

Gelişmekte olan ülkeler açısından hayati önem taşıyan korumanın yol açtığı bu maliyetler üzerinde durmak yararlı olacaktır.

3.2.1. KORUMANIN İÇ PİYASADA ÇARPIKLIĞA YOL AÇMASI

Korumanın yol açtığı maliyetlerin başında fiyatlar yoluyla ekonomiye yanlış sinyaller vererek kaynakların yanlış yönlendirilmesi sonucu yanlış karışımli malların üretilmesi ve tüketilmesi gelmektedir. Kaynak kullanımını alternatif maliyetler açısından değerlendiren bu düşünceye göre, hem arz hem talep yönünden iç piyasada çarpıklıklar ortaya çıkabilir. Örneğin, dünya fiyatlarından üretimi mümkün olamayan bir malın, koruma sayesinde iç piyasada üretimi kârlı hale gelebilir. Böylece üretim faktörleri verimli alanlardan, dünya fiyatları üzerinde üretim yapabilen verimsiz alanlara doğru yönelecektir. Tüketiciler açısından ise, aynı malı, dünya fiyatları üzerinden daha ucuza tüketmek yerine, daha yüksek fiyattan iç piyasadan almak zorunda kalacaktır. Dünya fiyatları ile yurt içi fiyatlar arasında kıskaç işlevi gören koruma, aynı zamanda kişi başına düşen gelir ile ulusal gelir arasında da bir kıskaç işlevi görmektedir.

Koruma sonucunda kaynaklar, ithalattan daha kârlı ihracata yönelik malların üretilmesinde kullanılabilmesine karşın, tüketiciler ikinci derecede ikame mallara yönelmektedir. Korumanın ara girdiler üzerinde yoğunlaşması durumunda teşviklerin

¹³³ Paul KRUGMAN, "Protection in Developing Countries", Editör: Rudiger DORNBUSCH, Polymaking in the Open Economy Concept and Case Studies in Economic Performance, Oxford University Press, 1992. içinde, s.127-132. (P. KRUGMAN, bunlardan yalnızca ilk dört maliyeti ele almıştır).

çarpıtıcı etkisi daha da artacaktır. Gelişmekte olan ülkelerdeki efektif koruma oranları, kaynakların yarı yarıya daha az verimli sektörlere yönelmesine yol açmaktadır¹³⁴.

3.2.2. PİYASALARIN PARÇALANMASI

Piyasaların parçalanması, ekonominin iç piyasaya dönük ya da dışa açık olmasıyla ve üretim ölçeğiyle ilgilidir. Korumacı politikalar genellikle iç piyasaya yönelik üretimi teşvik eder. Öte yandan, gelişmekte olan ülkeler kendi kendine yeterli olmak amacıyla çoğu zaman iç piyasa yönelik kalkınma stratejisini benimsemektedir. Korumaya dayalı bu strateji, uluslararası serbest ticarete dayalı karşılaştırmalı üstünlüklerin sağlayacağı uzmanlaşmadan yararlanmayı önlemektedir.

Gelişmekte olan ülkeler açısından korumanın bir başka maliyeti, kendi kendine yeterlilik ile ölçek ekonomilerini birleştirmede yetersiz kalmasıdır. (Dünyanın en geniş serbest ticaret bölgeleri 4 trilyon doları aşan pazar gücü ile ABD ve AB'dir. Bu bölgelerin diğer gelişmiş ülkelerle yaptığı nihai mal ticareti dikkate alındığında gelişmiş ülkelerin yaklaşık yıllık 10 trilyon dolarlık bir pazar gücüne sahip olduğu ortaya çıkmaktadır. Oysa, yalnızca gelişmekte olan dört ülke (Brezilya, Çin, Meksika ve Hindistan) bu ticaretin % 1'ni iç piyasaya sunmaktadır). Böylece bir çok gelişmekte olan ülke, korumacı politikalar yüzünden dünya standartlarına göre daha küçük ölçekte verimsiz üretim yapmak zorunda kalmaktadır.

Bir çok gelişmekte olan ülkede üretimin iç piyasaya yönelik olması nedeniyle, yatırımların minimum ekonomik ölçeğin altında kurulmasına yol açarak, ölçek ekonomilerinin sağlayacağı dışsallıklardan yararlanamamaktadır. Öte yandan piyasanın parçalanması, etkin bir rekabet ortamından uzak çalışılmasına neden olmaktadır.

3.2.3. MONOPOL GÜCÜ

Küçük ekonomilere sahip gelişmekte olan ülkelerde yoğunlaşma, gelişmiş ülkelere göre daha fazladır. Serbest ticaret politikası, firmaların monopol gücünü kullanmasını büyük ölçüde önlemektedir. Monopolcü firmaların iç piyasa fiyatlarını yükseltmeleri durumunda, tüketiciler ithalata yönelebilirler. Böylece, bir firma iç piyasada

¹³⁴ Paul KRUGMAN, a.g.e., s.128.

monopolcü güce sahip olsa da bu gücü her zaman kullanamaz. Oysa, korumacı bir politikanın izlendiği, dış rekabetten yalıtılan bir ekonomide ise, hem monopol gücü artar, hem de bu gücün kullanılması kolaylaşır.

Monopol gücü iki şekilde kullanılabilir. Birincisi, monopol gücü yurt i fiyatları maliyetlerin üzerine çıkararak, tüketici refahının azalmasına yol açar. İkincisi, monopol kazançların cazibesine kapılan firmaların kaynakları maliyetlerin daha yüksek olduğu bu sektöre yönelmek için çaba harcamaları ve monopolcü firmaların piyasaya girişi engellemek için aşır kapasitelerini yatırıma dönüştürmeleridir.

Monopolcü gücün bir başka özelliği, firma yöneticileri ile çalışanların korumacılığın devamı konusunda birlikte hareket etmeleridir. Dış rekabetten yalıtılmış, yoğunlaşmanın yüksek olduğu sektörlerde çalışan sendikalı işgücü, diğer sektörlerde çalışan işgücüne göre daha fazla ücret almaktadır. Bu nedenle, ücretlerin düşmesini istemeyen sendika ile monopolcü karını kaybetmek istemeyen firma, korumacılığın sürdürülmesinde birleşmektedir.

3.2.4. RANT KOLLAMA

Dış ticaretin sınırlandırılması belirli çıkar gruplarına yarar sağlar. Bu gruplar, ekonomiye herhangi bir katkı yapmadan, politik baskı sonucu çıkar sağlamaktadır. Bu konuda en çarpıcı örnek, ithalata verilen lisans değeridir. İthalat lisansını alan ithalatçı, dünya fiyatlarından ithal ettiği malları, yurt iç piyasada yüksek fiyattan satabilmektedir.

Daha öncede vurgulandığı gibi, korunan sektörlerde kr oranları ve ücretler, rekabete açık sektörlerden daha yüksektir. Rekabet ortamında çalışan firmalar, korunan sektörleri gerekçe göstererek kendilerine de bir takım çıkarlar sağlanması için siyasi baskı yolunu seçebilirler.

Rant kollamanın yol açtığı diğer maliyetlerden birisi de, merkezi yönetim üzerindeki politik etkilerini güçlendirmek için firmaların ekonomik olmasa bile başkent merkezinde veya yakınında yerleşme eğilimleridir. ıkar gruplarının merkezi yönetimden elde ettikleri kamusal rant arttıkça, yeni çıkar grupları ve lobi faaliyetleri yoğunlaştırmaktadır. Öte yandan merkezi hükümetler üzerinde önemli bir etkiye sahip

İhracat aleyhine sapma (anti-export bias) kavramı, ithalatı koruyucu politikalarla, iç piyasaya yönelik üretimin cazip hale getirilerek, ihracatın cezalandırılmasını ifade etmektedir. İhracat aleyhine sapmanın bir başka boyutu, ihracat sektöründe girdi olarak kullanılan ürünlerin korunması sonucu ihracatın olumsuz yönde etkilenmesidir. Korunan bir malın, iç veya dış piyasaya satılmasına göre etkileri değişmektedir. Eğer korunan mal iç piyasaya satılıyorsa, korumanın sübvansiyonundan yararlanılabilecek; malın ihraç edilmesi durumunda ise dünya fiyatlarını kabullenmek zorunda kalacaktır. Bu durumda iç piyasa için üretimin katma değeri, ihracat için üretimin katma değerini aşacaktır. Aradaki fark ihracat sübvansiyonu ile giderilmediği sürece ihracat aleyhine bir sapma ortaya çıkacaktır¹³⁵.

İhracat aleyhine sapma ölçüsü aynı zamanda uygulanan ekonomi politikaları konusunda da bir fikir vermektedir. Eğer uygulanan dış ticaret politikaları, yurt içi piyasa ile yurt dışı piyasa arasında ayırım gözetiyor ve yurt içi piyasa için üretimi teşvik ediyorsa ($B_j > 1$), ülke içe dönük politikalar uyguluyor; yurt dışı piyasa teşvik ediyorsa ($B_j < 1$) dışa dönük politikalar uyguluyor demektir.

Dünya fiyatları ve girdi-çıktı katsayıları kullanılarak ihracat aleyhine sapma aşağıdaki formül ile ölçülebilmektedir. Eğer $B_j < 1$ ise, ihracat aleyhine sapma; $B_j > 1$ ise, ihracat lehine sapma vardır.

$$B_j = \frac{W_j - Y_j}{Y_j} = \frac{((1+T_j) - \sum a_{ij}(1+T_i)) - ((1+S_i) - \sum a_{ij}(1+T_{ix}))}{(1+S_j) - \sum a_{ij}(1+T_{ix})}$$

¹³⁵ Uğur KORUM, a.g.e., s.50.

Formüldeki;

W_j = korunan malın iç piyasa satılması halinde elde edilen katma değeri,

Y_j = korunan malın ihraç edilmesi durumunda elde edilen katma değeri,

S_j = ihracat sübvansiyonunu

T_{ik} = ihraç edilen ürünün üretiminde kullanılan girdi üzerindeki vergi oranını göstermektedir.

Formülden de anlaşılabileceği gibi ihracat aleyhine sapma sübvansiyon ve girdi üzerindeki vergi oranlarına göre artmakta ya da azalmaktadır.

4. KORUMACI DIŞ TİCARET POLİTİKASININ GENEL DEĞERLENDİRMESİ VE DIŞ AÇILMA SÜRECİNDE KARŞILAŞILAN SORUNLAR

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra, özellikle gelişmekte olan ülkelerde sanayii korumak için geçerli/geçersiz bir çok gerekçe ileri sürülmüştür. Gelişmekte olan ülkeler "kalkınma" ile sanayileşmeyi özdeş kabul ederek, hem kalkınmayı teşvik etmek hem de ödemeler dengesini düzeltmek için "ithal ikamesi" politikasını izlemişlerdir. Bu politikaların izlenmesinde; yeni kurulan sanayilerin rekabet gücünü artırma çabası, gelişmiş ülkelerin kalkınmak için izledikleri korumacı politikalar, sanayi sektöründe verimliliğin nispi olarak yüksek olması ve diğer sektörlerle ileri-geri bağlantı teknik katsayılarının güçlü olması gibi faktörler etkili olmuştur. Diğer yandan gelişmekte olan ülkelerde ekonomik ve sosyal altyapı yetersizliği, iş idaresi, organizasyon ve sanayi teknolojisi konularında tecrübe eksikliği, maddi ve beşeri sermaye kısıtı, çıkar gruplarının hükümetler üzerindeki baskısı, gümrük vergilerinin hükümetler için önemli bir gelir kaynağı olması ve ulusal güvenlik gibi yerel etkenler sanayinin koruması düşüncesini güçlendirmiştir.

Öte yandan, gelişmiş ülkeler her zaman serbest ticareti savunmakla birlikte çoğu zaman korumacı önlemlere başvurmaktan kaçınmamışlardır. Gelişmiş ülkelerin korumacı önlemlere başvurmalarının temel nedeni, zaman zaman iç piyasada ortaya çıkan çarpıklıklar ve belirli ürünlerde gelişmekte olan ülkelere gelen rekabet baskısıdır. Gelişmekte olan ülkeler çoğu zaman geleneksel korumacı araçları kullanırken, gelişmiş ülkeler denetlenmesi ve ölçülmesi oldukça zor yeni korumacı araçları tercih etmişlerdir. Böylece,

gelişmekte olan ülkeler korumacı bir izlenim verirken, belki de bu ülkelerden daha fazla koruyucu politikalar uygulayan gelişmiş ülkeler serbest ticaret yanlısı izlenimini vermiştir.

Korumacılığı savunanlarla liberalizmden yana olanlar, “belli koşullarda” korumacılığın gerekli olduğu görüşünde birleşmektedir. Ancak, bu korunacak sektörlerin isabetli seçimi, uygun bir politika aracı ve zamanlamayla geçici bir çözüm olarak görülmektedir. İç çarpıklıklardan ya da piyasa yetersizliklerinden kaynaklanan sorunların, dış ticarete sınırlama getirmekle değil, sorunun kaynağına müdahale edilerek iç çarpıklığın giderilmesi önerilmektedir.

Özellikle gelişmekte olan ülkeler açısından üzerinde durulması gereken önemli bir konu da korunan sektörlerin ürünlerini girdi olarak kullanan ihracatçı sektörlerin rekabet gücünün olumsuz etkilenmesidir. Bu sektörlerin rekabet gücünü artırmak için en uygun politika, bu çarpıklığın tarife oranına eşit bir “girdi sübvansiyonu” veya “üretim sübvansiyonu” ile dengelenmesidir.

Hangi koruyucu dış ticaret politikası aracı kullanılırsa kullanılsın, korumacılık ekonomiye bir takım maliyetler yüklemektedir. Korumacılık, yurt içi fiyatları, dünya fiyatları üzerine konulan koruma oranı kadar arttırmaktadır. Serbest dış ticarete yapılan bu müdahale, dış ticaret hacmini, dış ticaret haddini ve dış ticaretle doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan her kesimi etkilemektedir. Korumacılık, genellikle dış ticaret hacmini daraltmakta, üreticilerin ve devletin gelirini tüketiciler aleyhine artırmaktadır.

Gelişmekte olan ülkelerde korumacılık genel olarak değerlendirildiğinde; bu politikaların maliyetlerinin faydalarından daha büyük olduğu söylenebilir. Ancak, korumacı politikalardan vazgeçilmek istense bile, serbestleşmeye geçişte bir takım sorunlarla karşılaşmaktadır. Bunların başında, korumadan çıkar sağlayan çeşitli grupların (korunan sektördeki firmalar ve işçi sendikaları, bürokratlar) gösterecekleri direnç gelmektedir.

Korumacılıktan liberalizasyona dönüşüm, ödemeler dengesi açıkları ve işsizlik gibi çeşitli ekonomik sorunlar da ortaya çıkarmaktadır. Ayrıca böyle bir dönüşüm gelirin yeniden dağılımına yol açarak, korunan sektördeki firma karının ve çalışanların ücretinin

düşmesine, başta tüketiciler olmak üzere diğer kesimlerin gelirinin artmasına neden olabilir.

Korumanın kaldırılmasında bir başka engel, koruma maliyetlerinin çoğu zaman farkına varmasalar da bütün halka yansıdığı halde, kazançlarının belirli organize gruplarda (işçi sendikaları, ticaret odaları vb.) toplanmasıdır. Bu gruplar serbestleşme girişimi karşısında organize bir tavır alarak bunu engelleme yoluna giderken, bundan zarar gören toplumun bir araya gelip tavır alması daha zordur. Uzun süre korumacı politikaları uygulayan yönetimler; çıkar grupları, işçi sendikaları, bürokratlardan oluşan “demir üçgen”nin kısılcasında serbestleşme politikalarına cesaret edememektedir.

İlk iki bölümde teorik düzeyde ele alınan korumacılık olgusu, üçüncü ve dördüncü bölümlerde Türkiye açısından değerlendirilecektir. İzleyen bölümde Türkiye’de uygulanan korumacı ve liberal dış ticaret politikaları ile ithal ikamesi döneminde sanayinin koruma yapısı ele alınacaktır. Dördüncü bölümde ise, 1980 sonrası dışı açılma sürecinde sanayinin koruma yapısı analiz edilecektir.

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE UYGULANAN KORUMACI VE LİBERAL DIŞ TİCARET POLİTİKALARI VE İTHAL İKAMESİ DÖNEMİNDE SANAYİNİN KORUMA YAPISI

Türkiye'de 1980 yılına kadar uygulanan dış ticaret politikası, kısmi liberasyon girişimleri hariç, korumacılığın egemen olduğu bir yapıya sahip olmuştur. Bu politikalar çerçevesinde, 1980 öncesi dönemde içe dönük, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi temel alınmıştır. Türkiye'de, 24 Ocak 1980 kararlarıyla birlikte, korumacılık yerine, dış ticaretin serbestleştirilmesi ve gerek AB gerekse dünya ekonomisi ile bütünleşme çabaları doğrultusunda dışa açık ve ihracata dayalı sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Bu bölümde, Türkiye'de sanayileşme stratejisi ve dış ticaret politikasındaki temel dönüşümler ele alındıktan sonra, 1980 öncesi ve sonrası dönemlerde uygulanan koruma ve teşvik politikaları ve Türkiye-AB ilişkileri üzerinde durulacaktır. Dışa açılma sürecinin egemen olduğu 1980 sonrası dönemde Türk sanayinin koruma yapısının analizi ayrıntılı olarak bir sonraki bölümde ele alınacağından, bu bölümde yalnızca ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin uygulandığı 1980 öncesi dönemde (1963-1980 dönemi ağırlıklı olmak üzere) uygulanan koruma politikaları ve bunların sonuçları üzerinde durulacaktır.

1. TÜRKİYE'DE İZLENEN SANAYİLEŞME STRATEJİLERİ VE DIŞ TİCARET POLİTİKALARINDAKİ TEMEL DÖNÜŞÜMLER

Bu bölümde sanayileşme stratejileri ve dış ticaret politikasındaki gelişmeler Cumhuriyet dönemi, özellikle planlı dönem itibariyle incelenecektir. Ancak, Cumhuriyet döneminde uygulanan dış ticaret politikası ve imalat sanayiini koruma yapısının daha iyi anlaşılabilmesi için, Osmanlı İmparatorluğu'nda bu yönde izlenen politikalara değinmek yararlı olacaktır. Bununla birlikte, dünyanın en uzun süreli imparatorluklarından birisi olan Osmanlı'nın tüm dönemlerini incelemek bu çalışmanın konusunu ve kapsamını

aşacağından, çalışmamızda Osmanlı dış ticaretinin tarihsel gelişimi, sanayileşme ekseninde genel hatlarıyla ele alınmaktadır.

1.1. CUMHURİYET ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN DIŞ TİCARET POLİTİKASI

Osmanlı dış ticaretinin sanayi üzerindeki etkisi esas itibariyle imparatorluğun son dönemlerine rastlamakla birlikte, özellikle Avrupa ile ticari ilişkiler açısından daha da gerilere gitmek mümkündür.

Osmanlı'nın Avrupa ile dış ticaretinde 16.yüzyılın son çeyreğine kadar daha çok Venedik ve Cenevre gibi İtalyan denizci-tacirler hakim olmuştur. Osmanlı, dışarıya pamuk, buğday, deri, yün gibi tarım ürünleri, kadife, tiftikli, ipekli, pamuklu kumaş, halı gibi "artizanal sanayi" ürünleri ihraç ediyor, Avrupa'dan daha çok teneke, kağıt, cam eşya ve kimyasal maddeler ithal ediyordu. Osmanlı İmparatorluğu baharat ve ipek yolu güzergahında önemli bir konuma sahip olması nedeniyle dünya ticaretinde önemli bir yere sahip olmuştur. On beşinci yüzyıl sonunda, bine yakın ipekli dokuma tezgahının bulunduğu ve imparatorluğun sanayi ve ticaret merkezi konumundaki Bursa, uluslararası antrepo işlevini görüyordu.

Doğu-Batı ticaretinde önemli bir yere sahip olan Osmanlı'nın, sistemli bir koruyucu dış ticaret politikası izlediği söylenemez. Çeşitli dönemlerde gümrük vergilerinin artırılması ve dış ticarete yeni vergi konulması daha çok gümrük gelirlerini artırmaya yöneliktir¹³⁶. Aslında Osmanlı yönetiminin, daha doğrusu İslam ekonomik felsefesinin serbest ticarete yakın olduğu ileri sürülebilir. Nitekim, Tanzimat'ın ilanında tekkelerin ve esnaf örgütlerinin kaldırılması, 1838 Ticaret Sözleşmesi vb. uygulamalar, Osmanlı'nın serbest ticaret yanlısı politikalar izlediğinin bir göstergesi olarak kabul edilmektedir¹³⁷.

¹³⁶ Osmanlı'nın kuruluşunda, gümrük vergisine "sadaqatı taciriye" adı verilir ve şariat hükümlerine göre "aşır" denilen memurlarca tahsil edilirdi. Bu vergi, yerli tüccardan 1/40 ve yabancı tüccardan 1/10 oranında alınırdı. Ekrem CİMİLLİ, "Dünden Bugüne Kadar Gümrük Vergimiz", Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Özel Sayı, Ekim 1973, s.263.

¹³⁷ Halil İNALCIK, Osmanlı İmparatorluğu: Toplum ve Ekonomi, Eren Yayıncılık, İkinci Baskı, İstanbul, 1996, s.310.

Fatih devrinde Bursa gümrük kanuna göre, yabancı tacirler, ithal ettikleri veya ihraç ettikleri kumaş için değer üzerinden % 3 gümrük vergisi ödüyorlardı. On beşinci yüzyılın ikinci yarısında İstanbul gümrüğünde de benzer uygulamalar görülmekle birlikte vergi oranları uyruklara göre farklıydı. Örneğin, kara ve deniz yoluyla ithal edilen Frenk kumaşı, ipek, ipekli kumaş ve kürk için değer üzerinden yabancılar % 4, haracgüzarlar %2, Müslümanlar % 1 gümrük vergisi ödüyordu¹³⁸.

On dokuzuncu yüzyılda sanayi devriminin de etkisiyle Osmanlı'nın özellikle İngiltere ile dış ticaretinde hızlı bir değişim başlamıştır. Osmanlı'nın İngiltere'den ithalatı on sekizinci yüzyıl boyunca 250.000 sterlin civarındayken, 1812 yılında 311.000 sterline, 1824'te 1.300.000 sterline ve 1836'da 3.700.000 sterline çıkmıştır¹³⁹. İngiltere'nin Osmanlı'ya ihracatının hızla artmasının en önemli nedenlerinden birisi, Osmanlı'nın her biri kendi bölgesinde bağımsız hareket eden ayan ve paşaların artan ticaretten pay alma yarışıdır. Merkezi hükümetin kontrolü dışında hızla gelişen ticareti keyfi uygulamalardan kurtarmak için yeni kurum ve kurallara gerek duyulmuştur. Bunların başında ise Osmanlı'nın dünya (Avrupa) piyasası ile bütünleşmesinde bir dönüm noktası olan 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Sözleşmesi gelmektedir¹⁴⁰. Çünkü, Osmanlı İmparatorluğu bir kaç yıl içinde Fransa ve diğer Avrupa ülkeleriyle de benzer sözleşmeler imzalamış ve bunun sonucunda Avrupa ile ticareti önemli ölçüde artmıştır.

Osmanlı İmparatorluğu bu sözleşmelerle yabancılara önemli ayrıcalıklar tanımıştır. 1838 İngiliz-Osmanlı Ticaret Sözleşmesi'nde yabancılara tanınan ayrıcalıklardan bazıları şunlardır¹⁴¹:

- Osmanlı İmparatorluğu her türlü mal ithalatını serbest bırakacak.
- İthalat değeri üzerinden % 5 oranında gümrük vergisi alınacak; ihracatta ise % 12 oranında gümrük vergisine tabi olacak ve bu oranlar ancak sözleşmeye taraf olanlar tarafından değiştirilebilecek.

¹³⁸ Halil İNALCIK, a.g.e., s.220.

¹³⁹ Yahya S.TEZEL, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1994, s.63.

¹⁴⁰ 1838 ticaret sözleşmesinin bir başka önemli gerekçesi, Mısırda Mehmet Ali Paşa'nın giriştiği sanayileşme hamlesinden İngiltere'nin ve merkezi hükümetin rahatsız olmasıdır:Yahya S.TEZEL, a.g.e., 64-65.

¹⁴¹ Bu sözleşmenin İngilizce metni ve Türkçe çevirisi için bkz. Coşkun ÜRÜNLÜ, 1838 Ticaret Sözleşmesi, DPT Yayını, Ankara, 1975.

- İthal edilen malların Osmanlı beylikleri (eyaletleri) arasında dolaşımında alınan oktruva resmi ve bütün diğer resim ve harç benzeri ödemler kaldırılacak.(O dönemde, malların imparatorluk içinde dolaşımında; amediye, refiye, mururiye, nasdariye vb. adlar altında bir çok vergi ve resimler alınmaktaydı)
- Dış ticaret için istenen tezkere ve tekeller kaldırılacak, yabancılar yanında yerli halk da dış ticaret yapma hakkına sahip olacaktır.

Osmanlı, yapmış olduğu bu sözleşme ile gümrükler üzerindeki egemenliğini neredeyse kaldırıyor, “serbest dış ticaret” politikasına yönelmiş oluyordu. Bu sözleşme ile ithal edilen tüm malların imparatorluk içinde serbestçe dolaşmasına karşın, yerli malların imparatorluğa bağlı beylikler arasında çeşitli vergi ve resimlere tabi olması, Osmanlı sanayinin yabancılar karşısında rekabet gücünü azaltmıştır. Ayrıca, azınlıklar her türlü iç gümrüklerden bağışık tutulurken, Osmanlı uyruklular 1874’e kadar kara taşımacılığında, 1890’a kadar deniz taşımacılığında iç gümrük ödemek zorundaydı. Azınlıkların elde ettiği bu ayrıcalıklara, genel hukuk düzeni içinde de bir takım ayrıcalıklar ve işletme hakkı tekelleri de eklenmiştir¹⁴². Osmanlı uyrukluların aleyhine işleyen bu uygulamalar zaten küçük ölçekli¹⁴³, el sanatlarına dayalı Osmanlı sanayinin gelişmesini engelleyen önemli faktörlerden birisi olmuştur¹⁴⁴. Bu durumdan en fazla sırasıyla pamuklu, ipekli ve yünlü dokuma sanayi etkilenmiştir. İthal mallarının ucuzluğu karşısında rekabet edemeyen geleneksel tekniklerle çalışan bir çok el tezgahı kapatılmıştır.

1838 Ticaret sözleşmesi, bağımsız bir gümrük politikası izlenmesini ortadan kaldırdığı için, yeni tekniklere dayalı sanayinin kurulma çabaları sonuçsuz kalmıştır. İstanbul’da devlet eliyle başta ayakkabı, dokuma ve askeri malzeme fabrikaları olmak üzere 160 kadar işletme kurulmuş; ancak, çoğu ithalat baskısına dayanamayıp kapanmak zorunda kalmıştır.

Sanayi devriminden sonra İngiltere ve Fransa gibi nispeten sanayileşmiş ülkelerin haricinde hemen hemen bütün bağımsız ülkeler, sanayileşmek için en etkili aracın

¹⁴² Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.73

¹⁴³ Halil İNALCIK, 1950’li yıllara kadar Türkiye ekonomisinin küçük ölçekli işletme yapısının Osmanlı dönemi miri toprak rejimi ve çift-hane sisteminden kaynaklandığını belirtmektedir. Halil İNALCIK, a.g.e., s.1.

¹⁴⁴ Osmanlı sanayinin on sekizinci yüzyıldan itibaren gerilemesi Avrupa ile rekabet edememesi yanında, imparatorluk içinde sanayi ve ticaretin azınlıkların elinde olması, Müslüman kesimin cazip

koruyucu dış ticaret politikası olduğunu savunuyordu. Buna paralel olarak Osmanlı devlet adamları da 1838 Ticaret Sözleşmesinin yol açtığı olumsuzluklardan şikayetçi olmaya başlamışlardı. 1860'lardan itibaren sanayileşme konusunda yeni bir sanayileşme programına başlatmıştır. Bu programın yürütülmesi için bir "İslah-ı Sanayi Komisyonu" kurulmuş; söz konusu komisyon, kalen % 5 olan gümrük resmini artırmak, sergiler açarak sanayii teşvik etmek, şirketler teşkili ile sanayii geliştirmek ve sanayi mektepleri açmak gibi konular üzerinde çalışmalar yapmıştır¹⁴⁵. Bu yönde başlatılan çalışmalar sonucunda sanayinin korunması için bir takım önlemler alınmıştır.

Batılı devletlerle yapılan müzakere sonucu 1862'de ithalattan alınan gümrük resmi oranı % 5'ten % 8'e çıkarılırken, ihracattan alınan gümrük vergisi % 12'den %8'e düşürüldü ve bu oranı her yıl % 1 azaltmak suretiyle % 1'e indirilmesi kararlaştırılmıştır. Osmanlı Devleti'nin 1875 ve 1881'de ithalden alınan gümrük vergisini %20'ye çıkartma girişimi ve 1882'de mallara göre farklılaştırılmış spesifik gümrük vergisi sistemine dönme çabaları Rusya'nın engellemesi nedeniyle sonuçsuz kalmıştır. Sonraki yıllarda sürdürülen çabalar sonucunda 1907'de ithalattan alınan gümrük vergisi oranı; %3'lük bölümü Düyun-u Umumiye İdaresi'ne verilmek koşuluyla, % 11'e çıkarılmıştır¹⁴⁶.

1838 Ticaret Sözleşmesi'nin yarattığı haksız rekabet ortamında Avrupa'nın güçlü sanayi ile rekabet edemeyen Osmanlı sanayi kendi hammaddesini bile işleyemeyen bir ülke konumuna düşmüştür. Gümrük vergisindeki indirimler nedeniyle devlet gelirleri gittikçe azalırken, ihraç imkanlarının gittikçe daralması, buna karşılık ithalatın özellikle sarayın lüks gösteriş tüketiminin gittikçe artması nedeniyle dış ticaret sürekli açık vermeye başlamıştır¹⁴⁷.

gelir ve statü sağlayan bürokrasi ve askerliği sanayi ve ticarete tercih etmesi gibi sosyal faktörlerde etkili olmuştur: Ayşe BUĞRA, Devlet ve İşadamları, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995, s.66-67.

¹⁴⁵ İlber ORTAYLI, "Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: İslah-ı Sanayi Komisyonu", OTDÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı, 1978, s.124.

¹⁴⁶ Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.74.

¹⁴⁷ Örneğin, 1809-1880 yılları arasında boğaz kıyısında altı büyük saray yapıldı. Yalnızca Dolmabahçe sarayının maliyeti 3 milyon sterlini aşmıştır. 1850 Yılında padişahın kızlarından birine yapılan düğünde 2 milyon sterlin harcanmıştır: Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.71.

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANTASYON MERKEZİ

On dokuzuncu yüzyılın sonlarında Osmanlı sanayinin geliştirilmesine yönelik bazı koruma ve teşvik tedbirleri girişimlerinde bulunulmuş; ancak başarılı olunamamıştır¹⁴⁸. Bunun en önemli nedenlerinden birisi, alınan önlemlerin 1838 Ticaret Sözleşmesi hükümleri çerçevesi dışına çıkamamasıdır. Ayrıca, el emeğine dayalı, küçük ölçekli Osmanlı işletmeleri Avrupa sanayi ile ne fiyat, ne de kalite yönünden rekabet edebilecek durumdaydı. Bu dönemde kurulan özel ve devlet sanayi tesisleri verimli bir şekilde işletilememiştir. Avrupa devletlerinin koruyucu dış ticaret politikaları, yeni kurulan Osmanlı sanayinin gelişmesini engelliyordu¹⁴⁹. Böylece Osmanlı sanayii, ileri ve geri bağlantı katsayıları zayıf, yalnızca iç piyasa için tüketim malları üreten ve dışa bağımlı yapıya bürünmüştür¹⁵⁰.

Osmanlı İmparatorluğunun son (İttihat ve Terakki hükümeti) döneminde ekonomik kalkınmaya yönelik politikalar yeniden gündeme gelmiştir. Öncelikle ekonomik kalkınmanın ve bağımsız bir gümrük politikası uygulamanın önündeki en önemli engel olarak görülen kapitülasyonlar Eylül 1914'te kaldırılmıştır. Ardından ad valorem olarak alınan gümrük vergisi oranı %11'den %15'e çıkarılmıştır. Bu oran Mayıs 1915'te %30'a yükseltilmiştir. Sir Grawford adında bir İngiliz'e hazırlatılan ve Mart 1916'da yürürlüğe giren yeni gümrük tarifesinde, geliştirilmesi öngörülen sektörler için spesifik gümrük vergisi uygulamasına geçilmiştir. "Grawford tarifesini" olarak da anılan bu tarife ile mallar arasında farklı derecede gümrük vergisi uygulamasıyla belirli mallara koruma sağlanmıştır.

Birinci Dünya Savaşı boyunca fiyatlardaki artışlar ve döviz değerindeki kayıplar nedeniyle spesifik oranlardaki aşınmalar, gümrük kanunlarında yapılan değişikliklerle telafi edilmeye çalışılmıştır. Ancak Birinci Dünya Savaşı'nın kaybedilmesinden sonra İstanbul'u işgal eden kuvvetlerinin isteği doğrultusunda yeni İstanbul hükümeti en son

¹⁴⁸ Buna örnek olarak İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nın 1898 yılında, sanayinin gelişmesinin önündeki engellerin kaldırılması ve gümrük vergisinin indirilmesi için Ticaret Nezaretine sunduğu rapor gösterilebilir. Cem ALPAR, *Türkiye'nin Planlı Dönemde*.....a.g.e., s.59.

¹⁴⁹ Stanford J. ve Ezel Kural SHAW, *Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye*, İkinci Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1983, s.290.

¹⁵⁰ Osmanlı'nın son dönemlerinde sanayinin yapısı bir çok açıdan oldukça zayıftı. 1915 sanayi sayımına göre, toplam 264 işletmenin, 22'si kamu kuruluşu, 28'i anonim şirket ve 214'ü özel firmadan oluşmaktaydı. Ayrıca özel mülkiyete ait işletmelerin yalnızca % 19,6'sı Müslümanların, geri kalan % 80,4'ü gayri-müslüm azınlıkların mülkiyetindeydi: Ayşe BUĞRA, a.g.e., s.67-68.

hazırlanan Nisan 1918 tarihli gümrük kanunu yürürlükten kaldırmıştır. Böylece 1916 tarihli %11'lik ad valorem vergi uygulamasına yeniden dönmüştür¹⁵¹. Birinci Dünya Savaşı boyunca izlenen bu gümrük politikasının, savaş koşulları nedeniyle sanayii koruma etkisinin son derece zayıf olduğu söylenebilir.

1.2. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE KORUYUCU DIŞ TİCARET POLİTİKASI VE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME

Türkiye'de 1980 yılına kadar kurumacı dış ticaret politikaları çerçevesinde ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi uygulanmıştır. Ancak, uygulandığı dönemin koşullarına göre korumacı politikaların içeriği önemli farklılıklar göstermektedir. Korumacı dış ticaret politikalarındaki bu dönemleri; kuruluş yılları dönemi (1923-1929), devletçi ekonomi politikaları dönemi (1930-1949), kısmi liberal girişimler dönemi (1950-1962), kalkınma planları döneminde korumacılık (1963-1980) olarak dört dönemde toplamak mümkündür. Aşağıda bu dönemler ele alınmaktadır.

1.2.1. CUMHURİYETİN KURULUŞ YILLARINDA İZLENEN KORUYUCU DIŞ TİCARET POLİTİKASI (1920-1929)

Cumhuriyet, yalnızca siyasal yönetim alanında bir dönüşüm olmakla kalmamış; ekonomik, sosyal ve kültürel alanlarda da köklü değişim ve dönüşümler yaşanmıştır. Ekonomik alanda yaşanan değişim ve dönüşüm, siyasal bağımsızlığın ancak ekonomik bağımsızlıkla sağlanabileceği, ekonomik bağımsızlığın ise, ekonomik kalkınma ile mümkün olabileceği ve bunun için de “sanayileşmek” gerektiği düşüncesi temeline oturtulmuştur.

Nitekim, 1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar, Cumhuriyetin ilan edilmesinin ardından 1924 Anayasası ve 1926 yılında kabul edilen Medeni Kanun ile mutlak mülkiyet hakkının getirilmesi, 22 Nisan 1925'te Ticaret ve Sanayi Odası Kanununun kabul edilmesi, 1926 yılında İstatistik Umum Müdürlüğü'nün kurulması, 25 Haziran 1927'de Ali İktisat Meclisi'nin kurulması, 28 Mayıs 1927'de Teşvik-i Sanayi Kanunu vb. yasal ve kurumsal düzenlemelerle piyasa ekonomisine geçme ve sanayileşme çabalarının önemli göstergeleridir.

¹⁵¹ Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.158-159.

Bu dönem, cumhuriyet döneminin en ilginç dış ticaret politikasının uygulandığı dönem olmuştur. Birinci Dünya Savaşı ve sonrasında 1838 Ticaret Sözleşmesi'nin etkisi silinmeye çalışıldıysa da pek başarılı olunamamıştı. Dönemin dış ticaret politikası genellikle Kurtuluş Savaşı sonrası imzalanan Lozan Ticaret Sözleşmesi çerçevesinde belirlenmiştir.

1920'de Ankara'da toplanan Büyük Millet Meclisi çıkardığı ilk kanunlardan biriyle, 1916 spesifik gümrük tarifesi beş kat artırarak, kendi egemenliğindeki limanlarda yürürlüğe koymuştur. Ancak, gümrük vergilerinin spesifik olarak beş kat artmasına karşın, bu artış o günlerin ithal fiyatlarına göre 1916 ad valorem gümrük vergisinin % 2,5'na tekabül etmekteydi¹⁵². Bu nedenle alınan önlemin geçici olduğu vurgulanmıştı. 1921 Mayıs'ında bazı mallar için katsayı üç kat daha artırılarak spesifik gümrük vergisi 15 kata çıkarılmış, bazı tüketim mallarının ithali yasaklanmıştır. Kurtuluş Savaşı'nın sona ermesiyle Ocak 1923'te, bu malların ithal yasağı kaldırıldı ve 15 kata çıkarılan spesifik gümrük vergisi yeniden 12 kata indirilmiştir.

Kurtuluş Savaşı sonrasında yeni kurulan Türkiye Cumhuriyeti'nin uluslararası konumu Lozan Barış Anlaşması'nda belirlenmiştir. Lozan Konferansı'nda müttefiklerle Türk delegasyonu arasında uzun süren müzakereler sonunda Lozan Ticaret Anlaşması imzalanmıştır. Bu anlaşmaya göre, bütün kapitülasyonlar kaldırılacaktı. Türkiye, anlaşmayı imzalayan devletlere (Britanya, Fransa, İtalya, Japonya, Yunanistan, Romanya ve Yugoslavya) karşı, 24.8.1928 tarihine kadar, 1916 tarihli "ağırlık esasına dayanan spesifik" gümrük tarifesi uygulamayı kabul ediyordu. Ancak, savaş döneminde Türkiye'nin parasının değerinin düşmesi nedeniyle tarifedeki bazı mallar 5, diğerleri 12 kat uygulanacaktı. Ayrıca gümrük vergisi niteliğindeki "oktruva" vergisi ile istihlâk vergisi, yurt içinde üretilen ve ithal edilen mallar için aynı oranda uygulama esası getirilmiştir¹⁵³. Anlaşmanın istisnai hükümlerinde ise, Türkiye, önemli iç veya dış güvenlik sorunlarıyla karşılaştığında, altın ve gümüşün ithal ve ihracında, hazineye gelir temin

¹⁵² Orhan KURMUŞ, yaptığı bir araştırmada 1916-1920 yılları arasında ithal fiyatlarının ortalama 2.8 kat arttığını ileri sürerek, 1920'de gümrük vergisinin 1916'ya göre arttığını ileri sürmektedir. Orhan KURMUŞ, "1916-1929 Gümrük Tarifeleri Üzerine Bazı Gözlemler", OTDÜ Gelişme Dergisi Özel Sayısı, 1978. s.186.

¹⁵³ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN, 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No:2, ODTÜ, Ankara, 1983, s.68.

etmek amacıyla devletin tekel koyduğu alanlarda ve Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında aşırı değer kaybetmesi gibi durumlarda sözleşmenin genel şartları dışında kararlar alabilecekti.

Türkiye, 1925 yılında Lozan Ticaret sözleşmesini imzalamamış ülkeler için 1916 tarifesinde bazı mallara uyguladığı beş kat gümrük resmini sekiz katına çıkarmıştı. Ancak, Türkiye, Polonya ve Avusturya gibi ülkelerle yaptığı ikili ticaret anlaşmalarıyla ve ABD ve Sovyetler Birliği'ne tanıdığı tek taraflı kolaylıklarla, Lozan Ticaret Sözleşmesi hükümlerini kabul etmiştir. Bunların dışında kalan diğer ülkeler için Nisan 1927'de sözleşmesiz ve geçici anlaşmasız ülkelere yapılan ithalata 1916 tarifesinde 12 kat uygulanan gümrük resmi 15 katına çıkmıştır. Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin yürürlükte kaldığı sürede neredeyse ithalatın tamamı, başta bu sözleşmeyi imzalayan ülkeler olmak üzere, ikili ticaret sözleşmesi yapılan ülkeler ve ABD ve Sovyetler Birliği ile yapıldığı için, genellikle 5 ve 12 katsayıları uygulanmıştır¹⁵⁴.

Altın para sisteminin uygulandığı bu dönemde altın liranın kağıt para değeri 1916'da ortalama 1.31 lira iken, savaş nedeniyle 1924'te ortalama 8.15 liraya yükselmiştir. Savaş sonrasında istikrarlı bir gelişme göstererek 1929 yılında ortalama 8.74 lira oldu. 1924-1929 yılları arasında ithal fiyatlarının da istikrarlı bir gelişme gösterdiği söylenebilir. Bu durum göz önüne alındığında Cumhuriyetin ilk yıllarında 1916 tarifesine göre nominal korumanın özellikle 12 katsayısının uygulandığı mallarda daha yüksek olduğu söylenebilir. Nitekim, 1916 ile 1929 gümrük tarifesinin koruma etkilerinin karşılaştırıldığı bir çalışmada¹⁵⁵; 1916 tarifesinin ortalama koruma oranı % 12.9 iken, bu oran 1929'da % 45.7 olarak hesaplanması da bu görüşü doğrulamaktadır. Söz konusu çalışmada 1929 tarifesinin mal bazında nominal koruma oranı; tahıllarda % 62.1, şeker ürünlerinde % 98.8, pamuk ürünlerinde % 28.4, yünlülerde % 52.7, metal ürünlerde % 16, petrol ve yağlarda ise % 76.7'ye yükselmiştir.

Öte yandan söz konusu çalışmada çeşitli sanayilerin nominal koruma oranları ile bu sanayi kollarının gelişmeleri arasında bir ilişki olup olmadığı istatistik yöntemle

¹⁵⁴ Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.161.

¹⁵⁵ Orhan KURMUŞ, a.g.m, s.182-209.

sınanmıştır. Bu amaçla şeker, yün iplikleri, yün dokumalar, pamuklu iplikler, buğday, un ve çimento ürünlerini 1916 tarifesine göre değişim oranları ile bu ürünlerin 1933-1937 yılları arasındaki büyüme hızları arasındaki ilişki (Spearman sıra korelasyon katsayısı ile) ölçülmüştür. Bu ölçüm sonucunda gümrük vergileri en yüksek oranda artan ürünlerin üretimi 1933-1937 yılları arasında artmamış, tam tersine azalmıştır. Gümrük vergisi en az oranda artıran (buğday) üretimi ise artmıştır¹⁵⁶. Ancak, gümrük vergisi oranlarının artırılması ile üretimin artması arasındaki ters yönlü ilişki, incelenen ürünlerin tarımsal ürün özellikli olması nedeniyle ihtiyatla değerlendirilmelidir.

Bu dönemde uygulanan dış ticaret politikası, Türkiye'nin dış ticaretine de yansımıştır. Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin öngördüğü düşük gümrük tarifesi sonucu 1923 yılından itibaren dış ticaret endeksi hızla yükselerek, dünya ortalamasının üzerinde seyretmiştir. Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin sona bitiminden sonra gümrük vergilerinin arttırılacağı beklentisi, spekülasyon ithalatı arttırarak dış ticaret açığı ortalama 25 milyon dolar düzeyinden 1929 yılında 48.8 milyon dolara çıkmasına neden olmuştur.

Öte yandan, hükümet, Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin uygulandığı beş yıl içinde anlaşma hükümleri dışında, bazı politika araçları ile yurt içi üretimi koruma ve ithalat miktarını düzenlemeye çalışmıştır. Örneğin istihlak vergisi yoluyla ithal mallarının yurt içi fiyatını yükselterek, ithalat sınırlandırmaya çalışılmış ve devlet tekellerinin alanı genişletilerek ithalata rakip malların üretimine yönelmiştir.

Bunların dışında cumhuriyetin ilk yıllarında, hem Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin yol açtığı “zorunlu serbest ithalatın” olumsuz etkisini gidermek, hem de ülkenin temel hedeflerinden “sanayileşme”nin gerçekleştirilmesini sağlamak için sanayi kesimine bir takım teşvikler verilmeye çalışılmıştır. Örneğin, iç pazarı genişletmek amacıyla ulaşım ağının geliştirilmesi ve ticaret kesiminin bankalarla desteklenerek iç pazarın canlandırılması gibi dolaylı teşvikler yanında, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar ve 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu gibi doğrudan teşvikler sayılabilir.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde sanayileşme ve sanayinin korunması konusunda alınan bazı kararlar şunlardır:

¹⁵⁶ Orhan KURMUŞ, a.g.m, s.199.

- Ülke ihtiyacına yetecek kadar üretilen malların ithaline ağır gümrük vergisi konularak yasaklanması,
- Ülkede yeterli olan hammaddelerin ithaline ağır gümrük vergisi konularak yasaklanması, buna karşılık ülkede mevcut olmayıp sanayi için gerekli hammaddelerin gümrük resminden muaf tutulması.
- Sanayi için gerekli tüm makine araç ve gereçlerin gümrükten muaf tutulması.
- Ulusal sanayiinin geliştirilmesi ve bunu sağlamak için koruyucu bir gümrük politikası izlenmesi ve gümrük konusunda yabancıların müdahalesinin kaldırılması.
- Ulaşımında yerli sanayi ürünleri için ucuz taşıma tarifelerinin kabulü.
- Teşvik-i Sanayi Kanununun yeniden düzenlenmesi.

1923 İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar kapsamında düzenlenen 1927 Teşvik-i Sanayi Kanununun sağladığı teşvikleri üç grupta toplamak mümkündür¹⁵⁷.

- 1) Yatırım ve üretim maliyetini düşüren önlemler: Parasız arazi sağlanması, hammadde ve makine-teçhizat ithalinde gümrük vergisi muafiyeti, harç ve resimlerden muafiyet.
- 2) Girişimcilerin gelirini artıran önlemler: Kazanç vergisinden muafiyet, yurt içi üretime % 10'na varan pirim verilmesi ve yabancı mallardan % 10 pahalı da olsa yerli malların kullanma zorunluluğu
- 3) Belli bir süre bölgesel tekel oluşturma hakkının tanınması

Yurt içi üretimi korumaya yönelik bütün çabalara karşın, Cumhuriyetin ilk yıllarında "zorunlu" serbest ticaret politikaları uygulandığını söylemek mümkündür. Söz konusu dönemde dünyada sanayileşmiş ülkelerin uyguladığı oldukça yüksek gümrük tarifleri¹⁵⁸ dikkate alındığında bu durum daha açık bir şekilde kendini göstermektedir.

1.2.2. DEVLETÇİ EKONOMİ POLİTİKALARI DÖNEMİ (1930-1949)

Türkiye'nin devletçi ekonomi politikasına yönelmesinde, iç faktörlerden en önemlisi, gerek sermaye birikimi, gerekse girişimci kültürü açısından özel kesimin henüz yeterli düzeyde olmamasıdır. Dış faktörlerin başında ise, 1929 Dünya Ekonomik

¹⁵⁷ A.Aydın ÇEÇEN, A.Suut DOĞRUEL ve Fatma DOĞRUEL, Türkiye'de Ekonomik Büyüme ve Yapısal Dönüşüm ve Kriz, 1990 Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü, 3.Baskı, Ege Yayınları:3, Bilim Dizisi:2, İstanbul, 1996. s.16.

¹⁵⁸ Örneğin, 1925 yılında sanayi ürünlerinde tarife oranı; Belçika'da % 15, Fransa'da % 21, Almanya'da % 20, İtalya'da % 22, İspanya'da % 41, ABD'de % 37'dir. Beth V.YARBROUGH and Robert M. YARBROUGH, a.g.e., s. 177.

Bunalımının Türkiye dış ticareti üzerindeki olumsuz etkileri, dünyada liberalizme karşı duyulan güvensizlik ve müdahaleci Keynezyen ekonomi politikasının revaçta olması gelmektedir. Bu dönemde Türkiye açısından asıl önemli olan Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin dış ticarete ilişkin hükümlerinin sona ermesidir.

Lozan Ticaret Sözleşmesi'ne göre, Türkiye'nin bağımsız yeni bir gümrük tarifesine geçmesi 6 Ağustos 1929 tarihinden itibaren mümkündür. Ancak Türkiye, bu tarihi beklemeden 1925 yılında yeni gümrük tarifesi hazırlıklarına başlamıştır. Bu çalışmalar İktisat Vekaletinde kurulan Tarife Komisyonu, İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası ve Ali İktisat Meclisi tarafından yürütülmüştür.

İktisat Vekaletinde kurulan tarife komisyonu, sanayi gelişmeden, sermaye birikimi tamamlanmadan serbest ticaret sistemine geçilmemesi gerektiğini ileri sürerek konulacak verginin % 24-25 düzeyinde belirlenmesini önermiştir. İstanbul Ticaret ve Sanayi Odası'nda büyük çoğunluğunu ithalatçı tüccarların oluşturduğu gümrük tarife ve tetkik komisyonu, "mutedil himaye" ve "seçici" bir dış ticaret politikası izlenmesi gerektiğini belirterek, gümrük vergisinin % 15 ile % 30 arasında arttırılmasını önermiştir. Ali İktisat Meclisi ise, yukarıda değinilen tarife komisyonlarının raporlarını inceleyerek, gümrük tarifesi ve dış ticaret politikası ile sanayinin korunması yanında bir sanayi programı hazırlanması gerektiğini önermiştir.

Yukarıda değindiğimiz tartışmalar (ağırlıklı olarak koruma yanlısı -tarife komisyonun- görüşler). doğrultusunda hazırlanan yeni gümrük tarifesi Lozan Ticaret Sözleşmesi'nin sona ermesinden sonra 1929 Ekiminde yürürlüğe konulmuştur. Bu kanun, sanayiinin korunması yanı sıra devlete gelir sağlama amacını taşıyan, inhisar ve istihlak vergilerini de kapsayacak şekilde genelleştirilmiştir. 860 maddelik gümrük tarife cetvelinde koruma açısından mallar beş grupta toplanmıştır¹⁵⁹. Bunlar:

- 1) Korunanlar, yurt içi tüketimi karşılayabilecek gelişme eğilimi gösteren sanayi ve tarım ürünleri ile yurt içi hammadde işleyen ihracat sanayi malları.
- 2) Korunmayanlar, dış piyasada rekabet edebilen ihracat malları.
- 3) Müsaadeye tabi mallar, yurt içinde üretilmeyen zorunlu ihtiyaç maddeleri, ara ve yatırım malları, ülke savunması için gerekli araç ve gereçler.

¹⁵⁹ İlhan TEKELİ ve Selim İLKİN, a.g.e., s.73.

- 4) Muaf tutulacaklar, ülkede bulunmayan yatırım malları, sağlık ve eğitim ile ilgili araç gereç ve özel kanunla gümrükten muaf tutulan mallar.
- 5) İthal yasaklanan veya yüksek derecede gümrüğe tabi tutulacaklar, lüks eşya, mevcut sanayiinin çökmesine sebep olan mallar.

1929 gümrük tarifesine mal bazında bakıldığında, ulaştırma araçları ve yurt içinde üretilmeyen hammaddeler üzerindeki gümrük vergisi oldukça düşürülmüştür. Daha önce değinildiği gibi, sanayi makineleri ve bazı sanayi hammaddeleri 1927 Teşvik-i Sanayi Kanunu ile gümrük vergilerinden muaf tutulmuştu. yeni tarife ile özellikle iplik, kumaş, şeker, un ve diğer gıda malları, deri ve ağaç ürünleri, çimento gibi yeni gelişen üretim kesimlerini korumak için bu ürünlerin gümrük vergisi oranı yükseltilmiştir¹⁶⁰. Böylece ithal ikamesinin ilk aşaması¹⁶¹ için bir temel oluşturulmuştur.

Daha önce vurgulandığı gibi 1929 gümrük tarifesinin ekonomiyi koruma ve devlete gelir sağlama gibi iki önemli amacı bulunuyordu. Birinci amacın (gümrük tarifesinin koruma etkisinin), nominal koruma oranları açısından değerlendirildiğinde gerçekleştiği söylenebilir. Ancak, 1929 gümrük tarifesinin koruyucu etkisini, ithal fiyatlarını ve ticaret hacmini büyük oranda etkileyen 1929 Dünya Krizi ve izlenen kur politikası (Türk Lirası'nın % 20'den fazla değer kazanmasını) dikkate alarak ihtiyatla değerlendirmek gerekir. 1929 gümrük tarifesinin ikinci amacı (devlete gelir sağlama), Türkiye'de üretilmeyen kahve, benzin gibi ürünlerin vergileri yükseltilerek devlet gelirlerinde önemli artışlar sağlanmıştır. Ayrıca, kibrit, sigara kağıdı, şeker vb. ürünlerin ithalatında tekeller oluşturarak devlet gelirleri arttırılmaya çalışılmıştır.

Türkiye'nin genel ekonomi politikasında temel dönüşümlerden ilkinin 1930 yılında gerçekleştiği söylenebilir. 1929 Dünya Ekonomik Krizi nedeniyle liberal

¹⁶⁰ Türkiye'de gümrük vergilerinin yükseltilmesinin bir başka nedeni, 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonucu bir çok ülkenin gümrük tariflerini yükseltmesidir. Örneğin, 1925-1930 yılları arasında sanayi sektöründe gümrük tarifi İtalya'da % 22'den % 46'ya, İspanya'da % 41'den % 63'e ABD'de % 37'den % 48'e çıkmıştır: Beth V.YARBROUGH and Robert M. YARBROUGH, a.g.e., s. 177.

¹⁶¹ İthal ikamesinin ilk (kolay) aşaması genellikle tüketim malları üretimine yönelik üretimi, ileri aşaması ise ara ve yatırım malları üretimine yönelik sanayileşmeyi ifade etmektedir. Öte yandan gelişmekte olan ülkeler, ithal ikamesi için temel teşvik aracı olarak ithal yasaklamaları, kota ve gümrük tarifelerini kullanmışlar; işyerinde eğitim, doğrudan üretim sübvansiyonu gibi araçlara başvurmamışlardır. Okan H.AKTAN ve Tercan BAYSAN, "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu: Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar", OTDÜ Gelişim Dergisi 12 (1-2), Ankara, 1984, s.56.

görüşlerin gözden düştüğü 1930'larda Türkiye'de "devletçi" ekonomi politikalarına yönelmiştir. Bu dönüşüm, sanayileşme stratejisi ile uyumlaştırılarak dış ticaret politikasına yansımıştır.

Bu dönemde sanayileşmenin hızlandırılması için izlenen dış ticaret politikasının, temelini gümrük tariflerinde yeni düzenlemeler, kambiyo kontrolü, ikili ticaret anlaşmaları ve ithalatı doğrudan kısıtlamak olmuştur.

1929-1933 döneminde ithalat fiyatlarının hızla (% 44) düşmesi ve "Beş Yıllık Birinci Sanayi Planı" çalışmaları kapsamında gümrük tariflerinde ilk değişiklik 1933 yılında yapılmıştır. Bu yılda özellikle devletin yeni üretim alanları kumaşlar ve deri eşyalar üzerindeki gümrük vergisi yükseltilmiştir.

1929-1950 döneminde gümrük vergisi gelirleri ile ithalattan alınan tüm vergi gelirleri toplamının ithalat değerine oranı Tablo-1'de sunulmuştur. Tabloda, 1929 tarifesinde ithalattan alınan bütün harcama vergileri kaldırılması nedeniyle, 1933 yılına kadar gümrük vergisi gelirleri ile ithalattan alınan bütün vergi gelirlerinin ithalata oranı aynıdır. Ancak, 1933 yılından itibaren gümrük vergisi oranı azalmasına rağmen yeni harcama vergileri konulması nedeniyle, vergi gelirlerinin ithalata oranı artmıştır.

Bu dönemde gümrük tarifeleri üzerinde ikinci önemli değişiklik 1937'de yapılmıştır. Yapılan değişiklikle tüketim malları üzerindeki gümrük vergisi oranı yükseltilirken, ara mallar üzerindeki gümrük vergisi oranı düşürülmüştür. Bu düzenlemenin, sanayi sektöründe efektif koruma oranını değiştirerek, sanayi sektöründe koruma düzeyini artırdığı söylenebilir. 1939 yılında bazı ara malı ve makineler üzerinde % 20- 90 arasında tarife indirimleri yapılmıştır. Tablo-1'den de görüleceği gibi bu değişiklikler ve ithal fiyatlarındaki artışlar, sonraki yıllarda gümrük vergisi gelirlerinin ithalat değerine oranını düşürmüştür.

1930'larda dış ticaret politikasında kullanılan önemli araçlardan birisi de para ve kambiyo politikasıdır. 1929 Dünya Ekonomik Krizi ve dış ticaretle uğraşan yabancıların spekülatif hareketleri, Türk Lirası'nın yabancı paralar karşısında hızla değer kaybetmesine ve ödemler dengesi açığının gittikçe artmasına neden olmuştur. Hükümet, öncelikle kamu

kesiminin ithalatını durdurmaya çalışmıştır. Ardından 1930'da Türk Lirası'nın döviz kurunu altına bağlamış ve her türlü döviz işlemleri hükümetin denetimi altına almıştır. 1934-1938 yılları arasında resmi kur ABD Dolar kuru 1.26 TL'de sabit tutulurken, sterlin kuru ortalama 6.25 TL civarındaydı. Döviz kurlarının sabit tutulması ve TL'nin fazla değerlenmesi sonucu ihraç ürünleri pahalılaşmıştır. Para politikası konusunda en önemli önlem, etkileri 1980'li yıllara kadar süren 1930 yılında kabul edilen 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkındaki Kanunun yürürlüğe konması olmuştur.

TABLO 1: GÜMRÜK VERGİSİ GELİRLERİ İLE İTHALATTAN ALINAN TÜM VERGİ GELİRLERİ TOPLAMININ İTHALATIN BEYAN EDİLEN DEĞERİNE ORANI (1926-1950 DÖNEMİ)

YILLAR	GÜMRÜK VERGİSİ	BÜTÜN VERGİLER(*)
1926	0.15	0.26
1927	0.14	0.28
1928	0.15	0.29
1929	0.16	0.26
1930	0.38	0.38
1931	0.35	0.35
1932	0.45	0.45
1933	0.50	0.54
1934	0.38	0.49
1935	0.42	0.56
1936	0.51	0.63
1937	0.46	0.59
1938	0.33	0.41
1939	0.29	0.38
1940	0.28	0.48
1941	0.33	0.49
1942	0.21	0.28
1943	0.15	0.21
1944	0.12	0.17
1945	0.14	0.19
1946	0.12	0.19
1947	0.22	0.27
1948	0.17	0.21
1949	0.16	0.23
1950	0.16	0.22

KAYNAK: Yahya S.TEZEL, Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1994, s.164.

1930'lu yıllarda dış ticaret politikası yalnızca gümrük vergisi ve kambiyo düzenlemeleri ile sınırlı kalmamıştır. Dış ödemeler dengesi açıklarının kapatılması ve en önemlisi yerli sanayinin korunması için ithalatta kota uygulamasına geçilmiştir. 1931 yılında hükümete ithalata kota koyma yetkisi verilmiştir. 1931 yılında kota liselerinin ilan edilmesi ile dış ticarete yeni bir dönem başlamıştır. Genellikle gıda malları, alkollü içkiler,

parfüm, vb. giyim ve lüks tüketim malları ithalatı tamamen yasaklanırken, ara ve yatırım malları bu sınırlamasının dışında tutulmuştur. Yurt içinde de üretilen ara mallarının ithalatı lisansa bağlanmıştır. Bu kapsamda dış ticaretin kontrol altına alınmasında 1932 yılında yürürlüğe giren Takas Komisyonları Teşkiline Dair Kanun da etkili olmuştur.

Türkiye, 1930'lu yılların ikinci yarısında dış ticaret açığına yol açmadan ithalat hacmini genişletmek için ikili ticaret anlaşmalarına yönelmiştir. Böyle bir yol seçilmesinde 1929 Dünya Ekonomik Krizi sonucu dış ticarete serbest dövizle ödeme imkanlarının daralması ve Türkiye'nin ticaret yaptığı ülkelerin genellikle ticaretlerini takas ve kliring sistemi uygulamaları etkili olmuştur¹⁶². Nitekim, 1934-1939 yılları arasında toplam ithalatın % 84'ü ve ihracatın % 81'i ikili ticaret yoluyla kliring ve takas sistemine göre yapılıyordu¹⁶³.

1930'lu yıllarda uygulanan birbirinden oldukça farklı dış ticaret politikası araçlarının sanayii koruyucu etkilerini ayırtırmak güç olmakla birlikte, dönemin sanayileşme politikasıyla uyumlu olduğu söylenebilir. Bu dönemde uygulanan dış ticaret politikası 1933 ve 1936 sanayi planları ile desteklenerek, ithal edilen malların üretimine ağırlık verilmiştir. Öte yandan, artan ihracat gelirleri, (tüketim malları ithalatının kısılması yoluyla) ara yatırım malları ithalatı için önemli bir kaynak oluşturmuştur. Yerli hammaddeleri kullanarak hafif sanayi ürünlerinde ithal ikamesini amaçlayan Birinci Beş Yıllık Planda 45 milyon TL. olarak planlanan yatırım 100 milyon TL'ye ulaşarak hedeflenenin çok üzerinde gerçekleşmiştir¹⁶⁴.

1940'lı yıllarda izlenen dış ticaret politikasında İkinci Dünya Savaşı koşulları etkili olmuştur. 26 Ocak 1940 yılında yürürlüğe giren Milli Koruma Kanunu; bir yandan ithal ve ihraç malları fiyatlarının (madde 20), diğer yandan gerektiğinde ülkenin ihtiyacı olan ithalatın miktar, cins ve çeşitlerinin (madde 29) ve ihracatı düzenleme yetkisi (madde 24 ve 26) ve kontrolünün hükümete verilmesini öngörüyordu. Öte yandan 1942 yılında

¹⁶² Erhan BENER, "Türkiye'nin Dış Ticaret Rejimi", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti, Çeltüt Matbaası, İstanbul 1969'un içinde s.164.

¹⁶³ Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.175.

¹⁶⁴ Tansu ÇİLLER, Türk Sanayiinin Büyümesindeki Kaynaklar (İthal İkamesi, İhracat ve İç Talep), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No:151, İstanbul, 1981.s.8.

yürürlüğe giren Varlık vergisi, Müslümanlar, gayri-müslümler ve dönmeler için gittikçe artan üç ayrı vergi oranı belirleyip¹⁶⁵, Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir payı olan Rum, Ermeni, Yahudi vb. azınlıkların etkisini azaltıp, Türk-Müslüman girişimcilerin etkisini arttırmak için kullanılmıştır. Bu uygulama dış ticarete dolaylı bir sınırlama getirmiştir.

Savaş nedeniyle ithal fiyatlarının artması karşısında bazı malların gümrük tarife oranları ve ithalden alınan diğer vergilerin oranı yükseltilmiştir. Tablo-1'den görüleceği gibi, bu artış, 1940 yılına kadar sürekli azalarak % 29'a kadar düşen gümrük vergisi gelirlerinin ithalata oranını, 1941 yılında % 49'a çıkarmıştır. Ancak, 1942 yılından itibaren enflasyon ve ithal fiyatlarının aşırı yükselmesi sonucu bu oran yeniden düşmeye başlamıştır.

İkinci Dünya Savaşı sonrasında Türkiye'nin dış ticaretinde önemli bir paya sahip Almanya'nın yenilmesi takas ve kliring anlaşmalı ticaretin önemini azaltırken, Amerikan yardımları ithalatın liberalleştirilmesi yönünde etkili olmuştur. Hükümet, 7 Eylül 1946'da Türk Parasının değerini % 116 oranında devalüe etmiştir. Aynı yılda gümrük tarifeleri yeniden düzenlenmiştir. Savaş döneminde dış ticareti sınırlayan kısıtlamalar hafifletilmiştir. İthalatçı Birlikler ve dış ticaret fiyatları üzerindeki denetimler kaldırılmıştır. Anlaşmasız ülkeler dışında dış ticaret serbest döviz esasına göre yapılması öngörülmekteydi. Yeni haliyle ithalat rejimi, yalnızca mal cinsleri ile sınırlandırılmış bir liberasyon rejimi anlamını taşıyordu¹⁶⁶. Öte yandan İkinci Dünya Savaşı sonrasında ABD. öncülüğünde oluşturulan Batı Bloğunun ekonomik ve siyasal kurumlarına üye olan Türkiye'nin dış ticaretinde bu ülkelerinin payı artmıştır.

Dış ticaretin kısmi liberasyonu, dış ticaret hacminin genişlemesine yol açarken, ithalatın ihracatı aşması sonucu Türkiye 1920'lerde olduğu gibi yeniden önemli dış ticaret açıklarıyla karşılaşmıştır. Ancak artan ithalatın önemli bir bölümünün ara ve yatırım mallarından oluşması, devlet eliyle yürütülen ithal ikamesi sanayinin gelişmesine katkı sağlamıştır. 1946'da gümrük tariflerinde yapılan değişikliklerle tüketim malları üzerindeki

¹⁶⁵ Ayşe BUĞRA, a.g.e., s.167.

¹⁶⁶ Erhan BENER, a.g.b., s.166.

gümrük tarifesinin ara ve yatırım mallarına göre daha fazla yükseltilmesi, sanayi sektöründe efektif koruma oranını arttırdığı söylenebilir¹⁶⁷.

1948 yılına kadar dış ticaret rejimi süreklilik göstermeyen ihtiyaca göre değiştirilen dağınık bir sistemden ibaretti. 1948 yılında Ticaret Bakanlığı'na yayınlanan (daha sonra revize edilen) ihracat ve ithalat rejimleri ile 1949 yılında yürürlüğe giren 5383 sayılı Gümrük Kanunu, Türkiye'nin sonraki yıllarda dış ticaret rejiminin temelini oluşturmuştur.

Yukarıda genel hatlarıyla ele alınan 1923-1950 döneminde dış ticaret politikasının olağan üstü koşullar nedeniyle inişli çıkışlı bir seyir izlediği görülmektedir. Türkiye'nin, cumhuriyetin kuruluşundan itibaren kalkınma ve sanayileşme çabası içindeki olmasına karşın, dış ticaret politikasını bu yönünde etkili bir şekilde kullanıldığını söylemek pek mümkün görünmemektedir. Başta özel sermaye birikimi yetersizliği ve girişimci kültürü eksikliği olmak üzere sanayi alt yapısı eksikliği nedeniyle, bu dönemde uygulanan sanayileşme planları ve teşvik tedbirlerinin etkileri de sınırlı kalmıştır. Bütün bu olumsuzluklara rağmen söz konusu dönemde imalat sanayi yapısı önemli ölçüde değişmiştir. Bunların başında işletme büyüklüğünün, sayısının ve istihdamın artması, üretimin çeşitlenmesi gelmektedir. Öte yandan bu dönemde sanayileşme çabasının en belirgin özelliklerinden birisi ithal ikamesinde de önemli aşama kaydedilmesidir¹⁶⁸. Daha önce belirtildiği gibi Kurtuluş Savaşı ile kazanılan siyasal bağımsızlığın korunması ancak ekonomik bağımsızlıkla mümkündü. Bu amaca ulaşmak için ithal-ikamesi yoluyla, hammaddesi yurt içinden karşılanabilen mallara öncelik veren bir sanayileşme politikası izlenmiştir. Ancak, özel sermaye birikiminin yetersiz olması nedeniyle, sanayileşme misyonunu devlet üstlenmiştir. Etibank, Sümerbank, Denizcilik Bankası gibi Kamu İktisadi Teşebbüsleri, finansman, yönetim ve mülkiyet rejimi açısından devlet kuruluşlar

¹⁶⁷ Yahya S.TEZEL, a.g.e., s.185-186.

¹⁶⁸ İthal ikamesinin ilk aşamasında özellikle 1930'larda yeni kurulan devlete ait demir-çelik, kağıt ve cam vb. sanayi ürünlerinde önemli ölçüde ithal ikamesi sağlandı. Söz konusu ürünlerin 1924-1950 döneminde toplam yurt içi arz ve bu arzda yurt içi üretimin payındaki hızlı artış için bkz.Yahya S.TEZEL, 1994, a.g.e., s.286.

oluşturulmuştur¹⁶⁹. Böylece etkileri günümüze kadar süren KİT ağırlıklı bir sanayileşme yapısı ortaya çıkmıştır.

1.2.3. KISMİ LİBERALİZYON DÖNEMİ (1950-1962)

Türkiye’de 1950 yılı bir siyasi ve ekonomik yönden bir değişim ve dönüşüm yılı olmuştur. Bunlardan birisi de dış ticaret rejiminde yapılan köklü değişikliklerdir. Avrupa Para Birliği (EPU)’ya dahil ülkelerin ticari mübadelelerini, 1948 yılı ithalat miktarları esas alarak serbest bırakma hakkında aldıkları karara Türkiye de uymuş ve “serbest ithal listesi” malları bu kapsamda değerlendirilmiştir. Böylece Türkiye ithalatının % 60’nı tamamen libere etmiş, geri kalan % 40 ticarete de önemli kolaylıklar sağlamıştır¹⁷⁰. 4 Ekim 1950 tarihinde kabul edilen dış ticaret rejimine göre, ihrac maddeleri; serbestçe ithal edilebilecek maddeler (I numaralı liste), ihracı lisansa bağlı maddeler (II numaralı liste) ve ihracatçısına mukabil ithal hakkı veren (takasa tabi) maddeler olmak üzere üç grupta toplanmıştır. İthal edilecek mallar ise, genel olarak “ithali mümkün olan maddeler” ve ithali için döviz tahsis olunamayacak maddeler” olmak üzere iki grupta toplanmıştır. Ayrıca kamu ve özel kesimin döviz ihtiyaçlarını planlamak için “Bakanlıklar arası Döviz Komitesi” kurulmuştur¹⁷¹. Öte yandan, bu dönemde uygulamaya konulan kredili ithalat sistemi, borç yükünün artmasına ve zamanla “hayali ithalata” yol açmıştır.

Dış ticaret rejiminde ithalatın serbestleşmesi yönünde yapılan bu değişiklikler, kısa zamanda ithalat talebini artırmış¹⁷², 1950 yılında 22.3 milyon dolar olan dış ticaret açığı 1951’de 88 milyon dolara ve 1952’de 193 milyon dolara çıkmıştır. Bu durum karşısında 1952 yılından itibaren dış ticarete yeniden kısıtlamalar getirilmeye başlanmıştır. 1953 yılında, bir kısım ithalattan prim alınmasını, bir kısım ithalata pirim verilmesini öngören Tevzin Fonu kurulmuştur. Ayrıca, 1929 yılından itibaren uygulanan spesifik esasl

¹⁶⁹ Halil SEYİDOĞLU, a.g.e, s.438.

¹⁷⁰ Cem ALPAR, Türkiye’nin Planlı Dönemde..... a.g.e., s.62.

¹⁷¹ Erhan BENER, a.g.b, s.168.

¹⁷² Sabit fiyatlarla ithalatın milli harcamaya oranı 1950’de %7’den 1952’de % 10.3’e, aynı dönemde yatırım malları ithalatının payı da % 34.6’dan % 43.5’e çıkmıştır: Necdet SERİN, Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden, A.Ü, S.B.F Yayınları No:463, Üçüncü Baskı, Ankara, 1981, s.153-154.

gümrük tarifesine uygulamasına 1954 yılında son verilerek ad valorem esaslı gümrük tarifesine geçilmiştir¹⁷³.

Dar kapsamlı bu düzenlemeler dış ticaret açıklarının artmasını önleyememiş ve 1955 yılında liberasyon listesinden yapılacak ithalat, kontenjanlı ithalat esaslarına dönüştürülerek, fiilen ortadan kaldırılmıştır. 1954 yılından itibaren aşırı değerlenmiş kambiyo kuru uygulaması, ithalatı teşvik ederken, ihracatı frenlemiş ve döviz kaçakçılığı ve karaborsayı yaygınlaştırmıştır. 1956 yılında ithal fiyatlarını kontrol etmek amacıyla "İthal Malları Fiyat Kontrol Komitesi ve Teşkilatı" kurulmuştur. 1957 yılında ithalata "Hazine Hissesi" adı altında bir vergi uygulamaya konulmuştur¹⁷⁴.

1950-1958 döneminde uygulanan dış ticaret rejimi, yurt içi sanayii korumaktan çok, aşırı ithalat talebi nedeniyle ödemeler dengesinde ortaya çıkan kronik açığı kapatmayı amaçlıyordu. Oysa, ödemeler dengesi sorunu, dış ticaret politikasından çok, enflasyonist etkilere yol açan iç politikadan kaynaklanmaktaydı. 1950'lerin ikinci yarısında izlenen popülist politikalara bağlı olarak kamu açıklarının artması, piyasaya yapılan gereksiz müdahaleler ve sürekli değişen politikalar, ekonomide iç dengeleri bozarak enflasyonist bir süreç başlatmıştır.

Ayrıca, 1950'ler boyunca bilinçli bir sanayileşme politikası izlenmemiştir¹⁷⁵. Yüksek koruma duvarları arkasına gizlenen sanayi, ithal mallarıyla rekabet edecek durumda değildi. 1956 yılına kadar kamu ve özel kesim sanayi üretimi hızlı bir şekilde

¹⁷³ Ad valorem esaslı gümrük tarifesine geçilmesine, İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra spesifik esaslı tarifenin gerek mali gerekli koruyucu etkisinin kalmadığı gerekçe gösterilmiştir. Örneğin, gümrük vergilerinin ithalat değerine oranı 1936'da % 48 iken, 1946'da gümrük vergilerinin % 156 oranında artırılmasına rağmen bu oran 1952'de % 12'ye düşmüştür. Bu kararın alınmasında; Avrupa İktisadi İşbirliği'nin gümrük birliği kurulması yolundaki kararına uyum sağlama, bu yöntemin sanayinin korunmasında daha etkin olması ve uluslararası müzakerelerde karşılaşılan zorluklar göz önüne alınmıştır: Hasan OLALI, Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, 2.Baskı, Ege Üniversitesi İTBF Yayınları No: 64/26, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir 1972, s.337.

¹⁷⁴ Süleyman BARDA ve Erdoğan ALKİN, Dış Ticaret Teorisi, İkinci Baskı, İÜ. Yayınlarından No:1480, İktisat Fakültesi Yayınlarından No:261, Menteş Matbaası, İstanbul, 1970, s.246.

¹⁷⁵ Türkiye'nin tarıma mı yoksa sanayiye mi ağırlık vermesi gerektiği 1950'li yıllar boyunca tartışılmıştır. Hükümet tarım kesimini destekleme görünümünde olsa da, bu dönemde iç ticaret hadlerindeki gelişmeler, nüfus artış hızına bağlı olarak iç pazarın genişlemesi, özel kesime sermaye birikiminin hızlanması, kentleşme ve alt yapı yatırımları gibi olgular sanayileşmeyi kârlı hale getirmiştir: Gülten KAZGAN, Ekonomide Dış Açık.....a.g.e., s.308. Ancak, burada kastedilen dönem boyunca bilinçli bir sanayileşme politikasının izlenmemiş olmasıdır.

artarken, bu yıldan itibaren izlenen koruma politikaları sektörünün ihtiyaç duyduğu hammadde, ara malı ve yedek parça ithalatının yetersizliği nedeniyle sanayi üretimini güçleştirmiştir¹⁷⁶. Kronik hale dış ödemeler dengesi açıkları ve döviz darboğazı dış dengeleri; hükümetin izlediği (tarımsal destekleme ve uzun dönemli alt yapı yatırımları) popülist politikaların yol açtığı bütçe açıkları da iç dengeleri bozarak enflasyonist bir süreci başlatmıştır. Ekonomide yaşanan iç ve dış dengesizliğin (darboğazın) giderilmesi için 4 Ağustos 1958 tarihinde uygulamaya konulan istikrar kararları, Türkiye'nin IMF kaynaklı ilk ekonomik istikrar önlemleri niteliğindedir. Bu istikrar programında yer alan bütçe, para ve kredi, kambiyo ve kur politikalarını düzenleyen kararların dış ticaret rejimi açısından önemli özelliklerini aşağıdaki gibi sıralamak mümkündür¹⁷⁷:

- 1) Genel ihracat politikalarından, yatırım ihtiyaçlarına, ithalat konusundaki düzenlemelerden iç ve dış mali imkan ve ihtiyaçların tespit edilmesine kadar geniş bir alanda karar alma yetkisine sahip olan ve Bakanların da katılımıyla bir Koordinasyon Komitesi kurulmuştur.
- 2) Özel takas yasaklanmıştır.
- 3) Deblokaj¹⁷⁸ yolu ile ihracat yöntemine son verilmiştir.
- 4) Yalnızca bazı malların ihracatı lisansa bağlanarak, ihracat libere edilmiş, ve ihraç mallarının dünya fiyatlarına uygunluğunun tespiti için "fiyat tescili" sistemi getirilmiştir.
- 5) İthalata, fiyat yanında kalite kontrolü de getirilmiştir.

İstikrar kararları ile birlikte Türk parasının dış değeri yeniden belirlenerek, ithalatta 1 dolar= 9 TL olarak belirlenmiş ve ihracatta katlı kur sistemi uygulamasına geçilmiştir (Bu uygulamaya 1960 yılında son verilmiş, resmi kur 1Dolar= 9 TL olmuştur). İstikrar programının uygulamaya konulmasının hemen arkasından, ekonomide darlığı çekilen malların ithali için 28 Eylül 1958'de ilk defa kota ilan edilmiş, liberasyon yerine, ithali zorunlu görülen malların tümü için kontenjan tanınmıştır. Ancak, 1959 yılında

¹⁷⁶ Anne O. KRUEGER, "The Importance of Economic Policy in Development: Contrasts between Korea and Turkey", Protection & Competition in International Trade, Edited by Henry KIERZKOWSKI, Basil Blackwell, 1987. içinde s.184.

¹⁷⁷ Erhan BENER, a.g.b, s.170.

¹⁷⁸ Ülkemizde 8 Ekim 1958'de uygulamaya konulan ve bir çeşit kısmi devalüasyon olarak nitelendirilen deblokaj, belirli alanlarda temin edilen dövizin, yine belirli alanlara tahsis edilmesinde resmi kur yanında tespit edilen yüksek kurla işlem yapılmasıdır. Hasan OLALI, a.g.e., s.334.

yapılan değişikliklerle, bazı malların ithalatı kontenjana bağlanırken, bazıları libere edilmiş ve kredi ile ithal edilebilecek mallar listesi ilan edilmiştir¹⁷⁹.

1958 ekonomik istikrar önlemleri, 1960 askeri müdahalesi nedeniyle kısa bir süre uygulanabilmiştir. Bu nedenle, alınan önlemlerin sonuçlarını değerlendirmek oldukça güçtür. 1950-1960 dönemi topluca değerlendirildiğinde; dönemin ilk yıllarında liberal dış ticaret politikalarına ağırlık verildiği, ancak kısa sürede ekonominin iç ve dış dengelerin bozulması nedeniyle bu uygulamadan vazgeçilerek yeniden müdahaleci politikalara dönüldüğü söylenebilir. Bu dönemin bir başka özelliği ticaretin yanı sıra, hafif tüketim malları üretiminde de teşvik edilen özel girişimciliğin ekonomide ağırlık kazanmaya başlamasıdır.

1.2.4. PLANLI DÖNEMDE KORUMACILIK VE İTHAL İKAMESİNE DAYALI SANAYİLEŞME DÖNEMİ (1963-1979)

1963-1979 döneminin en belirgin özelliği, iç piyasaya dönük, ithal ikamesi ile sanayileşme stratejisinin kalkınma planları ile uygulamaya konulmasıdır. Bu amaç doğrultusunda ithal ikamesi sanayileri; koruyucu dış ticaret politikası ve kambiyo denetiminin yanı sıra, kamu yatırımlarının önemli bir bölümünün ithalatı ikame edecek alanlara kaydırılması, çeşitli teşvik tedbirleri ile özel kesim yatırımlarının özendirilmesi, selektif maliye ve para politikası, mal ve faktör piyasalarına devlet müdahalesi gibi yollarla korunmuştur.

1980 sonrası dönemle birlikte, bu dönemdeki koruma ve teşvik politikaları ve korumanın yapısı daha sonraki kısımlarda ayrıntılı olarak ele alınacağından, burada daha çok, Kalkınma Planlarında öngörülen sanayileşme anlayışı ve bu çerçevede ortaya çıkan belli başlı gelişmeler üzerinde durulmakla yetinilecektir.

Planlı döneme geçişle birlikte izlenen sanayileşme stratejisi ve dış ticaret politikası kalkınma planlarında belirlenmiştir¹⁸⁰. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1963-1967),

¹⁷⁹ Cem ALPAR, a.g.e., s.64-65.

¹⁸⁰ Zaman zaman strateji ve politika kavramları eş anlamda kullanılmaktadır. Oysa, strateji, sanayileşme amacını gerçekleştirmek için izlenen genel bir yaklaşımı, politika ise, bu ana stratejiyi uygulamaya koyan araçları ifade etmektedir. Halil SEYİDOĞLU, Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Ekonomik ve Sosyal Araştırmalar:2, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.s.29.

dış ticaret politikasının temel ilkesinin uluslararası ihtisaslaşma ve işbirliğinin sağladığı imkanlardan en geniş ölçüde yararlanmak olduğu belirtilerek, yatırım önceliklerinin tespitinde, sektörlerin gelişme hedefleri ve dinamik karşılaştırmalı maliyet yapısının göz önünde tutulacağı ifade edilmektedir¹⁸¹. Planda, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasa bile, gelecekte dinamik yarar sağlayacak sektörlerin, uluslararası rekabet gücü kazanıncaya kadar dış ticaret politikası araçlarıyla korunacağı belirtilmektedir.

İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planında (1968-1972), sanayinin “ekonominin sürükleyici sektörü” olduğu belirtilerek, koruyucu dış ticaret politikasına biraz daha açıklık getirilmiştir. Planda, yeni kurulacak işletmelerin kuruluş güçlüklerini aşınca kadar ithalat kısıtlamaları ve gümrük politikalarıyla korunacağı, ancak belli bir tecrübe döneminden sonra ithalat kısıtlamalarının kademeli olarak kaldırılacağı, gümrük politikasının da tedricen libere edileceği belirtilmektedir. Ayrıca, Birinci Planın aksine İkinci Planda, sektörlerin korunmasında maliyetlerin dikkate alınacağı ve uzun dönemde rekabet gücü kazanamayacak sektörlerin kesinlikle korunmayacağı ifade edilmektedir. Öte yandan, İkinci Planda gümrük vergi oranlarının belirlenmesinde hammadde, mamul madde ve tüketim malları ayırımına önem verileceği belirtilmektedir¹⁸².

Koyu bir ithal ikamesinin uygulandığı İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1968-1972), kalkınma hızı yıllık ortalama % 7.1'e yükselmiştir. 1960'lı yılların ortalarına kadar dayanıksız tüketim malları ithalatını yurt içi üretim ile ikame etmeye çalışan Türkiye, 1960'lı yılların ortalarından itibaren bu mallarda talebi yurt içi üretim ile karşılayabilecek duruma gelmiştir. Bu yıllarda Türkiye, imalat sanayi ihracatına ağırlık veren “dışa dönük” sanayileşme stratejisi ile ithal ikamesinin ikinci aşamasına geçmeyi öngören “içe dönük” sanayileşme stratejisinden birisini tercih etmek durumunda kalmıştır. Türkiye, ikinci stratejiyi seçerek, ara malları ve dayanıklı tüketim malları ithalatını yurt içi üretimle ikame etmeye çalışmıştır. Ancak, ithal ikamesinin bu ikinci aşaması, birinci aşamasına göre daha sermaye yoğun, yüksek teknoloji ve vasıflı işgücü gerektiren sanayilerin kurulmasını gerektiriyordu. En önemlisi, bu malların üretiminde ölçeğe göre artan getiri söz konusu olması nedeniyle genellikle iç talebin üzerinde

¹⁸¹ BBYKP, s.42.

¹⁸² İBYKP, s.370.

kapasitelerde kurulması, birim maliyetler yükseltiyordu. Bu durumda, üretimi daha kârlı hale getirmek için koruma düzeyini daha da yukarı çekmek gerekiyordu¹⁸³.

Üçüncü plan dönemi (1973-1977) için hazırlanan plan stratejisinde, Türk sanayinin uluslararası rekabet gücüne sahip olabilmesi için, içe dönük politikalar yerine dışa açık politikalara ağırlık vermesi gerektiği belirtilmiştir. Dışa açık politikaların tercih edilmesinin gerisinde ise, AET koşullarına uyum sağlama çabası yanında, dış ticaret dengesinin düzeltilmesi, dış konjonktürden daha az etkilenen bir ihracat yapısına ulaşılması ve ödemeler dengesinde tavizli kredilerin payının azaltılması gibi amaçlar yatmaktadır¹⁸⁴. Ayrıca, bu plan döneminde koruyucu dış ticaret politikasının daha rasyonel hale getirilmesi, montaj sanayilerinin imalat sanayilerine dönüştürülmesi öngörülmektedir. Öte yandan plan döneminin, AET ile gümrük birliğinin sağlanmasında “geçiş dönemini” kapsamaması nedeniyle, dış ticaret politikalarının düzenlenmesinde anlaşma hükümlerinin göz önünde bulundurularak; ithalatta miktar kısıtlamalarının kaldırılması ve gümrük vergisi ve eş etkili vergilerin indirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Söz konusu dönemde petrol fiyatlarının aşırı yükselmesi, ödemeler dengesi açıklarının gittikçe artmasına neden olmuştur. Bu dönem boyunca dünya ekonomilerinde yaşanan durgunluk ve daraltıcı ekonomi politikaları, Türkiye’de ihracatın, işçi dövizlerinin ve turizm gelirlerinin önemli ölçüde azalmasına yol açmıştır. Ayrıca, kamu harcamalarının artması ve 1974 Kıbrıs Barış Harekatı gibi gelişmeler, ödemeler dengesi açıklarının dengelenmesini güçleştirmiştir.

Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-1983) döneminde imalat sanayinde ara ve yatırım malları üretimine yönelineceği, teknoloji yaratma aşamasına geçilip, rekabetçi bir sanayi yapısının temellerinin oluşturulacağı ve daha geniş bir çerçevede planlı bir biçimde dışa açılacağı belirtilmektedir. Planda, ithalat girdilerine ve dış finansmana çok bağlı olan Türkiye ekonomisinde üretim ve yatırımın yönlendirilmesinde

¹⁸³ Sübidey TOĞAN, “İthalatta Vergi Uygulaması”, Yeni Forum, Mart 1993, s.17. Ayrıca, 1950’lerden itibaren Türkiye ile Kore’nin kalkınma ve sanayileşme stratejisi seçimi ve sonuçlarının karşılaştırılması konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Anne O.KRUEGER, “Importance of Economic Policy in Development: Contrasts between Korea and Turkey”, Protection in International Trade, ...a.g.e, 1987.

¹⁸⁴ DPT, Yeni Stratejisi ve Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı, Başbakanlık Basımevi, s.2.

en önemli aracın döviz tahsisi olduğu belirtilerek, sanayileşme ve dış ticaret politikalarının birbiriyle uyumlu ve tutarlı bir şekilde yürütülmesi gerektiği vurgulanmaktadır. Bu dönemde sanayi ürünleri ihracatına ağırlık verileceği ve başta bürokratik engellerin kaldırılması olmak üzere ihracatı özendirici bir dizi önlemler alınacağı görüşüne yer verilmektedir. Geçmiş plan dönemlerinde olduğu gibi bu dönemde de gelişmekte olan sanayilerin belli sürelerle korunacağı, lüks tüketimin kontrol edilmesi ve yurt içi sanayinin korunması için ithalat listelerinin gözden geçirileceği belirtilmektedir. AET ile ilişkilerde ise, Türkiye'nin üstlendiği yükümlülükleri bir süre donduracağı ve ilişkilerin yeniden gözden geçirileceği ifade edilmiştir¹⁸⁵. Bu planda öngörülenler, 24 Ocak 1980 kararları ile kesintiye uğramış ve farklı bir kalkınma anlayışı benimsenmiştir.

1970'li yılların başlarında yaşanan olumsuzluklar, 1970'li yılların ortalarından itibaren daha da ağırlaşmaya başlamış, ödemeler dengesi krizi nedeniyle sanayiinin girdi ithalatı karşılanamaz duruma gelmiş, buna bağlı olarak üretim kapasitesi düşmüş, kıtlıklar ortaya çıkmış ve siyasal ve ekonomik istikrar sağlanamaz hale gelmiştir. Ekonominin yeniden işler hale getirilmesi için alınan 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleri ve ardından 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi Türkiye'de yeni bir dönemi başlatmıştır. Bu dönemle birlikte kalkınma planlarının önemi azalmış ve işlevi değişmiştir.

1.3. 1980 SONRASI DIŞA AÇILMA SÜRECİ VE İHRACATA DAYALI SANAYİLEŞME STRATEJİSİ

Türkiye, 1970'lerin sonunda içine düştüğü derin ekonomik krizden kurtulmak için 24 Ocak 1980 tarihinde aldığı bir dizi ekonomik istikrar ve yapısal uyum politikaları ile yeni bir döneme girmiştir. Ekonomi politikasında köklü bir değişime yol açan bu kararların; birbirine sıkı sıkıya bağlı iki temel eksene oturtulduğu söylenebilir. Bunlardan birincisi, merkezden yönetim yerine, piyasa mekanizmasına ağırlık verilmesi; diğeri ise, ithal ikamesine dayalı-içe dönük kalkınma stratejisi yerine, ihracata dayalı-dışa açık kalkınma stratejisine geçilmesidir. Bu açılımın temel hedefi ise, ekonominin uluslararası piyasalarla bütünleşmesiydi. Aşağıda, kısaca piyasa ekonomisine ağırlık verilmesi ve dışa açılma çabalarına kısaca değinilecektir. Çalışmamızla doğrudan ilişkili bulunan dışa

¹⁸⁵ DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Yayın No. DPT:1664, Ankara, 1979.s.265-269.

açılma ve liberalleşme yönündeki politikalar daha sonraki kısımda ayrıntılı olarak incelenecektir.

1.3.1. PİYASA EKONOMİSİNE AĞIRLIK VERİLMESİ

1980 öncesinde Türkiye ekonomisi yoğun bir kamu müdahalesi ile işlemekteydi. Devlet, bir yandan Kamu İktisadi Teşebbüsleri aracılığı ile doğrudan mal ve hizmet üretimi yaparak; diğer yandan faiz, döviz, ücretler gibi temel makro değişkenlerin değerini tespit ederek ekonomiye müdahalede bulunuyordu. Bu müdahaleler mal ve faktör piyasalarında çarpıklıklara neden oluyordu.

Hükümetin, KİT'lerin ürettiği temel ara malları fiyatlarını üretim maliyetlerinin altında tespit etmesi, fiyatların ekonomik ölçütler yerine dışsal olarak tespit edilmesi anlamına gelmekteydi. Bu uygulamadan kaynaklanan çarpıklık, söz konusu malları girdi olarak kullanan sektörlerle de yansıyor. 24 Ocak 1980 kararlarının hemen ardından, temel ara malı niteliğindeki bir çok KİT ürünlerinin fiyatları artırılmış ve zaman içinde fiyatlar üzerindeki kontroller (Fiyat Kontrol Komitesi) kaldırılarak, fiyatlar piyasa verilerine göre belirlenmeye başlanmıştır¹⁸⁶.

1980'lere kadar ekonominin yarından fazlasını elinde tutan kamu kesimi, bir çok ara ve yatırım malının üreticisi konumundaydı. 1980'lerden itibaren KİT'ler işletme faaliyetleri (üretim, yatırım, finansman ve istihdam) kararlarında nispeten daha serbest davranmaya başlamış; kamu yatırımları ara ve yatırım malları yerine altyapı yatırımlarına yönelmiş; kamu kesiminin ekonomideki ağırlığını azaltmak için özelleştirme çalışmalarına başlamış; piyasada çarpıklığa yol açan tarım sübvansiyonlarının ve taban fiyatların kapsamı daraltılarak fiyatlarının dünya fiyatlarına göre belirlenmesi gündeme getirilmiştir. Ancak, kamu kesiminin ekonomideki ağırlığı hükümetlerin popülist politikaları nedeniyle yeterince azaltılamamış; başta altyapı olmak üzere KİT'lerin ekonomide ağırlığı devam etmiştir.

¹⁸⁶ Mükerrrem HİÇ, "Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kurallar ve Uygulaması", 3. İzmir İktisat Kongresi, Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar içinde 4-7 Haziran 1993, DPT Yayını, 1993.s.13.

1980 öncesi dönemde, faiz oranlarının genellikle enflasyonun altında belirlenmesi ve bunun da etkisiyle para, sermaye ve mal piyasalarında oluşan zincirleme çarpıklık, para ve sermaye piyasalarının kurumlaşmasını ve derinleşmesini önlemekte ve yatırılabılır fon arzını daraltmaktaydı. Öte yandan dışsal olarak belirlenen faizler, kredinin fiyatını yansıtmadığı için, yatırılabılır fonların etkin dağılımını önlüyordu. Ayrıca, para piyasasına devletin müdahalesiyle nominal ve reel faiz oranları arasındaki farkın açılması, para piyasasında karaborsa, tasarruf tercihlerinin çarpıtılması, bankacılık kesiminin verimsiz çalışması gibi olumsuzlukların bileşimiyle parasal kaynakların optimal kullanımını engelleniyordu¹⁸⁷. 1 Temmuz 1980 tarihinden itibaren kredi ve mevduat faizlerinin zaman içinde piyasa koşullarına göre belirlenmesinin yanısıra, para ve sermaye piyasalarında yeni kurumlar ve araçların oluşturulması (mali kesimin yeniden yapılandırılma çalışmaları), kaynakların daha etkin kullanılmasına katkıda bulunmuş, ancak para ve sermaye piyasalarında yeteri kadar derinleşme sağlanamamıştır.

1980 öncesi dönemde dikkati çeken bir başka olumsuzluk da, işçi ve işveren kesimi arasındaki anlaşmazlıklara bağlı olarak toplu iş sözleşmelerinin genellikle grevle sonuçlanmasıydı. Gerçekten de, işçi ve işveren temsilcileri arasındaki sürtüşmeler ve ülke geneline yayılan grev ve lokavtlar, çalışma barışını bozmakta ve üretimde önemli kayıplara yol açmaktaydı. 12 Eylül 1980 askeri müdahalesi sonucu kurulan Milli Güvenlik Konseyi, ücretler ve sendikal faaliyetleri yeniden düzenlemiştir. Bu düzenleme çerçevesinde bazı sendika ve konfederasyonların faaliyetleri yasaklanmış; grev ve lokavt hakkı ertelenmiştir. İşçi ve işveren temsilcilerinin pazarlıkları ile sonuçlanmayan toplu iş sözleşmeleri, yeni oluşturulan Yüksek Hakem Kurulu kararlarınca bağitlanmaya başlanmıştır¹⁸⁸. Sendikalar ve toplu iş sözleşmesi konusunda yapılan yeni yasal ve kurumsal düzenler ve askeri yönetimin yerini sivil yönetime bırakmasıyla 1984 yılından itibaren işçi-işveren ilişkileri yeniden normalleşme sürecine girmiştir.

1980 sonrası dönemde dikkati çeken bir başka gelişme de dünya ekonomisiyle bütünleşmek amacının da bir uzantısı olarak, yurt dışı tasarruflardan ve ileri

¹⁸⁷ Hasan OLGUN ve Sübidey TOĞAN, Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, ENKA Bilim ve Sanat Ödülleri: Ekonomi Ödülü, Enka Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.22.

¹⁸⁸ Gülten KAZGAN, Ekonomide Dışa Açık.....a.g.e., s.400.

teknolojilerden daha fazla yararlanılmaya çalışılması ve bu çerçevede yabancı sermaye girişine özel bir önem verilmesidir. Bu amaçla, yabancı sermaye girişi ve yabancı yatırımlar konusundaki bürokratik işlemler azaltılmıştır.

1963-1980 döneminde kalkınma planları ve planı hazırlayan ve uygulayan merkezi yönetim ekonomide önemli bir işleve sahip olmuştur. Kamu kesimi için zorunlu, özel kesim için yol gösterici olarak nitelenen kalkınma planlarının başarısı planların gerçekleştirme derecesiyle ölçülüyordu. 1980’li yıllardan itibaren piyasa ekonomisinin benimsenmesiyle birlikte kalkınma planlarının ve merkezi yönetimin ekonomi üzerindeki etkinliği azalmıştır. Planın işlevini piyasa mekanizması, merkezi yönetimin yerini ekonomik birimler almıştır. Öte yandan planlama sosyallik ilkesini ön plana çıkarırken, piyasa mekanizmasında birey ve bireysel girişimcilik ön plana çıkmıştır.

Yukarıda değinilen ekonomide yapısal değişim programı, idari organizasyonlar ve kurumsal düzenlemelerle de desteklenmiştir. Buna, mali kesimde, sermaye piyasasının gelişmesi için Sermaye Piyasası Kurumunun ve İstanbul Menkul Kıymetler Piyasasının oluşturulması ve ihracatı teşvik için Dış Ticaret Sermaye Şirketlerinin kurulması örnek gösterilebilir.

1.3.2. DIŞA AÇILMA VE DIŞ TİCARETİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ ÇABALARI

1980 yılına kadar bazı dönemlerdeki kısmi liberasyon denemeleri dışında ithal ikamesine dayalı, içe dönük ekonomi politikaları uygulayan Türkiye, 24 Ocak 1980 kararları sonrasında ihracata dayalı, dışa açık ekonomi politikası uygulamaya başlamıştır. 1980’lerin başından itibaren uygulanan dışa açık ekonomi politikaları; döviz kuru ve kambiyo politikası (mali liberasyon ve dünya mali sistemiyle bütünleşme), ihracatın teşviki, ithalatın liberalizasyonu ve AB ile gümrük birliği çerçevesinde ticaretin liberalizasyonu (dünya piyasalarıyla bütünleşme ve bölgesel ekonomik işbirliği) olmak üzere dört ana grupta toplanabilir. İleride ayrıntılı olarak ele alınacak olan bu politikalara aşağıda kısa değinilmiştir.

1980 sonrası dışa açılma döneminde Türk lirası için gerçekçi bir döviz kuru politikası izlenmesi ve döviz kurlarının giderek piyasa güçlerince belirlenmesi amacı

çerçevesinde, Merkez Bankası tarafından günlük olarak ayarlanan döviz kurları, 1988 yılından itibaren döviz piyasalarında belirlenmeye başlamıştır¹⁸⁹.

1984 yılında itibaren kambiyo rejimi de büyük ölçüde serbestleştirilmiştir. 1989 yılından itibaren, TL'nin konvertibilitesi ve uluslararası sermaye hareketleriyle bütünleşmesi yönündeki yasal ve kurumsal düzenlemeler, Türkiye'nin kambiyo rejimini, OECD ülkelerinin kambiyo rejiminden daha liberal hale gelmiştir.

1980 sonrası dönemde dışa açık-ihracata dayalı sanayileşme strateji çerçevesinde, koruma ve teşvik politikasında da köklü bir dönüşüme gidilmiştir. 1930'lardan bu yana uygulanan ithalat kotaları 1981 yılından itibaren azaltılmaya başlamış; 1984 yılında tamamen kaldırılmıştır. Dışa açılmanın bir gereği ve GATT, AB gibi uluslararası anlaşmalardan doğan yükümlükler çerçevesinde ithalatta kademeli olarak liberalizasyona gidilmiştir. Öte yandan, yukarıda kısaca değinilen döviz kuru ve kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi politikalarının yanısıra, ihracata verilen doğrudan teşviklerin genişletilmesi ile ihracat aleyhine sapma önemli ölçüde azalmıştır.

2. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ VE SONRASI DÖNEMDE UYGULANAN KORUMA VE TEŞVİK POLİTİKASI ARAÇLARI

Bu bölümde Türkiye'de korumacılığın egemen olduğu 1980 öncesi dönemde ve dışa açılma sürecinin yaşandığı 1980 sonrası dönemde izlenen koruma ve teşvik politikaları incelenecektir. Ancak, 1980 öncesi dönem, planlı kalkınmaya geçildiği 1963 yılından itibaren ele alınacaktır. Bu çerçevede sınırlayıcı ve ihracatı teşvik edici dolaysız dış ticaret politikalarının yanısıra, kambiyo rejimi ve döviz kuru politikalarındaki gelişmelere de yer verilecektir.

2.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE İTHALATI SINIRLAMAYA YÖNELİK POLİTİKALAR

1963 sonrası dönemde hazırlanan beş yıllık kalkınma planlarında genel çerçevesi belirlenen dış ticaret politikası, yıllık programlarla uygulamaya konulmuştur. Bu plan ve

¹⁸⁹ Nevzat GÜRAN, Dışa Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü, DPT, Yayın No:DPT:2231-AETB:24, Ankara, 1990. s.16.

programlarda ithalatın kontrolü amacıyla uygulamaya konulan dış ticaret politikası araçlarına aşağıda kısaca değinilmektedir.

2.1.1. İTHALAT KOTASI

1980 öncesi dönemde uygulanan dış ticaret politikası araçlarının başında ithalat kotası gelmektedir. Kotaların düzenlenmesi ve uygulamaya konulması, Devlet Planlama Teşkilatı, Merkez Bankası, Maliye Bakanlığı, Ticaret Bakanlığı, Sanayi Bakanlığı ile Ticaret ve Sanayi Odaları Birliğinin katkıları ile hazırlanan ithalat programı çerçevesinde yürütülmüştür. Söz konusu dönemde kotalar, “Liberasyon Listesi” ve “Tahsisli Mallar Listesi” olmak üzere başlıca iki listede toplanmıştı¹⁹⁰. Bu listelerin yanı sıra bir de “anlaşmalı ülkeler kontenjan listesi bulunmaktaydı. 1963-1980 döneminde liberasyon, tahsisli ve anlaşmalı ülkeler listesinden yapılan ithalat değerleri ve oranları Tablo 2’de sunulmuştur. Tabloda görüldüğü gibi, toplam ithalat içinde en fazla paya sahip olan liberasyon listesinden yapılan ithalat sürekli artmıştır.

TABLO 2: PROGRAMLANMIŞ İTHALATI LİSTELERE GÖRE DAĞILMI (1963-1980)

YIL	LIBERASYON		TAHSİSLİ		ANLAŞMALI ÜLK.		TOPLAM
	Milyon \$	%	Milyon \$	%	Milyon.\$	%	
1963	262	57	132	28	63	13	457
1964	239	49	169	35	70	14	479
1965	247	52	159	33	69	14	475
1966	293	48	217	35	94	15	604
1967	326	51	196	31	105	16	627
1968	361	53	202	30	108	16	670
1969	344	53	189	29	104	16	638
1970	367	56	192	29	95	14	654
1971	556	60	265	29	105	11	926
1972	708	58	412	34	100	8	1.220
1973	1.161	55	479	23	78	4	1.717
1974	2.524	73	697	20	223	7	3.443
1975	2.919	69	1.163	27	161	4	4.243
1976	3.320	73	1.143	25	91	2	4.554
1977	4.062	77	1.160	22	65	1	5.287
1978	3.201	79	784	19	64	2	4.048
1979	3.397	76	973	22	109	2	4.479
1980	5.550	81	1.126	17	163	2	6.839

KAYNAK: Halil SEYİDOĞLU, *Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası*, Turhan Kitabevi, Ankara, 1982.s.53.

¹⁹⁰Planlı dönemde ithalat bu iki liste dışında bir de anlaşmalı ülkeler listesi ile toplam ithalat içinde çok küçük paya sahip olan Nato-enfrastüktür, özel yabancı sermaye, program kredileri, surplus ithalat ve bedelsiz ithalat gibi özel ithalat yollarıyla yapıyordu: Özhan ULUATAM, “Gümrük Vergilerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Deneme” *S.B.F. Dergisi*, Cilt:25 no:1 Mart 1970.s.202.

Toplam ithalatın önemli bir bölümünü oluşturan “Liberasyon Listesi”, genellikle sermaye mallarını ve hammaddeleri kapsamaktaydı. Kendi içinde iki gruba ayrılan “Liberasyon” Listesinde; “I Sayılı Liberasyon Listesi” serbestçe ithal edilebilen hammadde ve yedek parçalardan, “II Sayılı Liberasyon Listesi” ise ithali müsaadeye bağlı olan mamul, yarı mamul ve hammaddelerden oluşmaktaydı.

“Tahsisli İthal Malları Listesi”, “Liberasyon Listesi” dışında kalan ve ithali elzem görülmeyen malları (genellikle tüketim malları ithalatını) kapsamaktaydı. Liberasyon listesinde yer alan bir malın yurt içi üretimi başladığında, o mal genellikle “Tahsisli İthal Malları Listesi”ne alınmaktaydı. Bu malın yurt içi üretimi, toplam iç talebi karşılaması durumunda ise “Tahsisli İthal Malları Listesinden” çıkarılmaktaydı. “Tahsisli İthal Malları Listesinde” yer alan her madde için ayrılan miktar, ithalatçı ve sanayici kotası olarak ikiye ayrılmıştı.

Her iki listeden de ithalat yapılabilmesi için, Ticaret Bakanlığı’ndan ithalat belgesi alınması gerekiyordu. Bu belgenin verilmesinde, ithalatçının ödediği gelir ve kurumlar vergisi ile ithal edilecek malın fiyat uygunluğu göz önünde tutuluyordu. Ayrıca ithalat talebinde bulunanlar, yetkili bankalara nakdi teminat yatırmak zorundaydılar. “I Sayılı Liberasyon Listesinden” yapılacak ithalatla ilgili, transfer edilecek dövizin Türk Lirası karşılığı yetkili bankaya yatırılır ve Merkez Bankası’na ithal müsaadesi için müracaat edilmesi; “II Sayılı Liberasyon Listesinden” yapılacak ithalatla ilgili, yukarıda belirtilen işlemlerin yanı sıra, yerel odadan “İthalat Sertifikası” ile gerekli durumlarda ilgili Bakanlıktan “izin” alınması; “Tahsisli İthal Malları Listesinden” ithalat için bu işlemlere ilave olarak ilgili Bakanlıktan “Uygunluk Belgesi” alınması gerekiyordu¹⁹¹.

1964-1970 yılları arasında, kotaların hazırlanmasında döviz imkanlarının yanı sıra yurt içinde üretilen ve nitelik, nicelik ve fiyatları dikkate alınmıştır. Buna göre; yurt içinde üretilen mallar nicelik, nitelik ve fiyat yönünden ülke ihtiyaçlarını karşılayan mallar, Tahsisli İthal Malları Listesinden çıkarılmış, yani bu tür malların ithalatı yasaklanmış; buna karşılık, nitelik ve fiyat yönünden uygun, fakat nicelik yönünden uygun olmayan mallar Liberasyon Listelerinden çıkanlar olarak ölçülü kontenjanlar halinde tahsisli mallar

¹⁹¹ Sübidey TOĞAN, a.g.e., s.22-23.

listesine alınmıştır. Bu listelerin dışında kalan mallarla, lüks tüketim mallarının ithalatı yasaklanmıştır. Ayrıca, liberasyon listesinden yapılan ithalatla ilgili olarak da, bakanlıklardan izin alınması, yüksek oranda teminat yatırılması zorunluluğu ve belli bir döviz tavanı getirilmesi gibi uygulamalarla fiili ithalat talebi sınırlandırılmıştır¹⁹².

1970'li yılların başında işçi döviz ve turizm gelirlerinin artması, ithalat için gerekli döviz imkanını artırmış ve bu nedenle, "Tahsisli Mallar Listesinden" yapılan ithalat kademeli olarak Liberasyon Listesi'ne alınmıştır. Örneğin, 1963-1967 döneminde dövizle yapılan ithalatın ortalama % 62.4'ü liberasyon listelerinden, % 37.4'ü tahsisli mallar listesinden yapılırken, 1968-1972 döneminde ithalatın ortalama % 64.7'si liberasyon listesinden, % 35.3'ü tahsisli mallar listesinden yapılmıştır. Döviz rezervlerindeki artış, ithalat için yatırılması zorunlu teminat oranlarının zamanla azalmasını da sağlamıştır.

Türkiye'de kota uygulamasının rasyonel bir koruma politikası aracı olarak gerçekleştirildiğini söylemek pek mümkün görünmemektedir. Nitekim, ithal edilecek malların kota listesine konulmasında ve çıkarılmasında dikkate alınması gereken "terbiye edicilik" ve "yurt içi üretimin rekabet gücü kazanıncaya kadar korunması" amaçları yerine, genellikle kıt döviz imkanlarının rasyonel kullanılması kaygısı etkili olmuştur. Ayrıca, kota sisteminin işleyişinde karşılaşılan bürokratik engellerin aşılması için katılan külfet (merkeze yapılan ziyaretler, ödenen rüşvet vb.), kotadan yararlanamayanların ve özellikle küçük üreticilerin ödediği kota rantları ve ithalat teminatları yerli üreticiler açısından önemli bir maliyet unsuru olmuştur.

2.1.2. GÜMRÜK VERGİSİ

Dış ticareti sınırlamak amacıyla kullanılan en eski ve etkili politika araçlarından birisi de gümrük vergisidir. Gümrük vergisi, bir yandan ithalata rakip malların yurt içi fiyatlarını yükselterek dış rekabete karşı korurken, diğer yandan devletin önemli bir gelir kaynağı olmuştur. Bu nedenle "Liberasyon Listesi" ile "Tahsisli Mallar Listesi"nden yapılan ithalattan, aynı zamanda gümrük vergisi ve eş etkili çeşitli vergiler de alınmaktaydı.

¹⁹² Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde.....a.g.e., s.77.

Planlı dönemin hemen başında 14.05.1964 tarihinde 474 sayılı “5383 Sayılı Gümrük Kanununa Bağlı Gümrük Giriş Tarife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun” ile belirlenen gümrük tarifesi, günümüzdeki uygulamanın da temelini oluşturmaktadır. Söz konusu kanun (474 Sayılı Kanun) ile, Bakanlar Kurulu’na gerektiğinde gümrük vergisi ve ithalde alınan diğer vergi ve resim oranlarında değişiklik yapma yetkisi de verilmiştir.

Gümrük tarifesinde değişiklik öngören 474 sayılı kanun, 1.1.1989 tarihine kadar geçerli olan “Gümrük İşbirliği Konseyi Nomanklatürü”ne göre hazırlanmıştır. Brüksel Nomanklatürü olarak da adlandırılan gümrük giriş tarife cetvelinde; ithalata konu malların gümrük tarife istatistik pozisyonu, tanımı, ölçü birimi, kanuni vergi haddi (%), tavizli vergi haddi (%) ile AT’den ithal edilen mallar için kanuni vergi haddi (%) ve tavizli vergi haddi (%) yer almaktadır.

Bunlardan, kanuni vergi haddi, 474 sayılı kanun çerçevesinde belirlenen ve dönem boyunca bir çok değişikliğe uğrayan gümrük vergisi oranıdır. Tavizli vergi haddi ise, GATT üyesi ülkelerden yada “En çok Kayırlan Ülke” statüsündeki ülkelerden yapılan ithalata uygulanan gümrük vergisi oranıdır. Bu oran, XXXVII sayılı Taviz Listesinde 02.03.1968 tarihinde 6/9499 sayılı kararnameyle ve bu kararname de 22.10.1970 tarihinde 7/1610 kararnameyle değişikliğe uğramıştır. GATT üyesi ülkelerden yapılacak ithalatta, tavizli vergi oranının uygulanabilmesi için Menşe Şahadetnamesinin ibraz edilmesi zorunludur.

2.1.3. DİĞER RESİM VERGİ VE HARÇLAR

İthalde alınan diğer vergi, resim ve harçlar aşağıda özetle ele alınmaktadır:

1. Belediye hissesi: 5237 Sayılı Belediye Gelirleri Kanunu (5 Şubat 1981 tarihinde yapılan değişiklikle 2380 sayılı “Belediyelere ve İl Özel İdaresine Genel Bütçe Vergi Gelirlerinden Pay Verilmesi Hakkında Kanunu) hükümlerine göre, Belediye Hissesi oranı, gümrük vergisinin % 15’idir. Belediye Hissesi oranı, yürürlüğe girdiği 1948 tarihinden, yürürlükten kaldırıldığı 1993 yılına kadar aynı kalmıştır. Bu vergi, koruma amacından çok yerel yönetimlere finansman kaynağı amacını taşımaktadır.

2. Damga Resmi: İlk defa 23.02.1963 tarih ve 185 sayılı Kanun ile yürürlüğe konulan Damga Resmi, ithal edilen malın gümrük vergisine esas değeri üzerinden %5 oranında alınmaktaydı. Bu oran, 1967'de %10'a, 1968'de % 15'e, 1969'da % 25'e çıkarılmış, 1970 devalüasyonu sonrasında tekrar %10'a indirilmiştir. 1970'li yılların sonunda damga resmi oranı AET'den ithal edilen 22 yıllık listeye tabi mallarda %24 ve 12 yıllık listeye tabi mallarda %22.5 olarak tespit edilmiştir. Bu oran, AET'den ithal edilen 12 ve 22 yıllık listeye tabi olmayan mallar ile diğer ülkelerden ithal edilen mallarda % 25 olarak belirlenmiştir. (Damga resmi oranı 1981 yılında %1'e indirilmiş, ancak 1984'te %4'e, 1986'da %6'ya 1988'de %10'a yükseltilmiştir.).

3. Ulaştırma Altyapılar Resmi (Rıhtım Resmi): İlk defa 1951 yılında "Rıhtım Resmi" olarak uygulamaya konulan bu vergi, Türkiye'ye deniz yoluyla taşınan ithalat için geçerliydi. Verginin matrahı, kıymet esasına göre ithalde alınan istihsal vergisine tabi olanlarda istihsal vergisi matrahı; ölçü esasına göre ithal edilen maldan alınan istihsal vergisine tabi olanlarda malın kıymeti ve ithalde alınan istihsal vergisine tabi olmayan mallarda CİF kıymetidir. Söz konusu verginin oranı 1967 yılına kadar %2.5 iken, 1967 yılında % 5'e çıkarılmıştır. Denizcilik Bankası, T.C. Devlet Demiryolları, Türkiye Kömür İşletmeleri tarafından işletilen liman, rıhtım ve iskelelerden yapılan ithalattan alınan rıhtım resimleri bu teşekküllere verilmekteydi. Rıhtım Resmi, daha sonra Ulaştırma Altyapılar Resmi'ne dönüştürülmüş ve karayolu, hava yolu ve demir yolu ile yapılan ithalatta % 3, deniz yolu ile yapılan ithalatta % 4 olarak belirlenmiştir.

4. İthalde Alınan İstihsal Vergisi : 23.07.1956 tarihinde yürürlüğe konulan 6802 sayılı "Gider Vergileri Kanunu"na ve bu kanunda değişiklik yapan ilgili kanunlara göre, ithal edilen mallar "ithal maddeleri tablosunda" belirtilen çeşitli oranlarda istihsal vergisine tabidir. Verginin matrahı malın gümrüklü değeridir ve bu değer, ithal edilecek malın gümrük vergisine esas olan kıymeti, gümrük vergisi bu vergi ile birlikte hesaplanan diğer vergi ve resimler ile mal gümrükten çıkarılıncaya kadar ödenen sair giderler toplamıdır. İstihsal vergisinin amacı, yurt içinde üretilen mallar istihsal vergisine tabi iken aynı mallardan ithal edilenleri vergi dışı bırakmamak, bir başka ifadeyle yurt içi ve yurt dışı mallar arasında rekabet eşitliğini sağlamaktır. Ancak, bazı mallar yurt içinde bu vergiye tabi değilken, ithalde istihsal vergisi alınması, verginin koruyucu etkisi olduğunu

da göstermektedir. Bu vergi daha sonra (1984'te) kaldırılarak yerine "Katma Değer Vergisi" konulmuştur.

2.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE İTHALATIN SERBESTLEŞTİRİLMESİNE YÖNELİK POLİTİKALAR

Türkiye'de 1980'li yılların başında ithalatın serbestleştirilmesine, 1930'lardan itibaren katı bir şekilde uygulanan ithalat kotlarının 1981 Yılı İthalat Rejimi ile önemli ölçüde azaltılması ile başlanmıştır. Buna göre, Tahsisli İthal Malları listelerindeki kota sınırlamalarına bağlı mallar I ve II Sayılı Liberasyon listesine dahil edilmiş; ayrıca, II Sayılı Liberasyon Listesindeki bir çok mal, I Sayılı Liberasyon Listesine alınmıştır. Bu listelerin dışında kalan malların ithali yasaklanmıştır.

1981 yılında başlatılan ithalat liberasyonu, 1984 yılında yapılan köklü değişikliklerle sürdürülmüştür. 1984 İthalat Rejimiyle ithalat kota listeleri kaldırılmış ve tüm ithalat üç ayrı listede toplanmıştır. Bunlar, silah cephane, uyuşturucu maddeler gibi ithalatı yasaklanan malların oluşturduğu "İthali Yasak Mallar Listesi"; ithali izine bağlı malların oluşturduğu "İzne Bağlı İthalat Listesi" ve bunların dışında kalan ve ithali serbest olan tüm malların yer aldığı "Liberasyon Listesi"dir. Böylece yeni rejimde, ithali yasak ve ithali izine bağlı mallar belirlenip, bunların dışında kalan malların ithali serbest bırakılmıştır.

Kotaların kaldırılması ve ithalat listelerinin yeniden düzenlenmesinin yanısıra bir çok malın gümrük vergisi oranı değiştirilmiştir. Ayrıca "Konut Fonu" adıyla yeni bir eş-etkili ithalat vergisi getirilmiştir. Başlangıçta bu vergiye tabi mallar oldukça sınırlı tutulmuş ve "fon ödemek suretiyle ithal edilebilecek mallar" şeklinde ayrı bir listede yayınlanırken, daha sonra kapsamı genişletilmiş ve "Konut Fonu Ödeyecek Mallar Listesi"ne alınmıştır. Konut Fonu uygulaması, yurt içi üretimin korunmasında miktar kısıtlamalarına dayalı bir sistemden, vergi gibi dolaylı araçlara dayalı bir sisteme geçişte bir araç olarak kullanıldığı gibi, bir sosyal politika aracı işlevi de görmüştür¹⁹³.

¹⁹³ Nevzat GÜRAN, Dışa Açılma Sürecinde.....a.g.e., s. 20.

İthalatın serbestleştirilmesi yönündeki değişim 1984 yılından sonra da devam etmiştir. İthal yasak mallar listesindeki silah, uyuşturucu gibi bir kaç kalem dışındaki mallar 1986 yılında, ithali izne tabi mallar listesine alınmış; ithali izne bağlı tabi mallar listesinde yer alan mallar da zaman içinde önemli ölçüde azaltılmıştır. Nitekim, 1986'da 245 olan ithali izne tabi malların sayısı, 1988'de 33'e, 1989'da 17'ye düşürülmüş ve 1990 yılı ithalat rejimiyle tamamen kaldırılmıştır. İthal izne tabi mallar listesinden çıkarılan malların "fon ödemek suretiyle ithal edilecek mallar" listesine alınması ithalatın serbestleştirilmesinde bir geçiş aşaması olarak düşünülmüştür. Öte yandan 1990 yılına kadar gümrük vergisi oranları tedricen indirilmiştir.

1980'li yıllarda ithalatın serbestleştirilmesi yönünde izlenen dış ticaret politikasının yanı sıra, ithalat artışını kontrol etmek, yurt içi üreticileri korumak ve devlete gelir sağlamak gibi amaçlar doğrultusunda bazı önlemlere de başvurulmuştur. Örneğin, 1986 yılının ikinci yarısından itibaren bazı kamu kuruluşlarına tanınan gümrük vergisi muafiyetleri kaldırılmış, ithalat teminat oranları artırılmış, fonlar yeniden belirlenmiş ve ithalattan alınan damga resmi ve DFİF kesintisi oranları yükseltilmiştir. 1988'de ithalat teminat oranları %7'den %15'e, damga resmi oranı %6'dan %10'a, DFİF kesintisi oranı %8'den %10'na yükseltilmiştir. Ancak ithalat teminat oranları Mayıs 1989'da %7'ye, Haziran 1989'da %5'e düşürülmüş ve 1990 yılı ithalat rejimiyle tamamen kaldırılmıştır. Damga resmi ve DFİF kesintileri de 1993 yılı ithalat rejimiyle yürürlükten kaldırılmıştır¹⁹⁴.

1980'li yıllarda ithal işlemlerinde bürokrasiyi azaltıcı önlemler de alınmıştır. Bu kapsamda ithal işlemlerinin merkezden yürütülmesi yerine, ithalatçılara yakın bölgelerdeki bankalar, odalar, birlikler ve gümrükler tarafından yerine getirilmesi prensibi benimsenmiştir. Ayrıca, ithalatçıların uzun vadeli planlar yapabilmeleri ve istikrarlı bir ortamın sağlanması amacıyla ithalat rejiminin yıllık olarak yayımlanmasından vazgeçilmiştir. Öte yandan 3577 sayılı İthalatta Haksız Rekabetin Önlenmesi Hakkında Kanun'un 1 Ekim 1989 tarihinde yürürlüğe konulmasıyla, haksız rekabete karşı bir

¹⁹⁴ İbrahim ERİŞ, İthalat Rejimi ve Uygulaması, T.C. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı İthalat Genel Müdürlüğü, yayınlanmamış çalışma, Ankara, 1985.s.6.

Üretim dalının korunması veya piyasanın bozulmasının önlenmesinde önemli bir adım atılmıştır.

1990’larda ithalat rejiminde yapılan değişiklikleri genel hatlarıyla şöyle özetlemek mümkündür: 1990 ithalat rejimiyle¹⁹⁵, ithalatı izne tabi mallar listesi kaldırılarak ithalat tamamen serbest bırakılmıştır. İthalatta teminat uygulaması kaldırılmıştır. Gümrük vergisi listesi ile toplu konut fonu listesi birleştirilerek tek listeye dönüştürülmüştür. Gümrük vergisi oranları önemli ölçüde indirilmiş, en yüksek gümrük verisi %40 olarak belirlenmiştir. Gümrük vergisi oranlarının indirilmesinde i ve dış piyasa koşulları dikkate alınarak yurt içi üretimin mamul mallarda % 30-35, ara mallarında % 10-30 ve hammaddelerde %0-10 oranında korunması yoluna girilmiştir. Ayrıca fona tabi malların fon oranlarında indirim yapılmış, yaklaşık 2170 malın ithalatında fonunun kaldırılmasıyla fona tabi malların sayısı azaltılmıştır.

1993 yılı ithalat rejimiyle¹⁹⁶, gerek yurt içi üretimi korumaya, gerekse devlete gelir sağlamaya yönelik ithalatta denen Belediye Hissesi, Damga Resmi ve Ulaştırma Alt Yapıları Resmi, DFİF kesintileri kaldırılmıştır. 1994 yılı ithalat rejimiyle¹⁹⁷, gümrük vergisi oranlarında yapılan indirimlerle ithalat koruma oranlarının aritmetik ortalaması AT ve EFTA lkeleri için %29’dan % 22’ye, diğer ülkeler için %33’ten %27’ye çekilmiştir. Ayrıca, Toplu Konut Fonu, bazı mallarda %3-94 oranlarında indirilmiş, koruma amacı taşımadığı için 2600 malda Toplu Konut Fonu kaldırılmıştır.

1995 yılı ithalat rejimiyle¹⁹⁸, ulusal kalkınmayı hızlandırmak, ihracatı desteklemek, iç piyasada dünya standartlarında ucuz ve kaliteli mal üretmek ve tüketiciyi korumak, dünya piyasalarına entegre olmak ve uluslararası anlaşmalardan doğan ykmllkleri yerine getirmek gibi amaçlarla hazırlanmıştır. Bu amaç doğrultusunda gümrük vergisi

¹⁹⁵ 17.01.1990 tarih ve 20405 mükerrer Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 89/14910 sayılı İthalat Rejimi Kararı.

¹⁹⁶ 31.12.1992 tarih ve 21452 Mükerrer Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 92/3902 Sayılı İthalat Rejimi Kararı.

¹⁹⁷ 31.12.1993 tarih ve 21805 Mükerrer Sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 93/5132 Sayılı İthalat Rejimi Kararı.

¹⁹⁸ 31.12.1994 tarih ve 22158 Mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 94/6341 Sayılı İthalat Rejimi Kararı.

oranlarında yapılan indirimlerle koruma oranı AT ve EFTA ülkeleri için %22,19'dan, %20,49'a diğer ülkeler için % 26,79'dan % 25.29'a indirilmiştir. Bu oranlar Temmuz 1995'te gümrük vergisi oranlarında yapılan indirimlerle AT ve EFTA üyesi ülkeler için %14,56'ya, diğer ülkeler için %19,36'ya çekilmiştir. Ayrıca, 1995 yılı içinde çıkarılan (sekiz adet) İthalat Rejimi Kararı'na Ek Kararlar ile bazı malların gümrük vergisi oranları ve fonlar değiştirilmiştir.

1986 yılından itibaren hazırlanan ithalat rejimlerindeki temel değişiklikler ise, uluslararası yükümlükler ve AB ile gümrük birliğinin tamamlanması çerçevesinde öngörülen vergi indirimleri ve çeşitli uyum konularından oluşmaktadır. Bu konudaki gelişmelere Türkiye-AB ilişkileri kısmında değinilecektir.

2.3. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE İHRACAT TEŞVİKLERİ

1963-1979 döneminde uygulanan ithal ikamesi ve koruyucu dış ticaret politikaları genellikle ihracat aleyhine sonuçlar doğurmuştur. İhracat aleyhine ortaya çıkan gelişmenin önlenmesi için ihracatı teşvik tedbirleri uygulamaya konulmuştur. Söz konusu teşvik tedbirleri, bir çok kanun, kararname ve çeşitli kuruluşların yayınladıkları tebliğ, genelge ve sirkülerle düzenlenmiştir. Bunlardan en önemlisi, 5.7.1963 tarihli 261 sayılı İhracatı Geliştirmek Amacı ile Vergilerle İlgili Olarak Hükümetçe Alınacak Tedbirlere Dair Kanun'dur. Söz konusu kanun ile, ihracata konu ürünlerin vergi, resim ve harç istisnası gibi yükümlülüklerden istisna edilmesi, yurtdışı müteahhitlik hizmetlerindeki vergi yükünün azaltılması, vergi iadelerinden yararlandırılması konularında hükümete yetki verilmiştir. Bu konuda bir başka kanun ise 25.5.1964 tarih ve 474 sayılı 5383 Sayılı Gümrük Kanuna Bağlı Gümrük Tarife Cetvelinin Değiştirilmesi Hakkında Kanun'dur. Söz konu kanunla Bakanlar Kurulu'na gümrük vergileri ile ithalde alınan diğer vergi, resim ve harçların oranlarını değiştirme yetkisi verilmiştir¹⁹⁹. Bu dönemde uygulanan ihracatı teşvik tedbirlerini, ihracata vergi iadesi, ihracat kredileri ve ihracata tanın çeşitli muafiyetler olarak üç grupta toplamak mümkündür.

¹⁹⁹ Sübidey TOĞAN, a.g.e., 1993. s.72.

2.3.1. İHRACATTA VERGİ İADESİ

27 Haziran 1963 tarih ve 261 sayılı kanun ile getirilen vergi iadesi sisteminin amacı, ihraç edilen ürünün, üretim aşamasında ödenen çeşitli vergi, resim ve harçların üreticiye iade edilmesi yoluyla ihracatın teşvik edilmesidir. Vergi iadesi rejimi, normal vergi iadesi, ek vergi iadesi ve vergi iade avansından oluşmaktaydı. 1975 yılına kadar ihraç ürünlerinin vergi iadesi her mal için hesaplanıyordu. 1975 yılından itibaren vergi iadesinden yararlanacak mallar 11 listede toplanarak her liste için farklı bir vergi iade oranı belirlenmeye başlamıştır. Amaçlanan teşvik politikası çerçevesinde zaman içinde bazı malların listedeki konumu, listelerin sayısı ve vergi iade oranları yeniden düzenlenmiştir. Ayrıca, ihracat tutarı belirli değerin üzerindeki (1.4 milyon \$-3.5 milyon) ihracata % 5 oranında ek vergi iadesi sistemi getirilmiştir²⁰⁰.

Tablo-3’de ihracatta vergi iadesinin uygulamaya konulduğu 1964 yılından itibaren 1980 yılına kadar vergi iadesi tutar ve iade oranları sunulmuştur.

TABLO 3: 1964-1979 DÖNEMİNDE İHRACATTA VERGİ İADESİ

YIL	İHRACAT (Milyon TL)	VERGİ İADESİNE TABİ İHR. (Milyon TL)	VERGİ İADESİ (Milyon TL)	VERGİ İADESİNE TABİ İHR.. ORANI (%)	VERGİ İADESİNE TABİ İHR. GÖRE İADE ORANI (%)	TOPLAM İHR. GÖRE İADE ORANI (%)
1964	3696.9	103.6	12.1	2.80	11.70	0.33
1965	4173.6	303.45	29.3	7.27	9.66	0.70
1966	4144.6	219.7	27.6	4.98	12.54	0.62
1967	4701.0	205.4	24.9	5.33	9.94	0.53
1968	4467.8	247.8	57.9	5.55	23.35	1.30
1969	4831.5	1426.5	208.3	29.53	14.60	4.31
1970	6407.7	1732.9	290.	27.03	16.74	4.53
1971	9090.1	1957.1	413.2	40.91	21.11	4.55
1972	11875.9	3209.7	718.9	30.57	22.40	6.05
1973	18037.4	7379.8	1052.9	36.87	14.27	5.84
1974	21197.3	6479.3	919.5	46.90	14.19	4.34
1975	20075.1	7402.0	1385.6	52.85	18.72	6.90
1976	30775.5	14433.9	3117.5	35.64	21.60	10.13
1977	31338.5	16563.1	3448.6	32.45	20.82	11.00
1978	55357.8	19727.3	2949.2	24.84	14.95	5.33
1979	75742.7	24579.4	3290.1	32.83	13.39	4.34

KAYNAK: Ahmet İNCEKARA, Türkiye’de Teşvik Sistemi, İTO, Yayın No:1995-10, İstanbul, 1995, s.111.

²⁰⁰ İhracatta ilk vergi iadesi 5.12.1963 tarih ve 6/2453 sayılı Kararnameye dayanarak Mart 1964 tarihinde TCMB tarafından ödenmiştir. Okan H.AKTAN, “GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye’nin İhracatı Teşvik Politikası: Geçmişi ve Geleceği”, 3. İzmir İktisat Kongresi: Dış Ekonomik İlişkiler Tebliğleri, 4-7 Haziran 1993 içinde, DPT Yayınları, Cilt:1, Ankara, 1993. s.2.

Tablodan da görüleceği gibi, 1969 yılına kadar ihracata vergi iadesi önemsiz sayılabilecek bir düzeyde (toplam ihracatın yıllık ortalama %5'i kadar) iken, bu yıldan itibaren önemli ölçüde (toplam ihracatın yıllık ortalama 34.5'i düzeyine kadar) yükselmiştir.

İhracatta verilen vergi iadesi, ihracata yönelen bir çok gelişmekte olan ülkede yurtiçi fiyatları yurt dışı fiyatlar düzeyine getirmek için sıkça başvurulan yöntemlerden birisidir. Ancak bu uygulama, yapısal nedenlerden kaynaklanan iç ve dış fiyat farkını ortadan kaldırmadığı için yapay bir rekabet gücü yaratmaktadır. Bu nedenle, ihracatta vergi iadesi sanayide yapısal sorunları aşana kadar tedrici olarak uygulanabilecek bir araç olarak değerlendirilebilir. Aksi durumda bu yöntem, uluslararası rekabetin olumlu etkilerini ortadan kaldıran bir "rant kaynağı" olmaktan öteye geçemez²⁰¹.

2.3.2. İHRACAT KREDİLERİ

İhracat kredileri, planlı dönemde uygulanan sabit kur sistemi ve nispi yüksek faiz nedeniyle ihracatçıların uğradığı kaybın telafi edilmesinde önemli bir araç olmuştur. İhracatçılar için düşük faizli, uygun ödeme koşullu kredi uygulaması 1960'lı yıllarda başlamıştır. Bu kapsamda ihracata verilecek kredilere kaynak sağlamak için çeşitli fonlar oluşturulmuştur. Bunlardan birisi, 1968 yılında kurulan Özel İhracat Fonu'dur. Serbest döviz karşılığı yapılacak ihracatın finansmanı amacıyla "selektif kredi fonu" uygulamaya konulmuştur. 1970 yılında başlatılan "faiz farkı iade fonu" uygulaması 1980 yılında yeniden düzenlenmiştir.

2.3.3. İHRACATA TANINAN MUAFİYETLER

İhraç edilen ürünlerin üretiminde kullanılan ithal girdi payının yüksek olması ve bu ürünlerin yüksek gümrük duvarlarıyla korunması durumunda ihracatçıların uluslararası rekabet gücü olumsuz yönde etkilenecektir. İhraç edilecek ürünlerin üretimde kullanılan girdilerin ithalinde öncelikli olarak döviz tahsisini ve gümrük vergisinden muaf tutulmasını öngören 16.9.1968 tarih ve 6/10649 sayılı ve 7.8.1970 tarih ve 7/117 sayılı "İhracatın Teşviki ve Geliştirilmesine Dair Karar"la bu olumsuzluk giderilmeye

²⁰¹ Nurhan YENTÜRK, "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Değişimi", 3. İzmir İktisat Kongresi: Dış Ekonomik İlişkiler Tebliğleri, 4-7 Haziran 1993 içinde, DPT Yayınları, Cilt:1, Ankara, 1993. s.7.

çalışılmıştır. Söz konusu karar çerçevesinde ihracatın ve döviz kazandırıcı faaliyetlerin finansmanında kullanılmak kaydıyla, bankaların kullandığı krediler, banka ve sigorta muamele vergisi, damga resmi, hal rüsumu ve harçlardan istisna edilmiştir²⁰². Ayrıca, 13.7.1956 tarih ve 6802 sayılı Gider Vergileri Kanunu ile bu kanuna dayanılarak alınan istihsal vergisinde yapılan düzenlemelerle ihracatçılara istisna getirilmiştir.

1980 öncesi dönemde uygulanan ihracatı teşvik politikaları ihracata yeni bir ivme kazandırmakla birlikte; teşvik sisteminin seçici olmaması, mevzuatın dağınık ve karmaşık bir yapıya sahip olması, araç sayısının fazla ve parasal ağırlıklı olması gibi özellikler söz konusu politikaların ihracatı teşvik etkinliğini azaltmıştır.

2.4. 1980 SONRASI DÖNEMDE İHRACAT TEŞVİKLERİ

Türkiye, 1980 yılından itibaren izlediği ihracata yönelik sanayileşme stratejisi ve dışa açık ekonomi politikası çerçevesinde bir yandan ithalatı serbestleştirirken, diğer yandan ihracatı teşvik etmiştir. Türkiye’de ihracatı teşvik tedbirleri, çeşitli tarihlerde çıkarılan yasalar ve bu yasalara istinaden alınan Bakanlar Kurulu Kararı, Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından yayımlanan İhracat Tebliğleri, Sirkülerler ve İhracatı Teşvik Mevzuatı çerçevesinde yürütülmüştür. Türkiye’nin 1980 sonrasında uyguladığı başlıca ihracatı teşvik politikası araçları şunlardır²⁰³:

- 1) Ucuz maliyetli teşvik kredisi,
- 2) Vergi iadesi sistemi
- 3) Destekleme ve fiyat istikrar fonundan yapılan ödemeler
- 4) Destekleme ve fiyat istikrar fonuna tabi mallar
- 5) ihracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithalatı imkanı
- 6) Katma değer vergisi muafiyeti
- 7) Döviz tahsisi
- 8) Kurumlar vergisi muafiyeti
- 9) Kaynak kullanımı destekleme fonu
- 10) Navlun primi

²⁰² Okan H.AKTAN, a.g.b., s.4.

²⁰³ İhracat teşvikleriyle ilgili kısım büyük ölçüde, Sübidey TOGAN, 1993, a.g.e., s.69-171’den yararlanılarak yazılmıştır.

- 11) Konut fonu muafiyeti
- 12) İhraç karşılığı dövizlerden mahsup
- 13) vergi, resim ve harç istisnası
- 14) Geçici kabul rejimi ile ithalat

Belirtilen bu ihracat teşvik politikası araçlarının incelenmesine geçmeden önce, sübvansiyonlar konusunda GATT Uruguay Raund'da getirilen sınırlandırmaya değinmek uygun olacaktır. 15 Nisan 1994'de 123 ülkenin Marakeş'de imzaladığı ve 1995 yılı başından itibaren yürürlüğe giren Uruguay Raund Nihai Senedi, sübvansiyonlara önemli sınırlamalar getirmektedir. GATT nihai senedinde, "yasaklanan", "karşı önlem alınabilen" ve "karşı önlem alınmasını gerektirmeyen" sübvansiyonlar biçiminde bir ayırım getirilmiştir. Bu ayırma göre, verilmesi belli bir ihracat performansının gösterilmesine veya yabancı mallar yerine yerli malların kullanılması koşuluna bağlı olan sübvansiyonlar yasaklanmıştır²⁰⁴.

2.4.1. İHRACAT KREDİLERİ

İhracat kredileri, genellikle kısa (2 seneye kadar vadeli), orta (2-5 sene vadeli) ve uzun (5 senden fazla vadeli) olmak üzere üç grupta toplanmaktadır. 1980'lerin başında kısa vadeli ihracat kredilerini belgeli ve belgesiz ihracat kredileri olarak iki kısımda değerlendirmek mümkündür. Belgeli ihracat kredileri, 25 Ocak 1980 tarih ve 16880 mükerrer sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 8/182 sayılı Kararname ile "İhracatı Teşvik Belgesi Kredisi" olarak adlandırılmıştır. Belgeli ihracat kredisi, ihracatçıya Teşvik ve Uygulama Dairesi tarafından verilen "İhracat Teşvik Belgesi" ile bankaya müracaat edilmesi suretiyle açılır. Bu kapsamda ihracatçıya sağlanan teşvikler, vergi, resim ve harç istisnası ile faiz farkı iadesidir. İhracat taahhüdünün yerine getirilmemesi durumunda sağlanan bütün teşvikler geri alınır. Belgeli ihracat kredilerinden, ihracatı teşvik fonu kredileri, 1980 yılında kurulan "İhracat Teşvik Fonu"ndan verilmekteydi. Fonun

²⁰⁴ GATT'a üye ülkeler, 1979 yılında imzaladıkları bir anlaşma ile uluslararası ticarete ulusal teşvik politikalarının hukuki çerçevesini belirlemiştir. Türkiye, Sübvansiyon Kodu olarak bilinen bu anlaşmayı 1985 yılında imzalamıştır. Söz konusu anlaşmada, devletlerin sosyal ve ekonomik hedeflerin gerçekleştirilmesine yönelik sağlayabileceği sübvansiyonlar kabul edilmekle birlikte, bu sübvansiyonlar diğer ülkelerin olumsuz etkilenmesi durumunda yasaklanmaktadır. GATT Sübvansiyon Kodu'nda, çoğu doğrudan devlet yardımlarından oluşan ihracat sübvansiyonlarının yasaklanan 12 maddelik bir listesi bulunmaktadır.

kaynaklarını, ithalat teminatlarından belli oranda alınan pay ile Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan aktarılan miktarlardan oluşmaktadır. Bir başka belgeli ihracat kredisi ise, 18 Temmuz 1980 tarih ve 17051 sayılı Resmi Gazetede yayımlanan 8/1173 sayılı “İhracatçı Şirketleri Teşvik Kararı” çerçevesinde ihracatçı sermaye şirketlerine verilen ihracat kredileridir. Bu kredi, ihracı taahhüt edilen mal bedelinin %90'ı kadardır. İhracat taahhüdünün % 50'nin altında gerçekleşmesi durumunda, faiz haddi normal düzeyine yükseltilir; eksik tahsil edilmiş olan tüm vergi ve harçlar tahsil edilir ve alınan teminat irad kaydedilir. Belgesiz ihracat kredisi ise, 1980 yılında yayımlanan 8/887 sayılı “İhracatı Teşvik Kararına Ek Karar” çerçevesinde verilen kredidir. Bu kredi ihracatçının, ihracat karşılığında getireceğini taahhüt ettiği dövizin en fazla % 80'ni kadardır. İhracat taahhüdünün yerine getirilmemesi durumunda, sermaye şirketlerine verilen krediler için geçerli olan müeyyideler bu krediler için de uygulanır. 1986 yılında, belgeli ve belgesiz ihracat kredileri uygulamasına son verilmiştir.

Ülkemizde uygulanan başlıca orta ve uzun vadeli ihracat kredileri, ihracat garantili yatırım kredileri ve yatırım malları imalatçı satıcı kredisidir. Bunlardan ihracat garantili yatırım kredileri, bankalar ve Merkez Bankası tarafından teşvik belgeli ihracat için en çok sekiz yıla kadar vadeli yatırım ve donatım amacıyla verilmektedir. Yatırım malları ihracatçı kredisi ise, T.C.Merkez Bankası nezdinde kurulan “Yatırım Malları İmalatçı Teşvik Fonu”ndan yatırım malları üreten firmalara kredili satış imkanı sağlamak amacıyla verilmektedir. Teşvik tutarının % 80'ni reeskont kaynağından % 20'si banka kaynaklarından karşılanır.

2.4.2. İHRACATTA VERGİ İADESİ

Daha önce belirtildiği gibi, ihracatta vergi iadesi uygulamasına 1964 yılında başlanmıştır. İhracatta vergi iadesinin temel amacı, özellikle imalat sanayi ürünlerinde²⁰⁵ rekabet gücünü arttırmak için, üretim aşamasında ödenen çeşitli vergi resim ve harçların, ihracat yapılması durumunda ihracatçıya geri ödenmesidir.

²⁰⁵ 1980'li yıllarda ihracata vergi iadesinin sektörel dağılımı bunu açıkça göstermektedir. Bkz. Sübidey TOGAN, 1993.a.g.e.,s.124.

İhracatta vergi iadesi; normal vergi iadesi, ek vergi iadesi ve vergi iade avansı olmak üzere üç grupta toplanmıştır. Ek vergi iadesi, normal vergi iadesine ilave olarak ihracatın belirli limitleri aşması durumunda verilmiştir. İhracatçılar için bir çeşit faizsiz kredi niteliğinde olan vergi iade avansı ise, bir önceki yıl vergi iade tutarının belirli bir oranı belirli bir süre avans olarak verilmesidir.

1980-1990 yılları arasında ihracatta vergi iadesine ilişkin veriler Tablo-4’de verilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi, 1980’lerin başında hem vergi iadesine tabi ihracatın toplam ihracata oranı, hem de vergi iade oranı önemli ölçüde artmıştır. Ancak, 1980’lerin ikinci yarısından itibaren ihracata vergi iadesi giderek azalmış ve 1988 yılında bu uygulamaya son verilmiştir.

TABLO 4: 1980-1992 DÖNEMİNDE İHRACATA VERGİ İADESİ

YIL	İHRACAT (Milyon TL)	VERGİ İADESİNE TABİ İHRACAT (Milyon TL)	VERGİ İADESİ (Milyon TL)	VERGİ İADESİNE TABİ İHRACAT ORANI (%)	VERGİ İADESİNE TABİ İHR. GÖRE İADE ORANI (%)	TOPLAM İHR. GÖRE İADE ORANI (%)
1980	221489.15	55030.98	4905.16	24.84	8.91	2.21
1981	530715.74	174220.42	24653.14	32.83	14.15	4.65
1982	937310.58	412611.81	86816.02	44.02	21.04	9.26
1983	1298945.23	667930.92	148989.91	51.42	22.31	11.47
1984	2608331.53	1583406.00	329059.00	60.71	20.78	12.62
1985	4152927.05	2268406.00	2872238.00	54.62	12.66	6.92
1986	5012345.48	2761355.70	281959.60	55.09	10.21	5.63
1987	8844330.50	5183997.20	438475.30	58.61	8.46	4.96
1988	16809242.1	7902032.00	674802.22	47.01	8.54	4.01
1989	24819337.0	5202313.95	389516.70	20.96	7.49	1.57
1990	33629902.5	341474.78	240101.32	1.01	7.06	0.07

KAYNAK: Ahmet İNCEKARA, *Türkiye’de Teşvik Sistemi*, İTO Yayın No:1995-10, İstanbul, 1995, s.111.

2.4.3. DESTEKLEME VE FİYAT İSTİKRAR FONUNDAN YAPILAN ÖDEMELER

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) uygulaması 31.12.1986 tarih ve 86/23 sayılı Para ve Kredi Kurulu Kararı ile başlamıştır. Fonun amacı, belirli ihraç ürünlerine doğrudan ödeme yapmak suretiyle bu malların ihracatını, yurt dışı pazarlamasını, ihracata yönelik yatırımlarını ve ihracat sigorta sistemini desteklemektir. Uygulamaya konulduğu 1987 yılından itibaren fondan yararlanacak malların listesi genişletilmiş ve ödeme oranları arttırılmıştır. Ancak, bu aracın istismar edilmesi üzerine 1990 yılından sonra fona tabi malların listesi daraltılmış, ödeme oranları düşürülmüş, Şubat 1992 yılından itibaren DFİF yapılan ödemeler yürürlükten kaldırılmıştır.

Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu'ndan yapılan ödemeler bir kaç sektörde yoğunlaşmıştır. Uygulamada başladığı dönem itibariyle DFİF'ten sağlanan ortalama sübvansiyon oranlarının en yüksek olduğu sektörler sırasıyla; ayakkabı, demir çelik, elektrikli makineler, kağıt ve kağıt ürünleri, kauçuk ve kauçuk ürünleri, şeker üretimi, deri ve kürk ürünleri, elektriksiz makineler sanayileri ile, diğer taş ve toprağa dayalı sanayiler olmuştur²⁰⁶.

2.4.4. İHRACAT KARŞILIĞI GÜMRÜK MUAFİYETLİ MAL İTHALİ İMKANI VE KDV MUAFİYETİ

İhraç edilen ürünlerin üretiminde kullanılan ithal girdilerinin gümrük vergisinden muaf tutulması, 16.9.1968 tarih ve 6/10649 sayılı ve 7.8.1970 tarih ve 7/1117 sayılı, "İhracatın Teşviki ve Geliştirilmesine Dair Karar" çerçevesinde başlamış, 1980 yılına kadar sürmüştür. 1980 yılında 8/175 sayılı "İhracat Girdilerinde Gümrük Muafiyeti Uygulamasına Dair Karar" ile yeni düzenlemeler yapılmıştır. Söz konusu karar çerçevesinde, ihraç edilen sanayi ve yatırım malı bünyesine giren hammadde ve ara malları ithalatında gümrük vergisi oranı sıfırlanmıştır. 31 12. 1984 tarihli 85/2 sayılı İhracat Teşvik Tebliği ile, ihracatçıların kendilerinin veya yan sanayicilerin ihracını taahhüt ettikleri malların üretiminde kullanacakları ham ve yardımcı maddelerle ambalaj malzemesi ithali, gümrük vergisi ile ithalde alınan diğer vergi, resim ve fon bedelinden muaf tutulmuştur. 1986 yılında 86/2 sayılı İhracatı Teşvik Tebliği ile yapılan bir değişiklikle, gümrük muafiyetli olarak ithal edilebilecek olan malzemeler, ihraç taahhüdünde bulunan malın FOB bedelinin %80'ni ile sınırlandırılmıştır. 1989 yılında yapılan bir değişiklikle de ihracatçıların kullanacakları "fuel oil" tüm vergi ve fonlardan muaf tutulmuştur.

İhracata tanınan önemli bir istisna da 1956 yılında Gider Vergileri Kanunu'na istinaden ihracatta istihsal vergisi muafiyetidir. Bu muafiyet, 1975 yılında "İhracatta Vergi İadesi Kararı" kapsamına alınmıştır. İhracatta istihsal vergisi istisnası, 1982 yılında 83/3 sayılı "İhracatı Teşvik Tebliği"nde açıkça ihracat teşvik tedbiri sayılmıştır. Bu teşvik aracı, 1984 yılı sonunda istihsal vergisinin katma değer vergisine dönüştürülmesiyle, ihracatta katma değer vergisi istisnası adını almıştır.

²⁰⁶ Sübidey TOGAN, a.g.e., s.127.

Katma değ er vergisi muafiyeti ve ihraç ürünlerinin ithal girdilerine gümrük vergisi muafiyeti ile sağlanan ortalama sübvansiyon oranı 1984'te %9.05'den, 1988'de %8.44'e, 1990'da %6.76 ve 1991'de 6.37'ye düşmüştür. Sübvansiyon oranı en yüksek olan sektörler ise sırasıyla, diğer petrol ve kömür ürünleri, petrol artımı, diğer kimyasal maddeler ve plastik ürünleridir. Sübvansiyon oranı en düşük sektörler ise, ormancılık, mezba a ürünleri, taş ocakçılığı ve tütün sanayileridir²⁰⁷.

2.4.5. DÖVİZ TAHSİSİ

Döviz tahsisi uygulamasına 25 Ocak 1980 tarih ve 8/182 sayılı İhracatı Teşvik Kararı ile başlanmıştır. Söz konusu karar, ihracat teşvik belgesi alan ihracatçıya, ihracını taahhüt ettiği malların üretiminde kullanacakları hammadde ve yardımcı maddeler ile ambalaj malzemelerin ithal yoluyla sağlanması, tesislerin genişletilmesi, geliştirilmesi ya da yeni yatırımlar için döviz tahsis edilmesini öngörmektedir.

Döviz tahsisi yoluyla sağlanan sübvansiyon, tahsis edilen döviz tutarına ve dövizin resmi ve serbest piyasa fiyatına bağlıdır. Döviz tahsisi uygulamasına başlanıldığı 1980'li yılların başında, dövizin resmi ve serbest piyasa fiyatı arasındaki farkın ikincisi lehine gelişmesi, döviz tahsisi yoluyla sağlanan sübvansiyon oranını yükseltmiştir. Ancak, 1984 yılından itibaren dövizin resmi ve serbest piyasa fiyatı arasındaki farkın kapanması nedeniyle bu yolla sağlanan sübvansiyon oranı gerilemiştir. Nitekim, döviz tahsisi yoluyla sağlanan sübvansiyon oranı, 1980'de %1.97 ve 1983'de % 3.05 iken, sonraki yıllarda sürekli azalarak 1989 yılında %0.21'e düşmüştür. Diğer yandan, döviz tahsisi yoluyla sağlanan ortalama sübvansiyon oranı en fazla olan sektörler sırasıyla, orman ürünleri, taşıt araçları, lastik-plastik ve makine imalat sanayileridir. Ortalama sübvansiyon oranı en düşük olan sektörler ise, tarım ve madenciliktir²⁰⁸.

2.4.6. KURUMLAR VERGİSİ İSTİSNASI

1980 yılında uygulamaya konulan bir başka ihracatı teşvik aracı kurumlar vergisi istisnasıdır. 27 Aralık 1980 tarih ve 2362 sayılı "5422 Sayılı Kurumlar Vergisi Kanunda Değişiklik Yapılmasına İlişkin Kanun"da belirtilen ihracat şartları yerine getiren

²⁰⁷ Sübidey TOGAN, a.g.e., s.137.

²⁰⁸ Sübidey TOGAN, a.g.e., s.141.

ihracatçıların kurum kazançlarından, söz konusu kanunda belirtilen oranlarda indirim yapılması öngörülmektedir. Kurumlar vergisi istisnası, ihracat yapan kurumların yanısıra, Türkiye'ye döviz getirildiği tevsik edilmek kaydıyla navlun hasılatı elde eden kurumlar ile "Turizm Müessesesi" belgesi almış kurumlara da tanınmıştır.

1981-1989 döneminde %20 olan istisna oranı, sonraki yıllarda yapılan çeşitli değişikliklerle 1992 yılında %8'e düşmüştür. Yapılan bir çalışmada, kurumlar vergisi istisnası ile sağlanan sübvansiyon oranının, 1981 yılında % 2.76 iken, 1987 yılında % 6'ya yükseldiği, 1990'da ise %5.2 düştüğü ortaya konulmuştur²⁰⁹.

2.4.7. KAYNAK KULLANIMINI DESTEKLEME FONUNDAN YAPILAN ÖDEMELER

15.12.1984 tarih ve 84/8860 sayılı "Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu Kurulması Hakkında Bakanlar Kurulu Kararı" ile, T.C. Merkez Bankası nezdinde "Kaynak Kullanımını Destekleme Fonu" kurulmuştur. Fonun temel amacı, öngörülen hedefler doğrultusunda ihracat ve yatırımlarda kaynak kullanımı desteklemek olarak belirlenmiştir. 1984 tarihli Kararnameye ilişkin çıkarılan tebliğe göre, gerçekleştirilen ihracata tekabül edilen net döviz gelirin, DFİF primi tahsil olunan malların ihracında %2, teşvik belgeli ihracat sayılan malların satış ve teslimlerinde %4 ve diğer malların ihracında %4 destekleme primi ödenmesi öngörülmüştür. 2.4.1986 tarihinde yapılan değişiklikle, destekleme prim oranları, DFİF primi tahsil olan malların ihracatında %0, teşvik belgeli ihracat sayılan mallarda ve diğer malların ihracında %2 olarak belirlenmiştir. 1.11.1986 tarihli tebliğ ile %2'lik prim oranları da sıfırlanmıştır. 1985 yılında 45.530 milyon TL. olan KKDP ödemleri tutarı, 1986'da 146.2109 milyon TL'ye çıkmış, daha sonraki yıllarda alınan karar doğrultusunda azalarak, 1989 yılında 3.724 milyon TL'ye inmiştir²¹⁰.

2.4.8. NAVLUN PRİMİ

Navlun primi, Para Kredi Kurulunun 1986 tarih ve 86/6 sayılı kararı uyarınca, Türkiye limanlarından, dört gruba ayrılan ülke limanlarına yapılan ihracat nakliyelerinde,

²⁰⁹ Sübidey TOĞAN, a.g.e., s.148.

²¹⁰ Ahmet İNCEKARA, a.g.e., s.117.

DFİF'den, ton başına, Türk bayraklı gemilere 3\$-12\$, yabancı bayraklı gemilere 1.5\$-6\$ arasında ödeme yapılmaktadır.

Navlun primi yoluyla ihracata sağlanan sübvansiyon oranı, 1986 yılı için ortalama %0.285'dir.sektör bazında en yüksek sübvansiyon oranı ise, cam- seramik, çimento (%0.9), kimya (%0.76) ve gıdadır (%0.46)²¹¹.

2.4.9. DİĞER İHRACAT TEŞVİKLERİ

İhracatın finansmanında kullanılacak krediler, ihracatla ilgili banka ve sigorta şirketlerinin sundukları sigorta hizmetleriyle ilgili işlemler ve ihracatı teşvik belgesine dayalı olarak yapılan ithal işlemleri, Banka ve Sigorta Muameleleri vergisinden, damga resminden ve diğer vergi, resim ve harçlardan istisna edilmektedir. 1980-1990 döneminde söz konusu istisnalardan banka komisyonu oranı %2, damga resmi oranı %1, banka ve sigorta muameleleri vergi oranı, 1980'de %25 iken, 1981'de %15'e, 1984'de %3'e düşmüş, 1988 yılından itibaren tekrar %5 olarak belirlenmiştir.

Diğer bir teşvik aracı, geçici kabul rejimidir. İhracat karşılığı gümrük muafiyetli mal ithali imkanı ve KDV muafiyeti ele alınırken değinilen geçici kabul rejimi, ham ve yarı mamul maddeleri ithal ederek yurtiçinde tamamlayıcı nitelikte işçilik gördükten sonra yarı mamul hale getirilen eşyanın ithalinde uygulanan özel bir rejimdir.

Bazı malların Türkiye üzerinden üçüncü ülkelere kara yoluyla taşınmasında beher metrik ton için 3\$ Toplu Konut Fonu'na kesinti yapılmaktadır. 1.12.1986 tarihli 87/2 sayılı İhracatı Teşvik Tebliği ile, ihracat teşvik belgeli işlemlere Konut Fonu muafiyeti getirilmiştir.

Üzeride durulması gereken bir başka ihracat teşvik tedbiri de ihracat karşılığı dövizlerden mahsuptur. Bu yolla ihracat bedellerinin belli bir kısmının yurda getirilmeden kullanılması imkanı sağlanmaktadır.

1980'lerde ihracatı artırmaya yönelik getirilen uygulamalardan birisi de, ihracatın çok sayıda küçük şirket yerine, ek bazı teşviklerden yararlanabilen Dış Ticaret Sermaye

²¹¹ Sübidey TOGAN, a.g.e., s.152.

Şirketleri (DTSS) aracılığı ile yürütülmesine öncelik verilmesidir. Dünyada ilk kez Japonya’da Sogo Shosha adıyla uygulanan sistemden esinlenilerek, 1983 yılı ortalarında İhracatçılar Derneği kurulmuş, 1984 yılı başında derneğin adı Dış Ticaret Derneği’ne dönüştürülmüştür. 1986’da Bakanlar Kurulu Kararıyla derneğe Türkiye’yi temsil etme yetkisi verilmiştir

Dış Ticaret Sermaye Şirketleri’ne çok sayıda teşvik verilmekle birlikte, bu teşvikler çok sık değişikliğe uğramıştır. Bu şirketlere tanınan başlıca teşvikler arasında; taahhüt edecekleri sanayi-maden ihracat değerlerinin % 90’ı oranında İhracatı Teşvik Fonu’ndan düşük faizli kredi temini, ihraç edecekleri mallarla ilgili ithal girdilerin sağlanmasında öncelik tanınması, ihracatı geliştirme kapsamında sayılan, paketleme, depolama, nakliye vb. konularda yapacakları yatırımlar için düşük faizli, uzun vadeli kredi verilmesi, 30 milyon ABD Doları’nı aşan ihracata sıfırdan başlayarak %10 ek vergi iadesi verilmesi ve dış ticareti devletleştirilmiş ülkelerden ithalat yapma hakkı tanınması sayılabilir²¹².

İhracat teşvikleri kapsamında değerlendirilebilecek bir başka konu, ihracata verilen diğer devlet yardımlarıdır. Her yıl yayımlanan İhracat Rejimi Kararı’nın “İhracata Yönelik Devlet Yardımları Kararı” çerçevesinde Araştırma Geliştirme (Ar-Ge), çevre maliyetleri, pazar araştırma, yurt dışı ofis- mağaza işletme ve tanıtım faaliyetleri, yurt dışında düzenlenen fuar ve sergilere milli düzeyde veya bireysel düzeyde katılımı ve uluslararası nitelikteki yurt içi ihtisas fuarları devlet tarafından desteklenmektedir. Kuşkusuz, AB ile Gümrük Birliği ve GATT kurallarının devlet yardımlarını Ar-Ge, çevre maliyetlerinin karşılanması ve pazarlama araştırması gibi alanlarla sınırlaması, bu konunun önemini daha da artırmaktadır²¹³.

²¹² Selim İLKİN, “1980 Sonrasında Büyük İhracatçıların Örgütlenmesi ve Türkiye Dış Ticaret Derneği”, *OTDÜ Gelişme Dergisi*, Cilt 19, Sayı:2, 1992.s.149.

²¹³ AB ve GATT, uluslararası ticarette devlet yardımlarını sınırlama yönünde girişimlerde bulunmakla birlikte başta AB ülkeleri olmak üzere, gelişmiş sanayi ülkelerinde devlet yardımları önemli bir yer tutmaktadır. Ancak, bu yardımlar, hibe, vergi indirimi gibi açık doğrudan yardım yerine, bölgesel yardım, Ar-Ge, çevre ve genel yatırım teşvikleri gibi daha az saydam, amacı gizlenebilen yardım biçimlerine doğru kaymaktadır: Okan AKTAN, “GATT ve AT Mevzuatı....”, a.g.t., s.12. Ayrıca, GATT, AT ve EFTA kuralları ve uygulamaları konusunda bir tartışma ve daha geniş bilgi için bkz. İSO-MÜ Avrupa Topluluğu Enstitüsü, *Sanayide Devlet Yardımları ve Teşvikler*, Uluslararası Sempozyum 20-21 1992 içinde sunulan tebliğler.

2.5. KAMBİYO REJİMİ VE DÖVİZ KURU POLİTİKALARI

Dış ticaret politikasının en önemli unsurlarından birisi de döviz kuru politikası ve kambiyo rejimidir. Nitekim, uygulanan döviz kuru politikası ve kambiyo rejimine göre, ithalat korunmakta ve/veya ihracat teşvik edilmektedir. Türkiye’de iç-dönük, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejinin uygulandığı 1980 öncesi döneminde sabit kur sistemi ve sıkı denetime tabi bir kambiyo rejimi uygulanmıştır. Dışa-açık, ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsendiği 1980 sonrası dönemde ise, döviz kuru sistemi giderek esnekleştirilmiş ve kambiyo rejimi liberalleştirilmiştir. Aşağıda Türkiye’de 1980 öncesi ve sonrası dönemde izlenen kambiyo rejimi ve döviz kuru politikası üzerinde genel hatlarıyla durulmaktadır.

2.5.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE KAMBİYO KONTROLÜ VE SABİT DÖVİZ KURU UYGULAMASI

Türkiye’de ithal ikamesinin egemen olduğu, sıkı bir kambiyo kontrol rejimi ve sabit döviz kuru sisteminin uygulandığı 1980 öncesi dönemde, kısmi liberalizasyon girişimleri ve IMF’in önerdiği istikrar programları çerçevesinde çeşitli tarihlerde TL devalüe edilmiş; kambiyo rejiminde liberalleşme çabaları görülmüştür.

Türkiye, 1973 yılına kadar sıkı bir kambiyo rejimi denetiminde “ayarlanabilir sabit kur” politikası uygulamıştır. Söz konusu dönemde şiddetli enflasyona rağmen döviz kurunun uzun süre sabit tutulması sonucu TL’nin aşırı değerlenmesi, resmi kurun yanısıra karaborsa döviz piyasasının oluşmasına yol açmıştır. Hükümetler, aşırı değerlenmiş kurları, ithalattan ilave vergiler alarak ve ihracata sübvansiyon vererek sürdürmeye çalışmışlardır. Bu durum, dış ticaret bilançosunda büyük açıklara yol açmıştır.

Mini devalüasyonlar dönemi olarak nitelendirilen 1974-1980 döneminde ise, temelde sabit kur sistemini sürdürülmekle birlikte, TL. Amerikan Dolarına karşı sık sık (genellikle ayda bir) devalüe edilmiştir. Öte yandan aynı dönemde 1974 petrol krizinin etkisiyle döviz darboğazına giren Türkiye, Döviz Çevrilebilir Türk Lirası Mevduat (DÇM) hesapları çerçevesinde kambiyo rejiminde kısmi bir liberalleşmeye gitmiştir.

Planlı dönem boyunca ihracatı özendirici bir takım önlemler alınmasına karşılık, izlenen dış ticaret politikasının temelde iç piyasaya yönelik ithal ikamesi politikası olması

nedeniyle ihracat aleyhine sapma ortaya çıkmıştır. Bunun en açık göstergesi, söz konusu dönemde uygulanan kambiyo rejimi doğrultusunda ihraç mallarına uygulanan efektif döviz kurlarının ithal mallarına uygulanan kurlardan daha düşük olmasıdır. Tablo5'de görüldüğü gibi 1960-1970 döneminde geleneksel olmayan malların (büyük bir bölümü imalat sanayi) ihracatında geçerli olan döviz kuru, ithalata rakip malların ithalatında geçerli olan döviz kurunun çok gerisindedir. Öte yandan, geleneksel malların ihraç döviz kuru daha düşüktür. Bu durum, uygulanan kambiyo rejiminin ithalata rakip malları, ihraç malları aleyhine koruduğunu göstermektedir. Nitekim, Tablonun son sütununda görüldüğü üzere, ihraç mallarına uygulanan efektif döviz kuru, ithal mallarına uygulanan efektif döviz kuruna göre %50 yüksektir.

TABLO 5: İTHAL VE İHRAÇ MALLARI DÖVİZ KURU UYGULAMASI (1960-1970)

YIL	GELENEKSEL OLMAYAN MALLARIN İHRAÇ DÖVİZ KURU		İTHALATA RAKİP MALLARIN İTHALAT DÖVİZ KURU		İHRAÇ MALLARI/ İTHAL MALLARI
	EFEKTİF.	REEL	EFEKTİF	REEL	EDK ORANI
1960	9.00	7.69	21.22	18.13	0.55
1961	9.00	7.56	21.22	17.83	0.55
1962	9.00	7.20	18.96	15.17	0.60
1963	9.00	6.82	19.41	14.70	0.58
1964	9.62	7.51	19.41	15.16	0.58
1965	9.69	7.18	23.01	17.04	0.51
1966	10.09	6.19	23.01	15.76	0.51
1967	9.72	6.15	23.46	14.85	0.50
1968	10.28	6.31	21.98	13.48	0.53
1969	10.31	6.00	21.98	12.96	0.55
1970	15.12	8.29	-	-	0.57

KAYNAK: Anne O.KRUEGER, *Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey*, NBER Conference Series, Vol.1. (New York:Columbia University Press), 1974, s.172-1887.

2.5.2. 1980 SONRASI DÖNEMDE KAMBIYO REJİMİNİN SERBESTLEŞTİRİLMESİ VE ESNEK DÖVİZ KURU UYGULAMASINA GEÇİŞ

Önceki kısımda vurgulandığı gibi, 1980'lere kadar uygulanan sabit döviz kuru ve katlı kur sistemi, bazı ihracatçıların rant kollamasına, en önemlisi de ihracat aleyhine sapmaya neden olmuştur. 1980 yılında yüksek oranlı bir devalüasyonun ardından önce sabit döviz kuru sisteminden daha esnek döviz kuru uygulamalarına geçilmiş, ardından 1989 yılından itibaren gerçekçi döviz kuru politikasına yönelinmesi ihracat aleyhine sapmaya azaltarak ihracatta önemli sayılabilecek bir sıçramaya yol açmıştır.

1980’li yıllara kadar Türkiye’nin kambiyo rejimi 1930 tarihli 1447 sayılı Menkul Kıymetler ve Kambiyo Borsaları Kanunu ve 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu ile belirlenmişti. Söz konusu kanunlar çerçevesinde yürütülen sabit döviz kuru politikası, Türk sanayinin en önemli koruma araçlarından birisi olmuştur. Önceki kısımda belirtildiği gibi, aşırı değerlenmiş kur, bir yandan ihracatı sınırlayıp, göreceli olarak iç piyasaya dönük üretimi özendirerek ithal ikamesi ve korumacı politikaların etkinliğini artırırken, diğer yandan bu çarpıklık döviz ve kambiyo piyasalarında “rant kollama” alanı oluşturmuştur.

1980 ekonomik reformlarının temel amaçlarından birisi, gerçekçi bir döviz kuru politikası izlenmesi ve döviz kurlarının piyasa mekanizması tarafından belirlenmesiydi. Bu amaç doğrultusunda 1 Mayıs 1981 tarihinden itibaren Merkez Bankası, döviz kurunu günlük belirlemeye başlamıştır. 1984 yılının başından itibaren dış ticaretin serbestleştirilmesine paralel olarak yeni kambiyo rejimi de önemli ölçüde serbestleştirilmiştir.

1984-1989 döneminde, Türk parasının yabancı paralar karşısındaki değerinin tespiti Merkez Bankası’na, döviz tahsis ve transfer işlemleri bankalara verilmiş; bankaların döviz kullanımları serbest bırakılmış; Türkiye’de yerleşik kişilerin beraberinde döviz bulundurmaları suç olmaktan çıkarılmış; Türk parası ve Türk parası ile ödemeyi sağlayan belgelerle ithalat serbest bırakılmış; işlenmiş kıymetli madenlerin (altın ve platin) ithal ve ihracı dış ticaret rejimi (ithalat ve ihracat rejimi) kapsamına alınmış; işlenmemiş külçe altının Merkez Bankası’nca ithal ve ihracı esası getirilmiş; ihrac bedellerinin % 20’sini serbestçe kullanma hakkı getirilmiştir²¹⁴.

1989 yılından itibaren yapılan köklü değişikliklerle, kambiyo rejimindeki serbestleştirme hızlanarak devam etmiş; böylece, Türkiye’nin uluslararası finansal

²¹⁴Kambiyo rejiminde 1989 yılına kadar yapılan önemli değişiklikler 29.12.1983 tarihinde Resmi Gazetede yayımlanarak yürürlüğe giren 28 sayılı Karar, bu kararda değişiklik yapan 02.07.1984 tarihli 30 sayılı Karar ile bu karara ilişkin 84-30/1 sayılı Tebliğ çerçevesinde yürütülmüştür.

sistemle bütünleşmesi sağlanmıştır. Kambiyo rejiminde yapılan değişiklikler şu şekilde özetlenebilir²¹⁵:

Türkiye’de yerleşik kişilerin bankalar ve özel finans kurumlarından getirecekleri veya yurt dışına transfer edecekleri döviz miktarı serbest bırakılmıştır. Yolcuların beraberinde taşıyabilecekleri döviz miktarı 5.000 \$’a çıkarılmıştır. Kıymetli maden, taş ve eşyaların ithal ve ihracı serbest bırakılmıştır. İhraç edilen mal bedelinin % 30’nu serbestçe kullanma imkanı getirilmiştir. Türk Lirası üzerinden ihracat yapılması ve ihracat bedelinin Türk Lirası olarak yurda getirilmesi imkanı sağlanmıştır. Yurtdışında yerleşik kişilerin bankalarda Türk Lirası mevduatı açmaları ve bu hesap muhteviyatını yurt dışına Türk Lirası veya döviz olarak transfer etmeleri serbest bırakılmıştır. Görünmeyen işlemlerden elde edilen dövizlerin sahiplerince serbestçe kullanılması imkanı getirilmiştir. Ayrıca görünmeyen işlemlerden dolayı yurt dışına yapılacak ödemler ve ithalat bedellerinin Türk Lirası olarak da transfer edebilme imkanı sağlanmıştır. 3.000 \$’a kadar açık ithalat veya ihracat bedellerinin bankalar veya özel finansal kurumlarınca kapatılmasına imkan sağlanmıştır. Bu değişikliklerin yanı sıra, yabancı sermaye mevzuatı dışında Türkiye’ye gelecek yabancı sermaye ve Türkiye’den gidecek yerli sermaye, menkul kıymetler, döviz kredileri, blokoj konularında yetki kargaşası ve mevzuat boşlukları giderilmiştir.

Kambiyo mevzuatında yapılan bu değişiklikler, Türkiye’yi kambiyo rejimi yönünden birçok OECD ülkesinden (örneğin İtalya, Fransa, İspanya, Yunanistan, Portekiz, İrlanda, İzlanda) daha liberal hale getirmiş ve Türk parasının konvertibilitesi için gerekli yasal çerçevenin oluşmasına önemli katkı sağlamıştır²¹⁶. Nitekim, bu değişikliklerin de etkisiyle, IMF Ana Sözleşmesi Madde XIV statüsünden, Madde VIII statüsüne geçen Türkiye, uluslararası cari işlemlere ilişkin ödeme ve transferler üzerindeki kısıtlamalara son vermiştir²¹⁷.

²¹⁵ 1989 yılından itibaren kambiyo rejiminde yapılan değişikliklerin yasal çerçevesini 1567 Sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Hakkında Kanun, Bu kanuna dayanılarak çıkarılan 32 sayılı Karar ile 89/14185 sayılı Karar. 32 sayılı Karara ilişkin 89-32/1; 90-32/2,90-32/3 sayılı Tebliğler. Bu Karar ve Tebliğlere ilişkin Hazine Dış Ticaret Müsteşarlığı ve Merkez Bankası tarafından hazırlanan genelgeler oluşturmaktadır.

²¹⁶ Nevzat GÜRAN, Dışa Açılma Sürecinde.....a.g.e, s.17.

²¹⁷ Nevzat GÜRAN, Dışa Açılma Sürecinde.....a.g.e, s.18.

Türkiye, kambiyo rejiminde yaptığı değişikliklerle OECD'nin Sermaye Hareketleri ve Görünmeyen İşlemler Komitesi'ndeki işlemleri de hızlandırmış ve Nisan 1986'da OECD Kodlarına koyduğu derogasyonu kaldırarak bazı rezervlerle Kodlara dahil olmuştur²¹⁸. Sermaye Hareketleri Kodunda 45 rezervi bulunurken, yapılan değişikliklerle toplam rezervlerde 3'ü tam, 16'sı sınırlı olarak 19 rezerve düşüren Türkiye, OECD Sermaye Hareketleri Kodunda, Yunanistan (28), Norveç (23), ve Portekiz (32) ve İspanya (24)'dan daha iyi konuma gelmiştir. Öte yandan, kambiyo rejiminde yaptığı reformlar, Türkiye'nin GATT çerçevesinde yürütülen liberalizasyon çalışmalarını ve AB ile Gümrük Birliği yükümlülüklerini de daha kolay yerine getirmesine katkı sağlamıştır.

3. BÜTÜNLEŞME ÇERÇEVESİNDE DIŞA AÇILMA ÇABASI: TÜRKİYE-AB İLİŞKİLERİ

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra özellikle 1950'li yılların sonlarından itibaren bir "entegrasyon -bütünleşme- devrimi" yaşanmıştır. Bu bütünleşmeler içinde özel bir öneme sahip olan AB'nin Türkiye ile ilişkileri uzun bir geçmişe dayanmaktadır. Öte yandan Türkiye-AB ilişkileri, Türkiye'nin dışa açılması ve dış ticaretinin yaklaşık yarısını AB ile yapması açısından büyük önem taşımaktadır. Aşağıda önce AB'nin doğuşu ve gelişimi üzerinde durulacak, ardından Türkiye-AB ilişkileri ele alınacaktır.

3.1. AB'NİN DOĞUŞU VE GELİŞİMİ

AB'nin kurulması düşüncesi eski tarihlere dayanmakla birlikte, bu düşünce İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra somut hale gelmiştir. Nitekim savaş bittikten sonra politik ve ekonomik amaçlı çeşitli bütünleşme girişimleri olmuş, ancak bu girişimler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

²¹⁸ Türkiye'nin o tarihte Sermaye Hareketleri Kodu'nda 45, Görünmeyen İşlemler Kodu'nda 19 rezervi vardı. 32 sayılı Karar ile Ağustos 1989'da 45 rezervin 26'sı daha kaldırılarak kambiyo rejimini bir çok OECD üyesi ülkeden daha liberal hale getirdi. OECD Kodları karşısında Türkiye'nin rezervleri konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ahmet KIZIL, "Türk Kambiyo Mevzuatında Liberalleşme ve Bunun Uluslararası İlişkilerimize Yansıması", 1980-1990 Döneminde Türkiye'de Ekonomik Politika ve Uygulamalar, konulu 8-12 Kasım 1990 tarihinde yapılan seminerde sunulan tebliğler içinde, HDTM Araştırma Dizisi, E.A.D.Arş.05/01.91. Ankara, 1991.s. 99-115.

Avrupa Topluluğu'nun çekirdeğini, Federal Almanya, Fransa, İtalya, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg (Altılar) tarafından 18 Nisan 1951 tarihli Paris Andlaşması ile kurulan Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu (AKTÇ) oluşturmuştur. Ardından 25 Mart 1957 tarihli Roma Andlaşmaları ile Avrupa Ekonomik Topluluğu (AET) ve Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (EURATOM) kurulmuştur²¹⁹.

Topluluğun bu üç kuruluşundan AKTÇ, kömür ve çelik gibi iki stratejik maddenin uluslararası bir kuruluşun denetiminde ortak çıkarlar doğrultusunda düzenlenmesini amaçlıyordu. EURATOM'un amacı, atom enerjisinin barışçı amaçlarla kullanılmasını sağlamaktı. AET'nin amacı ise, üye ülkeler (Altılar) arasında kömür ve çelikte başlatılan bütünleşme hareketinin ekonominin geneline yayılmasıdır. Topluluk içinde AET'nin amacı ve kapsamı diğer kuruluşlara göre daha genişti. Füzyon anlaşması ile Temmuz 1967 tarihinden itibaren bu Toplulukların organlarının birleştirilmesiyle oluşturulan birlik için Avrupa Toplulukları, Avrupa Topluluğu (AT) veya kısaca Topluluk ifadeleri kullanılmaya başlamıştır. Maastricht'de (Hollanda) 10 Aralık 1992 tarihinde imzalanan ve 1 Kasım 1993 tarihinde yürürlüğe giren Birlik Andlaşması'ndan sonra, Topluluk, Avrupa Birliği (AB) adıyla anılmaya başlanmıştır. Üç topluluğun da hukuki olarak varlığı halen devam etmektedir. Maastricht Andlaşması ile AET'nin adı AT'ye dönüşmüştür²²⁰.

Avrupa Birliği, 1 Ocak 1973 tarihinde İngiltere, Danimarka ve İrlanda'nın katılımıyla ilk genişlemesini yapmıştır (Dokuzlar). Topluluk, 1 Ocak 1981'de Yunanistan'ın tam üyeliği ile ikinci genişlemesi yapmıştır. 1 Ocak 1986'da İspanya ve Portekiz'in katılımıyla üçüncü genişlemesini yapmıştır (Onikiler). Dördüncü genişlemesini 1 Ocak 1995 tarihinde Avusturya, İsveç ve Finlandiya'nın katılımıyla gerçekleştiren ve böylece Onbeş üyeli bir entegrasyon haline dönüşen AB'ne Türkiye, Fas, İsviçre, gibi ülkelerin yanı sıra, Merkezi ve Doğu Avrupa ülkeleri tam üyelik için başvuruda bulunmuşlardır²²¹. Öte yandan AB'nin, bir çok ülke ve diğer entegrasyonlarla serbest

²¹⁹ Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, a.g.e., s.244.

²²⁰ Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, a.g.e., s.245.

²²¹ Rıdvan KARLUK, Avrupa Birliği ve Türkiye, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, 4.Baskı, İstanbul, 1996.s.48-58.

ticaret anlaşmaları, ortaklık anlaşmaları, tercihli veya tercihsiz ticaret anlaşmaları ile bağlantısı bulunmaktadır. Topluluğun genişlemesi, AB'nin ekonomik ve politik gücünü artırırken, üye ülkelerin farklı gelişmişlik düzeylerinde olmasından kaynaklanan bazı sorunları da beraberinde getirmiştir.

AB'nin nihai hedefi, üye ülkeler arasındaki ekonomik bütünleşmeyi sağlamak olarak ifade edilebilir. Bu hedef doğrultusunda, birlik içinde malların hizmetlerin, kişilerin ve sermayenin serbest dolaşımı, tarım, ulaştırma, dış ticaret ve rekabet gibi alanlarda ortak politikalar izlenmesi, ulusal mevzuatların yakınlaştırılması konusunda önemli adımlar atılmıştır. AB'nin bütünleşmesinde önemli bir aşama da 1 Temmuz 1987 tarihinde yürürlüğe giren Tek Avrupa Senedi ile getirilen yasal ve kurumsal düzenlemelerdir. Tek Avrupa Senedi, topluluğun temellerini ve politikasına ilişkin değişiklikler yanı sıra, üye ülkeler arasında ortak dış politika oluşturma ve uygulamaya yönelik hükümler içermektedir. Maastricht Andlaşması ile “ekonomik ve parasal birlik” hedefinin yanı sıra “politik birlik” de hedeflenmiştir.

AB, başta toplulukları kuran andlaşmalar olmak üzere, topluluk organlarınca çıkarılan yönetmelik, yönerge, karar, tavsiye ve görüşlerden oluşun bir Topluluk Hukukuna sahiptir. Topluluğun başlıca organları arasında ise, Avrupa Birliği Konseyi, Avrupa Komisyonu, Avrupa Parlamentosu, Adalet Divanı ve Sayıştay sayılabilir. Topluluk hukuku ve organlarının zaman zaman üye devletlerin ulusal egemenliklerini sınırlayıcı özelliğe sahip olması, topluluğa “uluslarüstü” bir nitelik kazandırmaktadır.

3.2. HAZIRLIK VE GEÇİŞ DÖNEMLERİNDE TÜRKİYE-AB ORTAKLIK İLİŞKİLERİ

AB ile ilişkiler, Türk sanayiinin koruma yapısı açısından özel bir öneme sahiptir. Türkiye, Roma Anlaşması'nın 238. maddesi uyarınca “ortak üye” (associate member) olmak için 31 Temmuz 1959 tarihinde Topluluklar Konseyi'ne başvurmuştur. Taraflar arasında 27 Eylül 1959'da başlayan ve dört yıl süren görüşmeler sonucunda 12 Eylül 1963 tarihinde “Türkiye ile Avrupa Ekonomik Topluluğu Arasında bir Ortaklık Yaratan Anlaşma” kısaca “Ankara Anlaşması” imzalanmış ve 1 Aralık 1964'te yürürlüğe girmiştir. Türkiye ile Topluluk arasında, gittikçe gelişen bir gümrük birliği kurulması amaçlanan söz konusu anlaşmada, hazırlık dönemi, geçiş dönemi ve son dönem olmak üzere birbirini

izleyen üç dönem öngörülmektedir. Hazırlık ve geçiş dönemine aşağıda kısaca değinilecek, gümrük birliğinin tamamlanması ve son döneme geçiş bir sonraki kısımda ele alınacaktır.

Hazırlık Dönemi: Hazırlık dönemi, 1 Ocak 1964 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Bu dönem anlaşmada beş yıl sürmesi öngörülmüş olmasına karşın, 1 Ocak 1973 tarihine kadar uzayarak fiilen dokuz yıl sürmüştür. Hazırlık döneminde, Türk ekonomisi ile Topluluk ekonomisi arasındaki açığı kapatmak için Türkiye'ye herhangi bir yükümlülük üstlenmeden tek taraflı ödümler verilmiştir. Bunlardan en önemlisi, Türkiye'ye tek taraflı "tarife kotaları" açılmasıdır. Tarife kotaları, kota miktarı limiti içinde tercihli bir gümrük tarifesi uygulamasını, kota miktarı aşıncı ise normal tarifelere dönölmesini öngörmektedir. Ancak, Türkiye bundan yeteri kadar yararlanamamış, dönem boyunca AT'den yapılan ithalat, AT'ye yapılan ihracattan daha hızlı artmış ve Türkiye'nin toplam ithalatı içinde AT'nin payı 1963'te %29'dan, 1972'de %42'ye yükselmiştir²²².

Geçiş Dönemi: 1970'de imzalanan Katma Protokolün, 1 Ocak 1973'te yürürlüğe girmesiyle hazırlık dönemi sona ermiş, geçiş dönemi başlamıştır. Bu dönemde taraflar, karşılıklı yükümlölükler üstlenerek, "gümrük birliğini" gerçekleştirmeyi amaçlamışlardır. Katma Protokolde, tarım ürünleri için tercihli bir rejim, sanayi malları için gümrük birliği öngörülmüştür.

Topluluğun üstlendiği Türkiye çıkışlı sanayi mallarına uygulanan bütün gümrük vergilerini dört istisna dışında kaldırması yükümlölüğü, Protokol' de öngörüldüğü gibi 1 Eylül 1971'de gerçekleştirilmiştir. Türkiye'nin yükümlölüklerinin başında ise, Topluluk çıkışlı sanayi ürünleri ithalatına uyguladığı gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimleri prensip olarak 12 yılda, ancak mevcut sanayi dallarında rekabet gücü az olanlar ile bebek sanayilerin güçlenmesine imkan sağlamak amacıyla bazı mallarda 22 yılda sıfırlaması gelmektedir. Türkiye'nin üstlendiği bir başka yükümlölük Ortak Gümrük Tarifesine (OGT'ne) uyum ve kotaların kaldırılmasıdır. Katma Protokolde öngörölün gümrük indirimi, OGT'ne uyum ve kotaların kaldırılması yükümlölükleri ve takvimi Tablo-6'dan izlenebilir.

²²² Rıdvan KARLUK, Avrupa Birliği.....a.g.e., s.410-411.

TABLO 6: KATMA PROTOKOL'DE ÖNGÖRÜLEN GÜMRÜK İNDİRİMİ, OGT'NE UYUM VE İTHALATTA LİBERASYONUN KONSOLİDASYONU TAKVİMİ

YILLAR	12 YILLIK LİSTEDE İNDİRİM ORANI (%)		KONSOLİDE. LİBERASYON ORANI (%)	22 YILLIK LİSTEDE İNDİRİM ORANI (%)		LİBERE OLMAYAN MALLARDA KONTENJAN ARTTIRIM %'Sİ
	YILLIK	OGT	YILLIK	YILLIK	OGT	
1973	10	-	35	5	-	
1974	-	-	-	-	-	
1975	-	-	-	-	-	
1976	10	-	5	-	-	10
1977	-	20	-	-	-	
1978	10	-	-	-	-	10
1979	10	-	-	5	-	
1980	10	20	-	-	-	10
1981	10	-	5	-	-	
1982	10	20	-	-	-	10
1983	10	-	-	5	20	
1984	10	-	-	-	-	10
1985	10	40	-	10	-	20
1986			15	10	-	
1987			-	-	-	20
1988			-	10	30	
1989			-	-	-	20
1990			-	10	-	
1991			20	10	20	20
1992			-	-	-	
1993			-	10	-	20
1994				10	-	
1995			TAM LİBER.	10	30	TAM LİBERA.

KAYNAK: S. Rıdvan KARLUK, *Avrupa Birliği ve Türkiye*, İMKB Yayınları, İstanbul, 1996,s.417 - 420.

1 Ocak 1973 ve 1 Ocak 19776 tarihlerinde 12 yıllık listede %10'ar ve 22 yıllık listede %5'er indirimleri yaparak yükümlülüklerini yerine getiren Türkiye, 25 Aralık 1976 tarihinde aldığı tek taraflı bir kararla Katma Protokolün 60.maddesine göre, bütün yükümlülüklerini dondurmıştır.

Türkiye'nin gümrük indirimlerinin yanısıra bir başka yükümlülüğü de, Topluluk çıkışlı ithalata uygulanan miktar sınırlamalarını zaman içinde kaldırmak ve libere olmayan malların ithalatında Topluluk lehine kontenjanlar açmaktır. Türkiye yönünden bu yükümlülük, Katma Protokolün yürürlüğe girdiği tarihte, 1967 yılı Topluluk çıkışlı ithalatının yalnızca % 35 için geçerli olacaktı. Türkiye, Topluluktan yapacağı ithalat için alınan ithalat teminatlarının da zaman içinde kaldırmayı üstlenmişti. Ayrıca, taraflar arasında mevcut kotaların dışında yeni kotaların konulmaması kabul edilmiştir. Topluluk, geçiş döneminin fiilen yürürlüğe girdiği 1 Eylül 1971 yılından itibaren ipek böceği ve ham

ipek dışında Türk sanayi ürünlerine uyguladığı tüm kotaları kaldırmıştır. Türkiye, 1976 yılına kadar ithalatının %40 oranında libere ederek yükümlülüklerini yerine getirmiş ve 25 Aralık 1976'de yükümlülüklerini askıya almıştır²²³.

Türkiye ile AB arasındaki ilişkilerde 1976 yılından sonra sorunlar ortaya çıkmış ve Ocak 1977'den itibaren gümrük indirimleri ve Ortak Gümrük Tarifesine uyum yükümlülükleri ertelenmiştir. 29 Ekim 1979 tarihinde iktidara gelen hükümet, ticari ilişkileri yeniden canlandırmak için girişimlerde bulunmuş, ancak 12 Eylül 1980 tarihinde askeri idarenin başa geçmesiyle AB ile ilişkiler dondurulmuştur.

Toplulukla ilişkiler 1986 yılının sonlarına doğru normalleşmeye başlamıştır. Türkiye 14 Nisan 1987 tarihinde Avrupa Topluluğuna tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. 1988 yılında Brüksel'de yapılan ad hoc komite toplantısında, Türkiye 1989-1992 döneminde 12 ve 22 yıllık listedeki ürünlere uygulanan gümrük vergisi oranlarını her yıl % 10 oranında indirmeyi taahhüt etmiştir. Ayrıca, zaman içinde Topluluk Ortak Gümrük Tarifesi'ni (OGT) benimsemeye söz vermiştir Öte yandan Türkiye, gümrük vergilerini AB'ye uyumlaştırmak amacıyla, 1 Ocak 1989 tarihinden itibaren Armonize Sistem Nomenklatörünü benimsemiştir.

9 Kasım 1992'de yapılan Ortaklık Konseyi toplantısından sonra Türkiye ile AB arasında ilişkiler yeni bir ivme kazanmıştır. Taraflar, Ortaklık Anlaşması'nda yer alan hükümlerin yeniden uygulamaya başlamasına karar vermiştir. Türkiye, gümrük birliğini 1995 yılında sonuçlandırılmasına hazır olduğunu onaylamıştır. 1993 yılında ithalata uygulanan Toplu Konut Fonu ile Maden Fonu dışındaki tüm gümrük-dışı engelleri kaldırılmış, Toplu Konut Fonu'na yapılan ödemelerin en geç 5 yıl içinde kaldırılacağı bildirilmiştir. Mart 1993'te AB ile Türkiye arasında oluşturulan "Gümrük Birliği Yönlendirme Komitesi" 1995 yılına kadar çözümlenecek konuları tespit etmiştir. Söz konusu komite, taraflar arasında serbest dolaşımın sağlanması, ortak gümrük tarifesine uyum, ortak ticaret politikası, tarımsal politikaların armonizasyonu, hizmet ticaretindeki kısıtlamaların karşılıklı olarak en aza indirilmesi, rekabet politikası, devlet yardımları,

²²³ Rıdvan KARLUK, 1996, a.g.e., s.418-419.

antidamping yasaları, fikri ve sınai mülkiyet hakları gibi konularda hukuksal ve kurumsal düzenlemelerin 1995 yılı sonuna kadar yapılmasını kararlaştırılmıştır²²⁴.

Türkiye, belirtilen bu gelişmeler doğrultusunda AT ile gümrük birliğindeki yükümlülüklerini 1988 sonrası dönemde hızlandırarak yerine getirmiş; 1995 yılına kadar % 90-95 gümrük indirimlerini ve % 85-90 OGT uyumunu gerçekleştirmiştir (Tablo-7). 1.1.1996 tarihinden itibaren ise, Türkiye-AB arasındaki ortaklık ilişkilerinde, sanayi ürünlerinde gümrük birliğine dayalı “son döneme” geçilmiştir.

TABLO 7: AT'DEN YAPILAN İTHALATA UYGULANAN GÜMRÜK VERGİSİ İNDİRİM ORANLARI VE OGT'YE UYUM (%)

	AB'DEN YAPILAN İTHALAT				ORTAK GÜMRÜK TARİFESİNE UYUM			
	12 YILLIK LİSTE		22 YILLIK LİSTE		12 YILLIK LİSTE		22 YILLIK LİSTE	
	YILLIK	TOP.	YILLIK	TOP.	YILLIK	TOP.	YILLIK	TOP.
1988 ÖNCESİ	20	20	10	10				
1.1.1988	10	30	10	20				
1.1.1989	10	40	10	30	20	20	20	20
1.1.1990	10	50	10	40	0	20	0	20
1.1.1991	10	60	10	50	20	40	0	20
1.1.1992	10	70	10	60	0	40	20	40
1.1.1993	10	80	10	70	20	60	10	50
1.1.1994	10	90	10	80	20	80	20	70
1.1.1995	5	95	10	90	10	90	15	85

KAYNAK: Sübidey TOGAN ve Alper YILMAZ, a.g.e., s.149.

3.3. TÜRKİYE İLE AB ARASINDA GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TAMAMLANMASI VE SON DÖNEME GEÇİŞ

6 Mart 1995 tarihinde Brüksel’de yapılan Türkiye-AT Ortaklık Konsey toplantısında, Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren gümrük birliği oluşturulmasına yönelik üç belge kabul edilmiştir. Bu belgeler şunlardır²²⁵:

- 1) Maların Serbest Dolaşımı ile İlgili Türkiye –AT Ortaklık Konseyi Kararı,
- 2) Çeşitli Alanlarda İşbirliğinin Yeniden Geliştirilmesine İlişkin Türkiye-AT Ortaklık Konseyi Tavsiye Kararı
- 3) Mali İşbirliğinin yeniden Tesisine İlişkin Topluluk Deklarasyonu

Gümrük Birliği kuralları ve uygulama biçimi “AT-Türkiye Ortaklık Konseyi’nin Gümrük Birliği’nin Son Dönemi’nin Uygulamaya Konmasına İlişkin 22 Aralık 1995 tarih

²²⁴ Sübidey TOGAN ve Alper YILMAZ, Türkiye İçin Orta Vadeli İstikrar Programı, TÜSİAD, 1995, s.125.

²²⁵ Nevzat GÜRAN ve İsmail AKTÜRK, a.g.e., s.279.

ve 1/95 sayılı Kararı” ile belirlenmiştir²²⁶. Söz konusu kararın “malların serbest dolaşımı ve ticaret politikası” bölümünde, Ortaklık Anlaşması’nın 11.maddesinde tanımlanan tarım ürünleri dışında kalan ürünlere uygulanacak hükümlere yer verilmiştir. Bu hükümler çerçevesinde Topluluk ile Türkiye arasında ithalat ve ihracatta alınan gümrük vergileri ve eş etkili vergi ve resimler (mali nitelikteki vergiler de dahil) uygulamadan kaldırılmıştır (madde:4). Türkiye, bu kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içinde, ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması konusundaki Topluluk belgelerini iç hukuk sistemine dahil edecektir (Madde 8). Gümrük Birliği Kararının “ticaret politikası” bölümünde yer alan hükümlere göre Türkiye, Topluluk üyesi olmayan ülkelerle ilgili olarak, Topluluğun (ithalatta ortak kurallar, dampingli ve sübvansiyonlu ithalata karşı koruma, ortak ticaret politikası alanındaki Topluluk usulleri, ihracatta ortak kuralların tesisi, resmi destekli ihracat kredileri vb.) yönetmeliklerde belirlenen ticaret politikasına esas itibariyle benzeyen hükümleri ve uygulama önlemlerini yürürlüğe koyacak; ayrıca, bu kararın yürürlüğe girmesinden itibaren tekstil sektöründe Topluluğun ticaret politikalarını uygulayacaktır (madde 12).

Kararın “ortak gümrük tarifesi ve tercihli tarife politikaları” bölümünde ise, şu hükümlere yer verilmiştir: Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren Türkiye, Topluluk üyesi olmayan ülkeler bakımından Ortak Gümrük Tarifesi’ne uyum sağlar (madde 13). Ancak, Katma Protokolün 19. Maddesi uyarınca, Türkiye, Ortaklık Konseyi’nin üzerinde anlaşmaya vardığı ürünlerde üçüncü ülkelere karşı Ortak Gümrük Tarifesi’nden daha yüksek olan gümrük tarifelerini 1 Ocak 2001 tarihine kadar muhafaza edebilir (Madde 15). Ayrıca, Türkiye, ticaret politikasını Topluluğun ticaret politikasına uyumlu hale getirmek amacıyla Kararın yürürlüğe girdiği tarihten itibaren beş yıl içinde Topluluğun tercihli gümrük rejimine (hem otonom rejimlere hem de üçüncü ülkelerle tercihli anlaşmalara) aşamalı bir şekilde uyum sağlar.

Gümrük Birliği’ne ilişkin alınan Kararda, “yasaların yakınlaştırılması” bölümünde; tarafların fikri, sinai ve ticari mülkiyet haklarının korunması (madde 31), rekabet kuralları ve mevzuatın yakınlaştırılması (madde 32-43), ticari korunma araçları (madde 44-47),

²²⁶ Gümrük Birliği’ne ilişkin yasal düzenlemeler için bkz. Avrupa Topluluğu Türkiye Temsilciliği, Avrupa Topluluğu-Türkiye Gümrük Birliği Yasal Mevzuat, Ankara, 1996.

kamu alımları (madde 48), dolaysız vergiler (madde 49) ve dolaylı vergiler (madde 50-51) konularına yer verilmiştir. Bunlardan rekabet kuralları konusunda, rekabetin engellenmesi, kısıtlanması veya bozulması amacını güden veya sonucunu veren tüm girişimler arası anlaşmalar, girişim birliklerinin aldığı kararlar ve anlaşmalı uygulamalar (teknik veya ekonomik gelişmeye yönelik olması, tüketicilerin yararına olması gibi durumlar haricinde) yasaklanmıştır. Kararda ayrıca, Topluluk üyesi devletlerin veya Türkiye'nin herhangi bir biçimde Devlet kaynaklarını kullanarak sağladıkları ve belli girişimlerin kayrılması ve belli ürünlerin üretiminin özendirilmesi suretiyle rekabeti aksatan veya aksatma tehlikesi taşıyan her türlü yardım (Kararda belirtilen istisnalar dışında), Topluluk ile Türkiye arasındaki ticareti etkilediği ölçüde Gümrük Birliği'nin iyi işleyişi ile bağdaşmadığı belirtilmektedir. Öte yandan Türkiye'nin, Gümrük Birliği ile amaçlanan ekonomik bütünleşmeyi gerçekleştirmeye yönelik olarak, rekabet kurallarıyla ilgili mevzuatını Topluluk mevzuatıyla bağdaştırması ve etkili bir biçimde uygulanması kararda hükme bağlanmıştır.

31.12.1995 tarih ve mükerrer 22510 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren ithalat rejimi, AB ile gümrük birliği ve uluslararası ilişkileri göz önüne alarak hazırlanmıştır. Türkiye, söz konusu ithalat rejimi kararı ile AB üyesi ülkelere uyguladığı gümrük vergisi oranını sıfırlamış, Toplu Konut Fonu kaldırmış ve Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyum sağlayarak, üçüncü ülkelere uygulamaya başlamıştır. Öte yandan, yeni ithalat rejimi ile kamu ahlakı, kamu düzeni veya kamu güvenliği, insan, hayvan ve bitki sağlığı, sinai ve ticari mülkiyetin korunması amaçlarıyla ilgili mevzuat hükümleri çerçevesinde alınan koruma önlemleri dışındaki malların ithali serbest bırakılmıştır.

Avrupa Topluluğu-Türkiye Ortaklık Konsey Kararının yanısıra (25.madde), Dünya Ticaret Örgütü'nün (WTO) ithalatta kullanılan belgelerin basitleştirilmesine ilişkin hükümleri de göz önüne alınarak, ithalat yapmak isteyen kişilerin almak zorunda olduğu "ithalat belgesi" uygulaması ve bankalarca düzenlenen "ithal müsaadeleri" yürürlükten kaldırılmıştır. Ayrıca ithalat rejimine yapılan ekler yedi listede düzenlenmiştir. Bunlardan; I sayılı listede, tarım ürünleri için öngörülen gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu oranları, II sayılı listede, sanayi ürünleri ve AKÇT ürünlerine uygulanacak gümrük vergisi

oranları, III, IV ve V sayılı listelerde, işlenmiş tarım ürünlerinden alınacak gümrük vergisi oranları ile tarım payına denk gelen Toplu Konut Fonu miktarları gösterilmiştir. VI ve VIII sayılı listelerde, Topluluğun OGT oranları altında gümrük vergisi uygulanan ürünler için gümrük vergisi ve Toplu Konut Fonu miktarlarının tahsil usul ve esasları düzenlenmiştir²²⁷.

6.1.1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazetede yayınlanarak yürürlüğe giren İhracat Rejimi Kararı, gümrük birliği ve uluslararası ilişkiler doğrultusunda ihracat işlemlerinde de yeni düzenlemeler yapılmıştır. Bu çerçevede, ihracata konu ürünlere rekabet gücü kazandırıcı çalışmalar ve düzenlemeler yapma, gerekli hallerde bir malın ihracatına kısıtlama veya yasaklama getirme vb. konularda Dış Ticaret Müsteşarlığı'nın bağlı olduğu Bakanlık yetkili kılınmış; uluslararası anlaşmalar hükümlerine uygun olarak ihracatta uygulanabilecek kotalar ve tarifeler kontenjanlarının dağıtım usul ve esaslarını belirleme yetkisi, Dış Ticaret Müsteşarlığı'na verilmiş; ihracatçılara uygulanacak müeyyideler azaltılmış; 15 Ocak 1996 tarihinden itibaren "İhracatçı Belgesi", uygulamasına son verilerek, ihracat yapacak kişi ve kurumların İhracatçı Birliği'ne üye olmaları yeterli görülmüştür.

Söz konusu ihracat rejimi ile KOBİ'lerin ve vergi numarası alan herkesin, ihracat yapabilmesine imkan tanınmıştır. KOBİ'lerin Sektörel Dış Ticaret Şirketleri (SDŞ) biçiminde örgütlenmelerini sağlamak üzere 6.1.1996 tarihinde Resmi Gazetede yayınlanan 96/5 sayılı Tebliğ ile ilk defa KOBİ'ler ve SDŞ'lerin tanımı yapılarak bunların, devlet yardımı ve desteklerinden öncelikle yararlanabilecekleri bildirilmiştir. Öte yandan söz konusu tebliğ kapsamında, yörelerinde yeterli sayıda firmanın bulunmaması durumunda, 10 firma şartı 5 firmaya, 5 milyon dolar ihracat şartı 2.5 milyon dolara indirilmiştir. İhracata verilecek devlet yardımları ve destekler, GATT ve AB normlarına uygun olarak, özellikle KOBİ ve SDŞ'e yönelik hale getirilmiştir. Söz konusu yardımlar, pazar araştırması, AR-GE, çevre, yurt dışı fuar, yurt dışında ofis mağaza açılması ve KOBİ'lerde yönetici, kalifiye işgücü istihdamı ile çeşitli eğitim uygulamaları olarak belirlenmiştir. Daha önceki ihracatı teşvik mevzuatı çerçevesinde ihraç edilecek ürünlerin üretiminde kullanılan ithal maddelerine sağlanan gümrük muafiyeti, yeni rejimde üçüncü

²²⁷ Rıdvan KARLUK, Avrupa Birliği.....a.g.e, s.551-552.

lkeler için uygulanacaktır. Ayrıca, yeni ihracat rejiminde, Sermaye Şirketleri ve Sektörel Dış Ticaret Şirketleri Dahilde İşleme Rejimi, Hariçte İşleme Rejimi, Dış ticaret konularında AB ve GATT kurallarına uygun yeni düzenlemeler yapılmıştır²²⁸.

Türkiye, gümrük birliğini gerçekleştirmekle AB'den yapılan ithalatın önündeki tarife ve tarife dışı engelleri kaldırmış, ihracat teşviklerini AB normlarına yaklaştırmıştır. Ayrıca, diğerkonulardaki yükümlülüklerini de kısmen yerine getirmiştir. Buna karşılık, AB'nin genişleme stratejisinin ele alındığı Aralık 1997 Lüksemburg Zirvesi'nde 10 Orta ve Doğı Avrupa lkesi ile Kıbrıs'ın konulduğı tam üyelik listesinde Türkiye'ye yer verilmemesi nedeniyle, AB ile özellikle siyasi ilişkiler yeniden soğuk bir döneme girmiştir.

Gümrük Birliği ile Türkiye'nin AB ile dış ticaretinin tamamen serbestleşmesi önemli makro-ekonomik etkilere yol açmıştır. Bu etkilerin başında gümrük vergilerinde yapılan düzenlemelerle ortaya çıkan vergi kaybı ve gümrük birliğinin sağıladığı refah kazancı gelmektedir. Gümrük Birliğinin yol açacağı vergi kaybı üzerine yapılan bir çalışmada 1995-2001 dönemi için ortalama yıllık vergi kaybının 2.45 milyar dolar olarak hesaplanmıştır²²⁹.

4. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMACI POLİTİKALARIN SONUÇLARI VE ETKİLERİ

1980 ncesi dönemde uygulanan krumacı politikaların sonuçları ve etkileri, esas itibariyle, bu konuda yapılan uygulamalı çalışmaların bulgularından hareket ederek değerlendirilecektir. Ancak, bu değerlendirmeye geçmeden önce belirtilen dönemde sanayinin genel yapısı ve gelişimi üzerinde durulması yararlı görülmüştür.

4.1. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE SANAYİNİN YAPISI VE GELİşİMİ

Türkiye'nin, Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren temel hedeflerden birisi, sanayileşme ve kalkınma olmuştur. Kalkınma ile sanayileşmenin özdeş kabul edildiğı bu dönemde, izlenen sanayileşme stratejisinin temel özelliğı, ithal ikamesine dayanmasıdır.

²²⁸ Rıdvan KARLUK, Avrupa Birliği.....a.g.e, s.552-556.

²²⁹ Sübidey TOGAN ve Alper YILMAZ, a.g.e, s.143.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'lere kadar, özel sektörün yeterince gelişmemesi nedeniyle devlet, sanayi dalı ayrımı gözetmeksizin başta dokuma, gıda ve demir-çelik olmak üzere çeşitli dallarda doğrudan girişimcilik görevini üstlenmiştir. 1950'li yıllardan itibaren özel kesim, önce hafif tüketim mallarında, 1960'lardan sonra ise başta dayanıklı tüketim malları olmak üzere çeşitli alanlarda yatırım yapmaya başladıysa da özellikle imalat sanayiinin yatırımlarında kamu kesimin payı gittikçe artmıştır.

Söz konusu dönemde sanayileşmenin bir başka temel özelliği, iç piyasa dönük ithal ikamesine dayanmasıdır. Türkiye, 1960'lı yıllara kadar, genellikle hafif tüketim mallarında, 1960'larda dayanıklı tüketim malları ile ara mallarında, 1970'lerde ise, "ileri" ara mallarıyla yatırım mallarında ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi izlemiştir²³⁰. Türkiye'nin ithal ikamesine yönelmesinde kendi kendine yeterlilik amacının yanı sıra, özellikle 1960'lardan itibaren demir-çelik, petrokimya gibi büyük ölçekli, sermaye-yoğun sanayilerin iç talebin üzerinde bir ölçekle kurulması olgusu etkili olmuştur. Hızlı nüfus artışı ve popülist politikalarla iç talebin canlandırılmasına rağmen, ekonomik ölçeğin iç talebin çok üzerinde olması, sanayiinin büyük oranda korunmasını gerektirmiştir²³¹. Uygulanan stratejinin bir sonucu olarak, dünyadan kopuk, rekabet ortamından uzak bir sanayi yapısı ortaya çıkmıştır. Türkiye, 1963 yılından itibaren ithal ikamesine dayalı sanayileşmeyi kalkınma planları ve yıllık programlar çerçevesinde daha da sistematikleştirerek sürdürmüştür.

1980 öncesinde sanayinin gelişimi ve yapısını daha iyi vurgulamak amacıyla Tablo-8'de sektörlerin büyüme hızları ve bileşimi sunulmuştur. Tablo'dan da görüleceği gibi, ilk üç kalkınma planı döneminde genel olarak sanayinin yasınra imalat sanayinin de büyüme hızı, hem diğer sektörlerden, hem de GSYİH'dan daha yüksek gerçekleşmiştir. Öte yandan Tablo-8'de sunulan sektörlerin dağılımına bakıldığında; söz konusu dönemde

²³⁰ Fikret ŞENSES, 1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye'de Sanayileşme, Verso Yayıncılık, Birinci Basım, Ankara, Aralık 1989, s.23.

²³¹ Demir DEMİRGİL, Erdoğan ALKİN ve Süleyman ÖZMUCUR, İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler, TUSİAD, (Yayın No:TUSİAD-T/89/7/129), İstanbul, 1989. s.2.

GSYİH içinde hizmetler, sanayi ve imalat sanayinin payının sürekli arttığı, buna karşılık tarım sektörünün payının azaldığı görülmektedir²³².

TABLO 8: PLANLI DÖNEMDE SEKTÖRLERİN BÜYÜME HIZLARI VE BİLEŞİMİ

SEKTÖRLER	YILLIK BÜYÜME HIZI (%)			GSYİH'NİN(*) SEKTÖREL DAĞ. (%)		
	1963-67	1968-72	1973-77	1963	1970	1980
TARIM	3.1	3.5	3.3	37.8	28.9	24.6
SANAYİ (**)	10.2	7.9	9.6	16.6	20.9	22.6
İMALAT SANAYİ	11.5	9.4	9.0	(14.1)	(17.9)	(18.3)
HİZMETLER	7.0	8.3	8.0	45.6	50.2	52.8
GSYİH	6.4	6.7	7.2	100.0	100.0	100.0

(*) 1968 Faktör fiyatlarıyla; (**) Madencilik, imalat sanayii, elektrik, gaz, su
KAYNAK: DİE, İstatistik Yıllığı, çeşitli sayılar.

İmalat sanayine ilişkin çeşitli göstergeler, küçük ve büyük ölçek ayırımına göre 1963-70 ve 1980 yılı itibarıyla Tablo-9'da sunulmuştur. Tablo'dan da izlenebileceği gibi, 1963-70 döneminde Türkiye imalat sanayiinde, küçük ölçekli işletmelerin istihdam ve katma değer payları hızla düşmüştür. 1970-80 döneminde küçük işletmelerin üretimdeki payı % 12 civarında sabit kalırken, istihdamdaki payı, % 21'e yükselmiştir. Aynı yıllarda verimlilik (katma değer /çalışan) yaklaşık olarak küçük işletmelerde 12 kat artarken, büyük işletmelerde 18 kat artmıştır.

TABLO 9: İMALAT SANAYİNDE BAZI GÖSTERGELER (1963-1980)

	1963		1970		1980	
	BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK	BÜYÜK	KÜÇÜK
İSTİHDAM (% PAY)	69.4	30.6	83.4	16.6	78.3	21.7
KATMA DEĞER (% PAP)	80.6	19.4	88.3	11.7	88.5	11.5
ÜCRET+MAAŞ/KAT. DEĞ.(%)	31.3	21.4	25.9	15.9	30.7	13.7
ÜC.+MAAŞ/ÇALIŞAN*(000 TL).	6.9	2.6	14.7	6.0	321.6	67.4
KAT.DEĞER/ÇALIŞ.***(000 TL)	22.2	12.1	56.6	37.8	1047.0	492.3

KAYNAK: Fikret ŞENSES, Türkiye'de Sanayileşme, V Yayınları, Ankara, 1989.s.37.

* Ücretle çalışanlar yıllık ortalaması

** 10-kışiden az işçi çalıştıran işyerleri "küçük işletme", 10-kışiden fazla işçi çalıştıran "işyerleri "büyük işletme" olarak tanımlanmıştır.

Cumhuriyetin kuruluşundan itibaren içe-dönük, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi, 1970'li yıllara kadar ciddi bir eleştiriye uğramadan uygulanmıştır. Bu strateji, 1970'li yılların ikinci yarısından itibaren çeşitli yönleriyle eleştirilmeye başlanmıştır. Bu eleştirilerin başında, yurtiçi sanayinin ithalat kısıtlamaları, yüksek gümrük vergileri ve sıkı

²³² Türk sanayiinin (çeşitli ülkelerle karşılaştırmalı olarak) yapısı ve gelişimi konusunda bkz. Süleyman ÖZMUCUR ve Erdoğan ÖZÖTÜN, "Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişiklikler", Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Cilt 4, Sayı:1 (Kış1990), s. 157-169.

bir denetime tabi kambiyo rejimi ile korunmasına rağmen, bir çok sektörlerde istenen verimlilik düzeyine ulaşılamamış olması gelmektedir.

Ayrıca, izlenen korumacı politikalar, dünya fiyatlarından kopuk, rekabet ortamından uzak bir üretim yapısı, ihracat aleyhine sapma ve ödemeler dengesi açıkları gibi olumsuzluklara yol açmıştır. Öte yandan, ekonominin döviz ihtiyacı gittikçe artarken, 1974 petrol kriziyle birlikte işçi dövizlerinin duraksaması, ödemeler dengesi açıklarını karşılanamaz duruma getirmiş, üretim azalmış, kapasite kullanım oranı düşmüştür. Sanayi üretiminin ve dış ticaretin tıkanma noktasına gelmesinin yanısıra, ülkede yaşanan toplumsal (politik, sosyal ve kültürel) sorunların da etkisiyle ekonominin bütün dengeleri bozulmuştur.

TABLO 10: 1980 ÖNCESİNDE TEMEL EKONOMİK GÖSTERGELERİN GELİŞİMİ

	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980
GSMH REEL ARTIŞ HIZI (%)	5.4	7.4	8.0	7.9	3.9	2.9	-0.4	-1.1
ENFLASYON ORANI	20.5	29.9	10.1	15.6	24.1	52.6	63.9	107.2
CARİ İŞLEMLER AÇIĞI/GSMH	3.0	-1.8	-4.4	-4.8	-6.4	-2.4	-2.4	-5.8
YATIRIMLAR/GSMH	18.1	20.7	23.6	27.1	25.8	19.6	17.7	21.9
KAM. KES. FİNANS. GEREĞİ	2.0	6.6	6.1	8.7	10.4	4.1	9.4	10.5
TOP. ÖZEL YAT./GSMH	-	-	11.4	14.6	13.2	10.0	9.4	10.7
TOP. KAMU YATIRIMI/GSMH	-	-	12.2	12.5	12.6	9.6	8.3	11.2
TOP. ÖZEL TASAR./GSMH	-	-	11.3	14.6	13.4	8.1	11.0	10.6
TOP. KAMU TASAR./GSMH	-	-	7.9	7.7	6.6	9.2	4.3	5.4
İHRACAT/GSMH	6.0	4.9	3.7	4.8	3.6	4.3	3.9	5.0
İTHALAT/GSMH	9.4	12.2	12.7	12.6	11.8	8.6	8.7	13.6
İHR. İTH. KARŞILAMA ORANI	63.1	40.6	29.6	38.2	30.2	49.7	44.6	36.8
İHRACAT FİYAT İNDEKSİ (\$)	-	136.0	128.3	133.3	146.2	154.9	182.4	215.8
İTHALAT FİYAT İNDEKSİ (\$)	-	147.9	165.1	167.0	184.1	209.8	247.5	369.0
DIŞ TİCARET HADLERİ	-	92.0	77.7	79.8	79.4	73.8	73.7	58.5
SANAYİ İHRACATININ PAYI	33.9	39.2	35.9	30.4	33.4	27.2	34.7	36.0
DÖVİZ KURU ARTIŞ HIZI	0.0	-1.6	3.8	10.9	12.4	35.0	56.0	102.5
MEV. REEL FAİZ ORANI (%)	-5.0	-10.3	-15.4	-11.5	-19.8	-52.9	-51.5	-82.2
KREDİ REEL FAİZ ORANI (%)	-3.5	-4.8	-9.9	-6.0	-14.3	-45.9	-44.6	-75.2

KAYNAK: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler ile HDTM, Başlıca Ekonomik Göstergelerin çeşitli sayılarından yararlanılarak düzenlenmiştir.

1973-1980 döneminde, Türkiye'nin temel ekonomik göstergelerinin sunulduğu Tablo-10, ekonomide yaşanan dengesizliği açık bir şekilde göstermektedir. Tablo'dan da görüleceği gibi, söz konusu dönemde özellikle 1970'lerin ikinci yarısından itibaren ekonomide büyüme hızı gittikçe azalmış, son iki yıl negatif olarak gerçekleşmiş; kamu kesiminin finansman gereği gittikçe artmış; ihracat ve ithalatın GSMH'ya oranı düşmüş ve bütün bunlara bağlı olarak enflasyon oranı hızla yükselmiştir. Bütün bu olumsuzluklar,

1980 yılı başından itibaren ekonomi politikalarında köklü bir değişiklik yapılmak suretiyle giderilmeye çalışılmıştır.

4.2. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMA POLİTİKASININ SONUÇLARI

1980 öncesi dönemde uygulanan koruma-teşvik politikalarının sonuçlarını konuyla ilgili yapılan uygulamalı çalışmaların bulgularından hareket ederek değerlendirmek mümkündür. Bu bağlamda temel göstergeler ise, nominal ve efektif koruma oranı, ihracat aleyhine sapma, efektif sübvansiyon oranı gibi kavramlardır. Yurt içi üretimin dış rekabete karşı korunduğu bir ekonomide efektif koruma oranı, yurt içi üretim malları arasındaki ayrımı; net efektif koruma oranı, yurt içinde üretilen ve yurt dışında üretilen mallar ayrımını; ihracat aleyhine sapma oranı, aynı malın yurt içinde satılması ile yurt dışında satılması arasındaki ayrımı ifade etmektedir²³³.

Bu konuda yapılan ilk çalışmalardan birisinde (Özhan ULUATAM;1970), 1963 yılı girdi-çıktı tablosu kullanılarak imalat sanayiinde bazı sektörlerin efektif koruma oranları “fiili koruma” oranları adıyla hesaplanmıştır²³⁴. Söz konusu çalışmada elde edilen bulgular Tablo-11’de özetlenmiştir.

Tablodan da görüleceği gibi, gümrük vergisi suni gübre sektörü dışında bütün sektörler için pozitif koruma sağlamaktadır. Tabloda dikkati çeken bir başka husus, suni gübre, seramik ve tarım araç ve makineleri sanayileri dışında diğer sektörlerin fiili koruma oranının, vergi oranından daha büyük olmasıdır. Bunun en önemli nedeni, gümrük tarifesinin ham ve yatırım mallarının tüketim mallarına göre daha düşük oranda düzenlenmiş olmasıdır. Nitekim, 1965 yılı için hesaplanan ithalde alınan vergilerin hammadde, yatırım ve tüketim malları arasındaki dağılımı da bu görüşü doğrulamaktadır.

²³³ Hasan OLGUN, Sübidey TOGAN, Türkiye Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, ENKA Bilim ve Sanat Ödülleri: Ekonomi Ödülü, Enka Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984, s.7.

²³⁴ Hesaplama yöntemi, modelin kısıtlayıcı varsayımları ve bulguların değerlendirilmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Özhan ULUATAM, “Gümrük Vergilerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Değerlendirme”, A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt 25, No:1, Mart 1970.

TABLO 11: İMALAT SANAYİNDE FİİLİ KORUMA VE GÜMRÜK VERGİSİ ORANLARI

SEKTÖRLER	FİİLİ KORUMA	VERGİ ORANI
GIDA MAD. - NEBATİ VE HAY. YAĞLAR	0.75	0.15
TEKSTİL	1.29	0.60
ORMAN ÜRÜNLERİ SANAYİ	0.03	0.21
KAĞIT VE BASIM	2.33	0.74
DERİ VE MAMULLERİ	1.39	0.50
LASTİK VE PLASTİK. MAMULLER	0.92	0.53
KİMYA VE ECZACILIK	0.46	0.37
SUNİ GÜBRE	-0.04	0.06
PETROL ÜRÜNLERİ	1.30	1.14
TOPRAK ÜRÜNLERİ SANAYİ	0.40	0.51
ÇİMENTO	0.29	0.22
DEMİR ÇELİK	1.58	0.44
DEMİRDEN BAŞKA METALLER	1.11	0.63
MADENİ EŞYA	0.43	0.38
TARIM ARAÇ VE MAKİNALARI	0.17	0.34
ELEKTRİK MAKİNA VE GEREÇLERİ	0.43	0.38
TAŞIT ARAÇLARI	0.40	0.31

KAYNAK: Özhan ULUATAM, "Gümrük Tariflerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Deneme", A.Ü.Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:25 no:1, Mart 1970. s.196.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada (Hasan OLGUN;1973) bazı sektörler için hesaplanan nominal ve efektif koruma, efektif sübvansiyon ve ihracat aleyhine sapma oranları Tablo-12'de sunulmuştur. Tablodan görüldüğü gibi, imalat sanayiinde bir kaç sektör hariç efektif koruma oranı nominal koruma oranının üzerindedir. Tabloda dikkati çeken bir başka husus, nominal ve efektif koruma oranı, efektif sübvansiyon oranı ve ihracat aleyhine sapma arasındaki paralelliktir.

TABLO 12: NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI, EFEKTİF SÜBVANSİYON ORANI VE İHRACAT ALEYHİNE SAPMA ORANI (1968 %)

SEKTÖR	NOMİNAL KORUMA (*)	EFEKTİF KORUMA		EFEKTİF SÜBVANS	İHRACAT ALEYHİNE SAPMA
		(1)	(2)		
TARIM	45	41	39	39	138
ORMANCILIK	63	102	60	60	206
HAY.VE.BALIKÇILIK	130	295	281	282	403
KÖMÜR MADENCİ	90	90	78	78	204
DEM.CEV. MADENCİ	0	-31	-31	-31	76
DİĞER MADENLER	0	-8	-7	-7	95
ŞEKER	304	-433	-4887	-4887	-666
GIDA SANAYİ	100	377	142	142	530
TEKSTİLVE GİYİM	120	222	141	142	295
ORM ÜRÜ.VE MOBİL.	131	741	208	209	737
KAĞIT VE BASIM	90	137	93	117	132
DERİ VE MAMULLERİ	0	-33	-25	-25	83
LASTİK PLS. ÜRÜN.	40	18	12	12	262
KİMYA	88	721	177	174	2280
GÜBRE	34	46	28	28	155
PETROL ARITIMI	259	715	161	161	6269
SERAMİK VE CAM	96	200	113	113	291
ÇİMENTO	68	80	40	43	268
DEMİR ÇELİK	116	255	99	86	449
METALLER	118	235	156	156	113
METAL ÜRÜNLERİ	124	762	243	243	1165
TARIM MAK.	312	-255	-350	-347	-193
ELK.ALET. VE MAK	141	1637	323	331	2306
TAŞIMA ARAÇ.	87	202	130	134	392

KAYNAK: Hasan OLGUN ve Sübidey TOĞAN a.g.e, s.9.

(*) Fiyat karşılaştırmalarından elde edilmiştir.

(1) Balassa yöntemi

(2) Corden Yöntemi

Tabloda dikkati çeken bir başka husus, koruma oranının yüksek olduğu sektörlerde ihracatta vergi iadesine rağmen ihracat aleyhine sapmanın oldukça yüksek olmasıdır. Ayrıca söz konusu çalışmada 1968 yılı efektif korumanın, 1968-1973 döneminde büyüme ve ihracat üzerindeki etkisi araştırılmış ve korumanın büyüme üzerindeki etkisinin zayıf olduğu, ancak ihracatı olumsuz yönde önemli ölçüde etkilediği sonucu elde edilmiştir.

Planlı dönemde ithal ikamesi ve korumacılığın kapsamlı bir biçimde ele alındığı ve ölçüldüğü bir çalışmada (Cem ALPAR;1974) bazı sektörler ve bazı dayanıklı sanayi tüketim malları için hesaplanan nominal ve efektif koruma oranları Tablo-13'de verilmiştir. Tablodan da görüldüğü gibi kağıt ve basım sanayi dışında bütün sektörlerde efektif koruma oranı nominal koruma oranının üzerindedir. Tabloda sektörlerle ilgili en

önemli sonuç, tüketim ve ara malları sektörlerinin yatırım mallarına göre daha fazla korunmasıdır.

TABLO 13: SEÇİLMİŞ BAZI SEKTÖRLERDE VE ÜRÜNLERDE NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI (1967-%)

SEKTÖR	EFEKTİF KORUMA	NOMİNAL KORUMA	ÜRÜNLER	EFEKTİF KORUMA	NOMİNAL KORUMA
GIDA	220.8	65.2	ARABA TİP A	456.1	132
DOKUMA	567.8	139.4	ARABA TİP B	288.2	132
ORMAN ÜRÜN.	200.3	79.3	ARABA TİP C	421.4	132
KAĞIT VE BASIM	40.3	55.8	MİNİBÜS	-250.0	63
DERİ VE KÖSELE	250.5	242.4	KAMYON	-83.0	63
LASTİK PLASTİK	704.8	107.0	TRAKTÖR	164.7	56
KİMYA	129.9	65.1	RADYO TİP A	50.9	72.1
GÜBRE	15	14.3	RADYO TİP B	35.8	35.7
PETR. VE KÖMÜR	1820.0	207.9	TEYP	10.3	53.9
METAL DIŞI MAD.	111.8	76.8	PİKAP	207.2	144.2
MADENİ EŞYA	722.9	95.7	TELEVİZYON	124.1	105.0
MAKİNA İMALAT	120.5	59.3	-	-	-
ELK. MAKİNALAR	73.0	61.0	-	-	-
TAŞIT ARAÇLARI	280.2	74.8	-	-	-

KAYNAK: Cem ALPAR, Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Koruyucu Dış Ticaret Politikası, Ankara İTİA Yayınları :74, Ankara, 1974, s.118 ve 123.

NOTLAR: A Tipi binek araba 4 Kapı 1200 Motor
B Tipi binek araba: 2 Kapı 1300 Motor
C Tipi binek araba: 4 Kapı 1300 Motor

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada (Tansu ÇİLLER; 1981), sektör bazında hesaplanan koruma oranları ve teşvikler Tablo 14'de sunulmuştur. Tablodan da görüldüğü gibi, en fazla korunan sektörler tüketim ve ara malı üreten sektörlerdir.

**TABLO 14: SEKTÖRLERE GÖRE EFEKTİF KORUMA İHRACAT ALEYHİNE
SAPMA VE İHRACATTA VERGİ İADESİ ORANLARI**

SEKTÖRLER	EFEKTİF KORUMA ORANI (1)	İHRACAT ALEYHİNE SAPMA(2)	İHRACATTA VERGİ İADESİ (1968,%)
DEĞİRMENCİLİK ÜRÜN.	-0.56	1.74	-
ŞEKER	-0.29	2.59	-
DİĞER BESİN ÜRÜN.	4.41	633.58	1.7
ALKOLLÜ İÇKİLER	-11.19	-837.45	17.1
ALKOLSÜZ İÇKİLER	-0.09	-2.29	-
TÜTÜN ÜRÜNLERİ	-0.04	-8.75	-
DOKUMA	1.73	72.59	27.7
AYAKKABI	4.34	262.01	-
ELBİSE GİYİM EŞY.	5.11	271.69	25.2
AĞAÇ VE MANT. ÜRÜN.	2.06	233.38	5
MOBİLYA MEFRUŞAT	11.05	11642.48	-
KAĞIT VE ÜRÜNLERİ	2.89	219.77	-
BASIM YAYIN CİLT	0.09	-11.52	20.0
DERİ VE KÜRK ÜRÜN.	1.83	2.16	50.0
KAUÇUK VE ÜRÜNLERİ	3.13	318.96	-
KİMYASAL GÜBRELER	0.26	-	-
DİĞ. KİMYASAL ÜRÜN.	1.84	63.32	23.3
PETROL ARITIMI	-9.20	-1406.80	23.0
DİĞ.PET.KÖMÜR ÜRÜN.	-0.42	-34.61	25.0
ÇİMENTO	2.05	136.89	-
METAL DIŞI ÜRÜN	1.79	46.25	28.8
DEMİR VE ÇELİK	3.45	161.51	3.2
DİĞER ANA MADDELER	1.84	118.48	15.5
MADENİ ÜRÜNLER	2.95	816.03	-
ELKTRİKSİZ TAR. MAK.	0.76	58.04	15.0
ELEKTRİKLİ MAK.	1.09	120.59	-
MOTORLU TAŞIT ÜRET.	2.038	416.22	-
DİĞER TAŞIMA ARAÇ.	0.39	33.02	-
PLATİK ÜRÜNLER	-4.76	-577.97	-

KAYANK: Tansu ÇİLLER, Türk Sanayiinin Büyümesindeki Kaynaklar, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, No:151, İstanbul, 1981. S.141-143.

NOTLAR: (1) Balassa yöntemi efektif koruma oranı

(2) Koruma politikasının ihracatta vergi uygulamasından sonra yarattığı ihracata karşın, Balassa efektif koruma oranı.

4.3. 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMACI POLİTİKALARIN ETKİLERİ

İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin egemen olduğu 1963-1979 dönemi, Türkiye'nin izlediği sanayileşme ve koruyucu dış ticaret politikası ve bunların sonuçları

üzerinde en çok araştırma yapılan alanlardan birisidir²³⁵. İthal ikameci kalkınma stratejisinin uygulandığı bir çok ülkede; ithalata bağımlılığın devam etmesi, bebek endüstrilerin yeterince büyümemesi, küçük ölçekli, yüksek maliyetli, düşük verimli bir sanayi yapısının oluşması, iç ve dış rekabet baskısı olmadığı için kısa sürede tekellerin doğması, koruma-teşvikler ve fiyat politikalarıyla ihracat aleyhine sapma oluşması gibi olumsuz sonuçlar ortaya çıkmıştır²³⁶. Bu strateji, Türkiye gibi devletin doğrudan girişimcilik yaptığı ve piyasa müdahalesinin yoğun olduğu ülkelerde ayrıca; görece mal ve faktör fiyatlarının çarpıtılması, döviz ve temel girdilerde yol açtığı darboğaz nedeniye atıl kapasitelerin ortaya çıkması, hızlı kalkınma tutkusunun da etkisiyle açık bütçe, dış borçlanma, sürekli enflasyon ve bozulan gelir dağılımı gibi, başka olumsuz sonuçlara da yol açmıştır²³⁷.

İthal ikamesine yöneltilen eleştirilerin artmasıyla birlikte, 1960'lı yılların ikinci yarısından itibaren korumacı dış ticaret politikalarının ekonomik etkilerini kantitatif olarak ölçmeye yönelik yeni yöntemler geliştirilmiş ve bu yönde yapılan ampirik çalışmalar hızla artmıştır²³⁸. Büyük bir bölümü korumacı dış ticaret politikalarının yarattığı statik toplumsal refah etkilerini tahminlemeye yönelik bu çalışmalarda, genellikle **refah üçgenleri** yaklaşımı kullanılmıştır. Elde edilen bulgulardan en önemlisi, korumacı dış ticaret politikaların statik refah maliyetinin, GSMH'ya oranla, gelişmiş ülkelere göre, gelişmekte olan ülkelerde daha fazla olmasıdır. Statik toplumsal maliyete dayanan bu genellemeyi ihtiyatla değerlendirmek gerekir. Nitekim, korumacı dış ticaret politikalarının etkilerinin ölçülmesinde dinamik etkiler, kısmi denge yerine genel denge yaklaşımı,

²³⁵ Bu dönemde uygulanan sanayileşme ve koruyucu dış ticaret politikası ve bu politikaların sonuçları üzerinde yapılan belli başlı araştırmalardan bazıları şunlardır: Anne O. KRUEGER, Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey, Colombia University Press for the National Bureau of Economic Research, New York:, 1974., Aynı dönemde Güney Kore'de uygulanan politikalar ve Türkiye ile karşılaştırmanın yapıldığı bir çalışma olarak, Anne O. KRUEGER, "The Importance of Economic Policy in Development: Contrasts Between Korea and Turkey", Protection & Competition in International Trade, Editet by Henry KIERZKOWSKI, Basil Blackwell, 1987 içinde s.172-203. Tansu ÇİLLER, Türk Sanayiinin Bünyesindeki Kaynaklar (İthal İkamesi, İhracat ve İç Talep), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:151, İstanbul, 1981; Cem ALPAR, a.g.e.; Uğur KORUM, a.g.e.

²³⁶ Hasan OLGUN, "Türkiye'de İthal İkamesi Bunalımı ve Dışa Açılma:"Eleştiri", OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt 7, sayı:3-4, Ankara, 1980, s.387.

²³⁷ Hasan OLGUN, 1980, a.g.m., s.388.

²³⁸ Bu konuda yapılan çalışmalar ve bu çalışmalardan elde edilen bulguların özeti için bkz. Tercan BAYSAN, a.g.e.

kaynakların toplumsal maliyeti gibi unsurlar dikkate alındığında refah maliyeti azalabileceği gibi, da fazla da olabilir.

Planlı dönemde izlenen koruyucu dış ticaret politikasının ekonomik etkilerini ölçmeyi amaçlayan bir çalışmada (Tercan BAYSAN; 1983), ilk olarak değişik oranlarda tarife indirimlerinin statik refah kazancı değerleri tahminlenmeye çalışılmış ve bulgular sanayileşmiş ülkeler için elde edilen bulgularla karşılaştırılmış; ikinci olarak da, gümrük tariflerindeki indirimin yaratacağı kaynak dağılımı kaymalarının, tarife indirim oranlarının büyüklüğüne olan duyarlılığı ölçülmeye çalışılmıştır.

1973 girdi-çıkı tablosunun kullanıldığı söz konusu çalışmada simülasyon çözümlerinin sonuçlarını şu şekilde özetlemek mümkündür²³⁹: 1973 yılında gözlenen piyasa aksaklıkları ve kotaların yarattığı toplumsal refah kaybı, GSMH'nın yaklaşık % 4,5 ile 5,7'si arasındadır. Bu oranın önemli bir refah kaybı olduğu belirten çalışmada, daha sonra küçük oranlarda, tarife indirimlerinin yaratacağı statik toplumsal refah kazançları tahminlenmeye çalışılmıştır. Bu amaçla sınanan %10, %20, %30, % 40, % 50 tarife indirimleri ve serbest ticaret durumunda ortaya çıkan statik refah kazançlarının tarife oranındaki indirim artışına bağlı olarak 1973 yılı GSMH'sının % 6,2'si ile % 11,4'ü arasında arttığı gözlenmiştir. Ancak, söz konusu çalışmada, bu sonuçtan hareket ederek gelişmekte olan ülkelerin dış ticarete liberasyona gitmesinin uygun olduğu gibi bir sonuç çıkarılamayacağı, kota yerine tarifeler yoluyla korumanın daha olumlu bir dış ticaret politikası olacağı ileri sürülmektedir.

Sözü edilen çalışmada ayrıca, gümrük tarifelerindeki indirimlerin yaratacağı kaynak dağılımı kaymalarının, indirim oranına duyarlılığı sektör bazında ölçülmüş ve tarife indirimlerinin; tarım, madencilik ve ihraç potansiyeline sahip bazı sanayi sektörlerinin üretim düzeyinde kararlı artışlara yol açtığı tahminlenmiştir. Buna karşılık, ithal ikamesi malları üreten sektörlerin üretim düzeylerinde sürekli azalmalar olduğu gözlenmiştir.

²³⁹ Tercan BAYSAN, 1983, a.g.e, 95-119.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada (Hasan OLGUN ve Sübidey TOGAN; 1984), serbest ticaretin kaynak dağılımı ve sosyal refah üzerindeki etkilerini belirlemek ve Türkiye'nin mukayeseli üstünlüğe sahip olduğu sektörleri saptayabilmek için, gümrük vergileri ve ihracat sübvansiyonlarındaki indirimlerin ekonomik etkileri kantitatif olarak belirlenmeye çalışılmıştır²⁴⁰.

Bir genel denge modeli çerçevesinde 1973 yılı girdi-çıktı tablosunun toplulaştırılarak kullanıldığı söz konusu çalışmada, korumanın ekonomiye maliyetinin GSMH'nın % 0.35'i düzeyinde bulunduğu, kaynakların etkin dağılımını önlediği ve gelirin düşmesine neden olduğu ileri sürülmektedir. Öte yandan serbest ticaret durumunda sermaye gelirlerinin azalacağı ve işgücünün milli gelirdeki payının % 2.36 oranında artacağı sonucu elde edilmiştir. Bir başka ifadeyle koruma, sermaye gelirlerinin lehine, emek gelirlerinin aleyhine bir sonuca yol açmaktadır.

Aynı çalışmada, alternatif döviz kuru sistemlerinin kaynak dağılımı ve sosyal refah etkileri genel denge yaklaşımı içinde çözümlenmeye çalışılmıştır. Çalışmada, konvertbil olmayan sabit döviz kuru sistemi yerine esnek kur sistemini uygulanması durumunda, Türkiye'nin 1970'li yıllar boyunca karşılaştığı dış şokları daha düşük maliyetle atlatmış olacağı ileri sürülmektedir. Modelde 1973 yılı Türkiye ekonomisi verileri ile, hem esnek döviz kuru sistemi hem de konvertbil olmayan sabit döviz kuru sistemi, ithalat ve ihracat için "yüksek", "orta" ve "düşük" esneklikler dikkate alarak sınanmış ve Türkiye ekonomisi için konvertbil esnek kur sisteminin daha uygun bir sistem olduğu sonucuna varılmıştır. Söz konusu çalışmada, döviz kuru sistemlerinin gelir dağılımını nasıl etkilediği de araştırılmış ve konvertbil esnek döviz kuru sisteminin işçiler, konvertbil sabit döviz kuru sisteminin sermaye sahipleri lehine olduğu ileri sürülmüştür. Döviz kuru sistemlerinin "orta" esneklikler için kaynak dağılımı üzerindeki etkileri açısından ise, kaynakların konvertbil esnek döviz kuru sisteminde ticarete konu olmayan hizmetler sektörü ile ithalata bağımlı makine sektöründen ihraç sektörleri ve ithalatı ikame eden ara malları sektörüne kaydığı, buna karşılık konvertbil olmayan sabit döviz kuru sisteminde

²⁴⁰ Söz konusu çalışmada kullanılan ekonometrik model, elde edilen bulguların sonuçları ve değerlendirilmesi konusunda geniş bilgi için bkz. Hasan OLGUN ve Sübidey TOGAN, a.g.e.

kaynakların yalnızca ithalatı ikame eden ara malları sektörüne kaydığı bulgusu elde edilmiştir.

Bu konuda benzer bir çalışmada (Okan H.AKTAN ve Tercan BAYSAN;1984), 1973 girdi-çıkı tablosu kullanılarak, çok sektörlü, doğrusal olmayan bir optimizasyon modeli yardımıyla Türkiye'nin dünya ekonomisiyle entegrasyonun etkileri incelenmiştir²⁴¹. Söz konusu çalışmada, Türkiye'nin dünya ekonomisine entegrasyonunda rekabet gücü zayıf endüstrilerin korunmasında "birinci-en-iyi" politikanın doğrudan üretim sübvansiyonları, "ikinci-en-iyi" politikanın ise gümrük tarifeleri olacağı önerisi doğrultusunda, kademeli tarife indirimlerinin ekonomik etkileri ölçülmeye çalışılmıştır. Modelin çözümlemesinden elde edilen sonuçlardan en önemlisi, liberal dış ticaret politikası altında, kaynakların karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olduğu sektörlerle kayması sonucu azımsanmayacak statik kazançlar sağlayacağıdır. Bununla birlikte, liberal dış ticaret politikası önerisi için dinamik kayıpların da dikkate alınması gerektiği vurgulanan çalışmada, sonuçların ihtiyatla değerlendirilmesi gerektiği belirtilmektedir.

Çeşitli çalışmalarda sorgulanan bir başka konu da planlı dönemde ithal ikamesinin büyümeye katkısıdır. Bu konuda yapılan bir çalışmada (Uğur KORUM;1977); birinci plan döneminde (1963-1968) iç talep büyümesinin sektörel üretim artışına göreli katkısı %91, ihracat artışının katkısı % 2, ithal ikamesinin katkısı da % 7 olarak hesaplanmış ve böylece hem önemli ölçüde ithal ikamesi olduğu, hem de ithal ikamesinde başarılı olunduğu sonucuna ulaşılmıştır. İkinci plan döneminde (1968-1973) ise, ekonominin tümü açısından ithal ikamesinin büyümeye katkısı negatif olmak üzere %2.3, ihracat artışının katkısı da % 6.4 olarak bulunmuştur. Buna göre, ikinci plan döneminde, birinci plan dönemine göre tam tersi bir gelişme ortaya çıkmıştır²⁴².

Aynı konuyu ele alan bir başka çalışmada (Hasan OLGUN, 1973), benzer sonuçlara ulaşılmıştır. Nitekim, bu çalışmada, ithal ikamesinin büyümeye katkısı 1963-67 döneminde %6.49 ve 1967-1971 döneminde -%5.43, ihracat genişlemesinin büyümeye

²⁴¹ Okan H.AKTAN ve Tercan BAYSAN, "Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu: Liberasyon, Karşılaştırmalı üstünlük ve Optimum politikalar", (ENKA Bilim ve Sanat Ödülü Yarışmasında ikincilik ödülü) OTDÜ Gelişme Dergisi, 12(1-2) 1984.

²⁴² İthal ikamesinin sektörel büyümeye katkısı için bkz. Uğur KORUM, a.g.e. s.99-107.

katkısı ise 1963-67 döneminde %2.25 ve 1967-1971 döneminde %2.29 olarak hesaplanmıştır.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada, üçüncü plan döneminde ithal ikamesinin büyümeye katkısı % 0.6, buna karşılık yurt içi talep katkısı % 100.4 ve ihracat genişlemesinin katkısı -%1.0 olarak hesaplanmıştır²⁴³. İthal İkamesi ve ihracatın imalat sanayiinin (çeşitli alt sektörlerin) gelişmesine yaptığı katkıyı ölçen bir başka çalışmada da (Zafer TUNCA;1981) benzer sonuçlara ulaşılmıştır. 1965-1975 dönemini kapsayan söz konusu çalışmada, imalata sanayinin gelişmesinde ihracatın %0.3, ithal ikamesinin % 6.34, iç piyasa genişlemesinin ise % 93.63 oranında katkı sağladığı hesaplanmıştır²⁴⁴.

İç talebin, ihracatın, ithal ikamesinin ve teknolojik değişimin ilk üç plan dönemi boyunca büyümeye katkısının yer aldığı Tablo-15'te, büyüme üzerinde en etkili faktörün nihai iç talep olduğu, ithal ikamesinin büyüme üzerindeki etkisinin ise gittikçe azaldığı görülmektedir.

TABLO 15: GSMH'NİN BÜYÜME KAYNAKLARI

	1963-1968	1968-1973	1973-1977
NİHAİ İÇ TALEP	83.6	81.8	100.4
İHRACAT ARTIŞI	4.9	16.3	-1.0
İTHALAT İKAMESİ	8.3	-1.4	0.6
TEKN. DEĞİŞİM	3.2	3.3	-
TOPLAM	100	109.0	100

KAYNAK: A. Aydın ÇEÇEN, A. Suut DOĞRUEL ve Fatma DOĞRUEL, Türkiye'de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, Ege Yayınları, İstanbul, 1996, s.62.

İç talebin, ihracatın ve ithal ikamesinin büyümeye katkısını imalat sanayinin alt sektörleri itibariyle değerlendirmek daha anlamlı olacaktır. Bu amaçla Tablo-16'da 1963-1973 döneminde; hafif ara malları, temel ara malları ve makine alt sektörlerinde iç talebin, ihracatın ve ithal ikamesinin büyümeye katkıları verilmiştir. Tablodan görüldüğü gibi, iç talebin büyüme üzerindeki etkisi makine ve dokuma sektörlerinde daha belirgindir. Büyüme üzerinde ithalatın etkisi en fazla ara malları sektöründe ortaya

²⁴³ Kemal DERVİŞ and S.ROBINSON, "The Foreign Exchange Gap, Growth and Industrial Strategy in Turkey", World Bank Working Paper No:306, 1978, s.135'den aktaran, Hasan OLGUN ve Sübidey TOGAN, a.g.e., 1984.s.8.

²⁴⁴ Zafer TUNCA, "Türk Sanayiinde İthal İkamesi ve Yapısal İlişkiler", 2.Türkiye İktisat Kongresi:Sanayi Komisyonu Tebliğleri, 2-7 Kasım 1981, DPT Yayınları No:1783, Ankara, 1981.

çıkıştır. İhracat genişlemesinin büyüme üzerinde etkisi en fazla olduğu sektör ise gıdadır. Teknolojik (girdi-çıkı katsayıları) değişimin büyüme üzerinde etkisinin ara malları ve gıda sektöründe yoğunlaştığı görülmektedir.

TABLO 16: İMALAT SANAYİNDE ÇIKTI BÜYÜMESİNİN KAYNAKLARI (1963-73)

	İTHALAT ARTIŞI (Milyon TL)	İÇ TALEP GENİŞLEMESİ (%)	İHRACAT GENİŞLEMESİ (%)	İTHAL İKAMESİ (%)	GİRDİ-ÇIKTI KATSAYI DEĞİŞİMİ (%).
GIDA	10.083	57.9	21.4	1.6	19.1
HAFİF ARA MAL	59.22	74.6	3.5	10.9	11.0
TEMEL ARA MAL	19.832	69.5	5.5	-0.9	25.9
MAKİNE	12.671	91.8	2.3	9.1	-32.0
TOPLAM	57.820	75.8	8.2	3.3	12.7

KAYNAK: Merih CELASUN, *Sources of Industrial Growth and Structural Change: The Case of Turkey*, World Bank Staff Working Paper, Washington DC., 1983
.s.50. Tablo-3.9'dan aktaran, A.Aydın ÇEÇEN, A.Suut DOĞRUEL, Fatma Doğruel, 1996. a. ge., s.63.

İthal ikamesinin büyüme katkısının giderek negatif olması, ithal ikamesinin ileri aşamalarında artan güçlüklerle karşılaştığını göstermektedir. Nitekim, 1977-1979 döneminde makro ekonomik dengesizliklerin giderek kötüleşmesi sonucu ekonomi büyük bir krize girmiştir.

5. TÜRKİYE'DE 1980 ÖNCESİ DÖNEMDE UYGULANAN KORUMACI POLİTİKALARIN GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren hızla kalkınmak ve kendi kendine yeterli olmak gibi temel hedefler doğrultusunda sanayileşmeyi temel amaç olarak benimsemiştir. Bu amaca ulaşmak için 1923-1980 döneminde iç piyasaya dönük, ithal ikamesine dayalı kamu girişimi ağırlıklı bir sanayileşme politikası izlenmiştir.

Cumhuriyetin ilk yıllarından 1950'li yıllara kadar kamu girişimciliği öncülüğünde gıda, dokuma, demir-çelik gibi alanlarda ithal ikamesinin ilk aşaması uygulanmıştır. 1950'lerde hafif tüketim malları, 1960'lardan itibaren dayanıklı tüketim malları üretiminde özel kesimin ağırlığı artarken, kamu girişimi petrokimya, kağıt, metal ana sanayi gibi görece yüksek sermaye yoğun ara mallara yönelmiştir. 1970'lerde "ileri" ara malları ve yatırım malları ithal ikamesi amaçlanmıştır. Dış ödemeler dengesizliğinin görece azaldığı 1950-53 ve 1970-73 yıllarındaki kısmi liberasyon dönemleri dışında, 1980'lere kadar korumacı dış ticaret politikalarına dayalı ithal ikamesi stratejisi

izlenmiştir. Bu politikaların temel özelliklerinden birisi, iç piyasaya dönük olmasıdır. Nitekim bu dönemde imalat sanayiindeki büyümenin büyük ölçüde iç talep genişlemesinden kaynaklanması ve uluslararası ticaretin genişlediği ya da daraldığı dönemlerde dış duyarlılığın çok düşük olması bunun en önemli göstergesidir. Bu dönemin bir diğer özelliği, politikacılar, bürokratlar akademisyenler ve sanayiciler gibi toplumun etkili kesimlerinden destek almasıdır²⁴⁵. Öte yandan, 1960'lı yıllardan itibaren ithal ikamesi stratejisi kalkınma planları ile “sistematikleştirilmiştir”.

1960'ların sonuna kadar süren, ithal ikameci sanayileşmenin tüketim mallarının ikamesine ağırlık veren “erken” aşamalarında, teknolojisi kolay, iç piyasaya yönelik üretim ekonomide ciddi bir sorun yaratmamıştır. Bu aşamada, ithal girdi gereksinimi düşük olduğundan döviz ihtiyacı geleneksel ihraç ürünleri ihracatı ile fazla zorlanmadan karşılanabilmiştir.

1960'ların sonlarına kadar, ithal ikameci sanayileşmenin ileri teknoloji, sermaye yoğun ve geniş ölçek gerektiren “ileri” aşamasına geçilmesinde de pek güçlük çekilmemiştir. Bu aşamanın başlangıç döneminde, artan ithal girdi ihtiyacı, ihraç gelirleri yanında dış krediler ve işçi dövizleri ile karşılanabilmiştir. Ancak, ithalat bağımlılığı²⁴⁶ daha yüksek olan ithal ikamesinin “ileri” aşamasında, istikrarlı bir döviz gelirinin sağlanması, yani ihracatın artırılması gerekmektedir. Bu ise, ileri teknolojiye dayalı, optimum ekonomik ölçekte kurulmuş, verimli çalışan, rekabet gücü yüksek sanayi yapısı ile mümkündür. Oysa Türk sanayinin verimlilik düzeyi oldukça düşük²⁴⁷, optimal ölçek büyüklüğünün altında, rekabet gücü zayıf, dış dünyadan kopuk, içe dönük/ korumacı yapısı ve istikrarlı bir döviz gelirine sahip olunmaması nedeniyle zaman zaman düşük

²⁴⁵ Fikret ŞENSES, 1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme, Verso Yayınları, Ankara, 1989, s.23-24.

²⁴⁶ Türk Sanayiinin 1968 üretim yapısı çerçevesinde ithalat bağımlılığı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Yakup KEPENEK, Türkiye İmalât Sanayii Üretim Yapısı (1968-1979), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977.s.94-99. Ayrıca 1968 ve 1973 yılları verileri ile hesaplanan ithalat bağımlılığı için bkz. Uğur KORUM, a.g.e, s.80-82.

²⁴⁷ Planlı dönemde, her plan dönemi için sektörlere göre yıllık ortalama toplam faktör verimliliğindeki büyüme oranları için bkz. Anne O. KRUEGER ve Baran TUNCER, “Growth of Factor Productivity in Turkish Manufacturing Industries”, Journal of Development Economics, 1982, 11(3), 307-325. Estimating Total Productivity Growth in a Developing Country, World Bank Staff Working Paper, Waashington Dc., 1980, s.31-34.

kapasitede çalışması gibi faktörler, ithal ikameci sanayileşmenin tıkanıp krize girmesinde önemli rol oynamıştır²⁴⁸.

İthal ikamesine dayalı sanayileşmenin tıkanmasında, izlenen koruyucu dış ticaret politikalarının da etkisi olmuştur. Ürün nitelikleri ve üretim maliyetleri farkını dikkate almayan, genel bir korumacı anlayışın hakim olması ve koruma aracı olarak yüksek gümrük tarifelerinin yanısıra, ithalat kotaları ve ithal yasaklarının önemli ölçüde kullanılması, bir çok sanayi dalında ileri teknoloji kullanımını, ölçek ekonomilerinden yararlanılmasını ve rekabetin gelişmesini engellemiştir. Öte yandan, negatif reel faiz uygulaması ve ulusal parayı aşırı değerlendiren döviz kuru politikaları, kaynakların etkin dağılımını bozmuştur.

Bu dönemde uygulanan politikaların sonuçlarını şu başlıklar altında toplamak mümkündür:

- Efektif korumanın imalat sanayi alt sektörleri arasında farklılaşmaya yol açması,
- Kaynak dağılımında sapma, verimlilik ve etkinlik kaybı,
- Başta kamu kesiminde olmak üzere fiyatların dünya fiyatlarından kopması ve bunun rekabetin gelişmesini engellemesi,
- Kaynakların israfı,
- Dışa bağımlılık,
- Uygulanan koruma politikasının ihracatın aleyhine sonuçlar vermesi,
- Koruma ve teşviklerin ekonomik kriterler göz önüne alınmaksızın büyük sanayi üzerinde yoğunlaşması, bunun küçük sanayileri olumsuz etkileyerek, iki kesim arasındaki ilişkinin kopmasına yol açması,
- Dış ödemeler dengesi sorununun devam etmesi,
- Dış dünya ile ilişkileri sınırlandırması (Korumacı dış ticaret politikalarına dayalı ithal ikamesi stratejisinin egemen olduğu dönemde GSMH,ihracat ve ithalatın reel artış hızları karşılaştırıldığında; kısmi liberasyon dönemi olarak nitelendirilebilecek 1950-60 arasında GSMH'nın yılda % 5.8 ve ihracatın %1 dolayında artmasına karşılık, ithalatın % 0.2 gerilemesi dışa kapalılığın önemli bir göstergesi sayılabilir²⁴⁹).

²⁴⁸ Uğur ESER, Türkiye'de Sanayileşme, İmge Kitabevi Yayınları:79, Birinci Baskı, Ankara, 1993, s.64-66.

²⁴⁹ Bu konuda daha ayrıntılı veri ve bilgi için bkz. Asaf Savaş AKAT, a.g.e, s.43-45.

Yukarıda sıraladığımız ithal ikamesi politikasının olumsuz sonuçları, yalnızca sanayi sektörüne değil, Türkiye ekonomisinin geneline de yansımıştır. Bu gelişmeler doğrultusunda, ekonominin bir kriz ortamına girdiğini ve bundan çıkışın, ancak köklü bir politika değişimi ile mümkün olabileceği görüşü gündeme gelmiştir. Nitekim, Türkiye’de derin bir toplumsal çalkantının yaşandığı o günlerde, bu konuda geniş bir toplumsal mutabakat oluşmuştur. Türkiye, 1980 yılının hemen başında ekonomi politikasında köklü bir değişim yaparak yeni bir dönem başlatmıştır. Çalışmamızın bundan sonraki bölümünde, dışa açılma sürecinin yaşandığı 1980 sonrası dönemde sanayinin koruma yapısı ve uygulanan koruma politikalarının etkileri üzerinde durulacaktır.

DÖRDÜNCÜ BÖLÜM

TÜRKİYE'DE 1980 SONRASI DIŞA AÇILMA SÜRECİNDE İMALAT SANAYİNİN KORUMA YAPISI VE UYGULANAN KORUMA POLİTİKALARININ ETKİLERİ

Türkiye'de 1980'li yıllara kadar "sanayileşme" hedefi doğrultusunda, planlı dönemin başından itibaren ekonomide özellikle imalat sanayinde yüksek oranlı büyüme hızlarına ulaşılmıştır. Bu gelişmede en önemli etkenlerden birisi, izlenen koruyucu politikalar olmuştur. 1980'li yılların başından itibaren serbest piyasa ekonomisi ve dünya ekonomisiyle bütünleşme çerçevesinde izlenen dışa dönük ekonomi politikaları, bir yandan sanayileşme hedefinin ihracata dayalı bir strateji çerçevesinde gerçekleştirilmesi biçiminde bir dönüşümü beraberinde getirirken, diğer yandan da, izlenen liberal dış ticaret politikaları çerçevesinde sanayinin uluslararası rekabet gücü kazanması amacını ön plana çıkarmıştır. Koruma oranları bir uluslararası rekabet gücü göstergesi olmasının yanı sıra, uygulanan dış ticaret politikasının kantitatif olarak ölçülmesi açısından da önemli bir göstergedir.

Türkiye ekonomisinde dışa açılma sürecinin egemen olduğu 1980 sonrası döneme ilişkin olarak imalat sanayinin koruma yapısı ve etkilerinin incelenmesi amacına yönelik olan bu bölümde, uygulamalı analize geçmeden önce, imalat sanayinin yapısı ve gelişimi üzerinde durulması yararlı olacaktır.

1. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNİN YAPISI VE GENEL GELİŞİMİ

Türkiye, Cumhuriyetin ilk yıllarından itibaren sanayileşmeyi, ekonomik yapıyı değiştirecek ve sosyal gelişmeyi sağlayacak temel faktörlerden biri olarak kabul etmiştir. Bir başka ifade ile sanayileşme kalkınma ile özdeş sayılmıştır. Türk sanayi, 1980 yılına kadar ithal ikamesine dayalı iç piyasa dönük rekabet ortamından uzak bir üretim yapısına

sahipken, 1980 yılından itibaren izlenen ihracata dayalı dışa açık ekonomi politikaları çerçevesinde oluşan rekabet ortamında yeni bir dinamizm kazanmıştır.

Türkiye sanayi dünyanın en hızlı gelişen sanayilerinden birisidir. Tablo 17’de sunulan seçilmiş bazı ülkelerin 1980-1994 dönemine ilişkin imalat sanayi göstergeleri bu görüşü doğrulamaktadır. Tablodan da görüleceği gibi seçilmiş ülkeler arasında Türkiye sanayi, Güney Kore’den sonra en hızlı büyüyen sanayidir.

Türkiye’nin 1980’li yıllarda ihracata dayalı dışa açık ekonomi politikalarına yönelmesiyle birlikte imalat sanayi ihracatı hızlı bir şekilde artmıştır. Tabloda da görüldüğü gibi, 1980-1994 döneminde toplam ihracat içinde imalat sanayi ihracatının payı en fazla artan ülkeler Meksika ve Türkiye’dir.

TABLO 17: SEÇİLMİŞ ÜLKELERİN İMALAT SANAYİ BÜYÜME HIZI VE ÜRETİM PAYI

	YILLIK BÜYÜME HIZI (%)						GSYİH SEKTÖRLERE DAĞILIMI (%)					
	TARIM		SANAYİ		HİZMETLER		TARIM		İMALAT SAN.		HİZMETLER	
ÜLKELER	1980-90	1990-94	1980-90	1990-94	1980-90	1990-94	1980	1994	1980	1994	1980	1994
TÜRKİYE	4,4	0,8	6,4	4,3	5,5	3,3	23	16	21	20	47	52
BREZİLYA	2,8	3,2	2	0,8	3,5	3,2	11	13	33	25	45	49
MEKSİKA	0,6	1,1	1	2,5	1,1	2,7	8	8	22	20	59	64
ARJANTİN	0,9	1,2	-0,9	8	0	8,4	6	5	29	20	52	65
YUNANİST.	-0,1	3,3	1,3	-1,1	2,3	2,3	20	16	22	18	44	53
G.KORE	2,8	1,8	13,1	6,1	8,2	7,5	15	7	29	29	45	50
İTALYA	0,6	2,1	2,2	-0,5	2,7	0,9	6	3	28	20	55	66

KAYNAK: World Development Report 1996, Form Plan to Market, s. 208-216.

Türk imalat sanayiinin yapısı ve gelişimi hakkında genel bir fikir verebilmek için 1980-1995 döneminde Türk imalat sanayine ilişkin çeşitli göstergeler Tablo 18’de sunulmuştur.

Tablo 18’de de görüldüğü gibi, Türk imalat sanayi GSMH’nın dörtte birinden daha fazladır. Sanayi sektörünün büyüme hızı, Türkiye ekonomisinde yaşanan 1980 ve 1994 ekonomik krizleri hariç 1980-1995 döneminde yüksek sayılabilecek oranlarda gerçekleşmiştir. Toplam sabit sermaye yatırımları içinde imalat sanayi sabit sermaye yatırımları dönem boyunca azalmıştır. İmalat sanayiindeki yüksek büyüme hızı ve sabit sermaye yatırımlarındaki azalmaya paralel olarak kapasite kullanım oranı istikrarlı bir şekilde artarak % 120’lere ulaşmıştır. Tabloda dikkati çeken hususlardan birisi girdi/çıktı oranının dönem boyunca azalma eğiliminde olmasıdır. Tabloda dikkati çeken bir başka husus ise, sanayi ihracat fiyat indeksinin, ithalat fiyat indeksinden daha yüksek olmasıdır.

TABLO 18: İMALAT SANAYİNE İLİŞKİN ÇEŞİTLİ GÖSTERGELER (1980-1995)

YILLAR	1	2	3	4	5	6	7	8
1980	17,10	-3,30	-	-	28,50	-	-	-
1981	19,40	9,20	55,30	9,44	28,60	-	-	-
1982	20,00	4,90	63,30	6,42	27,30	113,80	92,10	-
1983	19,10	6,30	68,10	7,46	25,50	110,20	87,70	-
1984	18,10	9,90	75,90	9,25	25,00	105,90	87,70	68,99
1985	18,30	6,20	67,40	5,70	23,10	92,70	90,00	68,24
1986	22,20	11,10	87,10	10,50	22,00	88,50	89,70	61,82
1987	21,80	9,10	100,90	10,06	17,60	108,00	93,10	65,30
1988	23,00	1,80	90,70	1,57	16,10	102,70	96,90	62,84
1989	23,10	4,60	96,80	3,02	14,80	100,00	100,00	63,25
1990	22,00	8,60	105,50	9,68	19,50	109,90	101,70	60,92
1991	22,20	2,70	108,50	2,38	18,90	108,20	102,70	58,64
1992	21,60	5,90	110,40	5,77	18,40	109,20	101,10	57,93
1993	20,80	8,20	121,90	9,30	18,00	103,80	95,80	57,38
1994	22,10	-5,70	110,50	-7,64	19,60	99,80	97,10	58,39
1995	22,60	12,10	124,50	13,90	22,60	117,10	114,70	-

KAYNAKLAR: DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1989), Aralık 1997 ve DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1994, Yayın No:2062, Ankara, Ekim 1997.

AÇIKLAMALAR

- (1) İmalat sanayiinin GSMH içindeki payı,
- (2) Sanayi sektörünün büyüme hızı,
- (3) Toplam imalat sanayi kapasite kullanım oranı (yılın son çeyreğine göre),
- (4) İmalat sanayi katma değerinin bir önceki yıla göre değişimi (%),
- (5) İmalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı (%),
- (6) Sanayi sektörü ihracat fiyat endeksi,
- (7) Sanayi sektörü ithalat fiyat endeksi,
- (8) Girdi/çıkı oranı (%)

İmalat sanayii üretim yapısının en temel özelliklerinden birisi işletme ölçeğinin küçük olmasıdır²⁵⁰. Bununla birlikte küçük işletmelerin istihdam ve üretimdeki payı sürekli azalırken, büyük ölçekli işletmelerin payı artmaktadır. Nitekim, 1963-1985 döneminde imalat sanayiinde büyük işletmelerin istihdamdaki payı % 69.4'ten % 78.2'ye ve katma değer payı %80.6'dan %87.5'e yükselirken, küçük ölçekli işletmelerin istihdam payı %30.6'dan %21.8'e, katma değer payı % 19.4'ten % 12.5'e düşmüştür²⁵¹. Söz konu dönemde imalat sanayiindeki bir başka gelişme ise, üretim ve istihdam yapısı açısından

²⁵⁰ DİE'nin tanımına göre, (1-9) kişi çalıştıran işletmeler "küçük ölçekli", (10-24) kişi çalıştıran işletmeler "orta ölçekli" ve 25 kişiden fazla çalıştıran işletmeler "büyük ölçekli" olarak tanımlanmaktadır.

²⁵¹ Fikret ŞENSES, 1980 Sonrası Ekonomi Politikası Işığında Türkiye'de Sanayileşme, Verso Yayıncılık, Ankara, 1989.s.37.

imalat sanayi alt sektörlerinden tüketim malları üreten sektörlerin payının sürekli azalması, buna karşılık ara ve yatırım malları üreten sektörlerin payının sürekli artmasıdır.

Efektif koruma oranlarının hesaplamasında kullandığımız 1990 yılı input-output tablosuna göre imalat sanayi alt sektörlerinin doğrudan ve toplam ileri ve geri bağlantı katsayıları ile ithalat geri bağlantı katsayıları Tablo-19'da sunulmuştur. Doğrudan ileriye ve geriye doğru bağlantı katsayıları toplamı yüksek olan sektörler ekonomide **öncü sektör** olarak değerlendirilmektedir. Öncü sektörler, diğer sektörleri etkileme ve etkilenme derecesi yüksek olan sektörler olmaları nedeniyle yatırım kararlarında ve ekonomik planlamada temel göstergelerden birisidir²⁵². Tablo 19'da doğrudan bağlantı katsayısına göre en yüksek ileri ve geri bağlantı katsayısına sahip, dolayısıyla öncü sektörler Kimyasal Gübreler İmali, Demir Çelik Ana Sanayii, Diğer Petrol ve Kömür Ürünleri, Diğer Metal Ana Sanayiidir.

Toplam (doğrudan ve dolaylı) bağlantı katsayıları yüksek sektörler, ekonominin genel talep şartlarından etkilenme ve ekonomiyi etkileme gücü yüksek sektörlerdir. Toplam bağlantı katsayısına göre öncü sektörlerin başında Diğer Kimyasal Maddeler İmali, Petrol Arıtımı, Demir Çelik Ana Sanayii, Diğer Metal Ana Sanayii ve Kağıt ve Kağıt Ürünleri Sanayii gelmektedir.

Tablo 19'da son sütunda verilen ithalatın geriye doğru bağlantı katsayısı bir anlamda ithalat bağımlılığını ifade etmektedir²⁵³. Tablodan da görüleceği gibi, ithalatın geriye doğru bağlantı katsayısı en yüksek dolayısıyla ithalat bağımlı sektörler; Diğer İmalat Sanayi, Petrol Arıtımı ve Demir Çelik Ana Sanayidir. İthalat bağımlılığı en düşük sektörler ise, Ham Petrol Çıkarımı, Metalik Olmayan Madenler ve Ormancılık sektörleridir.

Öte yandan üretimde kullanılan ara malları ithalatı payı en yüksek sektörler ise, Petrol Arıtımı (% 90), Diğer İmalat Sanayi (% 66.5), Demir Çelik Ana Sanayii (%33) ve Elektrikli Makinalardır (%30.9) . Yatırım malı ithalatı içinde en yüksek paya sahip

²⁵² Hüseyin AVNİ EGELİ, Türk İmalat Sanayiinde Sektörler arası İlişkiler, İthalata Bağımlılık ve İhracata Katkı (1985-1990), yayınlanmamış çalışma, İzmir 1997.

TABLO 19: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN İLERİ VE GERİ BAĞLANTI KATSAYILARI

SEKTÖR/YIL	DOĞRUDAN BAĞ. KATSAYISI		TOPLAM BAĞ. KATSAYISI		İTHALATIN GERİ BAĞLANTI KATSAYISI
	İLERİYE DOĞ.	GERİYE DOĞ.	İLERİYE DOĞ.	GERİYE DOĞ.	
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	0,28899	0,79336	1,45757	2,45363	0,0690
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	0,11355	0,69884	1,12009	2,10312	0,1138
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR	0,39925	0,72821	1,48207	2,38362	0,1963
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	0,51018	0,84950	1,27366	2,24506	0,1409
15 ŞEKER ÜRETİMİ	0,27968	0,87186	1,16289	2,29992	0,0784
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	0,26732	0,75825	1,48883	2,46953	0,1198
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	0,23945	0,29207	1,03317	2,05991	0,0742
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	0,33923	0,54814	1,00628	1,76523	0,0865
19 TUTUN SANAYİİ	0,01223	0,48796	1,21419	2,24239	0,0486
20 ÇİRCİRLAMA	0,53661	0,85025	2,21669	2,23315	0,0519
21 DOKUMA SANAYİİ	0,42276	0,64858	1,05294	2,38902	0,0968
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMA	0,01596	0,69657	1,65132	2,28285	0,1390
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	0,65672	0,62146	1,05983	2,47976	0,1007
24 AYAKKABI SANAYİİ	0,05391	0,70096	1,99846	2,03530	0,1091
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOI	0,73165	0,63927	1,08068	2,31702	0,0419
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SAL	0,36324	0,67993	2,61371	2,29732	0,1148
27 KAGIT VE KAGIT ÜRÜNLERİ	0,77501	0,65833	1,17971	2,35469	0,2184
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	0,24332	0,66330	1,39049	2,40570	0,1550
29 KİMYASAL GÜBRELER	0,94410	0,73394	1,51070	2,07352	0,2681
30 İLAÇ SANAYİİ	0,33454	0,56710	5,12250	2,23730	0,2264
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMAİ	0,56728	0,63849	5,60644	1,64212	0,2838
32 PETROL ARITIMI	0,86903	0,49877	1,35397	2,24595	0,4525
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNÜ	0,88241	0,71990	1,68092	2,30732	0,2547
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLERİ	0,63345	0,70067	1,60994	2,43279	0,3042
35 PLASK ÜRÜNLERİ	0,55295	0,69223	1,25873	1,80614	0,2752
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA Sİİ	0,37583	0,45091	1,23289	1,76764	0,1295
37 ÇİMENTO SANAYİİ	0,96844	0,46842	1,32721	1,82918	0,0952
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI Sİ	0,89435	0,49859	4,54410	2,67513	0,1321
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	0,82358	0,78962	4,00669	2,47510	0,3696
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	0,78397	0,68034	1,87017	2,35463	0,2451
41 METAL EŞYA SANAYİİ	0,35118	0,60477	1,75319	2,25414	0,2050
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	0,14214	0,58000	1,32787	2,44003	0,2107
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	0,30436	0,63538	2,16606	2,39745	0,1442
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	0,37573	0,62699	1,10716	2,15186	0,2841
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA V	0,24850	0,54658	1,20104	1,84320	0,1316
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İM	0,30363	0,42984	2,03334	2,41808	0,0762
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM AI	0,39271	0,65705	1,21054	1,52276	0,1758
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	0,09409	0,32573	1,15797	2,63041	0,1657
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	0,12572	0,69868	1,06497	1,49189	0,5096

KAYNAK: İthalatın geriye doğru bağlantı katsayısı, ŞENESEN, Ümit, "Türkiye Ekonomisindeki Üretim Kesimlerinin 1985 ve 1990 İthalat ve İhracat Yapılarının Karşılaştırılması", 1993-1994 Petrol-İş Yılı, Yayın No:36 Mart Matbaası, İstanbul 1985, s.707; doğrudan bağlantı katsayıları kendi hesaplamamız.

Öte yandan üretimde kullanılan ara malları ithalatı payı en yüksek sektörler ise, Petrol Arıtımı (% 90), Diğer İmalat Sanayi (% 66.5), Demir Çelik Ana Sanayii (%33) ve Elektrikli Makinalardır (%30.9) . Yatırım malı ithalatı içinde en yüksek paya sahip sektörler, Elektriksiz Makine (%52. 5), Diğer Metal Ana Sanayii (%12.8) ve Diğer İmalat Sanayiidir. (%9.1). Tüketim malı ithalatı içinde en fazla paya sahip sektörler ise, Motorlu Kara Ulaşım Araçları (%15.6), Diğer Kimyasal Maddeler (%14.9), Elektriksiz Makine (%13.4), Tütün (%8.4) ve Elektrikli Makinedir (%7.3)²⁵⁴.

İmalat sanayinin dış ticareti ileride koruma ve teşvik politikalarıyla bağlantılı olarak ayrı bir başlık altında incelenecektir. Ancak, burada kısa belirtmek gerekirse, dış- açık ihracata dayalı sanayileşme stratejisinin benimsendiği bu dönemde, dış ticaretin ve kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi ve esnek döviz kuru politikasına geçişle birlikte, ithal ikamesi döneminde oluşan ihracat aleyhine sapma azalmış, koruma oranları düşmüş, dış ticaret hacmi önemli ölçüde artmıştır.

2. 1980 SONRASI DÖNEMDE TÜRKİYE İMALAT SANAYİİNDE NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ÜZERİNE BİR UYGULAMA

Önceki bölümlerde belirtildiği gibi koruma kavramı, iç piyasada yurt içi üreticilere ithalata karşı rekabet üstünlüğü sağlamanın yanısıra geniş anlamda ihracat teşviklerini de içermektedir²⁵⁵. Ancak, koruma denildiğinde genellikle birincisi anlaşılmaktadır. Çalışmamızda da bu nitelime doğrultusunda 1980 sonrası dönemde ithalat üzerindeki koruma oranlarının hesaplaması uygun görülmüştür.

İthalat üzerindeki korumanın bilinmesi bir çok açıdan büyük önem taşımaktadır. Dışa açılma süreciyle birlikte dış ticaret rejimi dinamik bir yapıya kavuşmuştur. İthalat rejiminin düzenlenmesinde hangi sektörlerin ne ölçüde vergilendirileceğinin

²⁵⁴ 1985-1990 Input-Output Tablosuna göre ithalat ve ihracat yapılarının karşılaştırmasına yönelik ayrıntılı bilgi için bkz. ŞENESEN, Ümit, "Türkiye Ekonomisindeki Üretim Kesimlerinin 1985 ve 1995 İthalat ve İhracat yapılarının karşılaştırması ", *Petrol-işYıllığı*, 93-94, Yayın No: 36, Mart Matbaacılık, İstanbul 1995.s.688-708.

²⁵⁵ John WILLIAMSON, *The Open Economy and the World Economy*, A textbook in International Economics Harper International Edition, New York 1983, s.74.

(korunacağıının) tespit edilmesinde sektörlerin mevcut durumu yanında koruma yapısı da dikkate alınmaktadır.

Bilindiği gibi dış ticaret politikaları genel olarak içe dönük ve dışa açık olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Eğer uygulanan dış ticaret politikası, yurtiçi ve yurtdışı piyasaya yönelik üretim arasında bir ayırım yapıyor ve yurtiçi üretimi teşvik ediyorsa içe dönük, iki piyasa arasında her hangi bir ayırım yapılmıyorsa dışa dönük politikalar uygulanıyor demektir. Koruma oranı bu politikaların kantitatif olarak ölçülmesinde kullanılan en önemli araçlardan birisidir. Bu nedenle koruma oranları dış ticaret politikalarının ve sanayileşme stratejinin belirlenmesinde önemli bir yere sahiptir.

Nominal koruma oranı tüketiciye ne kadar yük bindirdiğini ifade etmektedir. Dolayısıyla bu oran tüketici açısından nispi bir refah ölçütü olarak kullanılabilir. Efektif koruma oranı ise, üretim sürecinde yaratılan katma değerin ne kadar yükseltildiğini göstermektedir. Bu nedenle efektif koruma oranı sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük ve verimliliği konusunda fikir vermektedir. Aşağıda koruma oranlarının hesaplanmasında kullanılan yöntem açıklandıktan sonra, bu yöntem çerçevesinde Türkiye ekonomisinin ve imalat sanayinin koruma yapısı ortaya konulmaya çalışılacaktır.

2.1. KORUMA ORANLARININ HESAPLANMASINDA KULLANILAN YÖNTEM

Ülkemizde koruma oranlarının hesaplanması konusunda az sayıda çalışma yapılmıştır²⁵⁶. Bu çalışmaların büyük bir bölümü 1980-1990 dönemindeki koruma oranlarını içermektedir. Bu nedenle 1980'li yıllardaki koruma oranlarının hesaplanması, diğer çalışmaların test edilmesinden öteye geçemeyecektir. Öte yandan çalışmamızın

²⁵⁶ Bu konuda 1980 sonrası dönemde yapılan başlıca çalışmalar şunlardır: Hasan OLGUN ve Sübidey TOGAN, "1980'li Yıllarda Türkiye'de İthalatın Liberalizasyonu ve Gümrük Vergilerinin Yeniden Düzenlenmesi: Bir Değerlendirme", Ankara Sanayi Odası Dergisi, Eylül-Ekim 1989; A.Latif TUNA ve Mustafa ALPER, İmalat Sanayiinde Nominal ve Efektif Koruma Oranları, DPT, İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, Aralık 1989; Anne Krueger ve Okan AKTAN, Swimming Against the Tide: Turkish Trade Reform in the 1980s, ICS Pres, San Francisco, California, 1992. Gazi Özhan ve Kenan TANRIKULU, Türkiye Sanayiinde Koruma Oranları (1985-1989), DPT, İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 1992; Sübidey TOGAN, 1993 a.g.e., ve Adil TEMEL, Kenan TANRIKULU, Nihal YENER ve Cihan YALÇIN, Türkiye Ekonomisi'nin Rekabet Gücündeki Gelişmeler, DPT, Ekonomik Modeller ve Statejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Temmuz 1995.

yapıldığı dönemde korumanın hesaplanmasında kullanılabilecek en son veriler 1995 yılı için bulunabilmektedir. Bu nedenlerle çalışmamızda uygulama dönemi 1989-1995 olarak seçilmiştir.

Öte yandan çalışmamızda nominal koruma oranları hem AB hem de diğer ülkeler için mal bazında (yaklaşık her yıl için 10-12 bin mal), efektif koruma oranları ise, 1990 yılı Input-Output Tablosundaki dış ticarete konu 49 sektör için hesaplanmıştır. Ancak sonuçların değerlendirilmesinde Türkiye geneline kısaca değinilmiş, esas olarak Türkiye imalat sanayi sektörleri analiz edilmeye çalışılmıştır.

2.1.1. UYGULAMANIN KAPSAMI VE KARŞILAŞILAN GÜÇLÜKLER

Ülkemizde koruma oranlarının sağlıklı bir şekilde hesaplanmasında bir takım teknik kısıtlar bulunmaktadır. Bunlardan birisi, efektif koruma oranının hesaplanmasında kullanılan ekonominin arz ve talep durumu ve sektörler arası ilişkileri gösteren input-output (girdi-çıkı) tablosunun ülkemizde uzun aralıklarla yayımlanmasıdır. Ülkemizde 1980 sonrası dönemde yalnızca 1985 ve 1990 yılı Input-Output tabloları yayımlanmış, 1992 yılı Input-Output çalışması tamamlanmış ancak henüz DİE tarafından yayımlanmamıştır. Bu nedenle çalışmamızda efektif koruma oranlarının hesaplanmasında en son yayımlanan 1990 yılı Input-Output tablosu kullanılmıştır. Bu durum, ekonomide 1990 yılı sonrasında ortaya çıkan yapısal değişimin hesaplamalara tam olarak yansımaları önlemektedir.

İkinci önemli teknik kısıt, hesaplamalarda kullanılan verilerin uyumlaştırılması ve toplulaştırılması sorunudur. Örneğin nominal koruma oranlarının hesaplanmasında kullanılan ithalat üzerine konan gümrük vergisi, fon ve eş etkili vergilerin oranları yıl içinde sık sık değişmektedir. Ayrıca, ithalat rejimi çerçevesinde ithalatın menşei, malın cinsi gibi özelliklere göre bir çok istisna, muafiyet ve ayrıcalıklar tanınmaktadır. Bu durum, ilgili sektörün nominal (dolaylı olarak efektif) koruma oranının düşük veya yüksek çıkması gibi bir sakıncayı da beraberinde getirmektedir.

Karşılaşılan diğer bir sorun, mal bazında hesaplanan koruma oranlarını sektörlere dönüştürülmesinde yaşanmaktadır. Çalışmamızda kullandığımız DİE'nin hazırladığı 1990 yılı Input/Output Tablosu'nda sektörler dört dijital ISIC Revize 2. Sektör Kodlarına göre

belirlenmiştir. Ancak, bazı sektörler aynı sektör kodunu içermektedir (örneğin çırçırılama ve dokuma sanayi için 3211 kodu kullanılmaktadır). Öte yandan çalışmamızda kullandığımız sekiz dijital GTİP'na (Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu) karşılık gelen ISIC Revize 2 Sektör Kodu bazı mallar için bulunmamaktadır. Sektör Kodu bulunmayan mallar, sekiz dijital ISIC koduna bakılarak bulunmuştur. Bu nedenle çalışmamızda, hem sekiz dijital GTİP'na karşılık gelen sekiz dijital ISIC sektör kodunun (Dış Ticaret Müsteşarlığı BİM kayıtlarının), hem de DİE'nin dört dijital ISIC Revize 2. sektör kodunun (Input/Output sektörleri dönüşüm anahtarının) kullanılması kaçınılmaz olmuştur.

Nominal ve efektif koruma oranlarının hesaplanmasında kullandığımız yöntem aşağıda genel hatlarıyla ele alınmıştır²⁵⁷.

2.1.2. NOMİNAL KORUMA ORANIN HESAPLANMASINDA KULLANILAN YÖNTEM

Bilindiği gibi nominal koruma, ithal edilen bir malın CİF fiyatı ile yurt içindeki tüketiciye mal oluş fiyatı arasındaki fark, nominal koruma oranı ise, koruma miktarının CİF ithal fiyatına oranıdır. Bir başka ifadeyle nominal koruma, koruyucu rejim sonucunda nihai malların yurtiçi fiyatlarındaki artıştır. Bu tanımdan hareket ederek, kota sınırlamasının olmadığı bir durumda nominal koruma oranı, bir malın ithalatında alınan her türlü vergilerin ve masraflar toplamının CİF ithal fiyatına oranı olarak hesaplanabilir. Nominal koruma oranının hesaplanmasında kullanılan değişkenler notasyonlarıyla birlikte aşağıda sunulmuştur²⁵⁸:

t_g^i	:i malının Gümrük Vergisi oranı,
t_d	:Damga Resmi oranı,
t_{dfr}	:Destekleme ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) oranı,
t_m	:Maden Fonu oranı,

²⁵⁷1980 sonrası dönemde koruma oranlarının hesaplanması konusunda en kapsamlı çalışmalardan birisi Sübidey TOGAN, 1993, a.g.e.'dir. Çalışmamızda, koruma oranlarının hesaplanmasında söz konusu eserde kullanılan yöntem kullanılmıştır. Bu durumun tarafımızdan hesaplanan koruma oranları ile geçmiş dönemde hesaplanan koruma oranlarının karşılaştırılabilmesi ve koruma yapısının gelişimine daha sağlıklı analiz edilebilmesi imkanı vermesi açısından yararlı olacaktır.

²⁵⁸ Kullanılan yöntem, değişkenler ve notasyonlar konusunda bkz. Sübidey TOGAN, a.g.e, s.39-48.

t_b	:Belediye Hissesi oranı,
t_{kkdf}	:Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) oranı,
β	:Kabul kredili, vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme şekilleri ile yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı,
FON^1_i	: Konut Fonu; miktar üzerinden alınan ve USD \$ ile ifade edilen,
FON^2_i	: Konut Fonu; değer üzerinden alınan % ile ifade edilen,
α	:Deniz yolu ile yapılan ithalatın toplam ithalat içindeki payı,
t_{u1}	:Ulaştırma Altyapılar Resmi oranı (denizyoluyla),
p^s_i	:i malının dolar cinsinden fiyatı,
E	:döviz kuru,
$(\acute{E}/E)$	:devalüasyon oranı,
m_i	:i malının miktarı,
t_{u2}	:Ulaştırma Altyapılar Resmi oranı (hava ve karayoluyla),
t^i_{kdv}	:i malının Katma Değer Vergisi oranı,
γ	:İthalat teminat oranı (CİF fiyatın %'si),
μ	:İthalat teminatlarının bankada (ay olarak) tutulma süresi ve
r	:Yurtiçi faiz oranı,
r_{us}	:Dış dünyada (ADB'de) faiz oranı,
v	:Aracı bankaların ithalat işlemlerini gerçekleştirme süresini,
M_i	:i malının Türk Lirası cinsinden CİF değeri,
m_i	:i malından ithal miktarı göstermektedir.

Bu değişkenlerden gümrük vergisi, damga resmi, destekleme ve fiyat istikrar fonu kesintisinin matrahı ithal edilen malın CİF değeridir. Belediye Hissesi matrahı ise, gümrük vergisidir. Katma değer vergisinin matrahı, ithal edilen malın gümrük vergisi tarhına esas değeri, ithal sırasında ödenen her türlü vergi, resim harç ve paylar ile, diğer giderler ve ödemelerden oluşmaktadır.

Katma Değer Vergisi (KDV), aynı zamanda yurt içinde üretilen mallara da uygulandığı için nominal koruma oranı hesaplamalarında en çok tartışılan konulardan birisidir. Bu nedenle bazı çalışmalarda (Örneğin Özhan-Tanrikulu 1992) nominal koruma oranının hesaplanmasında dikkate alınmamaktadır. (Togan 93) çalışmasında ise, KDV'li olarak hesaplanan gayri safi nominal koruma oranından, yurtiçinde üretilen mallara uygulanan KDV oranı çıkartılarak net nominal koruma oranına ulaşılmaktadır. Çalışmamızda KDV, CİF ithal değeri dışındaki diğer ödemelere uygulanmıştır. Bir başka ifadeyle ithal edilen malın gümrük vergisi tarhına esas değeri üzerinden alınan KDV ile

yurtiçinde üretilen mallardan alınan KDV eşit kabul edilerek, bunun dışında ithalde alınan her türlü ödemelere KDV oranı uygulanmıştır.

Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu (KKDF) ve Fiyat İstikrar Fonu (DFİF) kesintisi; kabul kredili, vadeli akreditif ve mal mukabili ödeme şekilleri ile ithal edilen mallardan alınmaktadır. Çalışmamızda bu malların toplam ithal içindeki payı (Togan;1993'e) paralel olarak binde bir olarak kabul edilmiştir.

İthalatçı yukarıda verilen tüm vergi ve fonların yanı sıra ithalat teminatı ve ithalat işlemleriyle ilgili olarak aracı bankalara çeşitli ödemeler yapmaktadır. İthalatçının teminat harcamaları nedeniyle uğradığı faiz kaybı, piyasa faiz oranı ve teminatların bankada kalış süresine bağlıdır. İthalatçının aracı bankalara yaptığı ödemelerin fırsat maliyeti ise, yurt dışı faiz oranı ve devalüasyon oranına bağlıdır. Buna göre;

$$\text{İthalatçının faiz geliri kaybı} = \gamma M_i (1+r)^{v/12} - 1) ; \text{ve}$$

Aracı bankaya yapılan ödemelerin fırsat maliyeti $= M_i (1 + r_{us})^{v/12} - 1) (1 + (\dot{E}/E))$ olarak hesaplanabilir.

Öte yandan Konut Fonu dışındaki vergiler genellikle advalorem'dir. Konut Fonu ise, bazı mallar için advalorem, bazı mallar için birim başına dolar olarak alınmaktadır. Birim başına dolar olarak alınan Konut Fonunun, malın dolar fiyatına oranlanmasıyla (FON^1_i / p^s_i) , bu fon da advolerem hale dönüştürülmüş olacaktır.

Yukarıda verilen açıklamalar çerçevesinde normal ve ithalatta gümrük vergisi ve eş etkili vergilerden muaf malların nominal koruma oranlarını aşağıda şekilde hesaplamak mümkündür.

1. Normal Mallar İçin Nominal Koruma Oranının Hesaplanması:

$$\text{Gümrük Vergisi (GV)} = t^i_g M_i \dots\dots\dots (1)$$

$$\text{Damga Resmi (DR)} = t_d M_i \dots\dots\dots (2)$$

$$\text{DFİF} = t_{dff} M_i \dots\dots\dots (3)$$

$$\text{Maden Fonu (MF)} = t_m M_i \dots\dots\dots (4)$$

$$\text{Belediye Hissesi (BH)} = t_b (t^i_g M_i) \dots\dots\dots (5)$$

$$KKDF = \beta t_{kdf} M_i \dots\dots\dots (6)$$

$$\text{Konut Fonu-1 (KF1)} = (FON^1_i / p^s_i) M_i \dots\dots\dots (7.1)$$

$$\text{Konut Fonu-2 (KF2)} = FON^2_i M_i \dots\dots\dots (7.2)$$

Buraya kadar alınan vergi ve masraflar toplamını $(\sum_1 t_i) M_i$ olarak tanımlarsak;

$$(\sum_1 t_i) M_i = (GV) + (DR) + (DFIF) + (MF) + (BH) + (KKDF) + (KF1 \text{ veya } KF2)$$

Yukarıdaki formül, notasyonlarla ifade edildiğinde aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$(\sum_1 t_i) M_i = M_i (t_g^i + t_d + t_{dff} + t_m + (t_g^i)_{t_b} + (\beta t_{kdf}) + (FON_i) \dots\dots\dots (8)$$

$$\text{Ulşt. Altyapılar Resmi(denizyolu)}(UAR_d) = t_{u1} \alpha (1.03 + \sum_1 t_i) M_i \dots\dots\dots (9.1)$$

$$\text{Ulşt. Altyapılar Resmi(kara-demiryolu)}(UAR_{kd}) = t_{u2}(1-\alpha)(1.03 + \sum_1 t_i) M_i \dots\dots\dots (9.2)$$

$(\sum_1 t_i) M_i$ toplamına Ulaştırma Altyapılar Resmi ilave edilip, buna da $(\sum_2 t_i) M_i$ denildiğinde aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$(\sum_2 t_i) M_i = (\sum_1 t_i) M_i + (UAR_d) + (UAR_k) \dots\dots\dots (10)$$

$$\text{Katma Değer Vergisi (KDV)} = t_{kdv}^i (1 + (\sum_2 t_i) M_i) \dots\dots\dots (11)$$

$$\text{İthalat Teminatlarının Vergi Eşdeğeri (İTVE)} = (1+r)^{\mu/12} - 1) M_i \dots\dots\dots (12)$$

$$\text{Banka Masraflarının Fırsat maliyeti (BMFM)} = 1+r)^{\mu/12} - 1) (1 + (\dot{E}/E)) M_i \dots\dots\dots (13)$$

Normal mallar için ithalatta ödenecek tüm vergiler ve masraflar toplamı $(\sum t_i) M_i$ ile gösterildiğinde aşağıdaki sonuca ulaşılmaktadır.

$$(\sum t_i) M_i = (\sum_2 t_i) M_i + (KDV) + (İTVE) + (BMFM) \dots\dots\dots (14)$$

2. Gümrük Vergisinden Muaf Mallar İçin Nominal Koruma Oranının Hesaplanması:

$$DFIF = t_{dff} M_i \dots\dots\dots (3)$$

$$\text{Konut Fonu (1)(KF1)} = (FON^1_i / p^s_i) M_i \dots\dots\dots (7.1)$$

$$\text{Konut Fonu(2)(KF2)} = FON^2_i M_i \dots\dots\dots (7.2)$$

DFIF ve Konut Fonu toplamına $(\sum_3 t_i) M_i$ denildiğinde aşağıdaki eşitlik elde edilir.

$$(\sum_3 t_i) M_i = (DFIF) + (KF1 \text{ veya } KF2) \dots\dots\dots (15)$$

$$\text{Katma Değer Vergisi (KDV)} = t_{kdv}^i (1 + (\sum_3 t_i) M_i) \dots\dots\dots (16)$$

$$\text{İthalat Teminatlarının Vergi Eşdeğeri (İTVE)} = (1+r)^{\mu/12} - 1) M_i \dots\dots\dots (12)$$

$$\text{Banka Masraflarının Fırsat maliyeti (BMFM)} = 1+r)^{\mu/12} - 1) (1 + (\dot{E}/E)) M_i \dots\dots\dots (13)$$

Muaf olan mallar için ithalatı ödenecek tüm vergiler ve masraflar toplamını $(\sum t_i)M_i$ ile gösterildiğinde aşağıdaki şekilde yazılabilecektir.

$$(\sum t_i) M_i = (\sum_3 t_i) M_i + (KDV) + (\text{İTVE}) + (BMFM) \dots\dots\dots (17)$$

$(\sum t_i) M_i$ i malının ithalatı için ödenen tüm vergi ve masraflar toplamı ve
 t_i i malının gayri safi nominal koruma oranını göstermek üzere;
CIF değeri M_i olan bir malın nominal koruma oranı, şu şekilde ifade edilebilir.
 $t_i = (\sum t_i) M_i / M_i \dots\dots\dots (18)$

Çalışmamızda 1989-1995 döneminde Türkiye'nin AB ve diğer ülkeler karşısındaki nominal koruma oranları ayrı ayrı hesaplanmıştır. Hesaplama söz konusu yıllarda AB ve diğer ülkelere yapılan ithalat istatistikleri ve ithalat rejimi baz alınmıştır. İthalat istatistikleri (sekiz dijital GTİP bazında yaklaşık her yıl için 11 bin malın ithalatı), Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE) BİM kayıtlarından alınmış; bu malların ithalatında uygulanan Gümrük Vergisi ve Toplu Konut Fonu ise, Dış Ticaret Müsteşarlığı BİM kayıtları esas alınmakla birlikte, söz konusu yıllar için geçerli olan ve Resmi Gazete'de yayımlanan ithalat rejimi kararları ile karşılaştırma yapılarak kullanılmıştır. Müsteşarlığın BİM kayıtları yıl içinde ithalat rejiminde yapılan değişimleri de içermektedir. Çalışmamızda genellikle en fazla süre ile yürürlükte kalan oranların uygulanmasına özen gösterilmiştir. Çalışmamızda kullandığımız verilere ilişkin bilgiler Tablo-20'de özetlenmiştir.

Yaklaşık 10-12 bin mal için hesaplanan yıllık nominal koruma oranları, ağırlıklandırılmış ortalama yöntemine göre 1990 yılı Input-output Tablosunda dış ticarete konu mallar üreten sektörlere dönüştürülmüştür. Dönüştürme işleminde şu yol izlenmiştir.

M_i^j Girdi-Çıktı Tablosundaki j-sektörünün i- malı ithalatı,
 t_i^j j-sektöründe i- malına sağlanan nominal koruma oranı,
 M^j j-sektörünün toplam ithalatını,
 k ithal edilen mal sayısını ($i=1, \dots, k$),
 t^j j-sektörüne sağlanan nominal koruma oranını göstermek üzere,
ağırlıklandırılmış nominal koruma formül ile hesaplanabilir:

$$t^j = \sum t_i^j (M_i^j / M^j)$$

TABLO 20: NOMİNAL KORUMA ORANIN HESAPLANMASINDA KULLANILAN DEĞİŞKENLER (%)

VERGİLER	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	1996
Gümrük Vergisi(1)	Mala Bağlı							
Belediye Hissesi(2)	15	15	15	15	-	-	-	-
Damga Resmi(2)	10	10	10	10	-	-	-	-
Uş. Alt.Rs (Deniz)	4	4	5	5	-	-	-	-
Uş. Alt.Rs (Kara)(2)	3	3	3	3	-	-	-	-
KDV(3)	Mala Bağlı							
FONLAR								
Konut Fonu(1)	Mala Bağlı							
DFİF(2)	10	10	10	10	-	-	-	-
KKDF (2)	6	1	1	1	-	-	-	-
Maden Fonu(2)	2.5	2.5	2.5	2.5				
DİĞER MASR								
İth. Temin. Oranı(4)	7	-	-					
Yurtiçi Faiz Oranı	70							
Yurtdışı Faiz Oranı	8.11							
Develüasyon Oranı	41.4							
D.yoluyla İthalat (%)	76	76	76	76				
İth. Tem. Bankada tutulma süresi (ay)	6							
Aracı Banka ithal İşlem süresi (ay)	6		6					

NOTLAR:

- 1.DİE ve Dış Ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar BİM kayıtları (8 dijital GTİP mal bazında değerler) kullanılmıştır.
- 2.İthalattan alınan bu vergiler 31.12.1992 tarih ve 21452 Mükerrer Sayılı Resmi Gazete'de yayımlanan 92/3902 Sayılı İthalat Rejimi Kararı ile yürürlükten kaldırılmıştır.
- 3.Katma Değer Vergisine ilişkin çeşitli tarihlerde yayımlanan Kanun, Kararname ve Bakanlar Kurulu Kararları.
4. İthalatta teminat uygulaması 27.12.1989 Tarih ve 89/14910 Sayılı İthalat Rejimi Kararı ile sona ermiştir.

2.1.3. EFEKTİF KORUMA ORANIN HESAPLANMASINDA KULLANILAN YÖNTEM

Daha önce belirtildiği gibi nominal koruma oranı, yurtiçinde üretilen veya ithal edilen bir malın CİF fiyatı ile yurtiçi satış fiyatı arasındaki yüzde farkı ifade etmektedir. Bir başka ifade ile bu oran, korumanın tüketiciye ne kadar yük bindirdiğini göstermektedir. Efektif koruma oranı ise, yurtiçi katma değer ile yurtdışı katma değer arasındaki yüzde farkı göstermektedir. Bir başka ifade ile bu oran, üretim sürecinde yaratılan katma değerın koruma sonucu ne kadar yükseltildiğini göstermektedir. Bu nedenle üretici açısından nominal koruma oranından çok, efektif koruma oranı önem taşımaktadır.

Yukarıda verilen efektif koruma oranı tanımında kilit kavram katma değerdir. Bilindiği gibi katma değer, bir ekonomideki çıktı ile girdi arasındaki farktır. Bu nedenle

efektif koruma oranı, bir ekonomideki sektörler arası karşılıklı ilişkileri gösteren girdi-çıkıtı tablosundan²⁵⁹ yararlanılarak hesaplanmaktadır.

Birinci bölümde efektif koruma oranının serbest ticaret ve koruma sonrası verilere göre iki şekilde hesaplanabileceği belirtilmişti. Çalışmamızda kullandığımız 1990 yılı input-output tablosunun koruma sonrası verilerle hazırlanması nedeniyle, efektif koruma oranı ikinci yöntemle göre hesaplanmıştır. Efektif koruma oranını hesaplama yönteminde göz önüne alınması gereken bir başka husus, dış ticarete konu olmayan mallarla ilgilidir. 1990 input-output tablosundaki 64 sektörden 49'u sektör dışı konu olan sektörden, 15'i dış ticarete konu olmayan sektörden oluşmaktadır. Çalışmamızda dış ticarete konu olmayan mallar da göz önüne alınarak, dış ticarete konu 49 sektörün efektif koruma oranları hesaplanmıştır. Efektif koruma oranının hesaplanmasında kullandığımız değişkenler girdi-çıkıtı modelinde kullanılan notasyonlarla birlikte şunlardır²⁶⁰:

X_j	:j-inci sektörün üretim değeri,
X_{ij}	:j-inci sektörde X_j kadar üretim yapabilmek için ara malı olarak kullanılan i-nci sektör malının miktarı,
XX	:diyagonal çıkıtı matrisi,
AA	:toplam ara malı tüketim matrisi,
MM	:İthal ara malı tüketim matrisi,
BB	:($AA-MM$) yerli malı tüketim matrisi,
VAT	:Katma değer vergisi vektörü,
KD	:Katma değer vektörü,
td	:diyagonal KDV matrisi,
xx_{ij}	:j-inci sektörün üretim değeri ($i \neq j$ için $xx_{ij} = 0$),
aa_{ij}	:j-inci sektör tarafından kullanılan i-nci ara mal miktarı,
mm_{ij}	:j-inci sektör tarafından kullanılan i-nci ithal ara mal miktarı,
bb_{ij}	:($aa_{ij} - mm_{ij}$) j-inci sektör tarafından kullanılan yurt içinde üretilmiş i-nci ara malı miktarı,

²⁵⁹ Girdi-Çıkıtı (Input-Output) modelleri konusunda literatürde çok sayıda çalışmakla bulunmakla birlikte, modelin temel yapısı konusunda bkz. H.B.Chenery-P.G.Clark, Endüstrilerarası İktisat, (Çev.Cemil ÇINAR), OTDÜ Yayını, Ankara, 1965 ve Erden ÖNEY, İktisadi Planlama, 4.Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1985.

²⁶⁰ Kullanılan yöntem, değişkenler ve notasyonlar konusunda bkz. Sübidey TOGAN, a.g.e, s.48-54.

vat_{ij}	:j-inci sektör tarafından ödenen katma değer vergisi,
kdv_{ij}	:j-inci sektörün KDV oranı ($i \neq j$ için $kdv_{ij} = 0$),
sub_{ij}	:j-inci sektöre verilen toplam sübvansiyon miktarı,
s_{ij}	:(sub_{ij} / xx_{ij}) j-inci sektörün sübvansiyon oranı ($i \neq j$ için $s_{ij} = 0$),
kd_{ij}	:j-inci sektörde yaratılan katma değeri,
p_j	:j-inci sektör tarafından üretilen malın yurtiçi fiyatı,
p_j^s	:j-inci sektör tarafından üretilen malın yurtdışı fiyatı,
p	:fiyat vektörü,
u	:birim matrisi (1,1,.....1) göstermektedir.

Girdi-çıkı modelinde çıktı matrisini (1) numaralı eşitlikteki gibi yazmak mümkündür:

$$p(XX) = u(AA) + VAT - SUB + KD = p(BB) + u(MM) + VAT - SUB + KD \dots \dots \dots (1)$$

Bu eşitlikten yararlanılarak, katma değer vektörü aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$KD = p(XX) - u(AA) - VAT + SUB \dots \dots \dots (2)$$

(1) numaralı eşitlikteki katma değer vergisi vektörü (VAT), sektörün ödediği katma değer vergisinden ($kdv_{ij} xx_{ij}$), ara malların alımı sırasında ödenen tüm katma değer vergilerinin ($\sum_{j=1}^n kdv_{ij} aa_{ij}$) çıkarılmasıyla elde edilmektedir. Bu eşitlikteki sübvansiyon vektörü ise sübvansiyon oranları matrisinin çıktı matrisiyle çarpımından elde edilmektedir. Bu değişkenler sembollerle aşağıdaki şekilde formüle edilebilir:

$$VAT = u * td * (XX) - u * td * (AA); \text{ ve } SUB = uS(XX) \dots \dots \dots (3)$$

Öte yandan AA, MM, BB, XX matrisleri ile KD vektörünü $(XX)^{-1}$ ters matrisi ile çarparak a, b, m matrisleri ile kd vektörü aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$\begin{aligned} a &= AA (XX)^{-1} \\ b &= BB (XX)^{-1} \\ m &= MM (XX)^{-1} \\ vat &= VAT(XX)^{-1} \\ td &= vat(I-a)^{-1} \\ kd &= KD(XX)^{-1} \end{aligned}$$

(1) numaralı eşitlik, yukarıda tanımlanan matrisler (b, m, td) ve vektör (kd) ile ifade edildiğinde (4) nolu eşitlik şeklinde yazılabilir.

$$p = p^*b + u^*m + p^*td - p^*td^*b - p^*td^*m + kd - p^*s = 1 \dots\dots\dots(4)$$

Bu eşitlik, (I-td) ve (I-b) parantezlerine alınarak yeniden düzenlendiğinde (6) numaralı eşitlik elde edilir.

$$p^*(I-td) = p^*(I-td)^*b + u^*(I-td)^*m + kd + s \dots\dots\dots(5)$$

$$p^*(I-td)^*(I-b) = u^*(I-td)^*m + kd + s \dots\dots\dots(6)$$

(6) numaralı eşitliğin her iki tarafını önce (I-b) ye, daha sonra da (I-td) bölündüğünde, denge fiyat vektörü elde edilir.

$$p^*(I-td) = u^*(I-td)^*m \cdot (I-b)^{-1} + kd \cdot (I-b)^{-1} + s(I-b)^{-1} \dots\dots\dots(7)$$

$$p = 1 = u^*[(I-td)^*m \cdot ((I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1})] + kd \cdot [(I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1}] + s \cdot [(I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1}] \dots\dots\dots(8)$$

(8) numaralı eşitlik, katma değer ve ithalat bölümü olacak şekilde (eşitliğin son bölümündeki sübvansiyonu birinci ve ikinci bölüme ekleyerek) yeniden düzenlendiğinde, denge fiyat vektörü (9) numaralı eşitliğe dönüşür.

$$p = 1 = u^*[(I-td)^*m \cdot ((I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1}) + S] + kd \cdot [(I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1}] + S \dots\dots\dots(9)$$

Eşitliğin birinci bölümü $u^*[(I-td)^*m \cdot ((I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1})]$ ithalatı;

İkinci bölümü $kd \cdot [(I-b)^{-1} \cdot (I-td)^{-1}]$ katma değeri göstermektedir.

Daha önce belirtildiği gibi, DİE tarafından hazırlanan girdi-çıkıtı tablosunda yer alan 64 sektörden 49'u dış ticarete konu iken, 15'i dış ticarete konu olmayan (non-tradeable) sektörlerden oluşmaktadır. Bu nedenle yukarıda elde katma değer dış ticarete konu olmayan sektörleri de dikkate alınarak yeniden tanımlanması gerekmektedir.

AA, toplam ara malı tüketim matrisinin ilk 49 sektörü dış ticaretle ilgili, son 15 sektörü dış ticarete konu değildir. Buna göre ilk 49 sektörü 0 ve diğer sektörlerin ara malları tüketiminin yer aldığı yeni bir C matrisi ile buna uygun olarak yeni bir fiyat vektörü (PP) matrislerini aşağıda şekilde tanımlanmaktadır.

$$C = (c_{ij} = 0 \text{ dış ticarete konu olan } i = 1, \dots, 49; j = 1, \dots, 64 \text{ ve}$$

$$C = (c_{ij} = aa_{ij} \text{ dış ticarete konu olmayan } i = 50, \dots, 69; j = 1, \dots, 64 \text{ olmak üzere}$$

C matrisi ;

$$\begin{bmatrix} 0 & 0 \\ X_{50,1} & X_{50,64} \\ X_{64,1} & X_{64,64} \end{bmatrix}$$

ve PP matrisi;

$$\begin{bmatrix} 0 & 0 & 0 \\ 0 & 1/p_{50} & 0 \\ 0 & 0 & 1/p_{64} \end{bmatrix}$$

Burada p_j ($j=50,...64$) dış ticarete konu olmayan malların fiyatını göstermektedir. Elde edilen yeni fiyat vektörü PP ile denge fiyat vektörünün ithalat bölümü (9 numaralı eşitliğin birinci bölümünü) çarpıldığında, dağıtım matrisi “ π ” elde edilir.

$$\pi = u * [(I - td) * m * (I - b)^{-1} * (I - td)^{-1}] * PP \dots\dots\dots (10)$$

Dağıtım matrisi (π) ile yeni tanımlanan ara malları tüketim matrisi “C” çarpıldığında, dış ticarete konu olmayan malların dış ticarete konu olan kısmını “K” elde edilir.

$$K = \pi * C \dots\dots\dots (11)$$

Bu durumda yeni girdi matrisi aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$GİRDİ = (AA - C + K) \dots\dots\dots (12)$$

Yeni duruma göre (1) numaralı temel eşitlik ve VAT matrisi aşağıdaki şekilde tanımlanabilir.

$$u * XX = u * GİRDİ + SUB + VAT + KD \dots\dots\dots (13)$$

$$VAT = u * td * XX - u * td * GİRDİ + SUB \dots\dots\dots (14)$$

Elde edilen VAT matrisini, temel (13 numaralı) eşitlikte yerine konulup, yeniden düzenlendiğinde, (15) numaralı eşitlik elde edilir.

$$u * XX = u * GİRDİ + SUB + u * td * XX - u * td * GİRDİ + KD \dots\dots\dots (15)$$

Buradan yeni katma değer vektörü aşağıdaki şekilde gösterilebilir.

$$KD^{\wedge} = [(u*(I\text{-}td)+S)](*XX) - u*(I\text{-}td)*GİRDİ \dots\dots\dots (16)$$

Dış ticarete konu olan mallar için fiyat ilişkisi aşağıdaki gibi yazılabilir.

$$p_j = p^s_j (1 + t_j)$$

Öte yandan, girdi-çıktı modelinde yurtiçi fiyatlar bire eşit olduğundan, yurtdışı fiyat vektörünü aşağıdaki şekilde yazmak mümkündür.

$$p^s = [1 / (1 + t_1), \dots, 1 / (1 + t_49), 0, \dots, 0] \dots\dots\dots (17)$$

Bu fiyat vektörünü kullanarak dünya fiyatlarıyla yeni katma değer vektörü aşağıdaki şekilde yazılabilir.

$$KD^{\wedge}_s = p^s * [(I\text{-}td)+S] * XX - p^s (I\text{-}td) * GİRDİ \dots\dots\dots (18)$$

Yurtiçi fiyatlarla j-inci sektörde belirlenen katma değeri $kd^{\wedge}_j$ dünya fiyatlarıyla j-inci sektörde ölçülen katma değeri ise $kd^{\wedge}_{sj}$ ile gösterildiğinde (daha önce belirtildiği gibi efektif koruma oranı, yurtiçi fiyatlarla yaratılan katma değer yurtdışı fiyatlarla katma değer arasındaki farkın yurtdışı fiyatlarla katma değere oranıdır), j-inci sektördeki efektif koruma oranı aşağıdaki formül ile bulunur.

$$EKO = (kd^{\wedge}_s - kd^{\wedge}_{sj}) / kd^{\wedge}_{sj} \dots\dots\dots (19)$$

1989-1995 dönemi için hesapladığımız efektif koruma oranı (EKO) değerlendirilmesinde iki şey sürekli göz önünde tutulmalıdır. Bunlardan birincisi, EKO'nun hesaplanmasında en son yayınlanan DİE 1990 yılı Input-Output (Girdi-Çıktı) Tablosu kullanılması nedeniyle, söz konusu dönemde sektörler arası ilişkilerin teknolojik yapısının değişmediği; ikincisi ise, Input-Output modelinin temel varsayımlarıdır. Bu varsayımlardan ilki, her mal veya mal grubunun tek bir endüstri veya sektör tarafından üretildiğidir. Bunun doğal sonucu olarak, her malın üretiminde yalnız bir üretim tekniğinin kullanıldığı, her sektör yalnızca bir mal ürettiğidir. Modelin diğer varsayımı ise, üretim miktarı değişse bile üretimde kullanılan girdilerle çıktılar arasında belli ve sabit oranda bir ilişkinin olmasıdır. Buna göre herhangi bir sektörün girdisi yalnızca o sektör üretiminin doğrusal fonksiyonudur.

Yukarıda özetlenen yöntemlerle hesaplanan nominal ve efektif koruma oranları aşağıda önce Türkiye geneli için, ardından Türkiye imalat sanayi sektörleri için analiz edilmiştir.

2.2. TÜRKİYE EKONOMİSİNİN KORUMA YAPISI

Türkiye ekonomisinin koruma yapısına geçmeden önce, nominal ve efektif koruma oranlarının analiz edilmesinde göz önünde bulundurulması gereken bir hususa değinmek yararlı olacaktır. Bilindiği gibi, nominal koruma oranı esas itibariyle ithalat üzerindeki vergilerin tüketici üzerindeki yükünü ifade etmektedir. Üreticiler açısından önemli olan efektif koruma oranı ise, yurtiçi katma değer ne kadar korunduğunu göstermektedir. Bu açıdan bakıldığında efektif koruma oranı, yurtiçi üreticilerin dış rekabete karşı ne ölçüde korunduğunu göstermektedir. Bu nedenle, efektif koruma oranının düzeyi ve değişimi, kaynak dağılımı yoluyla üretim, ithalat, ihracat gibi reel değişkenleri etkilemektedir. Ancak bu değişkenler, efektif koruma oranının yanı sıra, iç ve dış, arz ve talep koşulları gibi bir çok faktörlere bağlı olarak değişebilmektedir. Bu nedenle, efektif koruma oranı ile söz konusu reel değişkenler arasındaki ilişki ihtiyatla değerlendirilmelidir²⁶¹.

Daha önce belirtildiği gibi, Türkiye’de 1980 Sonrası dönemde dış ticaret politikasında köklü bir değişim yapılarak içe dönük politikalar yerine dışa açık politikalar uygulanmaya başlanmıştır. 1980 yılında ithalatta damga resmi %25’den % 1’e indirilmiş, ithalat teminatları azaltılmış, liberasyon listeleri yeniden düzenlenerek ithali müsaadeye bağlı mallar (II sayılı liberasyon) listesinde bulunan bir çok mal serbestçe ithal edilen mallar (I sayılı liberasyon) listesine alınmıştır. 1981 yılında ithalatta kota uygulamasına son verilmiştir. 1984 yılında ithalat rejiminde daha köklü bir değişim yapılarak ithalata konu mallar “ithali yasak”, “müsaadeye tabi”, “libere” ve “fon ödemek suretiyle ithal edilebilecek mallar” mallar şeklin sınıflandırılmıştır. 1984 yılında “müsaadeye tabi mallar” listesindeki malların toplam ithalat içindeki %45.6 iken, bu oran 1986’da % 21.9’a 1988’de % 6.1’e düşmüş, 1990 yılında ithali müsaadeye tabi mal kalmamıştır. Öte yandan 1984 yılında “ithali yasak mallar” listesinde 500 kalem mal bulunurken, 1985 yılında silah,

²⁶¹ Bu konuda bkz. Nevzat GÜRAN, Dışa Açılma Sürecinde..... a.g.e, s.84-101.

cephane ve uyuşturucu olmak üzere üç mal ile sınırlandırılmıştır. Tahsisli ithal malları listesinde yer alan malların toplam ithalat içindeki payı 1980 yılında % 12 iken, bu oran 1982'de % 3.1'e, 1984'de % 0.2'ye düşürülmüştür. Özetle 1990 yılı itibariyle ithalatta uygulanan miktar ve değer kısıtlamaları kaldırılmış, ithalat tamamen fiyatlara duyarlı hale getirilmiştir²⁶².

1990'lı yıllarda ithalat rejimi daha çok ithalatta ödenen vergi, resim, harç ve çeşitli masraflar üzerinde yoğunlaşmıştır. 1993 yılında ithalatta gümrük vergisi ve toplu konut fonu dışındaki tüm vergi, resim, harç ve masraflar kaldırılmıştır. Bu dönemde ithalat rejimini belirleyen temel unsurlardan birisi de AB ile Gümrük Birliği çerçevesinde, AB ithalat rejimine uyum çabaları olmuştur.

Yukarıda özetlenen gelişmeler doğrultusunda 1980'li yılların başından itibaren ithalatın kademeli olarak serbestleştirilmesine yönelik dış ticaret politikası, nominal ve efektif koruma oranlarına doğrudan yansımıştır.

1983-1988 döneminde dış ticarete konu 49 sektörün nominal ve efektif koruma oranları Tablo-21'de sunulmuştur. 1984 yılında bir çok malın gümrük vergisinin düşürülmesine karşın 1983 yılına göre ortalama NKO artmıştır. Bunun en önemli nedeni, 1984 yılında Toplu Konut Fonu uygulamasına geçilmesi ve Damga Resmi oranının artırılmasıdır. 1988 yılında DFİF ve Damga Resmi oranının % 10'na çıkarılmasına karşın, gümrük vergisi ve konut fonu oranlarında yapılan indirimler sonucu ortalama NKO 1988 yılında düşmüştür.

²⁶² Sübidey TOGAN, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticareti....., a.g.e., s.232.235.

TABLO 21: 1983-1988 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN NOMİNAL VE EFEKTİF KORUMA ORANLARI (%)

SEKTÖR/YIL	NKO			EKO		
	1983	1984	1988	1983	1984	1988
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	64	68,35	172,62	129,73	142,73	-16921,00
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	47	51,16	104,75	182,87	117,38	-793,92
15 ŞEKER ÜRETİMİ	140	144,43	103,70	-21,47	-24,86	-19,75
20 ÇİRCİRLAMA	7	9,67	22,52	-12,03	-15,62	-0,71
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜN.	65	69,85	11,56	76,30	82,09	0,02
02 HAYVANCILIK	22	25,89	21,65	13,91	15,24	7,32
37 ÇİMENTO SANAYİİ	48	5,87	8,41	103,35	4,05	8,35
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	16	20,27	12,43	10,80	15,31	9,55
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR	57	61,29	16,23	83,18	83,57	9,76
29 KİMYASAL GÜBRELER	31	35,48	20,69	17,30	23,89	13,52
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	26	27,59	17,55	21,95	23,37	18,15
03 ORMANCILIK	36	41,11	17,61	45,62	50,38	19,11
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	26	26,83	21,70	11,04	12,03	27,00
30 İLAÇ SANAYİİ	27	30,47	27,48	22,16	26,04	29,14
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	81	85,38	17,70	100,43	105,83	34,90
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ	83	88,67	24,64	154,14	162,91	36,47
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	63	63,97	19,77	113,71	113,97	40,05
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	15	19,01	34,08	17,47	22,06	42,38
06 HAM PETROL VE TABİİ GAZ	24	29,49	24,34	39,11	44,48	44,05
08 DEMİR DIŞINDAKİ DİĞ. METAL CEV.	16	20,10	36,82	14,05	18,78	44,08
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	19	23,64	43,71	2,12	6,71	47,80
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	152	157,05	40,77	779,91	819,27	55,46
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	40	42,48	31,56	55,19	59,39	57,44
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	62	53,43	35,20	146,78	113,08	59,69
01 TARIM	25	36,12	53,00	22,35	34,49	59,98
38 DİĞER TAŞ VE TOPR. DAY. SAN.	54	58,75	42,31	74,66	88,71	64,51
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	51	45,17	47,48	61,20	48,54	66,61
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	54	61,70	52,78	49,43	63,34	68,07
24 AYAKKABI SANAYİİ	157	161,75	57,56	187,95	191,10	74,82
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	78	78,68	40,00	364,66	301,94	79,59
09 METALİK OLMAYAN MADENLER	102	107,07	70,91	124,81	130,73	81,53
32 PETROL ARITIMI	58	62,88	41,27	105,41	110,84	82,07
04 BALIKÇILIK	41	45,03	82,82	38,43	42,74	88,10
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	70	125,76	69,12	75,62	197,39	92,44
19 TÜTÜN SANAYİİ	373	378,68	78,16	-1841,20	-2815,80	97,58
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	54	57,06	73,43	55,78	59,84	107,66
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	49	58,96	76,43	47,46	63,69	109,94
21 DOKUMA SANAYİİ	109	104,44	64,20	330,77	285,01	114,50
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI	63	66,79	90,35	67,16	71,76	120,82
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	47	60,43	84,16	43,33	68,44	167,68
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULŞ. ARÇ.	65	70,70	106,62	87,36	94,93	185,01
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	141	145,54	94,85	-1949,80	3835,00	227,29
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA	67	74,29	146,51	91,00	102,29	238,68
35 PLASK ÜRÜNLERİ	251	256,34	105,04	-890,50	-753,93	310,20
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	108	131,73	104,24	-1159,90	-1580,20	346,76
41 METAL EŞYA SANAYİİ	82	86,87	95,91	159,43	179,10	388,68
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT S.	129	133,85	163,32	198,92	205,79	657,91
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	90	95,02	224,82	623,82	709,79	870,41
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK.	155	160,46	169,45	234,38	258,88	25418,00
ORTALAMA	65,22	70,19	55,42	70,99	74,71	68,56
STANDAR SAPMA	63,75	65,39	48,28	213,01	205,39	212,72

KAYNAK: Sübidey TOGAN, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu

Türk Eximbank araştırma Dizisi-1, Ankara, 1983, s.57-58.

Öte yandan, NKO'daki değişimler doğrultusunda ortalama EKO 1983'te % 70.99'dan 1984'de %74.71'e yükselmiş, 1988 yılında % 68.56'ya düşmüştür. 1988 yılı EKO'ları büyüklüklerine bir sıralandığında, EKO sıfırın altında olan kesin mutlak üstünlüğe sahip sektörler²⁶³; 18 nolu Alkolsüz İçkiler, 14 nolu Öğütülmüş Tahıl Ürünleri, 15 nolu Şeker Üretimi ve 16 nolu Çırcırlama sektörleridir. Bu sektörler genellikle orta ve düşük düzeyde yoğunlaşma eğilimine sahip olup, toplam ithalat içindeki sektör payları oldukça düşüktür. EKO'nı en yüksek, dolayısıyla karşılaştırmalı kesin dezavantaja sahip sektörler ise, sırasıyla 22 nolu Elbise Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya, 17 nolu Alkollü İçkiler ve 26 nolu Ağaç Mobilya ve Mefruşat sektörleridir. Tabloda dikkati çeken en önemli husus, EKO 100'den büyük, yani karşılaştırmalı dezavantaja sahip tüm sektörlerin imalat sanayi sektörleri olmasıdır.

1983-1988 döneminde korumanın sektörler arası dağılımına baktığımızda 49 sektörden 1983 yılında 30, 1984'de 32 ve 1988'de 24 sektörün NKO % 50'nin üzerindedir. Bu gelişmeye paralel olarak 1983 yılında 27, 1984'de 30, 1988 yılında 28 sektörde EKO'nın %50'nin üzerinde olması, söz konusu dönemde koruma oranının oldukça yüksek olduğunu göstermektedir.

1980'li yıllar boyunca ithalatın serbestleştirilmesi doğrultusundaki çabalar, AB ile Gümrük Birliği'nin sağlanması ve uluslararası yükümlülükler çerçevesinde 1990'lı yıllarda daha da hızlandırılmış ve ithalat tamamen fiyatlara duyarlı hale getirilmiştir. Daha önce belirtildiği gibi 1990 yılında yapılan en önemli değişiklik müsaadeye tabi mallar listesinin yürürlükten kaldırılmasıyla ithalatın önemli ölçüde serbestleştirilmesidir. 1990-1993 döneminde ithalat rejiminde yapılan diğer önemli değişiklikler arasında ithalatta teminat uygulamasına son verilmesi, Gümrük Vergisi (GV) ile Toplu Konut Fonu (TKF) listelerinin birleştirilerek bazı malların GV oranı indirilmesi ve yaklaşık 2170 malda TKF'nun kaldırılması sayılabilir. 1993 yılı ithalat rejiminde ithalattan alınan Belediye

²⁶³ Efektif Koruma Oranı (EKO), aynı zamanda cari döviz kurunda bir rekabet gücü (karşılaştırmalı üstünlük) göstergesi olup, EKO ile rekabet gücü arasında ters yönlü bir ilişki söz konusudur. Bir başka ifadeyle EKO'nun yüksek olması rekabet gücünün düşük, EKO'nun küçük olması ise rekabet gücünün yüksek olduğu anlamına gelmektedir. Ancak, efektif koruma oranı ile rekabet gücü arasında aynı yönlü bir ilişki de olabileceği göz önünde tutularak, EKO'nun karşılaştırmalı üstünlük kriteri olarak kullanılması ihtiyatla değerlendirilmelidir. Bunun nedenleri konusunda bkz. Nevzat GÜRAN, Dışa Açılma Sürecinde....., a.g.e, s.85-87.

Hissesi, Damga Resmi, Ulaştırma Alt Yapılar Resmi ve Destekleme Fiyat İstikrar Fonu kaldırılmıştır. İthalat üzerinden alınan bu vergilerin kaldırılması çerçevesinde TKF ve GV oranlarında yeni düzenlemeler yapılmıştır. 1994 yılından itibaren AB ile Gümrük Birliği'nin 1995 yılına tamamlanmasına yönelik hususlar göz önünde bulundurularak özellikle sanayi sektöründe 12ve 22 yıllık listelerde yer alan malların GV vergisi oranlarında indirimler yapılmış, daha önce 16 bin malda uygulanan TKF, koruma amacı taşımadığı için 2600 malda kaldırılmıştır. 1995 yılı rejiminde ise, Gümrük Birliği ve Uluslararası yükümlülükler çerçevesinde TKF ve GV oranlarında indirimlere devam edilmiştir.

1990'lı yıllarda ithalat rejiminde yapılan değişiklikler doğrultusunda NKO ve EKO oranları önemli ölçüde düşmüştür.1989-1995 döneminde dış ticarete konu 49 sektörün AB ve diğer ülkeler için NKO Tablo-22 ve 23, EKO Tablo-24 ve 25'de sunulmuştur.

1989-1995 döneminde AB ve diğer ülkeler için NKO'nı gösteren Tablo-22 ve 23 incelendiğinde; gerek AB ülkeleri, gerekse diğer ülkelerden yapılan ithalatın NKO oranı, 15 nolu Şeker Üretim sektörü hariç, bütün sektörlerde dönem boyunca düşme eğilimindedir²⁶⁴.

Ortalama NKO'nın 1989' yılında AB ülkeleri için % 62.22 ve diğer ülkeler için % 44.09 iken, bu oranların 1990 yılında sırasıyla % 28.45 ve %27.31'e düşmesi, söz konusu yılda yukarda özetlediğimiz ithalat rejiminde yapılan köklü değişimlerin önemli bir göstergesidir. 1991 yılında artan ortalama NKO oranları, sonraki yıllarda yeniden düşme eğilimine girerek, 1995 yılında AB ülkeleri için % 14.62'ye, diğer ülkeler için %18.20'ye düşmüştür.

²⁶⁴ Tablonun son sütununda yer alan "eğilim" katsayısının "+" olması dönem boyunca artış eğilimini, "-" olması ise dönem boyunca azalış eğilimini göstermektedir.

TABLO 22: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN NOMİNAL KORUMA ORANLARI (AB İÇİN -%)

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EĞİLİM(*)
15 ŞEKER ÜRETİMİ	66,78	25,13	113,2	127,0	131,62	64,13	101,13	7,13
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİ	90,45	55,33	47,5	87,5	64,28	51,63	52,02	-3,78
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	106,40	58,32	60,3	63,4	95,28	71,68	50,31	-3,81
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	61,90	37,06	38,5	37,1	39,14	47,73	37,45	-1,83
04 BALIKÇILIK	75,25	33,83	49,4	56,4	59,89	15,01	32,98	-5,50
32 PETROL ARITIMI	68,19	25,08	33,7	16,6	24,35	29,99	28,74	-4,21
02 HAYVANCILIK	102,82	79,60	107,2	14,1	65,02	54,75	28,01	-11,30
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	43,97	11,80	55,7	58,1	50,64	16,40	24,37	-1,95
19 TÜTÜN SANAYİ	86,58	60,20	69,2	71,2	41,56	46,00	23,03	-8,81
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	82,37	52,12	49,0	47,8	44,76	34,80	21,16	-7,95
06 HAM PETROL ÇIKARIMI VE TABİİ İ	69,51	37,00	26,8	35,3	-	-	18,40	-6,69
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SA	103,10	37,90	40,0	41,9	32,39	26,11	17,10	-10,33
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUM	91,79	52,48	45,4	52,9	40,72	25,39	16,37	-10,18
01 TARIM	41,89	19,03	21,2	16,4	38,91	40,55	16,35	-0,57
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	75,56	42,44	25,8	42,8	42,21	26,33	15,52	-7,00
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLARI	53,67	18,85	18,7	18,1	28,00	19,98	15,11	-3,72
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SI	71,04	35,84	37,0	38,6	30,67	17,26	14,15	-7,65
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	46,44	17,83	37,8	30,2	32,35	20,76	13,89	-3,47
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	76,52	41,89	41,3	37,7	32,22	40,79	13,79	-7,12
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MO	62,84	37,28	35,5	38,5	29,45	19,34	12,13	-6,93
34 KAUKÇUK VE KAUKÇUK ÜRÜNLERİ	69,15	32,93	32,5	33,1	32,11	19,81	10,90	-7,19
41 METAL EŞYA SANAYİ	70,99	35,67	36,2	35,3	25,40	16,05	10,66	-8,25
21 DOKUMA SANAYİ	59,34	30,47	32,6	30,3	27,49	16,02	10,58	-6,44
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM Aİ	71,20	45,02	34,4	35,1	28,44	23,84	10,22	-8,26
24 AYAKKABI SANAYİ	74,05	46,02	44,9	46,9	39,81	25,67	9,92	-8,51
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	60,54	29,85	29,5	24,6	22,09	10,18	9,36	-7,15
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,03	29,46	33,3	30,0	38,46	19,30	9,22	-5,45
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI S	66,33	29,57	34,3	28,5	27,26	16,56	8,86	-7,34
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA V	82,42	38,89	35,8	28,8	21,76	13,30	8,69	-10,23
23 DERİ İŞLEME SANAYİ	51,27	10,99	27,8	11,8	12,42	10,33	8,05	-5,23
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMA	55,57	24,71	28,7	20,8	17,99	12,50	6,44	-6,52
44 ELEKTRİK MİKİNELER	57,53	24,47	25,6	23,8	12,19	9,44	6,40	-7,03
37 ÇİMENTO SANAYİ	40,99	22,90	26,6	12,0	5,26	5,65	6,06	-5,74
43 TARİMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	52,53	15,87	30,6	15,6	14,36	11,29	5,46	-5,95
40 DİĞER METAL ANA SANAYİ	57,89	15,56	31,8	18,2	11,91	8,44	4,69	-6,92
42 ELEKTRİK MİKİNELER	48,36	11,46	27,5	11,4	9,44	7,03	3,73	-5,74
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	49,14	17,50	33,2	18,0	6,68	4,70	3,55	-6,74
30 İLAÇ SANAYİ	48,36	16,69	28,2	21,6	11,07	6,11	3,32	-6,19
49 DİĞER İMALAT SANAYİ	52,67	16,98	16,4	14,0	7,83	4,94	3,30	-6,46
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİ	45,72	5,91	30,0	6,4	3,66	3,39	3,03	-5,69
03 ORMANCILIK	44,14	5,33	26,4	2,5	0,46	0,92	2,91	-5,66
09 METALİK OLMAYAN MADENLER Ç	38,85	4,49	27,6	6,3	7,84	4,14	2,04	-4,68
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	37,93	12,86	26,3	13,3	0,00	2,79	2,02	-5,51
20 ÇİRCİRLAMA	55,21	28,46	27,8	28,7	1,21	3,15	1,68	-8,49
29 KİMYASAL GÜBRELER	38,22	8,64	28,6	5,5	2,99	3,18	0,74	-5,32
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	41,13	6,19	5,7	5,1	1,29	0,44	0,36	-4,94
08 DEMİR CEVHERİ DIŞINDAKİ DİĞER	40,90	1,12	26,3	1,1	0,00	0,70	0,36	-5,31
46 DEMİR YOLU ULAŞIM ARAÇLARI II	59,04	7,20	19,6	6,5	0,04	0,00	0,30	-7,50
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	37,83	-	26,3	1,1	0,00	0,00	0,00	-6,92
ORTALAMA	62,53	28,21	36,70	30,56	27,93	19,75	14,68	
STANDART SAPMA	18,17	17,15	18,96	23,77	25,66	17,64	17,41	

KAYNAK: Kendi hesaplarımız.

NOT: 6 Nolu sektörün 1983-1984 yıllarında, 7 Nolu sektörün 1990 yılında AB'den ithalatı olmadığı için NKO hesaplanmamıştır.

Eğilim: NKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

TABLO 23: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN NOMİNAL KORUMA ORANLARI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EĞİLİM
15 ŞEKER ÜRETİMİ	54,8	26,2	87,7	115,44	394,04	27,33	98,40	15,69
02 HAYVANCILIK	101,2	51,5	144,1	111,36	114,01	93,18	74,78	-0,93
19 TÜTÜN SANAYİİ	74,5	60,2	34,1	34,67	5,97	91,84	61,10	-0,17
04 BALIKÇILIK	70,7	49,8	42,3	63,71	68,82	62,99	57,20	0,44
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	94,9	78,3	75,9	84,42	67,60	88,57	56,86	-3,64
24 AYAKKABI SANAYİİ	62,0	46,0	46,9	46,69	40,33	39,90	33,17	-3,75
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	50,9	36,9	38,1	37,81	20,38	50,30	30,91	-1,81
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	94,2	80,1	13,3	30,72	19,87	80,18	27,36	-6,93
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	63,2	41,5	42,0	42,19	43,95	33,75	27,14	-4,35
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLARI	61,1	50,5	46,0	42,80	47,89	40,47	25,02	-4,51
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUM	74,4	51,8	47,0	52,49	42,82	31,18	24,58	-6,96
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	67,4	39,0	42,7	41,80	34,52	32,58	23,35	-5,48
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	46,5	21,6	45,5	39,28	24,70	29,51	22,31	-2,77
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	68,3	37,6	40,0	40,58	34,60	28,01	22,02	-5,84
21 DOKUMA SANAYİİ	46,6	25,9	38,9	35,66	35,73	29,80	21,63	-2,51
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	94,2	124,3	66,8	67,41	78,88	73,77	20,58	-11,06
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİİ	59,2	32,5	43,5	33,95	31,94	21,47	18,53	-5,55
41 METAL EŞYA SANAYİİ	51,8	35,3	37,5	37,53	26,63	26,56	16,97	-4,74
37 ÇİMENTO SANAYİİ	15,9	28,9	1,2	30,98	26,95	28,14	15,42	0,82
44 ELEKTRİK MAKİNELER	42,7	25,9	20,6	19,20	11,47	16,82	14,68	-3,97
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALATI	35,4	17,0	29,5	14,68	12,48	18,90	13,93	-2,77
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	31,0	32,1	44,3	30,25	41,96	21,32	12,35	-2,85
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAAT SANAYİİ	81,1	37,2	37,4	37,91	26,31	21,92	11,73	-8,92
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA İÇİN)	25,1	14,9	30,8	16,79	13,64	14,68	11,58	-2,08
01 TARIM	21,4	17,2	39,2	23,07	25,46	23,41	11,48	-1,11
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLARI	27,6	14,0	13,7	12,94	20,71	11,98	11,28	-1,64
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	37,6	16,5	16,6	14,56	10,40	13,91	10,72	-3,29
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	27,2	12,2	32,3	15,10	25,99	18,44	10,63	-1,55
06 HAM PETROL ÇIKARIMI VE TABİİ İLAK	15,7	1,1	28,8	1,14	0,01	0,54	9,61	-1,72
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	21,2	6,0	35,9	11,24	12,40	15,59	9,46	-1,42
32 PETROL ARITIMI	26,8	18,2	32,7	10,11	7,46	10,19	8,80	-3,41
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	38,6	13,3	29,2	9,28	9,37	8,89	8,73	-4,22
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	23,3	4,2	30,0	8,47	5,72	11,09	8,49	-1,97
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	51,7	34,4	33,1	30,18	29,47	14,32	7,21	-6,33
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	28,2	10,9	29,2	10,12	8,52	11,07	7,04	-2,99
29 KİMYASAL GÜBRELER	25,1	10,3	36,7	7,94	10,51	13,70	6,71	-2,67
20 ÇİRCİRLAMA	43,0	28,4	28,7	28,77	1,24	9,27	6,53	-6,26
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	33,6	19,1	30,4	18,11	31,13	14,98	6,39	-3,19
34 KAUKUK VE KAUKUK ÜRÜNLERİ	28,2	21,6	30,8	16,18	16,33	9,93	4,75	-3,86
30 İLAÇ SANAYİİ	43,0	27,2	28,7	15,49	9,56	11,05	4,72	-5,94
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	38,6	1,8	5,1	1,14	0,21	6,70	4,58	-3,47
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	29,0	14,4	27,3	15,44	0,00	3,45	3,45	-4,49
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	24,8	7,8	33,0	10,54	1,90	0,91	2,50	-3,99
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	17,1	2,1	27,9	2,53	0,26	2,23	2,45	-2,54
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	15,7	1,1	27,3	1,12	0,00	2,30	2,30	-2,33
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	20,2	7,0	8,7	4,01	2,29	1,86	1,01	-2,65
08 DEMİR CEVHERİ DIŞINDAKİ DİĞER METALİK OLMA YAN MADENLER ÇIKARIMI	21,4	1,1	27,3	1,13	0,00	1,18	0,58	-3,20
09 METALİK OLMAYAN MADENLER ÇIKARIMI	17,2	1,5	1,5	1,48	0,54	1,45	0,47	-1,84
03 ORMANCILIK	17,2	1,7	27,4	1,78	0,39	0,47	0,37	-2,85
ORTALAMA	44,09	27,31	35,88	28,17	30,52	24,94	18,20	
STANDART SAPMA	24,02	24,03	22,44	25,94	57,90	24,66	20,10	

KAYNAK: Kendi hesaplarımız.

Eğilim: EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

1995 yılı itibariyle sektörlerin NKO'ları büyükten küçüğe doğru sıralandığında; AB'den yapılan ithalatta en fazla korunan üç sektör sırasıyla 15 nolu Şeker Üretimi (%101.13), 12 nolu Sebze ve Meyve Üretimi (%52.02) ve 17 nolu Alkollü İçkiler (%50.31) olduğu, en az korunan üç sektör ise sırasıyla 8 nolu Demir Cevheri Dışındaki Diğer Metalik Cevher çıkarımı (%0.36), 46 nolu Demiryolu Ulaşım Araçları (% 0.30) ve 7 nolu Demir Cevheri Çıkarımı(%0.00)'dır. Diğer ülkelerden yapılan ithalatta en fazla korunan üç sektör ise, 15 nolu Şeker Üretimi (%98.40), 2 nolu Hayvancılık (% 74.78) ve 19 nolu Tütün Sanayi (% 61.10)'dur. En az korunan üç sektör ise sırasıyla 8 nolu Demir Cevheri Dışındaki Diğer Metalik Cevher çıkarımı (%0.58), 9 nolu Metalik Olmayan Madenler Çıkarımı (% 0.47) ve 3 nolu Ormancılık (% 0.37)'dir.

1989-1995 döneminde AB ve diğer ülkeler için EKO'nı gösteren Tablo-24 ve 25 incelendiğinde dikkati çeken en önemli husus, NKO'daki gelişmenin aksine AB için 17, diğer ülkeler için 14 sektörde EKO'nın dönem boyunca artış eğilimi göstermesidir. Söz konusu dönemde Ortalama EKO'na bakıldığında gerek AB ülkeleri, gerekse diğer ülkeler için istikrarsız bir gelişme görülmektedir. Bunun en temel nedenlerinden birisi, ithalat rejimindeki düzenlemelerin (ürün ya da sektör bazında) yıllara göre önemli değişimler göstermesidir. Diğer bir neden ise, ithalat rejiminin hazırlanmasında genellikle mevcut NKO'larının dikkate alınması, EKO'nın dikkate alınmamış olmasıdır. Bütün bunlara karşın NKO paralelinde ortalama EKO 1989 yılında AB ülkeleri için % 87.4 ve diğer ülkeler için % 134.87 iken, bu oran 1995 yılında diğer ülkelerde % 17.98'e düşmüş, AB'de %105.14'e yükselmiştir. Ancak AB'nin ortalaması 32 nolu Petrol Arıtımı sektöründeki EKO'nın %4079.19 gibi yüksek bir koruma oranına sahip olmasından kaynaklanmaktadır. Nitekim söz konusu sektörde EKO ihmal edildiğinde AB için ortalama EKO'nın da önemli ölçüde düştüğü söylenebilir.

TABLO 24: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN EFEKTİF KORUMA ORANLARI (AB İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EGİLİM
01 TARIM	40,93	19,49	20,38	17,69	81,66	87,53	27,26	5,58
02 HAYVANCILIK	603,70	-102,99	-82,67	12,00	224,00	118,87	53,35	-32,17
03 ORMANCILIK	43,81	5,21	26,35	2,37	0,44	0,89	2,85	-5,62
04 BALIKÇILIK	76,79	35,02	52,35	70,69	78,84	14,52	36,92	-4,79
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	36,22	13,17	25,85	14,45	-0,10	2,69	1,81	-5,36
06 HAM PETROL ÇIKARIMI VE TAHLİ	70,68	41,22	26,66	39,46	-	-	20,77	-6,58
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	34,83	-	25,38	0,76	-0,17	-0,18	-0,17	-6,47
08 DEMİR CEVHERİ DIŞINDAKİ DİĞER	39,09	0,86	25,77	0,87	-0,12	0,50	0,20	-5,12
09 METALİK OLMAYAN MADENLER	38,22	4,29	27,50	6,15	8,37	4,07	1,94	-4,59
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	60,50	31,16	29,18	25,56	23,70	9,95	9,33	-7,19
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	23,47	4,66	35,82	-19,18	127,35	8,91	23,22	3,55
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	-297,06	-48,10	-126,27	-23,66	-87,94	-242,62	-27,25	16,38
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ	59,88	18,47	16,21	18,32	-43,74	44,62	42,15	-2,17
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-165,49	-23,35	-30,78	-15,92	112,63	-153,45	-14,57	12,00
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-439,13	78,71	-16,51	-11,35	-7,60	-19,93	-9,02	39,35
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	185,13	-375,57	117,99	-56,78	-172,39	86,49	25,04	5,48
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	154,68	103,82	92,90	146,09	1013,74	300,88	210,32	52,92
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	83,30	52,77	42,82	35,54	37,34	126,97	11,79	-2,56
19 TÜTÜN SANAYİİ	1530,85	-69,43	-72,77	-39,57	61,52	104,48	55,26	-140,88
20 ÇİRCİRLAMA	-157,22	-27,81	-98,38	-14,98	-0,58	-0,17	-0,44	22,26
21 DOKUMA SANAYİİ	61,85	32,79	34,93	34,03	-59,56	28,05	16,72	-8,55
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK	218,74	-168,10	78,69	-234,74	-220,13	337,77	40,67	6,38
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	47,62	8,24	20,66	8,37	8,76	8,05	5,69	-4,93
24 AYAKKABI SANAYİİ	118,56	-39,55	103,22	-49,60	-51,07	-97,72	11,00	-21,19
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (İ	78,25	-28,98	42,68	-11,26	-4,59	-6,60	-108,05	-20,05
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT	326,88	63,32	48,93	211,47	-55,49	-81,24	55,67	-43,11
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,61	49,15	34,93	162,33	-20,90	-269,18	11,44	-29,46
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	44,67	13,18	33,78	13,77	3,86	2,70	2,13	-6,38
29 KİMYASAL GÜBRELER	30,29	5,76	28,73	3,19	2,21	2,56	0,06	-4,41
30 İLAÇ SANAYİİ	47,03	15,83	27,82	21,35	11,01	5,81	3,00	-6,03
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İ	53,90	26,52	27,94	22,05	21,85	12,86	5,52	-6,38
32 PETROL ARITIMI	66,02	15,64	61,81	8,06	-1,59	-1,58	4079,19	426,49
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜN	38,13	15,02	43,63	68,64	158,57	27,61	13,44	2,36
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLERİ	80,07	144,08	34,57	-68,70	-12,81	-27,11	18,32	-20,54
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	103,88	106,19	23,74	229,54	-78,42	-206,92	233,51	-12,13
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞY	76,61	45,07	40,13	58,98	-733,01	39,71	19,00	-34,17
37 ÇİMENTO SANAYİİ	38,29	23,99	25,51	10,69	6,57	5,57	6,15	-5,44
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYA	74,21	47,02	36,62	49,00	-67,75	38,43	10,99	-11,12
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	44,86	6,73	30,54	6,09	7,73	3,90	3,34	-5,47
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	59,86	32,83	32,40	54,04	539,84	13,98	5,90	10,99
41 METAL EŞYA SANAYİİ	98,62	-38,11	41,86	-46,00	-20,32	-39,01	196,60	8,21
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	45,33	10,92	26,30	10,58	11,31	7,58	3,20	-5,29
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZ	52,58	23,57	30,32	21,71	56,77	25,21	6,18	-3,91
44 ELEKTRİK MAKİNELER	57,92	42,06	23,16	34,16	15,09	11,49	7,68	-7,85
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞA	109,50	-580,14	39,29	77,32	294,13	26,60	11,95	41,99
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLAR	61,33	6,63	17,98	5,85	-0,14	-0,17	0,09	-7,69
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞI	83,43	-123,05	36,19	408,06	-60,61	-69,46	19,34	-6,49
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	40,55	5,91	5,44	4,85	1,24	0,38	0,30	-4,86
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	45,26	19,72	8,34	9,70	5,08	2,66	1,88	-5,98
ORTALAMA	88,38	-10,12	24,11	27,38	24,10	4,46	106,76	
STANDART SAPMA	251,56	114,32	43,88	88,95	213,98	102,05	582,15	

KAYNAK: Kendi hesaplarımız.

NOT:6 Nolu sektörün 1983-1984 yıllarında, 7 Nolu sektörün 1990 yılında NKO olmadığı için EKO hesaplanmamıştır.

TABLO 25: 1989-1995 DÖNEMİNDE SEKTÖRLERİN EFEKTİF KORUMA ORANLARI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

SEKTÖR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EĞİLİM
01 TARIM	20,75	17,98	39,29	26,72	32,79	26,51	11,92	-0,57
02 HAYVANCILIK	-91,27	-174,39	-179,58	-74,16	-64,33	-82,01	-34,94	16,75
03 ORMANCILIK	17,04	1,63	27,30	1,73	0,37	0,45	0,34	-2,84
04 BALIKÇILIK	85,66	75,79	44,02	149,22	-411,68	203,28	167,00	1,55
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	29,55	17,61	27,51	19,37	-0,10	3,29	3,33	-4,82
06 HAM PETROL ÇIKARIMI VE TAAHÜTÜ	15,34	1,01	29,08	1,04	-0,04	0,46	9,61	-1,69
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	14,10	0,76	26,37	0,78	-0,17	1,84	1,86	-2,18
08 DEMİR CEVHERİ DIŞINDAKİ DİĞER METALLERİN ÇIKARIMI	20,48	0,87	27,64	0,89	-0,12	0,95	0,40	-3,14
09 METALİK OLMAYAN MADENLERİN ÇIKARIMI	16,87	1,45	1,42	1,39	0,49	1,38	0,41	-1,80
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	56,50	42,98	33,14	38,35	51,04	15,24	7,14	-6,63
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	11,48	3,00	15,44	4,12	0,18	-0,23	0,43	-1,96
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	-34,36	-23,27	-285,34	-31,99	-34,21	-27,15	-16,47	10,61
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ	29,49	13,17	9,44	10,57	-104,49	10,77	12,28	-6,09
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-18,64	-16,22	35,91	-36,40	15,75	-19,15	-9,54	0,05
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-29,09	-68,31	-51,92	-13,62	-5,86	-64,17	-7,31	4,27
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	71,48	21,90	55,83	211,74	59,93	53,42	39,10	-1,07
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	267,68	1871,84	11,09	35,61	20,74	670,65	38,36	-110,02
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	245,59	-83,52	92,69	302,60	-175,24	-196,30	19,24	-41,88
19 Tütün Sanayi	-67,23	-44,31	30,98	84,04	3,11	-43,66	-20,72	4,03
20 ÇİRCİRLAMA	-14,48	-16,69	12,70	-171,96	-0,56	1,89	1,69	2,59
21 DOKUMA SANAYİİ	53,59	30,45	41,12	48,15	-36,29	51,70	32,72	-3,48
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI VE DOKUMA	271,76	-86,12	68,67	-93,24	-63,01	-234,61	77,64	-36,11
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	40,75	13,98	23,73	7,06	29,89	-97,92	13,53	-10,69
24 AYAKKABI SANAYİİ	195,28	-39,44	102,39	-24,02	-18,32	-15,39	-20,17	-25,68
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ	30,72	-13,05	32,65	-12,50	-5,17	-5,48	-5,57	-4,70
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT	-125,78	-34,82	68,05	-38,04	-21,00	-27,78	-34,66	7,09
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	37,40	57,88	30,60	51,34	-20,15	223,09	9,44	6,99
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	23,62	10,38	34,19	14,80	42,28	26,66	18,37	0,89
29 KİMYASAL GÜBRELER	22,65	18,17	-225,06	10,12	-25,00	-353,85	6,62	-21,14
30 İLAÇ SANAYİİ	44,37	30,94	28,21	15,81	9,58	10,90	4,32	-6,39
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	38,60	20,30	32,91	18,11	20,45	35,76	19,50	-1,39
32 PETROL ARITIMI	-136,35	-2,40	42,99	-2,68	-1,68	-2,08	7,59	13,85
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	12,87	0,90	25,18	1,29	-0,24	1,07	1,26	-2,14
34 KAÇUK VE KAÇUK ÜRÜNLERİ	29,86	-79,94	31,34	151,41	-18,18	115,76	7,14	9,78
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	182,38	-143,78	64,96	-77,03	-34,00	410,07	198,18	37,72
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYALAR	109,36	221,61	45,66	-1719,48	-76,90	129,40	41,03	-18,28
37 ÇİMENTO SANAYİİ	13,68	44,85	0,80	50,38	-30,12	95,14	20,49	3,22
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYANAN ÜRÜNLER	107,62	110,04	-72,99	158,81	-38,67	46,41	57,95	-8,64
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	20,05	6,21	39,91	17,63	-11,31	71,61	14,17	2,21
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	22,99	4,38	29,91	11,61	11,05	18,65	14,07	-0,61
41 METAL EŞYA SANAYİİ	242,57	-22,87	40,74	-68,41	-122,51	82,69	33,50	-20,69
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	27,48	11,93	28,19	8,95	7,92	9,91	5,80	-3,19
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZ	33,54	-114,51	49,85	89,46	-87,80	28,35	13,55	3,15
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	72,14	-29,46	16,95	43,93	19,00	22,66	21,84	-1,59
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAATI	1264,94	-121,69	39,02	208,94	65,60	28,03	11,70	-122,63
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	43,93	1,37	4,10	0,77	0,00	6,06	4,01	-4,09
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIMI	137,76	-47,13	54,33	-711,10	-77,04	353,92	64,84	16,14
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	19,74	6,84	8,34	3,84	2,28	1,76	0,92	-2,60
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	3124,30	-7,08	8,75	-195,11	-52,54	26,33	17,36	-332,69
ORTALAMA	171,95	69,62	53,79	10,46	16,97	72,20	57,53	
STANDART SAPMA	472,55	273,03	69,42	278,38	72,25	149,22	40,65	

KAYNAK: Kendi hesaplarımız.

1995 yılı itibariyle sektörlerin EKO'ları büyükten küçüğe doğru sıralandığında, AB'den yapılan ithalatta en fazla korunan, dolayısıyla rekabet gücü en düşük üç sektörün; sırasıyla 32 nolu Petrol Arıtımı (%4079.19), 35 nolu Plastik Ürünleri (%233.51) ve 17. numaralı Alkollü İçkiler (%210.32) olduğu; en az korunan dolayısıyla rekabet gücü en yüksek üç sektörün ise; sırasıyla 25.nolu Ağaç ve Mantar Ürünleri (%-108.05), 12.nolu Sebze ve Meyve Üretimi (%-27.25) ve 14 nolu Öğütülmüş Tahıl Ürünleri (% -14.57) sektörleri olduğu görülmektedir. Bu sektörlerin toplam ithalat içindeki payı oldukça düşüktür.

Diğer ülkelerden yapılan ithalatta en fazla korunan dolayısıyla rekabet gücü en düşük üç sektör sırasıyla, 35 nolu Plastik Ürünleri (%233.51), 4 nolu Balıkçılık (%167.00) ve 22 nolu Elbise, Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya (% 77.64) sektörleridir. En az korunan dolayısıyla rekabet gücü en yüksek sektörler ise 19 nolu Tütün Sanayi (% -20.72), 26. nolu Ağaç Mobilya ve Mevruşat Sanayi (% -34.66) ve 2 nolu Hayvancılık (% -34.94) ve 19 nolu Tütün (%-20.72) sektörleridir. Rekabet gücü yüksek olan bu sektörlerin toplam ithalat içindeki payı da oldukça düşüktür.

Öte yandan, 1980'li (Tablo-21) ve 1990'lı yıllarda (Tablo-22 ve 23) dış ticarete konu sektörlerin NKO ve EKO oranlarının karşılaştırmasını yapmak pek anlamlı değildir. Bunun en önemli nedeni, koruma oranlarının hesaplanmasında benzer yöntemler kullanılmasına rağmen, kullanılan veri tabanının ve input-output tablosunun farklı olmasıdır. Üstelik, 1983-1988 dönemi koruma oranları yalnızca genel ithalat için yapıldığı halde, 1989-1995 dönemi koruma oranları AB ve diğer ülkeler için ayrı ayrı hesaplanmıştır.

1989-1995 döneminde NKO ve EKO'nun sektörel dağılımı Tablo-26'da sunulmuştur. Türkiye'de, gerek AB'ne karşı, gerekse diğer ülkelere karşı koruma oranının giderek düştüğü görülmektedir. Nitekim, 1989 yılında NKO'nı % 20'nin altında olan sektör sayısı diğer ülkeler için altı iken, 1995 yılında 33'e çıkmıştır. Aynı dönemde AB için NKO'nı 1989'da %20'nin altında olan sektör yok iken, 1995'de sektör sayısı 39'a yükselmiştir. Söz konusu dönemde EKO'nın da benzer bir yapı arz etmesi, Türkiye'nin AB karşı koruma oranını daha fazla düşürdüğünü göstermektedir.

**TABLO 26: 1989-1995 DÖNEMİNDE NKO VE EKO'NIN FREKANS DAĞILIMI
(SEKTÖR SAYISI)**

NOMİNAL KORUMA ORANLARININ FREKANS DAĞILIMI (AB)							
FREKANS	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
0-20	0	20	4	20	21	33	39
21-50	15	23	40	22	22	12	7
51-100	31	6	3	6	5	4	2
>100	3	0	2	1	1	0	1
TOPLAM	49	49	49	49	49	49	49
NOMİNAL KORUMA ORANLARININ FREKANS DAĞILIMI (DİĞER)							
FREKANS	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
0-20	6	23	7	25	25	33	33
21-50	25	19	38	18	19	12	11
51-100	17	6	3	4	3	4	5
>100	1	1	1	2	2	0	0
TOPLAM	49	49	49	49	49	49	49
EFEKTİF KORUMA ORANLARININ FREKANS DAĞILIMI (AB)							
FREKANS	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
0-20	0	10	1	12	15	20	29
21-50	6	17	15	15	13	17	12
51-100	12	14	25	13	14	9	5
>100	31	8	8	9	7	3	3
TOPLAM	49	49	49	49	49	49	49
EFEKTİF KORUMA ORANLARININ FREKANS DAĞILIMI (DİĞER ÜLKELER)							
FREKANS	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
0-20	4	12	5	13	13	15	21
21-50	9	16	12	17	18	18	19
51-100	20	12	24	10	11	10	4
>100	16	9	8	9	3	6	5
TOPLAM	49	49	49	49	45	49	49

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

2.3. TÜRKİYE İMALAT SANAYİİNİN KORUMA YAPISI

Türkiye imalat sanayiinin koruma yapısının ortaya konulabilmesi için, sektörlerin nominal ve efektif koruma oranlarının hesaplanmasının yanısıra, koruma oranlarının çeşitli açılardan değerlendirilmesi yararlı olacaktır. Aşağıda Türkiye imalat sanayi sektörlerinin nominal ve efektif koruma oranları ve korumanın sektörel dağılımı, sektörlerin dış ticaret konumları ve sektörlerin yoğunlaşma endeksleri açısından analizi ele alınmaktadır.

2.3.1. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE NOMİNAL KORUMA

1989-1995 döneminde Türkiye imalat sanayi alt sektörlerinin AB ve diğer ülkeler için 1995 yılı göre büyüklüklerine göre sıralanmış NKO'ları Tablo-27 ve 28'de sunulmuştur. Tablodan da görüldüğü gibi AB için NKO en yüksek sektörler Şeker Üretimi (%101.13), Sebze ve Meyve İşleme Sanayi (% 52.02) ve Alkollü İçkiler

(%50.31)'dir. NKO en düşük sektörler ise sırasıyla, Kimyasal Gübreler (0.74), Diğer Taşıma Araçları (%0.36) ve Demiryolları Ulaşım araçları İmalî (% 0.30)'dir.

Diğer ülkeler için NKO'nın sıralaması (Tablo-28) da benzer bir yapı göstermektedir. Ancak, beklendiği gibi AB ülkeleri ile karşılaştırıldığında diğer ülkeler için ortalama NKO, AB için NKO'dan yaklaşık üç puan daha yüksektir.

Öte yandan, NKO yüksek olan sektörlerden Şeker Üretimi, Tütün Sanayii, Mezbaha Ürünleri ve Motorlu Kara ulaşım Araçları gibi sektörler genellikle tüketime malı üreten sektörlerdir. NKO nispi olarak düşük olan Elektrikli Makineler, Elektriksiz Makineler, Diğer İmalat Sanayi, Kimyasal Gübreler ve Diğer Taşıma Araçları gibi sektörlerden yapılan ithalat ise ara ve yatırım malları üreten sektörlerdir.

Tablo-27 ve 28'in son sütununda NKO'nın dönem boyunca değişme eğilimi sunulmuştur. Bu değerler, NKO zamanın bir fonksiyonu $Y=a+b$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısının aldığı değeri göstermektedir. Söz konusu katsayının negatif olması NKO'nın düşme eğilimini, pozitif olması ise artış eğilimini katsayının değeri ise artış ya da azalışın derecesi konusunda bir fikir vermektedir. Tablolardan da görüldüğü gibi Şeker Üretimi sektörü dışında bütün sektörlerin NKO düşme eğilimindedir. AB ülkeleri için NKO en fazla azalma eğilimi gösteren sektörler ağaç Mobilya ve Mefruşat Sanayii, Elbise Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya ve Deniz Ulaşım Araçları İnşaat ve Onarım sektörleridir. Diğer ülkeler için NKO en fazla azalan sektör ise Alkolüz İçeceklerdir.

TABLO 27: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (AB İÇİN-%)

SEKTÖR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EGİLİM(*)
15 ŞEKER ÜRETİMİ	66,8	25,1	113,2	127,0	131,6	64,1	101,1	7,13
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	90,4	55,3	47,5	87,5	64,3	51,6	52,0	-3,78
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	106,4	58,3	60,3	63,4	95,3	71,7	50,3	-3,81
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	61,9	37,1	38,5	37,1	39,1	47,7	37,5	-1,83
32 PETROL ARITIMI	68,2	25,1	33,7	16,6	24,3	30,0	28,7	-4,21
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	44,0	11,8	55,7	58,1	50,6	16,4	24,4	-1,95
19 TÜTÜN SANAYİİ	86,6	60,2	69,2	71,2	41,6	46,0	23,0	-8,81
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	82,4	52,1	49,0	47,8	44,8	34,8	21,2	-7,95
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	103,1	37,9	40,0	41,9	32,4	26,1	17,1	-10,33
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADA	91,8	52,5	45,4	52,9	40,7	25,4	16,4	-10,18
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	75,6	42,4	25,8	42,8	42,2	26,3	15,5	-7,00
13 BİTİKSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İM	53,7	18,8	18,7	18,1	28,0	20,0	15,1	-3,72
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	71,0	35,8	37,0	38,6	30,7	17,3	14,1	-7,65
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	46,4	17,8	37,8	30,2	32,4	20,8	13,9	-3,47
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	76,5	41,9	41,3	37,7	32,2	40,8	13,8	-7,12
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLİ	62,8	37,3	35,5	38,5	29,4	19,3	12,1	-6,93
34 KAUKUK VE KAUKUK ÜRÜNLERİ	69,2	32,9	32,5	33,1	32,1	19,8	10,9	-7,19
41 METAL EŞYA SANAYİİ	71,0	35,7	36,2	35,3	25,4	16,1	10,7	-8,25
21 DOKUMA SANAYİİ	59,3	30,5	32,6	30,3	27,5	16,0	10,6	-6,44
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇ	71,2	45,0	34,4	35,1	28,4	23,8	10,2	-8,26
24 AYAKKABI SANAYİİ	74,0	46,0	44,9	46,9	39,8	25,7	9,9	-8,51
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,0	29,5	33,3	30,0	38,5	19,3	9,2	-5,45
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİİ	66,3	29,6	34,3	28,5	27,3	16,6	8,9	-7,34
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE O	82,4	38,9	35,8	28,8	21,8	13,3	8,7	-10,23
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	51,3	11,0	27,8	11,8	12,4	10,3	8,0	-5,23
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALAT	55,6	24,7	28,7	20,8	18,0	12,5	6,4	-6,52
44 ELEKTRİK MAKİNELER	57,5	24,5	25,6	23,8	12,2	9,4	6,4	-7,03
37 ÇİMENTO SANAYİİ	41,0	22,9	26,6	12,0	5,3	5,6	6,1	-5,74
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	52,5	15,9	30,6	15,6	14,4	11,3	5,5	-5,95
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	57,9	15,6	31,8	18,2	11,9	8,4	4,7	-6,92
42 ELEKTRİK MAKİNELER	48,4	11,5	27,5	11,4	9,4	7,0	3,7	-5,74
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	49,1	17,5	33,2	18,0	6,7	4,7	3,6	-6,74
30 İLAÇ SANAYİİ	48,4	16,7	28,2	21,6	11,1	6,1	3,3	-6,19
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	52,7	17,0	16,4	14,0	7,8	4,9	3,3	-6,46
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	45,7	5,9	30,0	6,4	3,7	3,4	3,0	-5,69
20 ÇİRCİRLAMA	55,2	28,5	27,8	28,7	1,2	3,1	1,7	-8,49
29 KİMYASAL GÜBRELER	38,2	8,6	28,6	5,5	3,0	3,2	0,7	-5,32
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	41,1	6,2	5,7	5,1	1,3	0,4	0,4	-4,94
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMAL	59,0	7,2	19,6	6,5	0,0	0,0	0,3	-7,50
ORTALAMA	63,8	29,0	36,4	33,3	28,7	20,5	15,2	-6,10
STANDART SAPMA	17,0	15,3	17,2	24,2	25,6	17,2	18,6	

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

(*)Eğilim: EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

TABLO 28: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

SEKTÖR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EĞİLİM(*)
15 ŞEKER ÜRETİMİ	54,8	26,2	87,7	115,4	394,0	27,3	98,4	15,69
19 Tütün SANAYİİ	74,5	60,2	34,1	34,7	6,0	91,8	61,1	-0,17
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	94,9	78,3	75,9	84,4	67,6	88,6	56,9	-3,64
24 AYAKKABI SANAYİİ	62,0	46,0	46,9	46,7	40,3	39,9	33,2	-3,75
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	50,9	36,9	38,1	37,81	20,38	50,30	30,91	-1,81
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	94,2	80,1	13,3	30,72	19,87	80,18	27,36	-6,93
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	63,2	41,5	42,0	42,19	43,95	33,75	27,14	-4,35
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLARI	61,1	50,5	46,0	42,80	47,89	40,47	25,02	-4,51
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADA	74,4	51,8	47,0	52,49	42,82	31,18	24,58	-6,96
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	67,4	39,0	42,7	41,80	34,52	32,58	23,35	-5,48
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	46,5	21,6	45,5	39,28	24,70	29,51	22,31	-2,77
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	68,3	37,6	40,0	40,58	34,60	28,01	22,02	-5,84
21 DOKUMA SANAYİİ	46,6	25,9	38,9	35,66	35,73	29,80	21,63	-2,51
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	94,2	124,3	66,8	67,41	78,88	73,77	20,58	-11,06
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİİ	59,2	32,5	43,5	33,95	31,94	21,47	18,53	-5,55
41 METAL EŞYA SANAYİİ	51,8	35,3	37,5	37,53	26,63	26,56	16,97	-4,74
37 ÇİMENTO SANAYİİ	15,9	28,9	1,2	30,98	26,95	28,14	15,42	0,82
44 ELEKTRİKİ MAKİNELER	42,7	25,9	20,6	19,20	11,47	16,82	14,68	-3,97
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALATI	35,4	17,0	29,5	14,68	12,48	18,90	13,93	-2,77
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	31,0	32,1	44,3	30,25	41,96	21,32	12,35	-2,85
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE ONARIM	81,1	37,2	37,4	37,91	26,31	21,92	11,73	-8,92
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA İÇİN)	25,1	14,9	30,8	16,79	13,64	14,68	11,58	-2,08
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İMALATI	27,6	14,0	13,7	12,94	20,71	11,98	11,28	-1,64
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	37,6	16,5	16,6	14,56	10,40	13,91	10,72	-3,29
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	27,2	12,2	32,3	15,10	25,99	18,44	10,63	-1,55
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	21,2	6,0	35,9	11,24	12,40	15,59	9,46	-1,42
32 PETROL ARITIMI	26,8	18,2	32,7	10,11	7,46	10,19	8,80	-3,41
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	38,6	13,3	29,2	9,28	9,37	8,89	8,73	-4,22
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	23,3	4,2	30,0	8,47	5,72	11,09	8,49	-1,97
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	28,2	10,9	29,2	10,12	8,52	11,07	7,04	-2,99
29 KİMYASAL GÜBRELER	25,1	10,3	36,7	7,94	10,51	13,70	6,71	-2,67
20 ÇİRCİRLAMA	43,0	28,4	28,7	28,77	1,24	9,27	6,53	-6,26
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	33,6	19,1	30,4	18,11	31,13	14,98	6,39	-3,19
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	28,2	21,6	30,8	16,18	16,33	9,93	4,75	-3,86
30 İLAÇ SANAYİİ	43,0	27,2	28,7	15,49	9,56	11,05	4,72	-5,94
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALATI	38,6	1,8	5,1	1,14	0,21	6,70	4,58	-3,47
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	24,8	7,8	33,0	10,54	1,90	0,91	2,50	-3,99
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	17,1	2,1	27,9	2,53	0,26	2,23	2,45	-2,54
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	20,2	7,0	8,7	4,01	2,29	1,86	1,01	-2,65
ORTALAMA	46,13	29,86	34,86	28,97	32,22	26,12	18,57	-3,31
STANDART SAPMA	22,47	24,42	16,88	23,11	62,16	22,73	18,51	

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

(*)Eğilim:EKO'nın zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+bt$ (t) olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

2.3.1.1. NOMİNAL KORUMANIN SEKTÖREL FREKANS DAĞILIMI

Tablo-29’da imalat sanayi sektörlerinin NKO’nun frekans dağılımı (sektör sayısı) sunulmuştur. Tabloda ilk dikkati çeken husus, NKO’nun dönem boyunca düştüğünün açık bir şekilde görülmesidir. Nitekim, 1989 yılında AB için NKO, 0-20 aralığında sektör bulunmazken, söz konusu koruma aralığında 1995 yılında 31 sektör bulunmaktadır.

Öte yandan NKO %50’nin üzerinde olan sektörleri yüksek derecede korunan sektör olarak nitelediğimizde, 1995 yılı itibariyle bu ölçütlerde AB için iki, diğer ülkeler için üç sektör bulunmaktadır. Tablodan da görüleceği gibi Türk imalat sanayinin NKO 0-20 arasında yoğunlaşmaktadır.

TABLO 29: İMALAT SANAYİİNDE NOMİNAL KORUMA ORANININ SEKTÖREL DAĞILIMI (SEKTÖR SAYISI)

FREKANS	AB İÇİN						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
0-20	0	14	4	13	15	25	31
21-50	9	20	31	20	20	11	5
51-100	28	5	3	5	3	3	2
>100	2	0	1	1	1	0	1
TOPLAM	39	39	39	39	39	39	39
FREKANS	DİĞER ÜLKELER İÇİN						
	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
0-20	2	16	6	19	19	20	25
21-50	22	17	30	16	17	14	11
51-100	15	5	3	3	2	5	3
>100	0	1	0	1	1	0	0
TOPLAM	39	39	39	39	39	39	39

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

2.3.1.2. İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE NOMİNAL KORUMA

İmalat sanayinin temel alt sektörleri olan tüketim, ara ve yatırım malları ayırımına göre NKO’ları Tablo 30’da sunulmuştur. Tablodan da açıkça görüldüğü gibi tüketim malları üreten sektörlerin NKO’nı hem ara malları hem de yatırım malları üreten sektörlerin NKO’dan daha yüksektir. Buradan çıkan en önemli sonuç, yatırım ve ara mallarının, tüketim mallarına göre daha fazla korunduğudur.

TABLO 30: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİNDE BAŞLICA MAL GRUPLARINA GÖRE ORTALAMA NKO (AB VE DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

AB ÜLKELERİ İÇİN	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1.TÜKETİM MALLARI	76,69	40,58	50,49	55,38	51,38	37,41	30,18
1.1.İŞLENMİŞ GIDA	66,52	33,38	53,77	62,60	59,74	39,11	41,88
1.2.İÇKİLER VE TÜTÜN	89,83	53,47	56,92	57,43	56,36	52,82	29,04
1.3. DAYANIKSIZ VE DAYANIKLI TÜK. MAL.	82,07	39,27	39,26	40,41	35,78	22,50	12,64
2.ARA MALI	56,29	23,64	31,33	23,60	19,41	13,34	8,88
3.YATIRIM MALLARI	60,40	23,10	26,93	20,21	14,11	10,17	5,73
3.1.MAKİNE	57,35	21,87	29,97	21,54	15,35	10,95	6,56
3.2.TAŞIMA ARAÇLARI	63,45	24,32	23,88	18,87	12,88	9,40	4,90
4. DİĞER İMALAT SANAYİİ	52,67	16,98	16,40	13,97	7,83	4,94	3,30
İMALAT SANAYİ TOPLAMI	63,84	29,00	36,43	33,25	28,68	20,50	15,19
DİĞER ÜLKELER İÇİN							
1.TÜKETİM MALLARI	62,5	47,1	44,9	46,9	60,6	45,2	33,4
1.1.İŞLENMİŞ GIDA	49,9	30,8	49,0	50,1	88,2	34,8	37,0
1.2.İÇKİLER VE TÜTÜN	87,6	88,2	38,1	44,3	34,9	81,9	36,3
1.3. DAYANIKSIZ VE DAYANIKLI TÜK. MAL.	62,6	40,7	43,9	44,2	38,4	33,4	25,7
2.ARA MALI	34,9	19,7	31,2	19,0	17,3	15,9	11,0
3.YATIRIM MALLARI	44,3	25,1	28,6	22,9	20,7	18,3	11,7
3.1.MAKİNE	38,4	26,1	32,9	24,3	22,1	18,9	12,8
3.2.TAŞIMA ARAÇLARI	50,2	24,1	24,3	21,5	19,2	17,7	10,6
4. DİĞER İMALAT SANAYİİ	37,6	16,5	16,6	14,6	10,4	13,9	10,7
İMALAT SANAYİ TOPLAMI	46,1	29,9	34,9	29,0	32,2	26,1	18,6

KAYNAK: kendi hesaplamalarımız.

NOTLAR

İŞLENMİŞ GIDA; 11-16 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

İÇKİLER VE TÜTÜN; 17-19 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

DAYANIKSIZ DAYANIKLI TÜKETİM MALLARI; 21,22,24 VE 26 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

ARA MALLARI; 20,23,25 VE 27-40 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

MAKİNE; 41-44 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

TAŞIMA ARAÇLARI; 45-48 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

DİĞER İMALAT SANAYİLERİ; 49 NUMARALI SEKTÖRÜ İÇERMEKTEDİR.

2.3.1.3. SEKTÖRLERİN DIŞ TİCARET KONUMLARI VE NOMİNAL KORUMA

Sektörlerin dış ticaret konumları, dış ticarete açıklık derecelerine göre belirlenmiştir. Sektörlerin dış ticarete açıklıkları ise, Balassa tarafından geliştirilen sektör ihracatı ile toplam üretim ve sektör ithalatı ile toplam talep arasındaki oransal ölçüte göre belirlenmiştir²⁶⁵. Buna göre; sektörel ihracatın toplam sektörel üretimindeki payı %10'dan fazla ve sektörel ithalatın toplam talepteki payı %10'nun altında olan sektörler "ihracata yönelik sektörler" sektörler olarak kabul edilmiştir. Sektör ihracatının toplam üretimdeki payı ile sektör ithalatının toplam talepteki payı % 10'nun üzerinde olan sektörler "ihracat yapan ve ithalat ile rekabet eden sektörler" olarak kabul edilmiştir. Sektör ihracatının toplam üretimdeki payı %10'dan düşük ve sektör ithalatının toplam talepteki payı %10'dan büyük sektörler "ithalat ile rekabet eden sektörler" olarak kabul edilmiştir. Sektör ihracatının toplam üretimdeki payı ile sektör ithalatının toplam talepteki payı %10'nun altında olan sektörler "ithalat ile rekabet etmeyen sektörler" olarak kabul edilmiştir.

Türk imalat sanayii alt sektörlerinin dış ticaretteki konumlarına göre NKO oranları Tablo-31-32'de verilmiştir. Tablodan da görüleceği gibi gerek AB, gerekse diğer ülkeler için ihracata yönelik sektörlerin NKO, ithalat ile rekabet eden sektörlerin NKO'dan daha yüksektir. Beklenin aksine ihracata yönelik sektörlerin ithalat ile rekabet eden sektörlerle göre daha fazla korunması, ihracatı artırmaya yönelik bir strateji olarak değerlendirilebilir. Tablolarda dikkati çeken bir başka husus, 1990'ların başında ithalat ile rekabet etmeyen sektörlerin NKO, ithalat ile rekabet eden sektörlerin NKO'dan daha yüksek iken, 1993 yılından itibaren tam tersi bir gelişme ortaya çıkmıştır. Böylece ithalat ile rekabet eden sektörler, ithalat ile rekabet etmeyen sektörlerle göre daha fazla korunmaya başlamıştır.

²⁶⁵ Aktaran Sübidey TOĞAN, a.g.e, s.62.

TABLO 31: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO (AB İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
İHRACATA YÖN. SEK. ORT.	82,19	45,85	44,87	46,60	47,78	33,03	22,51
İHRACATÇI VE İTH. RAKİP SEKT.	57,39	20,48	28,66	18,97	13,85	10,15	6,81
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	43,97	11,80	55,7	58,1	50,64	16,40	24,37
15 ŞEKER ÜRETİMİ	66,78	25,13	113,2	127,0	131,62	64,13	101,13
19 TÜTÜN SANAYİİ	86,58	60,20	69,2	71,2	41,56	46,00	23,03
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,03	29,46	33,3	30,0	38,46	19,30	9,22
29 KİMYASAL GÜBRELER	38,22	8,64	28,6	5,5	2,99	3,18	0,74
30 İLAÇ SANAYİİ	48,36	16,69	28,2	21,6	11,07	6,11	3,32
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	48,36	11,46	27,5	11,4	9,44	7,03	3,73
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	57,53	24,47	25,6	23,8	12,19	9,44	6,40
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	59,04	7,20	19,6	6,5	0,04	0,00	0,30
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM	71,20	45,02	34,4	35,1	28,44	23,84	10,22
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	41,13	6,19	5,7	5,1	1,29	0,44	0,36
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	52,67	16,98	16,4	14,0	7,83	4,94	3,30
İTHALATA RAKİP SEK. ORT.	55,74	21,94	38,12	34,11	27,96	16,73	15,51
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	61,90	37,06	38,5	37,1	39,14	47,73	37,45
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	76,52	41,89	41,3	37,7	32,22	40,79	13,79
24 AYAKKABI SANAYİİ	74,05	46,02	44,9	46,9	39,81	25,67	9,92
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (İ)	62,84	37,28	35,5	38,5	29,45	19,34	12,13
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT İ	103,10	37,90	40,0	41,9	32,39	26,11	17,10
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	49,14	17,50	33,2	18,0	6,68	4,70	3,55
32 PETROL ARITIMI	68,19	25,08	33,7	16,6	24,35	29,99	28,74
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜİ	46,44	17,83	37,8	30,2	32,35	20,76	13,89
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLER	69,15	32,93	32,5	33,1	32,11	19,81	10,90
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	75,56	42,44	25,8	42,8	42,21	26,33	15,52
37 ÇİMENTO SANAYİİ	40,99	22,90	26,6	12,0	5,26	5,65	6,06
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYAI	66,33	29,57	34,3	28,5	27,26	16,56	8,86
41 METAL EŞYA SANAYİİ	70,99	35,67	36,2	35,3	25,40	16,05	10,66
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZA	52,53	15,87	30,6	15,6	14,36	11,29	5,46
İTH. RAKİP OLMAYAN S. ORT.	65,55	31,42	35,06	31,01	27,36	22,20	13,86

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

TABLO 32: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANA	94,9	78,3	75,9	84,42	67,60	88,57	56,86
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	46,5	21,6	45,5	39,28	24,70	29,51	22,31
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	94,2	80,1	13,3	30,72	19,87	80,18	27,36
21 DOKUMA SANAYİİ	46,6	25,9	38,9	35,66	35,73	29,80	21,63
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKU	74,4	51,8	47,0	52,49	42,82	31,18	24,58
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYI	68,3	37,6	40,0	40,58	34,60	28,01	22,02
İHRACATA YÖNELİK SEKT. ORT.	70,81	49,22	43,45	47,19	37,55	47,88	29,13
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞI	27,6	14,0	13,7	12,94	20,71	11,98	11,28
20 ÇİRCİRLAMA	43,0	28,4	28,7	28,77	1,24	9,27	6,53
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	38,6	13,3	29,2	9,28	9,37	8,89	8,73
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İİ	35,4	17,0	29,5	14,68	12,48	18,90	13,93
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	21,2	6,0	35,9	11,24	12,40	15,59	9,46
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	23,3	4,2	30,0	8,47	5,72	11,09	8,49
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞA	81,1	37,2	37,4	37,91	26,31	21,92	11,73
İHRACATÇI VE İTH. RAK. S.ORT.	38,60	17,16	29,21	17,61	12,61	13,95	10,02
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	24,8	7,8	33,0	10,54	1,90	0,91	2,50
15 ŞEKER ÜRETİMİ	54,8	26,2	87,7	115,44	394,04	27,33	98,40
19 TÜTÜN SANAYİİ	74,5	60,2	34,1	34,67	5,97	91,84	61,10
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	33,6	19,1	30,4	18,11	31,13	14,98	6,39
29 KİMYASAL GÜBRELER	25,1	10,3	36,7	7,94	10,51	13,70	6,71
30 İLAÇ SANAYİİ	43,0	27,2	28,7	15,49	9,56	11,05	4,72
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	28,2	10,9	29,2	10,12	8,52	11,07	7,04
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	42,7	25,9	20,6	19,20	11,47	16,82	14,68
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	38,6	1,8	5,1	1,14	0,21	6,70	4,58
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM	61,1	50,5	46,0	42,80	47,89	40,47	25,02
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	20,2	7,0	8,7	4,01	2,29	1,86	1,01
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	37,6	16,5	16,6	14,56	10,40	13,91	10,72
İTHALATA RAKİP SEK. ORT.	40,34	21,96	31,40	24,50	44,49	20,88	20,24
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	50,9	36,9	38,1	37,81	20,38	50,30	30,91
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	94,2	124,3	66,8	67,41	78,88	73,77	20,58
24 AYAKKABI SANAYİİ	62,0	46,0	46,9	46,69	40,33	39,90	33,17
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (İ	25,1	14,9	30,8	16,79	13,64	14,68	11,58
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT İ	67,4	39,0	42,7	41,80	34,52	32,58	23,35
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	27,2	12,2	32,3	15,10	25,99	18,44	10,63
32 PETROL ARITIMI	26,8	18,2	32,7	10,11	7,46	10,19	8,80
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜİ	17,1	2,1	27,9	2,53	0,26	2,23	2,45
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLER	28,2	21,6	30,8	16,18	16,33	9,93	4,75
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	63,2	41,5	42,0	42,19	43,95	33,75	27,14
37 ÇİMENTO SANAYİİ	15,9	28,9	1,2	30,98	26,95	28,14	15,42
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYAI	59,2	32,5	43,5	33,95	31,94	21,47	18,53
41 METAL EŞYA SANAYİİ	51,8	35,3	37,5	37,53	26,63	26,56	16,97
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZA	31,0	32,1	44,3	30,25	41,96	21,32	12,35
İTH. RAKİP OLMAYAN S. ORT.	44,27	34,68	36,96	30,67	29,23	27,38	16,90

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

2.3.1.4. SEKTÖRLERİN YOĞUNLAŞMA DÜZEYİ VE NOMİNAL KORUMA

İmalat sanayiinde NKO ile sektörlerin yoğunlaşma düzeyleri arasındaki ilişkiyi ortaya koymak amacıyla Tablo-33 ve 34’de sektörlerin yoğunlaşma eğilimi ve NKO düzeyleri karşılaştırmalı olarak sunulmuştur. Tabloda 1993 yılı baz alınarak yoğunlaşma endeksi CR₄ 50-100 arasında olan sektörler “yüksek”, 50-30 arasındaki sektörler “orta” ve 30’dan küçük sektörler “düşük” düzeyde yoğunlaşma eğilimine sahip sektörler olarak alınmıştır. Benzer şekilde sektörlerin 1993 yılı NKO’nı 0-10 arasında olan sektörler “düşük”, 11-50 arasında olan sektörler “orta” ve 51’den büyük sektörler “yüksek” koruma düzeyine sahip sektörler olarak alınmıştır.

Tabloda dikkati çeken en önemli husus, beklenin aksine, genellikle yüksek yoğunlaşma eğilimine sahip sektörlerde nominal korumanın daha düşük olmasıdır. Düşük düzeyde yoğunlaşma eğilimine sahip (rekabete açık) sektörlerin genellikle orta düzeyde korunmasıdır.

2.3.1.5. ÖNCÜ SEKTÖRLER VE NOMİNAL KORUMA

İleri ve geri bağlantı katsayısı toplamı yüksek olan sektörler ekonomide “öncü sektörler” olarak nitelendirilmektedir. Geriye doğru bağlantı katsayıları ekonomiyi etkileme, ileriye doğru bağlantı katsayıları ise ekonominin genel talep şartlarına karşı duyarlılık derecesini göstermektedir. Bilindiği gibi ileri ve geri bağlantı katsayıları doğrudan ve toplam bağlantı katsayıları olmak üzere iki şekilde hesaplanmaktadır. Buna bağlı olarak öncü sektörler de doğrudan ve toplam bağlantı katsayılarına göre iki şekilde hesaplanmaktadır. Çalışmamızda öncü sektörler doğrudan bağlantı katsayılarına göre belirlenmiştir.

TABLO 33: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE NKO VE YOĞUNLAŞMA (AB İÇİN-%)

	1993 YILI	YOĞUNLAŞMA EĞİLİMİ		
	NKO	YÜKSEK	ORTA	DÜŞÜK
YÜKSEK DERECEDE KORUNAN SEKTÖRLER				
15 ŞEKER ÜRETİMİ	131,62		X	
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	64,28			X
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	95,28	X		
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	50,64			X
ORTA DERECEDE KORUNAN SEKTÖRLER				
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	44,76			X
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	42,21			X
19 Tütün SANAYİİ	41,56	X		
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADAN HAZIR	40,72			X
24 AYAKKABI SANAYİİ	39,81		X	
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	39,14			X
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	38,46			X
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	32,39		X	
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	32,35	X		
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	32,22		X	
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	32,11	X		
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	30,67	X		
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA HARİ	29,45			X
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLARI İM	28,44	X		
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İMALİ	28,00		X	
21 DOKUMA SANAYİİ	27,49			X
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİİ	27,26			X
41 METAL EŞYA SANAYİİ	25,40			X
32 PETROL ARITIMI	24,35	X		
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE ONARIMI	21,76	X		
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	17,99		X	
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	14,36	X		
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	12,42			X
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	12,19		X	
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	11,91		X	
30 İLAÇ SANAYİİ	11,07		X	
DÜŞÜK DERECEDE KORUNAN SEKTÖRLER				
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	9,44	X		
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	7,83		X	
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	6,68	X		
37 ÇİMENTO SANAYİİ	5,26			X
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	3,66		X	
29 KİMYASAL GÜBRELER	2,99	X		
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	1,29	X		
20 ÇİRCİRLAMA	1,21			X
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALİ VE ONA	0,04	X		

KAYNAK: Yoğunlaşma oranları, YELDAN, E- KÖSE, A-GÜNEŞ, M.; " Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993", Ekonomik Yaklaşım Cilt 8, Sayı 26, Sonbahar 1997, s.41-47. Koruma oranları kendi hesaplamalarımız.

NOT:1993 yılı itibariyle yoğunlaşma endeksi CR4:100- 50 arasındaki sektörler yüksek, 50-30 arasında olan sektörler orta ve 30'dan düşük sektörler düşük düzeyde yoğunlaşmış sektörler olarak alınmıştır.

TABLO 34: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE NKO VE YOĞUNLAŞMA (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

	1993 YILI	YOĞUNLAŞMA EĞİLİMİ		
	NKO	YÜKSEK	ORTA	DÜŞÜK
YÜKSEK DERECEDE KORUNAN SEKTÖRLER				
15 ŞEKER ÜRETİMİ	394,04		X	
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	78,88		X	
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	67,60			X
ORTA DERECEDE KORUNAN SEKTÖRLER				
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLARI İM	47,89	X		
35 PLASK ÜRÜNLERİ	43,95			X
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADAN HAZIR	42,82			X
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	41,96	X		
24 AYAKKABI SANAYİİ	40,33		X	
21 DOKUMA SANAYİİ	35,73			X
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	34,60	X		
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	34,52		X	
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİİ	31,94			X
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	31,13			X
37 ÇİMENTO SANAYİİ	26,95			X
41 METAL EŞYA SANAYİİ	26,63			X
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE ONARIMI	26,31	X		
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	25,99	X		
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	24,70			X
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İMALİ	20,71		X	
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	20,38			X
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	19,87	X		
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	16,33	X		
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOİLYA HARİÇ)	13,64			X
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	12,48		X	
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	12,40		X	
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	11,47		X	
29 KİMYASAL GÜBRELER	10,51	X		
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	10,40		X	
DÜŞÜK DERECEDE KORUNAN SEKTÖRLER				
30 İLAÇ SANAYİİ	9,56		X	
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	9,37			X
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	8,52	X		
32 PETROL ARITIMI	7,46	X		
19 TÜTÜN SANAYİİ	5,97	X		
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	5,72		X	
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	2,29	X		
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	1,90			X
20 ÇİRCİRLAMA	1,24			X
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,26	X		
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALİ VE ONA	0,21	X		

KAYNAK: Yoğunlaşma oranları, YELDAN, E- KÖSE, A-GÜNEŞ,M,; " Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993", Ekonomik Yaklaşım Cilt 8, Sayı 26, Sonbahar 1997, s.41-47. Koruma oranları kendi hesaplamalarımız.

NOT:1993 yılı itibariyle yoğunlaşma endeksi CR4:100- 50 arasındaki sektörler yüksek, 50-30 arasında olan sektörler orta ve 30'dan düşük sektörler düşük düzeyde yoğunlaşmış sektörler olarak alınmıştır.

1990 yılı input-output tablosundan hesaplanan imalat sanayi sektörlerinin doğrudan bağlantı katsayısına göre sıralanmış öncü sektörler ve 1989,1992 ve 1995 yıllarına ilişkin NKO'ları Tablo-35 ve 36'da sunulmuştur. İleri ve geri bağlantı katsayıları toplamı 1.075'ten büyük olan sektörleri öncü sektör olarak nitelendirildiğinde²⁶⁶, gerek AB, gerekse diğer ülkeler için öncü sektörler genellikle ekonomiyi etkileme gücü yüksek ara malı üreten sektörler olduğu görülmektedir.

1995 yılı itibariyle ortalama NKO'nı AB için % 15.2, diğer ülkeler için %18.6'dır. Söz konusu yılda AB için öncü sektörler arasında yer alan Şeker Üretimi (%101.3), Öğütülmüş Tahıl Ürünleri (%37.4) ve Petrol Artımı (%28.7) dışında diğer sektörlerin NKO'ları, sektörlerin ortalama NKO'nın oldukça altındadır. Diğer ülkeler için öncü sektörler arasında yer alan Şeker Üretimi (%98.4), Öğütülmüş Tahıl Ürünleri (%30.9), Plastik Sanayi (%27.14), Motorlu Kara Taşıt Ulaşım Araçları İmal, Montaj ve Onarımı (%25) ve Dokuma Sanayii (%21.6) dışında diğer sektörlerin NKO'ları, sektörlerin ortalama NKO altındadır. Bu nedenle, ekonomiyi etkileme gücü yüksek öncü sektörlerin daha az korunduğu söylenebilir.

1989-1995 döneminde Türkiye imalat sanayiinin nominal koruma oranının genel bir değerlendirmesi yapıldığında; 1990 yılından itibaren ithalat rejimindeki liberalleşmeye paralel olarak sektörel NKO'nın sürekli azaldığı görülmektedir. NKO'larındaki azalma beklendiği gibi diğer ülkelere göre AB'de daha fazladır. 1995 yılı itibariyle korumanın genellikle 0-20 arasında yoğunlaştığı görülmektedir.

Söz konusu dönemde sektörlerin dış ticaret konumlarına göre NKO incelendiğinde; beklenin aksine, ihracata yönelik sektörler ithalat ile rekabet eden sektörlerden daha fazla korunmaktadır. Diğer yandan imalat sanayi alt sektörlerine göre NKO, beklendiği gibi ara ve yatırım malları üreten sektörlerle göre tüketim malları üreten sektörlerde daha düşüktür.

²⁶⁶ Öncü sektörlerin belirlenmesinde şu yöntem kullanılmıştır. İmalat sanayi sektörlerinin doğrudan bağlantı katsayılarının toplamının ortalaması alınarak, ortalamanın üzerinde olan sektörler "öncü sektörler" olarak kabul edilmiştir.

TABLO 35: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO'LARI (AB İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	NKO			DOĞRUDAN BAĞLANTI KATSAYISI	
	1989	1992	1995	İLERİYE DOĞRU	GERİYE DOĞRU
29 KİMYASAL GÜBRELER	38,22	5,5	0,74	0,9441013	0,7339356
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİ	45,72	6,4	3,03	0,8235793	0,7896196
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR	46,44	30,2	13,89	0,8824118	0,7199009
40 DİĞER METAL ANA SANAYİ	57,89	18,2	4,69	0,7839661	0,6803374
37 ÇİMENTO SANAYİİ	40,99	12,0	6,06	0,9684396	0,4684186
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,03	30,0	9,22	0,7750052	0,6583268
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA İLAK ÜRÜNLERİ	66,33	28,5	8,86	0,8943461	0,4985853
20 ÇİRCİRLAMA	55,21	28,7	1,68	0,5366069	0,8502475
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ	62,84	38,5	12,13	0,7316515	0,6392710
32 PETROL ARITIMI	68,19	16,6	28,74	0,8690271	0,4987675
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	61,90	37,1	37,45	0,5101767	0,8494959
34 KAUKUK VE KAUKUK ÜRÜNLERİ	69,15	33,1	10,90	0,6334530	0,7006749
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	51,27	11,8	8,05	0,6567201	0,6214646
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	75,56	42,8	15,52	0,5529453	0,6922277
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	55,57	20,8	6,44	0,5672794	0,6384932
15 ŞEKER ÜRETİMİ	66,78	127,0	101,13	0,2796812	0,8718561
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL ÜRÜNLERİ	53,67	18,1	15,11	0,3992488	0,7282090
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	43,97	58,1	24,37	0,2889878	0,7933620
21 DOKUMA SANAYİİ	59,34	30,3	10,58	0,4227569	0,6485825
47 MOTORLU KARA TAŞIT ÜRÜNLERİ	71,20	35,1	10,22	0,3927098	0,6570537
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRAT ÜRÜNLERİ	103,10	41,9	17,10	0,3632418	0,6799327
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	82,37	47,8	21,16	0,2673197	0,7582471
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	57,53	23,8	6,40	0,3757338	0,6269887
41 METAL EŞYA SANAYİİ	70,99	35,3	10,66	0,3511780	0,6047651
43 TARİMSAL MAKİNE VE TİCARET ÜRÜNLERİ	52,53	15,6	5,46	0,3043637	0,6353758
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK ÜRÜNLERİ	49,14	18,0	3,55	0,2433178	0,6632990
30 İLAÇ SANAYİİ	48,36	21,6	3,32	0,3345419	0,5670958
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	76,52	37,7	13,79	0,3392259	0,5481437
36 CAM VE CAMDAN MAMUR	71,04	38,6	14,15	0,3758274	0,4509063
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	52,67	14,0	3,30	0,1257241	0,6986805
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEMİ	90,45	87,5	52,02	0,1135509	0,6988420
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI	82,42	28,8	8,69	0,2484958	0,5465801
24 AYAKKABI SANAYİİ	74,05	46,9	9,92	0,0539120	0,7009610
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	59,04	6,5	0,30	0,3036266	0,4298443
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELE	48,36	11,4	3,73	0,1421428	0,5800044
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE AYAKKABI	91,79	52,9	16,37	0,0159611	0,6965740
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	106,40	63,4	50,31	0,2394487	0,2920740
19 TÜTÜN SANAYİİ	86,58	71,2	23,03	0,0122321	0,4879602
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	41,13	5,1	0,36	0,0940875	0,3257257

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

TABLO 36: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN NKO'LARI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	NKO			DOĞRUDAN BAĞLANTI KATSAYISI	
	1989	1992	1995	İLERİYE DOĞRU	GERİYE DOĞRU
29 KİMYASAL GÜBRELER	25,1	7,94	6,71	0,9441013	0,7339356
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİ	21,2	11,24	9,46	0,8235793	0,7896196
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜ	17,1	2,53	2,45	0,8824118	0,7199009
40 DİĞER METAL ANA SANAYİ	23,3	8,47	8,49	0,7839661	0,6803374
37 ÇİMENTO SANAYİİ	15,9	30,98	15,42	0,9684396	0,4684186
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	33,6	18,11	6,39	0,7750052	0,6583268
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA İLAK	59,2	33,95	18,53	0,8943461	0,4985853
20 ÇİRCİRLAMA	43,0	28,77	6,53	0,5366069	0,8502475
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜN	25,1	16,79	11,58	0,7316515	0,6392710
32 PETROL ARITIMI	26,8	10,11	8,80	0,8690271	0,4987675
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜN	50,9	37,81	30,91	0,5101767	0,8494959
34 KAÇUK VE KAÇUK ÜR	28,2	16,18	4,75	0,6334530	0,7006749
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	38,6	9,28	8,73	0,6567201	0,6214646
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	63,2	42,19	27,14	0,5529453	0,6922277
31 DİĞER KİMYASAL MADDE	35,4	14,68	13,93	0,5672794	0,6384932
15 ŞEKER ÜRETİMİ	54,8	115,44	98,40	0,2796812	0,8718561
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL	27,6	12,94	11,28	0,3992488	0,7282090
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	24,8	10,54	2,50	0,2889878	0,7933620
21 DOKUMA SANAYİİ	46,6	35,66	21,63	0,4227569	0,6485825
47 MOTORLU KARA TAŞIT U	61,1	42,80	25,02	0,3927098	0,6570537
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFR	67,4	41,80	23,35	0,3632418	0,6799327
16 DİĞER BESİN MADDELER	46,5	39,28	22,31	0,2673197	0,7582471
44 ELEKTRİKİ MAKİNELER	42,7	19,20	14,68	0,3757338	0,6269887
41 METAL EŞYA SANAYİİ	51,8	37,53	16,97	0,3511780	0,6047651
43 TARIMSAL MAKİNE VE Tİ	31,0	30,25	12,35	0,3043637	0,6353758
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİİ	27,2	15,10	10,63	0,2433178	0,6632990
30 İLAÇ SANAYİİ	43,0	15,49	4,72	0,3345419	0,5670958
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	94,2	67,41	20,58	0,3392259	0,5481437
36 CAM VE CAMDAN MAMU	68,3	40,58	22,02	0,3758274	0,4509063
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	37,6	14,56	10,72	0,1257241	0,6986805
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEMİ	94,9	84,42	56,86	0,1135509	0,6988420
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI	81,1	37,91	11,73	0,2484958	0,5465801
24 AYAKKABI SANAYİİ	62,0	46,69	33,17	0,0539120	0,7009610
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARIİ	38,6	1,14	4,58	0,3036266	0,4298443
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELE	28,2	10,12	7,04	0,1421428	0,5800044
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE	74,4	52,49	24,58	0,0159611	0,6965740
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	94,2	30,72	27,36	0,2394487	0,2920740
19 TÜTÜN SANAYİİ	74,5	34,67	61,10	0,0122321	0,4879602
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	20,2	4,01	1,01	0,0940875	0,3257257

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

Öte yandan yoğunlaşma ile NKO arasındaki ilişki karşılaştırıldığında; yoğunlaşma düzeyi yüksek sektörlerde beklenin tersine genellikle NKO'nı düşüktür. Ekonomiyi etkileme gücü yüksek öncü sektörlerin NKO incelendiğinde, birkaç sektör dışında, bu sektörlerin NKO'ları, ortalama NKO'larının altında yer almaktadır. Bir başka ifade ile öncü sektörler ortalamaya göre daha az korunmaktadır.

2.3.2. TÜRKİYE İMALAT SANAYİNDE EFEKTİF KORUMA

1989-1995 döneminde Türkiye imalat sanayiinde AB ve diğer ülkeler için 1995 yılı baz alınarak sıralanmış EKO'ları sırasıyla Tablo-37 ve 38'de sunulmuştur. Söz konusu dönemde AB için en yüksek EKO'na sahip sektörler sırasıyla, Petrol Arıtımı (%4079.1), Plastik Ürünleri (%233.5) ve Alkollü İçkiler (%210.3) sektörleridir. En düşük EKO'na sahip sektörler ise Ağaç ve Mantar Ürünleri (%-108), Sebze ve Meyve Sanayii (%-27.2) ve Öğütülmüş Tahıl Ürünleri (%-14.5) sektörleridir.

Diğer ülkeler için EKO'na (Tablo 37) baktığımızda en yüksek EKO'na sahip sektörler sırasıyla, Plastik Ürünler (%198.1), Elbise Giyim Eşyası ve Dokumadan Hazır Eşya (%77.6) ve Motorlu Kara Taşıt Ulaşım Araçları İmal Montaj ve Onarımı (%64.8) sektörleridir. En düşük EKO'na sahip sektörler ise, Ağaç Mobilya ve Mefruşat Sanayii (%-34.6), Tütün Sanayii (%-20.7) ve Ayakkabı Sanayii (%-20.1) sektörleridir.

AB ile diğer ülkelerin EKO'nı karşılaştırdığımızda; AB için ortalama EKO'nun 1992 yılından itibaren diğer ülkelere göre daha fazla düştüğü görülmektedir. Bu durum söz konusu yılda yoğunlaşan AB ile Gümrük Birliği yükümlülükleri ile açıklanabilir. 1995 yılı Ortalama EKO'nun AB için daha yüksek çıkması daha önce belirtildiği gibi Petrol Arıtımı sektöründeki yüksek (%4079.2) EKO'dan kaynaklanmaktadır. Bu sektörü ihmal ettiğimizde AB için ortalama EKO %23'e düşmektedir. Öte yandan AB'ne göre diğer ülkeler için EKO daha istikrarlı görülmektedir.

TABLO 37: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (AB İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EĞİLİM
32 PETROL ARITIMI	66,02	15,64	61,81	8,06	-1,59	-1,58	4079,19	426,49
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	103,88	106,19	23,74	229,54	-78,42	-206,92	233,51	-12,13
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	154,68	103,82	92,90	146,09	1013,74	300,88	210,32	52,92
41 METAL EŞYA SANAYİİ	98,62	-38,11	41,86	-46,00	-20,32	-39,01	196,60	8,21
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	326,88	63,32	48,93	211,47	-55,49	-81,24	55,67	-43,11
19 Tütün SANAYİİ	1530,85	-69,43	-72,77	-39,57	61,52	104,48	55,26	-140,88
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	59,88	18,47	16,21	18,32	-43,74	44,62	42,15	-2,17
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK.	218,74	-168,10	78,69	-234,74	-220,13	337,77	40,67	6,38
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	185,13	-375,57	117,99	-56,78	-172,39	86,49	25,04	5,48
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	23,47	4,66	35,82	-19,18	127,35	8,91	23,22	3,55
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	83,43	-123,05	36,19	408,06	-60,61	-69,46	19,34	-6,49
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY	76,61	45,07	40,13	58,98	-733,01	39,71	19,00	-34,17
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLERİ	80,07	144,08	34,57	-68,70	-12,81	-27,11	18,32	-20,54
21 DOKUMA SANAYİİ	61,85	32,79	34,93	34,03	-59,56	28,05	16,72	-8,55
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	38,13	15,02	43,63	68,64	158,57	27,61	13,44	2,36
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	109,50	-580,14	39,29	77,32	294,13	26,60	11,95	41,99
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	83,30	52,77	42,82	35,54	37,34	126,97	11,79	-2,56
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,61	49,15	34,93	162,33	-20,90	-269,18	11,44	-29,46
24 AYAKKABI SANAYİİ	118,56	-39,55	103,22	-49,60	-51,07	-97,72	11,00	-21,19
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	74,21	47,02	36,62	49,00	-67,75	38,43	10,99	-11,12
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	57,92	42,06	23,16	34,16	15,09	11,49	7,68	-7,85
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇH.	52,58	23,57	30,32	21,71	56,77	25,21	6,18	-3,91
37 ÇİMENTO SANAYİİ	38,29	23,99	25,51	10,69	6,57	5,57	6,15	-5,44
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	59,86	32,83	32,40	54,04	539,84	13,98	5,90	10,99
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	47,62	8,24	20,66	8,37	8,76	8,05	5,69	-4,93
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	53,90	26,52	27,94	22,05	21,85	12,86	5,52	-6,38
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	44,86	6,73	30,54	6,09	7,73	3,90	3,34	-5,47
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	45,33	10,92	26,30	10,58	11,31	7,58	3,20	-5,29
30 İLAÇ SANAYİİ	47,03	15,83	27,82	21,35	11,01	5,81	3,00	-6,03
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	44,67	13,18	33,78	13,77	3,86	2,70	2,13	-6,38
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	45,26	19,72	8,34	9,70	5,08	2,66	1,88	-5,98
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	40,55	5,91	5,44	4,85	1,24	0,38	0,30	-4,86
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	61,33	6,63	17,98	5,85	-0,14	-0,17	0,09	-7,69
29 KİMYASAL GÜBRELER	30,29	5,76	28,73	3,19	2,21	2,56	0,06	-4,41
20 ÇİRCİRLAMA	-157,22	-27,81	-98,38	-14,98	-0,58	-0,17	-0,44	22,26
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-439,13	78,71	-16,51	-11,35	-7,60	-19,93	-9,02	39,35
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-165,49	-23,35	-30,78	-15,92	112,63	-153,45	-14,57	12,00
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SAN.	-297,06	-48,10	-126,27	-23,66	-87,94	-242,62	-27,25	16,38
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	78,25	-28,98	42,68	-11,26	-4,59	-6,60	-108,05	-20,05
ORTALAMA	83,03	-12,91	25,67	29,28	20,46	1,49	128,14	5,68
STANDART SAPMA	269,25	125,34	45,90	99,29	235,24	111,11	652,18	

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

Eğilim: EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

TABLO 38: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO BÜYÜKLÜKLERİNE GÖRE SIRALAMASI (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

SEKTÖR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	EGİLİM
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	182,38	-143,78	64,96	-77,03	-34,00	410,07	198,18	37,72
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK.	271,76	-86,12	68,67	-93,24	-63,01	-234,61	77,64	-36,11
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	137,76	-47,13	54,33	-711,10	-77,04	353,92	64,84	16,14
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	107,62	110,04	-72,99	158,81	-38,67	46,41	57,95	-8,64
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY.	109,36	221,61	45,66	-1719,48	-76,90	129,40	41,03	-18,28
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	71,48	21,90	55,83	211,74	59,93	53,42	39,10	-1,07
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	267,68	1871,84	11,09	35,61	20,74	670,65	38,36	-110,02
41 METAL EŞYA SANAYİİ	242,57	-22,87	40,74	-68,41	-122,51	82,69	33,50	-20,69
21 DOKUMA SANAYİİ	53,59	30,45	41,12	48,15	-36,29	51,70	32,72	-3,48
44 ELEKTRİK MAKİNELER	72,14	-29,46	16,95	43,93	19,00	22,66	21,84	-1,59
37 ÇİMENTO SANAYİİ	13,68	44,85	0,80	50,38	-30,12	95,14	20,49	3,22
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	38,60	20,30	32,91	18,11	20,45	35,76	19,50	-1,39
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	245,59	-83,52	92,69	302,60	-175,24	-196,30	19,24	-41,88
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	23,62	10,38	34,19	14,80	42,28	26,66	18,37	0,89
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	3124,30	-7,08	8,75	-195,11	-52,54	26,33	17,36	-332,69
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	20,05	6,21	39,91	17,63	-11,31	71,61	14,17	2,21
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	22,99	4,38	29,91	11,61	11,05	18,65	14,07	-0,61
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇH.	33,54	-114,51	49,85	89,46	-87,80	28,35	13,55	3,15
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	40,75	13,98	23,73	7,06	29,89	-97,92	13,53	-10,69
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	29,49	13,17	9,44	10,57	-104,49	10,77	12,28	-6,09
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	1264,94	-121,69	39,02	208,94	65,60	28,03	11,70	-122,63
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	37,40	57,88	30,60	51,34	-20,15	223,09	9,44	6,99
32 PETROL ARITIMI	-136,35	-2,40	42,99	-2,68	-1,68	-2,08	7,59	13,85
34 KAÜÇÜK VE KAÜÇÜK ÜRÜNLERİ	29,86	-79,94	31,34	151,41	-18,18	115,76	7,14	9,78
29 KİMYASAL GÜBRELER	22,65	18,17	-225,06	10,12	-25,00	-353,85	6,62	-21,14
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	27,48	11,93	28,19	8,95	7,92	9,91	5,80	-3,19
30 İLAÇ SANAYİİ	44,37	30,94	28,21	15,81	9,58	10,90	4,32	-6,39
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	43,93	1,37	4,10	0,77	0,00	6,06	4,01	-4,09
20 ÇİRCİRLAMA	-14,48	-16,69	12,70	-171,96	-0,56	1,89	1,69	2,59
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	12,87	0,90	25,18	1,29	-0,24	1,07	1,26	-2,14
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	19,74	6,84	8,34	3,84	2,28	1,76	0,92	-2,60
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	11,48	3,00	15,44	4,12	0,18	-0,23	0,43	-1,96
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	30,72	-13,05	32,65	-12,50	-5,17	-5,48	-5,57	-4,70
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-29,09	-68,31	-51,92	-13,62	-5,86	-64,17	-7,31	4,27
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-18,64	-16,22	35,91	-36,40	15,75	-19,15	-9,54	0,05
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SAN.	-34,36	-23,27	-285,34	-31,99	-34,21	-27,15	-16,47	10,61
24 AYAKKABI SANAYİİ	195,28	-39,44	102,39	-24,02	-18,32	-15,39	-20,17	-25,68
19 TÜTÜN SANAYİİ	-67,23	-44,31	30,98	84,04	3,11	-43,66	-20,72	4,03
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	-125,78	-34,82	68,05	-38,04	-21,00	-27,78	-34,66	7,09
ORTALAMA	164,71	38,60	15,96	-41,91	-19,30	37,05	18,31	-17,06
STANDART SAPMA	531,94	307,78	71,45	313,76	48,42	165,46	37,28	

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

Eğilim-EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

Tablo-37 ve 38'in son sütununda EKO'nun dönem boyunca değişme eğilimi yer almaktadır. Tablodan görüldüğü gibi EKO'nı 13 sektörde artış eğilimindedir. Artış eğilimi en yüksek olan sektörler Petrol Üretimi, Alkollü İçkiler, Deniz Üretim araçları ve Şeker Üretim sektörleridir. Diğer ülkeler için EKO'nı 12 sektörde artış eğilimindedir. Artış eğilimi en yüksek olan sektörler ise, Plastik Ürünler, Motorlu Kara Taşıtları Ulaşım Araçları İmal, Montaj ve Onarım sektörleridir.

2.3.2.1. EFEKTİF KORUMANIN SEKTÖREL FREKANS DAĞILIMI

İmalat sanayiinde EKO'nın frekans dağılımı Tablo-39'da sunulmuştur. Tabloda dikkati çeken en önemli husus, gerek AB, gerekse diğer ülkeler için EKO'nı 0-20 aralığında yoğunlaşmasıdır. Koruma oranı sıfırın altında olan, bir başka ifade ile negatif korunan (cezalandırılan) sektör sayısı özellikle 1992-1994 döneminde oldukça fazla olduğu görülmektedir. Tablo'da dikkati çeken bir başka husus, EKO'nı 100-1000 aralığında, bir başka ifade ile çok yüksek derece korunan (az da olsa) sektörlerin olmasıdır.

TABLO 39: İMALAT SANAYİİNDE EFEKTİF KORUMA ORANININ SEKTÖREL DAĞILIMI (SEKTÖR SAYISI)

AB ÜLKELERİ İÇİN							
FREKANS	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<0	4	11	5	12	19	14	5
0-20	0	13	4	11	10	13	24
21-50	11	9	25	7	2	7	4
51-100	16	3	3	4	2	1	2
100-1000	7	3	2	5	5	4	3
>1000	1	0	0	0	1	0	1
TOPLAM	39	39	39	39	39	39	39
DİĞER ÜLKELER İÇİN							
FREKANS	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
<0	7	19	4	14	25	13	7
0-20	4	11	9	13	8	8	21
21-50	14	5	19	3	4	7	7
51-100	3	1	6	4	2	5	3
100-1000	9	2	1	5	0	6	1
>1000	2	1	0	0	0	0	0
TOPLAM	39	39	39	39	39	39	39

Kaynak: Kendi hesaplamalarımız.

2.3.2.2. İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE EFEKTİF KORUMA

İmalat sanayiinin temel alt sektörleri olan tüketim, ara ve yatırım malları ayırımına göre EKO'ları Tablo-40'da, sunulmuştur. 1990 ve 1994 yıllarında imalat sanayi temel ana sektörlerinde katma değer, girdi/çıktı oranı ve EKO'ları ise Tablo-41'de verilmiştir.

Tablo-40'dan da görüldüğü gibi AB için, ara malları üreten sektörler hem yatırım, hem de tüketim mallarından daha çok korunmaktadır. Ancak tüketim malları, yatırım mallarına göre daha fazla korunmaktadır. Tablo'da dikkati çeken bir başka husus, en fazla korunan (1995 yılı hariç) sektörün İşlenmiş Gıda sektörü olmasıdır. Diğer ülkeler açısından alt sektörlerin EKO'na bakıldığında, beklendiği gibi en fazla korunan alt sektörler sırasıyla ara, yatırım ve tüketim malları üreten sektörlerdir.

İmalat sanayi temel alt sektörlerinde katma değer büyüklüklerine göre sıralanmış Tablo-41 incelendiğinde, 1990 yılında toplam imalat sanayi içindeki katma değer payı yüksek sektörlerin EKO'nın genellikle daha düşük olduğu görülmektedir. 1994 yılında ise bu durumun tersine döndüğü görülmektedir.

2.3.2.3. SEKTÖRLERİN DIŞ TİCARET KONUMLARI VE EFEKTİF KORUMA

1990 yılı input-output tablosundan yararlanılarak düzenlenmiş imalat sanayi sektörlerinin dış ticaret konumlarına göre EKO'ları AB ve diğer ülkeler için sırasıyla Tablo-42 ve 43'de sunulmuştur. Tablolarda dikkati çeken en önemli husus, sektörlerin dış ticaret konumuna göre dönem boyunca farklı bir eğilim göstermeleridir. Bir başka ifade ile istikrarlı bir EKO yapısından söz etmek mümkün değildir. Bununla birlikte NKO olduğu gibi genellikle ihracata yönelik sektörlerin daha fazla korunduğu görülmektedir.

Diğer yandan 1995 yılı itibariyle İthalat ile rekabet eden sektörler içinde en fazla korunan sektörler AB'de Alkollü İçkiler (%210.3), diğer ülkelerde Motorlu Kara Taşıt Araçlarıdır (%64.8). En az korunan sektörler ise AB'de Şeker Üretimi (%-9), diğer ülkelerde Tütün Sanayiidir(%-20.7).

**TABLO 40: 1989-1995 DÖNEMİNDE İMALAT SANAYİ ALT SEKTÖRLERİNDE
ORTALAMA EKO (%)**

AB ÜLKELERİ İÇİN	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
1.TÜKETİM MALLARI	143,2	-28,4	25,0	-0,4	50,4	34,1	33,9
1.1. İŞLENMİŞ GIDA	175,8	178,2	226,5	212,5	221,3	194,8	244,1
1.2.İÇKİLER VE TÜTÜN	589,6	29,1	21,0	47,4	370,9	177,4	92,5
1.3. DAYANIKSIZ VE DAYANIKLI TÜK. MAL.	181,5	-27,9	66,4	-9,7	-96,6	46,7	31,0
2.ARA MALLARI TOPLAMI	46,0	29,3	26,3	36,5	-9,4	-20,6	253,5
3.YATIRIM MALLARI TOPLAMI	68,7	-81,5	27,6	64,6	37,2	-4,7	30,7
3.1.MAKİNE	63,6	9,6	30,4	5,1	15,7	1,3	53,4
3.2.TAŞIMA ARAÇLARI	73,7	-172,7	24,7	124,0	58,7	-10,7	7,9
4. DİĞER İMALAT SANAYİİ	45,3	19,7	8,3	9,7	5,1	2,7	1,9
İMALAT SANAYİ TOPLAMI	83,0	-12,9	25,7	29,3	20,5	1,5	128,1
DİĞER ÜLKELER İÇİN							
1.TÜKETİM MALLARI	83,8	118,8	15,0	35,3	-27,6	12,2	8,5
1.1.İŞLENMİŞ GIDA	41,5	-11,6	-36,8	24,1	-11,4	-7,8	3,1
1.2.İÇKİLER VE TÜTÜN	148,7	581,3	44,9	140,8	-50,5	143,6	12,3
1.3. DAYANIKSIZ VE DAYANIKLI TÜK. MAL.	113,8	-53,5	79,7	-51,8	-34,1	-92,6	7,6
2.ARA MALI	34,5	16,7	10,5	-86,8	-8,8	42,8	25,3
3.YATIRIM MALLARI	230,3	-39,4	30,2	-53,0	-24,1	66,7	19,5
3.1.MAKİNE	93,9	-38,7	33,9	18,5	-45,8	35,9	18,7
3.2.TAŞIMA ARAÇLARI	366,6	-40,2	26,4	-124,4	-2,3	97,4	20,4
4. DİĞER İMALAT SANAYİİ	3124,3	-7,1	8,7	-195,1	-52,5	26,3	17,4
İMALAT SANAYİ TOPLAMI	166,8	41,7	17,6	-38,4	-20,2	37,6	17,8

KAYNAK: kendi hesaplamalarımız.

NOTLAR

İŞLENMİŞ GIDA

: 11-16 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

İÇKİLER VE TÜTÜN

: 17-19 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

DAYANIKSIZ DAYANIKLI TÜKETİM MAL. : 21,22,24 VE 26 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

ARA MALLARI

: 20,23,25 VE 27-40 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

MAKİNE

: 41-44 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

TAŞIMA ARAÇLARI

: 45-48 NUMARALI SEKTÖRLERİ İÇERMEKTEDİR.

DİĞER İMALAT SANAYİLERİ

: 49 NUMARALI SEKTÖRÜ İÇERMEKTEDİR.

TABLO 41: İMALAT SANAYİİ ALT SEKTÖRİNDE KATMA DEĞER, GİRDİ/ÇIKTI ORANI VE EKO

	1990					1994				
	KATMA DEĞER	PAY	I/O	ORTALAMA EKO	KATMA DEĞER	PAY	I/O	ORTALAMA EKO		
İMALAT SANAYİİ	MİLYON TL	(%)	ORANI	AB	MİLYON TL	(%)	ORANI	AB	DİĞER	DİĞER
ALT SEKTÖRLERİ										
TOPLAM	75.300.750	100,00			900.764.466	100,0				
35 NOLU SEKTÖR	22.521.151	29,9	58	47,01	244.816.052	27,2	52	-26,68		31,09
38 NOLU SEKTÖR	14.707.180	19,5	59	-81,53	172.247.369	19,1	55	-4,67		66,67
32 NOLU SEKTÖR	11.211.161	14,9	62	-38,89	153.713.456	17,1	63	55,20		-38,87
31 NOLU SEKTÖR	12.016.985	16,0	63	-28,67	131.397.103	14,6	65	28,48		42,69
37 NOLU SEKTÖR	5.174.207	6,9	73	19,78	84.822.045	9,4	68	8,94		45,13
36 NOLU SEKTÖR	6.160.963	8,2	42	38,69	69.421.269	7,7	41	27,90		90,32
34 NOLU SEKTÖR	2.591.681	3,4	55	31,17	34.798.212	3,9	56	-133,24		124,88
33 NOLU SEKTÖR	699.741	0,9	66	17,17	7.386.020	0,8	65	-43,92		-16,63
39 NOLU SEKTÖR	217.681	0,3	47	19,72	2.162.940	0,2	50	2,66		26,33

KAYNAK: İmalat sanayii katma değer ve input/output oranları DİE, Yıllık İmalat Sanayi İstatistikleri 1994, Yayın No:2062

Ankara, 1977'den, koruma oranları kendi hesaplamalarımız.

NOTLAR:

- 31. SEKTÖR, (1-19) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 32. SEKTÖR (20-24) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 33. SEKTÖR (25-26) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 34. SEKTÖR (27-28) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 35. SEKTÖR (29-35) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 36. SEKTÖR (36-38) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 37. SEKTÖR (39-40) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 38. SEKTÖR (41-48) NOLU İ/O SEKTÖRLERİNİ İÇERMEKTEDİR.
- 39. SEKTÖR (49) NOLU İ/O SEKTÖRÜNÜ İÇERMEKTEDİR.

**TABLO 42: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE
İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO (AB İÇİN-%)**

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SAN.	-297,06	-48,10	-126,27	-23,66	-87,94	-242,62	-27,25
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	185,13	-375,57	117,99	-56,78	-172,39	86,49	25,04
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	154,68	103,82	92,90	146,09	1013,74	300,88	210,32
21 DOKUMA SANAYİİ	61,85	32,79	34,93	34,03	-59,56	28,05	16,72
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK.	218,74	-168,10	78,69	-234,74	-220,13	337,77	40,67
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY.	76,61	45,07	40,13	58,98	-733,01	39,71	19,00
İHRACATÇI SEKTÖRLER ORT.	66,66	-68,35	39,73	-12,68	-43,22	91,71	47,42
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	59,88	18,47	16,21	18,32	-43,74	44,62	42,15
20 ÇİRCİRLAMA	-157,22	-27,81	-98,38	-14,98	-0,58	-0,17	-0,44
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	47,62	8,24	20,66	8,37	8,76	8,05	5,69
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	53,90	26,52	27,94	22,05	21,85	12,86	5,52
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	44,86	6,73	30,54	6,09	7,73	3,90	3,34
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	59,86	32,83	32,40	54,04	539,84	13,98	5,90
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	109,50	-580,14	39,29	77,32	294,13	26,60	11,95
İHR.Çİ VE İTH. RAKİP SEKT.ORT	31,20	-73,59	9,81	24,46	118,28	15,69	10,59
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	23,47	4,66	35,82	-19,18	127,35	8,91	23,22
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-439,13	78,71	-16,51	-11,35	-7,60	-19,93	-9,02
19 Tütün SANAYİİ	1530,85	-69,43	-72,77	-39,57	61,52	104,48	55,26
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,61	49,15	34,93	162,33	-20,90	-269,18	11,44
29 KİMYASAL GÜBRELER	30,29	5,76	28,73	3,19	2,21	2,56	0,06
30 İLAÇ SANAYİİ	47,03	15,83	27,82	21,35	11,01	5,81	3,00
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	45,33	10,92	26,30	10,58	11,31	7,58	3,20
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	57,92	42,06	23,16	34,16	15,09	11,49	7,68
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	61,33	6,63	17,98	5,85	-0,14	-0,17	0,09
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	83,43	-123,05	36,19	408,06	-60,61	-69,46	19,34
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	40,55	5,91	5,44	4,85	1,24	0,38	0,30
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	45,26	19,72	8,34	9,70	5,08	2,66	1,88
İTHALATA RAKİP SEKT. ORT.	131,83	3,91	12,95	49,17	12,13	-17,91	9,70
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-165,49	-23,35	-30,78	-15,92	112,63	-153,45	-14,57
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	83,30	52,77	42,82	35,54	37,34	126,97	11,79
24 AYAKKABI SANAYİİ	118,56	-39,55	103,22	-49,60	-51,07	-97,72	11,00
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	78,25	-28,98	42,68	-11,26	-4,59	-6,60	-108,05
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	326,88	63,32	48,93	211,47	-55,49	-81,24	55,67
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	44,67	13,18	33,78	13,77	3,86	2,70	2,13
32 PETROL ARITIMI	66,02	15,64	61,81	8,06	-1,59	-1,58	4079,19
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	38,13	15,02	43,63	68,64	158,57	27,61	13,44
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	80,07	144,08	34,57	-68,70	-12,81	-27,11	18,32
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	103,88	106,19	23,74	229,54	-78,42	-206,92	233,51
37 ÇİMENTO SANAYİİ	38,29	23,99	25,51	10,69	6,57	5,57	6,15
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	74,21	47,02	36,62	49,00	-67,75	38,43	10,99
41 METAL EŞYA SANAYİİ	98,62	-38,11	41,86	-46,00	-20,32	-39,01	196,60
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇH.	52,58	23,57	30,32	21,71	56,77	25,21	6,18
İTH. RAKİP OLMAYAN SEK. OR	74,14	26,77	38,48	32,64	5,98	-27,65	323,03

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

**TABLO 43: 1989-1995 DÖNEMİNDE DIŞ TİCARET KONUMLARINA GÖRE
İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN EKO (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)**

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SAN.	-34,36	-23,27	-285,34	-31,99	-34,21	-27,15	-16,47
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	71,48	21,90	55,83	211,74	59,93	53,42	39,10
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	267,68	1871,84	11,09	35,61	20,74	670,65	38,36
21 DOKUMA SANAYİİ	53,59	30,45	41,12	48,15	-36,29	51,70	32,72
22 ELBİSE, GIYIM EŞYASI, VE DOK.	271,76	-86,12	68,67	-93,24	-63,01	-234,61	77,64
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY.	109,36	221,61	45,66	-1719,48	-76,90	129,40	41,03
İHRACATÇI SEKTÖRLER ORT.	123,25	339,40	-10,50	-258,20	-21,62	107,24	35,40
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	29,49	13,17	9,44	10,57	-104,49	10,77	12,28
20 ÇİRCİRLAMA	-14,48	-16,69	12,70	-171,96	-0,56	1,89	1,69
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	40,75	13,98	23,73	7,06	29,89	-97,92	13,53
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	38,60	20,30	32,91	18,11	20,45	35,76	19,50
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	20,05	6,21	39,91	17,63	-11,31	71,61	14,17
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	22,99	4,38	29,91	11,61	11,05	18,65	14,07
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	1264,94	-121,69	39,02	208,94	65,60	28,03	11,70
İHR.Çİ VE İTH. RAKİP SEKT.ORT	200,33	-11,48	26,80	14,57	1,52	9,83	12,42
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	11,48	3,00	15,44	4,12	0,18	-0,23	0,43
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-29,09	-68,31	-51,92	-13,62	-5,86	-64,17	-7,31
19 TÜTÜN SANAYİİ	-67,23	-44,31	30,98	84,04	3,11	-43,66	-20,72
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	37,40	57,88	30,60	51,34	-20,15	223,09	9,44
29 KİMYASAL GÜBRELER	22,65	18,17	-225,06	10,12	-25,00	-353,85	6,62
30 İLAÇ SANAYİİ	44,37	30,94	28,21	15,81	9,58	10,90	4,32
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	27,48	11,93	28,19	8,95	7,92	9,91	5,80
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	72,14	-29,46	16,95	43,93	19,00	22,66	21,84
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	43,93	1,37	4,10	0,77	0,00	6,06	4,01
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	137,76	-47,13	54,33	-711,10	-77,04	353,92	64,84
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	19,74	6,84	8,34	3,84	2,28	1,76	0,92
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	3124,30	-7,08	8,75	-195,11	-52,54	26,33	17,36
İTHALATA RAKİP SEKT. ORT.	287,08	-5,51	-4,26	-58,08	-11,54	16,06	8,96
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-18,64	-16,22	35,91	-36,40	15,75	-19,15	-9,54
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	245,59	-83,52	92,69	302,60	-175,24	-196,30	19,24
24 AYAKKABI SANAYİİ	195,28	-39,44	102,39	-24,02	-18,32	-15,39	-20,17
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	30,72	-13,05	32,65	-12,50	-5,17	-5,48	-5,57
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	-125,78	-34,82	68,05	-38,04	-21,00	-27,78	-34,66
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	23,62	10,38	34,19	14,80	42,28	26,66	18,37
32 PETROL ARITIMI	-136,35	-2,40	42,99	-2,68	-1,68	-2,08	7,59
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	12,87	0,90	25,18	1,29	-0,24	1,07	1,26
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	29,86	-79,94	31,34	151,41	-18,18	115,76	7,14
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	182,38	-143,78	64,96	-77,03	-34,00	410,07	198,18
37 ÇİMENTO SANAYİİ	13,68	44,85	0,80	50,38	-30,12	95,14	20,49
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	107,62	110,04	-72,99	158,81	-38,67	46,41	57,95
41 METAL EŞYA SANAYİİ	242,57	-22,87	40,74	-68,41	-122,51	82,69	33,50
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇH.	33,54	-114,51	49,85	89,46	-87,80	28,35	13,55
İTH. RAKİP OLMAYAN SEK. OR	59,78	-27,46	39,20	36,40	-35,35	38,57	21,95

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

2.3.2.4. SEKTÖRLERİN YOĞUNLAŞMA DÜZEYİ VE EFEKTİF KORUMA

1993 yılı baz alınarak hesaplanan imalat sanayi sektörlerinin EKO ve yoğunlaşma katsayıları AB ve diğer ülkeler için sırasıyla Tablo-44 ve 45’de sunulmuştur. Sektörlerin EKO’nı %50’nin üzerinde olan sektörler “yüksek”, % 0-30 aralığında olan sektörler “orta” ve EKO negatif olan sektörler “düşük” düzeyde korunan sektör olarak kabul edilmiştir. Benzer şekilde yoğunlaşma endeksi CR₄ 100-50 aralığında olan sektörler “yüksek”, 50-30 aralığında olan sektörler “orta” ve 30’dan küçük sektörler “düşük” derecede yoğunlaşmış sektörler olarak kabul edilmiştir.

Tablodan da görüldüğü gibi AB için Mezbaha Ürünleri ve Öğütülmüş tahıl ürünleri gibi yüksek derecede korunan sektörlerin, yoğunlaşma düzeyi düşüktür. Öte yandan en az korunan Cam ve Camdan Mamul Eşya Sanayii yüksek derecede yoğunlaşma eğilimine sahiptir. Diğer ülkeler için yüksek derecede korunan Diğer Besin Maddeleri Sanayiinde de yoğunlaşma eğilimi düşüktür. Bununla birlikte hem AB, hem de diğer ülkeler için EKO genellikle yüksek derecede yoğunlaşmış sektörlerde koruma oranı yüksek, düşük derece yoğunlaşmış sektörlerde düşüktür. Bir başka ifade ile koruma oranı ile yoğunlaşma arasında aynı yönde bir ilişki olduğu söylenebilir.

2.3.2.5. ÖNCÜ SEKTÖRLER VE EFEKTİF KORUMA

1990 yılı input-output tablosu doğrudan bağlantı katsayısına göre sıralanmış öncü sektörler ve 1989,1992 ve 1995 yıllarına ilişkin EKO Tablo- 46 ve 47’de sunulmuştur. İleri ve geri bağlantı katsayıları toplamı 1.07’den büyük olan sektörleri öncü sektör olarak kabul edildiğinde, bu sektörlerin genellikle ekonomiyi etkileme gücü yüksek ara ve yatırım malı üreten sektörler olduğu görülmektedir.

**TABLO 44: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE EKO VE YOĞUNLAŞMA
(AB İÇİN-%)**

	1993	YOĞUNLAŞMA EĞİLİMİ		
	EKO	YÜKSEK	ORTA	DÜŞÜK
YÜKSEK DERECE KORUNAN SEK.				
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	1013,74	X		
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	539,84		X	
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	294,13	X		
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	158,57	X		
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	127,35			X
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	112,63			X
19 TÜTÜN SANAYİİ	61,52	X		
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇH.	56,77	X		
ORTA DERECE KORUNAN SEK.				
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	37,34		X	
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	21,85		X	
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	15,09		X	
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	11,31	X		
30 İLAÇ SANAYİİ	11,01		X	
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	8,76			X
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	7,73		X	
37 ÇİMENTO SANAYİİ	6,57			X
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	5,08		X	
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	3,86	X		
29 KİMYASAL GÜBRELER	2,21	X		
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	1,24	X		
DÜŞÜK DERECE KORUNAN SEK.				
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	-0,14	X		
20 ÇİRCİRLAMA	-0,58			X
32 PETROL ARITIMI	-1,59	X		
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	-4,59			X
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-7,60		X	
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLERİ	-12,81	X		
41 METAL EŞYA SANAYİİ	-20,32			X
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	-20,90			X
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	-43,74		X	
24 AYAKKABI SANAYİİ	-51,07		X	
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	-55,49			X
21 DOKUMA SANAYİİ	-59,56			X
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	-60,61	X		
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	-67,75			X
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	-78,42			X
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SAN.	-87,94			X
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	-172,39			X
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK.	-220,13			X
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY	-733,01	X		

KAYNAK: Yoğunlaşma oranları, YELDAN, E- KÖSE, A-GÜNEŞ,M., " Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993", Ekonomik Yaklaşım Cilt 8, Sayı 26, Sonbahar 1997, s.41-47. Koruma oranları kendi hesaplamalarımız.

NOT:1993 yılı itibariyle yoğunlaşma endeksi CR4:100- 50 arasındaki sektörler yüksek, 50-30 arasında olan sektörler orta ve 30'dan düşük sektörler düşük düzeyde yoğunlaşmış sektörler olarak alınmıştır.

TABLO 45: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE EKO VE YOĞUNLAŞMA (DİĞER ÜLKELER İÇİN-%)

	1993 YILI	YOĞUNLAŞMA EĞİLİMİ		
	EKO	YÜKSEK	ORTA	DÜŞÜK
YÜKSEK DERECE KORUNAN SEK.				
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	65,60	X		
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	59,93			X
ORTA DERECE KORUNAN SEK.				
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	42,28	X		
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	29,89			X
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	20,74	X		
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	20,45		X	
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	19,00		X	
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	15,75			X
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	11,05		X	
30 İLAÇ SANAYİİ	9,58		X	
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	7,92	X		
19 TÜTÜN SANAYİİ	3,11	X		
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	2,28	X		
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	0,18			X
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	0,00	X		
DÜŞÜK DERECE KORUNAN SEK.				
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	-0,24	X		
20 ÇİRCİRLAMA	-0,56			X
32 PETROL ARITIMI	-1,68	X		
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	-5,17			X
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-5,86		X	
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	-11,31		X	
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	-18,18	X		
24 AYAKKABI SANAYİİ	-18,32		X	
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	-20,15			X
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	-21,00		X	
29 KİMYASAL GÜBRELER	-25,00	X		
37 ÇİMENTO SANAYİİ	-30,12			X
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	-34,00			X
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	-34,21			X
21 DOKUMA SANAYİİ	-36,29			X
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	-38,67			X
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	-52,54		X	
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOK.	-63,01			X
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY	-76,90	X		
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	-77,04	X		
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	-87,80	X		
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	-104,49		X	
41 METAL EŞYA SANAYİİ	-122,51			X
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	-175,24		X	

KAYNAK: Yoğunlaşma oranları, YELDAN, E-KÖSE, A-GÜNEŞ,M.; " Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri 1985-1993", Ekonomik Yaklaşım Cilt 8, Sayı 26, Sonbahar 1997, s.41-47. Koruma oranları kendi hesaplamalarımız.

NOT:1993 yılı itibariyle yoğunlaşma endeksi CR4:100- 50 arasındaki sektörler yüksek, 50-30 arasında olan sektörler orta ve 30'dan düşük sektörler düşük düzeyde yoğunlaşmış sektörler olarak alınmıştır.

1995 yılı itibariyle ortalama EKO'nı (Petrol Arıtımı sektörünü ihmal ettiğimizde)²⁶⁷ AB için % 23.8, diğer ülkeler için %18.3'tür. AB için öncü sektörler içinde yalnızca Petrol Arıtımı (%4079.2) ve Plastik Ürünleri (%233.5) sektörleri ortalama EKO'nın üstündedir. Diğer ülkeler için öncü sektörler içinde Çimento Sanayii (%20.5), Diğer Taş ve Toprağa Dayalı Sanayii (%58) ve Plastik Ürünleri (%198.2) ortalama EKO'nın üstündedir. Bir başka ifadeyle öncü sektörler (NKO olduğu gibi) daha az korunmaktadır.

İncelenen dönemde imalat sanayiinde EKO'nın genel bir değerlendirmesi yapıldığında; ithalat rejimindeki düzenlemelerin belirlediği NKO'daki değişmelere paralel olarak dönem boyunca istikrarsız (düzensiz) bir koruma yapısının ortaya çıktığı söylenebilir. Dönem boyunca sektörler arasında EKO'nın istikrarsız olması, sektörler arası özendirilmenin çok çarpıtıldığını göstermektedir. EKO'nın frekans dağılımına bakıldığında korumanın %0-20 aralığında yoğunlaştığı görülmektedir. Sektörlerin dış ticaret konumlarına göre EKO'nın, genellikle ihracata yönelik sektörlerde daha yüksek olduğu söylenebilir. İmalat sanayi temel alt sektörleri açısından EKO en yüksek sektörler beklendiği gibi ara ve yatırım malları üreten sektörlerde daha yüksek, tüketim malları üreten sektörlerde daha düşüktür.

Öte yandan NKO'nın aksine yoğunlaşma ile EKO arasında bir paralellik gözlemek mümkündür. Genellikle yüksek yoğunlaşma eğilimine sahip sektörlerin daha yüksek derecede korunduğu, düşük derecede yoğunlaşma eğilimine sahip sektörlerde koruma oranının daha düşük olduğu söylenebilir. Öte yandan ekonomiyi etkileme gücü yüksek öncü sektörlerin EKO'larına bakıldığında, öncü sektörlerin daha az korunduğu söylenebilir.

²⁶⁷ 1995 yılı EKO (% 4079) olan 32 numaralı Petrol Arıtımı sektöründe 1993 ve 1994 yılı EKO negatiftir.

TABLO 46: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN İTHALAT BAĞIMLILIĞI VE EKO'LARI (AB İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	EKO			DOĞRUDAN BAĞ. KATSAYISI		İTH. GERİ BAĞ. KATSAYISI
	1989	1992	1995	İLERİYE DOĞ.	GERİYE DOĞ.	
29 KİMYASAL GÜBRELER	30,29	3,19	0,06	0,94410134	0,73393558	0,2681
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİ	44,86	6,09	3,34	0,82357925	0,78961957	0,3696
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜ	38,13	68,64	13,44	0,88241185	0,71990094	0,2547
40 DİĞER METAL ANA SANAYİ	59,86	54,04	5,90	0,78396609	0,68033738	0,2451
37 ÇİMENTO SANAYİ	38,29	10,69	6,15	0,96843961	0,46841862	0,0952
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	55,61	162,33	11,44	0,77500525	0,65832683	0,2184
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYAL	74,21	49,00	10,99	0,89434614	0,49858527	0,1321
20 ÇİRCİRLAMA	-157,22	-14,98	-0,44	0,53660686	0,85024747	0,0519
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (II)	78,25	-11,26	-108,05	0,73165150	0,63927096	0,0419
32 PETROL ARITIMI	66,02	8,06	4079,19	0,86902707	0,49876748	0,4525
14 OĞUTULMUŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-165,49	-15,92	-14,57	0,51017673	0,84949589	0,1409
34 KAÇUK VE KAÇUK ÜRÜNLERİ	80,07	-68,70	18,32	0,63345295	0,70067492	0,3042
23 DERİ İŞLEME SANAYİ	47,62	8,37	5,69	0,65672011	0,62146457	0,1007
35 PLASK ÜRÜNLERİ	103,88	229,54	233,51	0,55294534	0,69222768	0,2752
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER II	53,90	22,05	5,52	0,56727936	0,63849318	0,2838
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-439,13	-11,35	-9,02	0,27968125	0,87185612	0,0784
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞL	59,88	18,32	42,15	0,39924881	0,72820903	0,1963
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	23,47	-19,18	23,22	0,28898775	0,79336201	0,0690
21 DOKUMA SANAYİ	61,85	34,03	16,72	0,42275691	0,64858254	0,0968
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM	83,43	408,06	19,34	0,39270982	0,65705365	0,1758
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT I	326,88	211,47	55,67	0,36324177	0,67993271	0,1148
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	185,13	-56,78	25,04	0,26731973	0,75824708	0,1198
44 ELEKTRİK MAKİNELER	57,92	34,16	7,68	0,37573378	0,62698867	0,2841
41 METAL EŞYA SANAYİ	98,62	-46,00	196,60	0,35117805	0,60476505	0,2050
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZA	52,58	21,71	6,18	0,30436367	0,63537582	0,1442
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	44,67	13,77	2,13	0,24331785	0,66329900	0,1550
30 İLAÇ SANAYİ	47,03	21,35	3,00	0,33454186	0,56709577	0,2264
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	83,30	35,54	11,79	0,33922589	0,54814367	0,0865
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA	76,61	58,98	19,00	0,37582740	0,45090629	0,1295
49 DİĞER İMALAT SANAYİ	45,26	9,70	1,88	0,12572410	0,69868050	0,5096
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAI	-297,06	-23,66	-27,25	0,11355092	0,69884198	0,1138
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA	109,50	77,32	11,95	0,24849581	0,54658011	0,1316
24 AYAKKABI SANAYİ	118,56	-49,60	11,00	0,05391203	0,70096104	0,1091
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	61,33	5,85	0,09	0,30362660	0,42984434	0,0762
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	45,33	10,58	3,20	0,14214277	0,58000440	0,2107
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKU	218,74	-234,74	40,67	0,01596113	0,69657398	0,1390
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	154,68	146,09	210,32	0,23944869	0,29207402	0,0742
19 TUTUN SANAYİ	1530,85	-39,57	55,26	0,01223213	0,48796016	0,0486
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	40,55	4,85	0,30	0,09408752	0,32572567	0,1657

KAYNAK: İthalatın geriye doğru bağlantı katsayısı, ŞENESER, Ümit, "Türkiye Ekonomisindeki Üretim Kesimlerinin 1985 ve 1990 İthalat ve İhracat Yapılarının Karşılaştırılması", 1993-1994 Petrol-İş Yıllığı, Yayın No:36 Mart Matbaası, İstanbul 1985, s.707; EKO ve doğrudan bağlantı katsayıları kendi hesaplamamız.

TABLO 47: ÖNCÜ SEKTÖRLER SIRALAMASINA GÖRE İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNİN İTHALAT BAĞIMLILIĞI VE EKO'LARI (DİĞ. ÜLK. İÇİN-%)

SEKTÖR/YIL	EKO (DİĞER ÜLKELER İÇİN)			DOĞRUDAN BAĞ. KATSAYISI		İTH. GERİ BAĞ. KATSAYISI
	1989	1992	1995	İLERİYE DOĞ.	GERİYE DOĞ.	
29 KİMYASAL GÜBRELER	22,65	10,12	6,62	0,94410134	0,73393558	0,2681
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	20,05	17,63	14,17	0,82357925	0,78961957	0,3696
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	12,87	1,29	1,26	0,88241185	0,71990094	0,2547
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	22,99	11,61	14,07	0,78396609	0,68033738	0,2451
37 ÇİMENTO SANAYİİ	13,68	50,38	20,49	0,96843961	0,46841862	0,0952
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	37,40	51,34	9,44	0,77500525	0,65832683	0,2184
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYAL	107,62	158,81	57,95	0,89434614	0,49858527	0,1321
20 ÇİRCİRLAMA	-14,48	-171,96	1,69	0,53660686	0,85024747	0,0519
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (İ)	30,72	-12,50	-5,57	0,73165150	0,63927096	0,0419
32 PETROL ARITIMI	-136,35	-2,68	7,59	0,86902707	0,49876748	0,4525
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-18,64	-36,40	-9,54	0,51017673	0,84949589	0,1409
34 KAÇUK VE KAÇUK ÜRÜNLERİ	29,86	151,41	7,14	0,63345295	0,70067492	0,3042
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	40,75	7,06	13,53	0,65672011	0,62146457	0,1007
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	182,38	-77,03	198,18	0,55294534	0,69222768	0,2752
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İİ	38,60	18,11	19,50	0,56727936	0,63849318	0,2838
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-29,09	-13,62	-7,31	0,27968125	0,87185612	0,0784
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞL	29,49	10,57	12,28	0,39924881	0,72820903	0,1963
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	11,48	4,12	0,43	0,28898775	0,79336201	0,0690
21 DOKUMA SANAYİİ	53,59	48,15	32,72	0,42275691	0,64858254	0,0968
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM	137,76	-711,10	64,84	0,39270982	0,65705365	0,1758
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT İİ	-125,78	-38,04	-34,66	0,36324177	0,67993271	0,1148
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	71,48	211,74	39,10	0,26731973	0,75824708	0,1198
44 ELEKTRİKİ MAKİNELER	72,14	43,93	21,84	0,37573378	0,62698867	0,2841
41 METAL EŞYA SANAYİİ	242,57	-68,41	33,50	0,35117805	0,60476505	0,2050
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇHİZA	33,54	89,46	13,55	0,30436367	0,63537582	0,1442
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	23,62	14,80	18,37	0,24331785	0,66329900	0,1550
30 İLAÇ SANAYİİ	44,37	15,81	4,32	0,33454186	0,56709577	0,2264
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	245,59	302,60	19,24	0,33922589	0,54814367	0,0865
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA	109,36	-1719,48	41,03	0,37582740	0,45090629	0,1295
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	3124,30	-195,11	17,36	0,12572410	0,69868050	0,5096
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	-34,36	-31,99	-16,47	0,11355092	0,69884198	0,1138
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA	1264,94	208,94	11,70	0,24849581	0,54658011	0,1316
24 AYAKKABI SANAYİİ	195,28	-24,02	-20,17	0,05391203	0,70096104	0,1091
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	43,93	0,77	4,01	0,30362660	0,42984434	0,0762
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	27,48	8,95	5,80	0,14214277	0,58000440	0,2107
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKU	271,76	-93,24	77,64	0,01596113	0,69657398	0,1390
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	267,68	35,61	38,36	0,23944869	0,29207402	0,0742
19 TUTUN SANAYİİ	-67,23	84,04	-20,72	0,01223213	0,48796016	0,0486
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	19,74	3,84	0,92	0,09408752	0,32572567	0,1657

KAYNAK: İthalatın geriye doğru bağlantı katsayısı, ŞENESEN, Ümit, "Türkiye Ekonomisindeki Üretim Kesimlerinin 1985 ve 1990 İthalat ve İhracat Yapılarının Karşılaştırılması", 1993-1994 Petrol-İs Yıllığı, Yayın No:36 Mart Matbaası, İstanbul 1985, s.707; EKO ve doğrudan bağlantı katsayıları kendi hesaplamamızdır.

2.3.3. KORUMACILIK KONUSUNDA YAPILAN DİĞER ÇALIŞMALARIN BULGALARININ GENEL BİR DEĞERLENDİRMESİ

Ülkemizde koruma oranları konusunda 1980 sonrası döneme ilişkin az sayıda çalışma yapılmıştır. Bu çalışmalardan ilki (TOGAN ve OLGUN-1989) çalışmasıdır²⁶⁸. Söz konusu çalışma 1990-1991 yıllarını da kapsayacak şekilde Sübidey TOGAN tarafından yenilenmiştir²⁶⁹.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada (ÖZHAN ve TANRIKULU-1992)²⁷⁰ ex-post yöneteme göre 1985 ve 1989 yıllarına ilişkin sektörel nominal ve efektif koruma oranları hesaplanmıştır. Bu çalışmanın devamı niteliğinde sayılabilecek ve başka çalışmada (TEMEL, TANRIKULU, YENER, ve YALÇIN), benzer yöntemle kullanılarak, 1989 ve 1985 yılları ve 1990-1994 dönemi için nominal ve efektif koruma oranları hesaplanmıştır²⁷¹. Bir fikir vermesi açısından, söz konusu çalışmanın bulguları ile bu çalışmada elde edilen EKO'nına ilişkin bulguların karşılaştırması Tablo-48'de sunulmuştur. Söz konusu çalışmanın bulguları ile çalışmamızın bulguları karşılaştırıldığında, hesaplama yöntemlerinin farklı olması nedeniyle koruma düzeyleri arasında büyük farklılıklar olmakla birlikte, bir çok sektörün koruma eğilimlerinin paralel olduğu görülmektedir. Bu konuda yapılan bir diğer çalışmada (KRUEGER ve AKTAN-1992) yalnızca nominal koruma oranları hesaplanmıştır²⁷².

²⁶⁸ Sübidey TOGAN ve Hasan OLGUN, "1980'li Yıllarda Türkiye'de İthalatın Liberalizasyonu ve Gümrük Vergilerinin Yeniden Düzenlenmesi: Bir Değerlendirme" Ankara Sanayi Odası Dergisi, Sayı:100, Yıl:3, Eylül-Ekim 1989.

²⁶⁹ Bu çalışma önce Sübidey TOGAN "1980'li Yıllarda Dış Ticaretin Liberalizasyonu" İktisat İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:7, Sayı:78, Eylül 1992'de yayınlanmıştır. Daha sonra Sübidey TOGAN, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Eximbank Araştırma Dizisi 1, Ankara 1993.'de daha geniş bir perspektiften yeniden yayınlanmıştır.

²⁷⁰ Gazi ÖZHAN ve Kenan TANRIKULU, Türkiye İmalat Sanayiinde Koruma Oranları (1985-1989), DPT, Mayıs 1992.

²⁷¹ Adil TEMEL, Kenan TANRIKULU, Nihal YENER ve Cihan YALÇIN, Türk Ekonomisi'nin Rekabet Gücündeki Gelişmeler, DPT, Ekonomik modeller ve Stratejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Temmuz 1995. s.58-65.

²⁷² Anne O. KRUEGER and Okan AKTAN, Swimming Against the Tide: Turkish Trade Refor in the 1980s, ICS Pres. San Francisco, California, 1992.

TABLO 48: BU ÇALIŞMA İLE DPT BULGULARINDA ELDE EDİLEN EKO'NIN KARŞILAŞTIRILMASI

	1991		1992		1993		1994	
	(*)	DPT	(*)	DPT	(*)	DPT	(*)	DPT
01 TARIM	39,29	37,60	26,72	39,60	32,79	49,50	26,51	34,20
02 HAYVANCILIK	-179,58	-19,20	-74,16	-17,90	-64,33	17,20	-82,01	-5,50
03 ORMANCILIK	27,30	3,30	1,73	3,40	0,37	2,30	0,45	0,00
04 BALIKÇILIK	44,02	47,30	149,22	45,80	-411,68	31,70	203,28	14,20
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	27,51	2,40	19,37	2,60	-0,10	5,10	3,29	3,20
06 HAM PETROL ÇIKIŞI	29,08	-6,00	1,04	-0,05	-0,04	-0,60	0,46	-0,40
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKIŞI	26,37	0,40	0,78	0,50	-0,17	-0,90	1,84	0,00
08 DEMİR CEVHERİ DÜZENLİ	27,64	1,60	0,89	1,70	-0,12	-0,40	0,95	-0,50
09 METALİK OLMAYAN	1,42	7,30	1,39	6,30	0,49	5,80	1,38	6,10
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	33,14	8,20	38,35	9,00	51,04	10,50	15,24	4,70
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	15,44	66,90	4,12	82,80	0,18	17,30	-0,23	-2,80
12 SEBZE VE MEYVE İŞLENİMİ	-285,34	81,60	-31,99	105,70	-34,21	97,50	-27,15	134,90
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL	9,44	-13,30	10,57	-15,30	-104,49	2,90	10,77	0,10
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİLLER	35,91	108,80	-36,40	107,90	15,75	84,70	-19,15	145,70
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-51,92	14,40	-13,62	-16,80	-5,86	64,90	-64,17	16,40
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	55,83	152,70	211,74	127,60	59,93	74,80	53,42	59,40
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	11,09	227,30	35,61	172,40	20,74	76,60	670,65	78,70
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	92,69	236,50	302,60	218,60	-175,24	162,70	-196,30	90,10
19 TÜTÜN SANAYİİ	30,98	79,70	84,04	51,40	3,11	109,20	-43,66	110,20
20 ÇİRCİRLAMA	12,70	-122,00	-171,96	-22,40	-0,56	-157,70	1,89	-108,20
21 DOKUMA SANAYİİ	41,12	20,90	48,15	22,80	-36,29	20,80	51,70	9,40
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI	68,67	110,80	-93,24	103,20	-63,01	67,60	-234,61	51,80
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	23,73	-5,30	7,06	-4,80	29,89	-4,40	-97,92	0,50
24 AYAKKABI SANAYİİ	102,39	84,20	-24,02	70,40	-18,32	69,70	-15,39	65,80
25 AĞAÇ VE MANTAR İŞLENİMİ	32,65	44,10	-12,50	52,30	-5,17	49,30	-5,48	28,90
26 AĞAÇ MOBİLYA VE İNŞAAT	68,05	57,80	-38,04	40,10	-21,00	40,20	-27,78	45,30
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	30,60	33,70	51,34	33,70	-20,15	37,80	223,09	20,60
28 BASIN, YAYIM VE YAYIN	34,19	19,90	14,80	14,60	42,28	-7,50	26,66	-1,00
29 KİMYASAL GÜBRE	-225,06	0,30	10,12	-5,50	-25,00	16,60	-353,85	9,00
30 İLAÇ SANAYİİ	28,21	3,50	15,81	3,80	9,58	-1,50	10,90	-0,70
31 DİĞER KİMYASAL ÜRÜNLER	32,91	20,60	18,11	21,40	20,45	19,80	35,76	12,00
32 PETROL ARITIMI	42,99	16,10	-2,68	11,60	-1,68	9,30	-2,08	5,90
33 DİĞER PETROL VE ÜRÜNLER	25,18	31,50	1,29	42,70	-0,24	34,70	1,07	19,60
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	31,34	45,30	151,41	39,60	-18,18	48,50	115,76	28,60
35 PLASTİK ÜRÜNLER	64,96	59,30	-77,03	54,40	-34,00	51,90	410,07	38,80
36 CAM VE CAMDAN ÜRÜNLER	45,66	39,90	-1719,48	42,50	-76,90	34,90	129,40	22,90
37 ÇİMENTO SANAYİİ	0,80	1,80	50,38	-0,30	-30,12	30,50	95,14	26,20
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAK İŞLENİMİ	-72,99	32,50	158,81	33,70	-38,67	32,50	46,41	19,70
39 DEMİR, ÇELİK ANİT	39,91	4,40	17,63	3,40	-11,31	8,90	71,61	5,80
40 DİĞER METAL ANİT	29,91	7,50	11,61	8,10	11,05	8,60	18,65	5,90
41 METAL EŞYA SANAYİİ	40,74	37,60	-68,41	40,50	-122,51	33,40	82,69	19,80
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	28,19	14,70	8,95	11,20	7,92	7,00	9,91	5,50
43 TARIMSAL MAKİNELER	49,85	31,90	89,46	28,60	-87,80	28,50	28,35	23,80
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	16,95	28,60	43,93	26,60	19,00	18,40	22,66	9,80
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI	39,02	9,40	208,94	10,80	65,60	-3,30	28,03	0,20
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI	4,10	10,10	0,77	-1,60	0,00	-2,60	6,06	-1,50
47 MOTORLU KARA TAŞITLARI	54,33	50,70	-711,10	50,70	-77,04	53,40	353,92	38,80
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	8,34	-0,50	3,84	7,10	2,28	-0,60	1,76	-0,40
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	8,75	32,60	-195,11	26,50	-52,54	20,60	26,33	12,70
ORTALAMA	14,25		-29,98		-23,35		32,98	
STANDART SAPMA	69,91		281,21		72,77		150,66	

KAYNAK: Adil TEMEL, Kenan TANRIKULU, Nihal YENER ve Cihan YALÇIN, *Türk Ekonomisi'nin Rekabet Gücündeki Gelişmeler*, DPT, Ekonomik modeller ve Startejik Araştırmalar Genel Müdürlüğü, Ankara, Temmuz 1995. s.61.

Bu çalışmanın bulguları Tablo:39'dan alınmıştır.

(*) Bu çalışmada elde edilen EKO'nun göstermektedir.

Koruma oranlarının hesaplanması konusunda değinilmesi gereken bir başka çalışmada (TUNA ve ALPER 1989) ise, hem ithalat rejimi (gümrük mevzuatı) hem de piyasa fiyatları ile nominal ve efektif koruma oranları hesaplanmıştır²⁷³.

Yukarıda saydığımız çalışmalarda çok farklı sonuçlara ulaşılmıştır²⁷⁴. Bunun en temel nedeni hesaplama yöntemlerinden kaynaklanmaktadır. Daha önce sıkça belirtildiği gibi, nominal koruma oranı ithalattan alınan her türlü vergi resim ve fon ve diğer harcamalar toplamının, CIF ithalat değerine bölünmesi ile hesaplanmaktadır. Nominal koruma oranı; ya ithalat rejiminde belirtilen oranlar kullanılarak (ex-ante- dönem başı) ya da gerçekleşen veriler üzerinden (ex-post dönem sonu) hesaplanmaktadır. Özellikle ara ve yatırım mallarının ithalatını kolaylaştırmak amacıyla ithalat rejiminde açıkça belirtilmeyen çeşitli mallara tanınan muafiyetler nedeniyle gerçekleşen veriler üzerinden hesaplanan koruma oranları, ex-ante oranlara göre daha düşük çıkmaktadır.

3. 1980 SONRASI DÖNEMDE İZLENEN KORUMA VE TEŞVİK POLİTİKALARININ ETKİLERİ

Daha önce belirtildiği gibi, koruma ve teşvik politikaları yurtiçi kaynak tahsisi yoluyla, üretim, tüketim, ithalat ve ihracat gibi reel ekonomik değişkenleri etkilemektedir. Çalışmamızda, 1980 sonrası dönemde uygulanan koruma ve teşvik politikaları, çalışmamızın bu kısmında, diğer çalışmaların bulgularından da yararlanılarak değerlendirilmeye çalışılacaktır.

3.1. KORUMA VE YURTIÇİ KAYNAK MALİYETİ

Teorik bölümde, yurtiçi kaynak maliyetinin, yurtiçi kaynakların hangi sektöre yönelmesi gerektiğini ifade eden bir kavram olduğu belirtmiş ve hesaplama yöntemi üzerinde durulmuştu. Söz konusu yöneteme göre, 1989-1995 döneminde imalat sanayi sektörlerinde yurtiçi kaynak maliyeti aşağıdaki formüle göre hesaplanmıştır.

²⁷³ A.Latif TUNA ve Mustafa ALPER, İmalat Sanayiinde Nominal ve Efektif Koruma Oranları, DPT, Aralık 1989.

²⁷⁴ Bu konuda yapılan çalışmaların bir karşılaştırması için bkz. OKAN AKTAN, "Türkiye Avrupa Topluluğu İlişkileri ve Sanayiide Koruma", İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:8, Sayı:84, Mart 1993.

$$YIKM_j = [1 + (EKO_j / 100)] * E$$

Burada;

- $YIKM_j$: “j” sektörünün yurtiçi kaynak maliyetini,
 EKO_j : j sektörünün efektif koruma oranını göstermekte olup, Tablo-37 ve 38’deki EKO’lar kullanılmıştır.
E : Ortalama döviz kuru olup; EKO’ları 1990 yılı input-output tablosuna göre hesaplandığı için 1990 yılı ortalama döviz kuru (E=2607.62) alınmıştır.

Yukarıda özetlenen yönteme göre 1989-1995 döneminde AB ve diğer ülkeler için hesapladığımız sektörlerin yurtiçi kaynak maliyetleri (YIKM) sırasıyla Tablo-49 ve 50’de sunulmuştur. Tablonun son sütununda YIKM’nin zaman içindeki gelişime eğilimi gösterilmiştir. YIKM zaman içinde artan sektörler “+”, azalan sektörler “-” olarak gösterilmiştir.

Tablodan da görüleceği gibi dönem boyunca AB için YIKM, 26 sektörde azalma, 13 sektörde artma eğilimi göstermektedir. Diğer ülkeler için ise YIKM 24 sektörde azalma 15 sektörde artma eğilimi göstermektedir.

Yurtiçi kaynak maliyeti aynı zamanda sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük göstergesi olarak da yorumlanabilir. Bu amaçla, Tablo 49 ve 50, YIKM’nin zaman içinde azalan ve artan sektörler olarak iki bölüme ayrılmış ve her bölümde sektörler ortalama YIKM’e göre küçükten büyüğe doğru sıralanarak düzenlenmiştir. Ortalama YIKM, karşılaştırmalı üstünlüğün bir göstergesi olarak alınabilir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olan sektörler; YIKM ortalama değerden düşük ve zaman içinde azalan sektörlerdir. Karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmayan sektörler ise YIKM ortalama değerden yüksek ve zaman içinde artan sektörler olarak yorumlanabilir. Buna göre Tablo-49 ve 50 sektörlerin karşılaştırmalı üstünlük sıralamasını göstermektedir.

**TABLO 49: ORTALAMA YURTİÇİ KAYNAK MALİYETİNE GÖRE İMALAT
SANAYİ SEKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK
SIRALAMASI (AB İÇİN)**

SEKTÖR/YIL	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	ORT.	EĞİLİM
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY.	4605,2	3782,8	3654,1	4145,6	-16506,6	3643,1	3103,0	918,2	-890,9
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	4648,2	1852,0	3720,5	2314,1	2487,9	2435,4	-209,8	2464,1	-522,9
24 AYAKKABI SANAYİİ	5699,2	1576,4	5299,3	1314,2	1275,8	59,3	2894,4	2588,4	-552,6
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	4057,7	3889,2	3518,4	6840,6	2062,6	-4411,6	2905,8	2694,7	-768,3
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	3665,0	2761,8	2749,4	2734,1	2640,0	2617,5	2615,4	2826,2	-126,7
29 KİMYASAL GÜBRELER	3397,6	2757,9	3356,8	2690,9	2665,2	2674,4	2609,3	2878,9	-115,1
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	4206,9	2780,6	3076,4	2760,2	2604,0	2603,1	2610,0	2948,8	-200,6
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	3787,9	3121,9	2825,0	2860,6	2740,2	2677,0	2656,6	2952,7	-156,0
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	3777,5	2783,2	3403,9	2766,3	2809,3	2709,4	2694,7	2992,0	-142,5
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	3849,4	2822,6	3146,3	2825,9	2836,0	2817,6	2756,0	3007,7	-128,6
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	3772,5	2951,4	3488,4	2966,8	2708,1	2677,9	2663,2	3032,6	-166,3
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	3789,6	2892,4	3293,3	2883,4	2902,6	2805,3	2691,0	3036,8	-137,9
37 ÇİMENTO SANAYİİ	3606,2	3233,3	3272,7	2886,5	2778,9	2753,0	2767,9	3042,6	-141,8
30 İLAÇ SANAYİİ	3834,1	3020,3	3333,2	3164,3	2894,6	2759,0	2685,9	3098,8	-157,3
21 DOKUMA SANAYİİ	4220,4	3462,6	3518,5	3495,1	1054,4	3339,1	3043,6	3161,9	-222,9
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	4168,9	3089,2	3030,3	3085,4	1467,1	3771,1	3706,8	3188,4	-56,6
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLERİ	4695,5	6364,7	3509,0	816,2	2273,6	1900,8	3085,3	3235,0	-535,5
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	4013,0	3299,2	3336,3	3182,6	3177,3	2943,0	2751,6	3243,3	-166,3
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	4542,9	3833,7	3562,5	3885,4	841,0	3609,7	2894,1	3309,9	-289,9
44 ELEKTRİKİ MAKİNELER	4117,8	3704,3	3211,6	3498,5	3001,1	2907,2	2807,9	3321,2	-204,8
43 TARIMSAL MAKİNE VE TEÇH.	3978,6	3222,2	3398,3	3173,8	4087,8	3264,9	2768,8	3413,5	-101,9
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	4783,1	-601,1	3551,4	13248,3	1027,3	796,4	3112,1	3702,5	-169,4
18 ALKOLSUZ İÇKİLER	4779,7	3983,6	3724,3	3534,4	3581,3	5918,4	2915,1	4062,4	-66,7
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	5316,5	5376,7	3226,7	8593,0	562,9	-2788,1	8696,6	4140,6	-316,2
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ.	11131,4	4258,7	3883,6	8121,8	1160,5	489,1	4059,2	4729,2	-1124,2
19 TUTUN SANAYİİ	42526,2	797,1	709,9	1575,8	4211,9	5332,0	4048,7	8457,4	-3673,6
(-) EĞİLİMLİ ORT. YIKM.	5960,4	3116,0	3338,5	3821,7	1667,1	2319,4	3051,3	3324,9	
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAY.	-5138,5	1353,4	-685,1	1990,6	314,5	-3718,9	1897,0	-569,6	427,2
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	-1707,6	1998,7	1805,1	2192,4	5544,5	-1393,7	2227,6	1523,9	312,9
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-8843,2	4660,1	2177,1	2311,7	2409,4	2087,8	2372,3	1025,0	1026,2
20 ÇİRCİRLAMA	-1492,0	1882,4	42,2	2217,1	2592,6	2603,2	2596,1	1491,6	580,6
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	4168,6	3463,8	3452,4	4016,7	16684,7	2972,1	2761,4	5359,9	286,7
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	5462,9	-12520,1	3632,1	4624,0	10277,4	3301,3	2919,3	2528,1	1094,9
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	3601,9	2999,3	3745,4	4397,6	6742,4	3327,7	2958,1	3967,5	61,5
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	3219,5	2729,1	3541,6	2107,6	5928,4	2839,9	3213,0	3368,4	92,5
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	7435,1	-7185,9	5684,2	1126,9	-1887,6	4863,0	3260,5	1899,5	142,9
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI VE DOK.	8311,4	-1775,7	4659,6	-3513,5	-3132,6	11415,3	3668,2	2804,7	166,4
41 METAL EŞYA SANAYİİ	5179,2	1613,8	3699,1	1408,1	2077,8	1590,5	7734,3	3329,0	214,2
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	6641,2	5314,9	5030,2	6417,1	29042,0	10453,4	8091,9	10141,5	1380,0
32 PETROL ARITIMI	4329,2	3015,6	4219,4	2817,9	2566,2	2566,4	108977,5	18356,0	11121,2
(+) EĞİLİMLİ ORT. YIKM.	2397,5	580,7	3154,1	2470,3	6089,2	3300,6	11744,4	4248,1	

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

Eğilim: EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+bt$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

**TABLO 50: ORTALAMA YURTIÇİ KAYNAK MALİYETİNE GÖRE İMALAT
SANAYİ SEKTÖRLERİNİN KARŞILAŞTIRMALI ÜSTÜNLÜK
SIRALAMASI (DİĞ. ÜLK.İÇİN)**

SEKTÖR	1989	1990	1991	1992	1993	1994	1995	ORT.	EĞİLİM
36 CAM VE CAMDAN MAM. EŞY	5459,2	8386,2	3798,2	-42229,8	602,2	5982,0	3677,6	-2046,3	-476,8
29 KİMYASAL GÜBRELER	3198,1	3081,5	-3261,1	2871,6	1955,8	-6619,4	2780,2	572,4	-551,4
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI VE DOK	9694,2	361,9	4398,3	176,3	964,6	-3510,1	4632,2	2388,2	-941,6
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞ.	3376,7	2951,0	2853,7	2883,2	-117,2	2888,4	2927,8	2537,7	-158,7
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜR.	3408,8	2267,2	3459,0	2281,6	2472,8	2464,7	2462,4	2688,1	-122,5
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	3670,1	2972,2	3226,5	2791,8	3387,0	54,3	2960,4	2723,2	-278,7
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	2907,0	2685,7	3010,3	2715,2	2612,4	2601,5	2618,9	2735,9	-51,1
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜR.	2943,2	2631,2	3264,2	2641,2	2601,3	2635,4	2640,4	2765,3	-55,8
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	3122,4	2786,0	2825,0	2707,7	2667,0	2653,4	2631,7	2770,5	-67,7
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇ. S.	3753,2	2643,3	2714,4	2627,7	2607,6	2765,5	2712,3	2832,0	-106,6
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	3324,1	2918,6	3342,7	2840,9	2814,1	2865,9	2758,9	2980,7	-83,2
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	3207,1	2721,8	3387,4	2910,3	2895,6	3093,8	2974,4	3027,2	-15,9
30 İLAÇ SANAYİİ	3764,5	3414,5	3343,2	3019,8	2857,4	2891,8	2720,3	3144,5	-166,6
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	4488,8	1839,3	3049,7	3753,0	3103,0	3198,6	3177,0	3229,9	-41,5
24 AYAKKABI SANAYİİ	7699,9	1579,2	5277,6	1981,2	2129,9	2206,2	2081,5	3279,4	-669,6
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER	3614,3	3137,1	3465,9	3079,8	3140,9	3540,0	3116,0	3299,1	-36,2
41 METAL EŞYA SANAYİİ	8932,9	2011,3	3669,9	823,8	-587,0	4763,7	3481,1	3299,4	-539,6
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	9011,8	429,6	5024,7	10498,4	-1961,9	-2511,1	3109,2	3371,5	-1092,0
21 DOKUMA SANAYİİ	4005,1	3401,6	3679,8	3863,2	1661,3	3955,8	3460,9	3432,5	-90,8
38 DİĞER TAŞ VE TOP. DAYALI S.	5414,0	5477,1	704,3	6748,8	1599,2	3817,9	4118,7	3982,9	-225,3
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	4471,5	3178,6	4063,5	8129,0	4170,4	4000,5	3627,3	4520,1	-27,9
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇ.	35592,4	-565,6	3625,1	8056,1	4318,3	3338,6	2912,8	8182,5	-3197,8
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	9587,7	51418,0	2896,7	3536,3	3148,4	20095,7	3607,8	13470,1	-2869,0
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	84077,4	2423,0	2835,7	-2480,1	1237,5	3294,1	3060,3	13492,5	-8675,3
(-) EĞİLİMLİ ORT. YIKM.	9530,2	4756,3	3110,6	1509,5	2095,0	2936,1	3093,8	3861,6	
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAY.	2000,9	-4833,1	1773,5	1715,7	1899,6	2178,1	789,1	276,6	
15 ŞEKER ÜRETİMİ	1849,1	826,4	1253,7	2252,4	2454,9	934,4	2416,9	1712,6	111,5
47 MOTORLU KARA TAŞIT ARAÇ.	6200,0	1378,6	4024,3	-15935,2	598,8	11836,5	4298,3	1771,6	420,9
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRŞ	-672,2	1699,5	4382,2	1615,6	2060,1	1883,3	1703,9	1810,3	184,8
20 ÇİRCİRLAMA	2230,0	2172,5	2938,7	-1876,4	2593,0	2657,0	2651,6	1909,5	67,4
32 PETROL ARITIMI	-947,8	2545,0	3728,6	2537,7	2563,8	2553,4	2805,5	2255,2	361,1
19 Tütün SANAYİİ	854,6	1452,2	3415,5	4799,0	2688,8	1469,1	2067,2	2392,3	105,2
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	2121,6	2184,6	3544,1	1658,3	3018,3	2108,2	2358,9	2427,7	1,2
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	3482,2	-378,3	3907,6	4940,4	318,2	3346,8	2960,9	2654,0	82,0
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	3130,3	2769,6	3648,3	3067,3	2312,8	4474,9	2977,0	3197,2	57,7
28 BASIN, YAYIM VE ÇİLTÇİLİK	3223,4	2878,2	3499,1	2993,5	3710,2	3302,9	3086,7	3242,0	23,2
37 ÇİMENTO SANAYİİ	2964,3	3777,1	2628,4	3921,2	1822,1	5088,5	3141,8	3334,8	83,9
34 KAUCUK VE KAUCUK ÜRÜNLERİ	3386,1	523,0	3424,8	6555,7	2133,7	5626,2	2793,9	3491,9	254,9
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	3582,9	4116,9	3405,6	3946,3	2082,1	8425,0	2853,9	4059,0	182,4
35 PLASK ÜRÜNLERİ	7363,4	-1141,6	4301,5	598,9	1720,9	13300,7	7775,4	4845,6	983,6
(+) EĞİLİMLİ ORT. YIKM.	2839,9	1844,4	3603,8	1447,9	2124,8	5082,5	3190,4	2876,2	

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız

NOT: Eğilim:EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

3.2. KORUMANIN KARLILIK ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

Serbest dış ticaret politikalarının iç piyasada gerek üreticilerin fiyatları, gerekse maliyetleri üzerinde bir baskı oluşturarak onları daha verimli çalışmaya yöneltmesi beklenir. İktisat literatüründe “disipline edici ithalat” olarak bilinen bu yaklaşıma göre ithalatın serbestleşmesi koruma öncesi duruma göre kâr oranlarının düşmesine yol açar.

1980’li yıllarda uygulanan serbest dış ticaret politikalarının 1982-1989 döneminde Türk imalat sanayiinde kârlılığı ne yönde etkilediği konusunda yapılan uygulamalı bir çalışmada (N.ENGİN ve E.KATIRCIOĞLU, 1994); bu konuda önemli bulgular elde edilmiştir²⁷⁵. Söz konusu çalışmanın bulgularına göre; ithalatın serbestleşmesinin özellikle “yoğunlaşmış” sektörlerde fiyat maliyet marjlarını düşürdüğü, bir başka ifade ile bu sektörleri “disipline” ettiği ortaya konulmuştur. Rekabetçi olarak tanımlanan sektörlerde (yoğunlaşma endeksi $CR < 50$) fiyat-maliyet marjının ortalama % 25 olduğu²⁷⁶ ortaya çıkmıştır. Öte yandan yoğunlaşmanın yüksek, ancak ithalat penetrasyon (ithalat/toplam arz) oranının düşük olduğu sektörlerde fiyat-maliyet marjı % 30’dan daha yüksek çıkmıştır. Bir başka deyimle ithalattan gelen rekabet bu sektörlerin kar marjı üzerinde önemli bir değişiklik yapmamıştır. Bu sonuçlardan hareket ederek, imalat sanayiinde verimliliğin artırılması için ithalat rejiminin serbestleşmesine özellikle ithalat penetrasyon oranı düşük, yoğunlaşma oranı yüksek sektörlerde devam edilmesi gerektiği önerilmektedir.

Bu konuda yapılan bir başka çalışmada (Hasan OLGUN ve Sübidey TOGAN, 1984); 1980 sonrası dönemde gümrük vergisi ve ihracat teşviklerindeki indirimlerin etkileri bir genel denge modeli çerçevesinde sayısal olarak incelenmiş, milli gelir ve işgücünün payının milli içindeki payının artacağı, sermayenin milli gelir içindeki payının azalacağı bulgusu elde edilmiştir²⁷⁷.

²⁷⁵ Nazım ENGİN, Erol KATIRCIOĞLU, a.g.e.

²⁷⁶ Yoğunlaşma derecesi yüksek sektörlerde ortalama kar marjı % 26 olarak bulunmuştur. Nazım ENGİN, Erol KATIRCIOĞLU, a.g.e., s.59.

²⁷⁷ Kullanılan model ve diğer sonuçlar için bkz. Hasan OLGUN ve Sübidey TOGAN, a.g.e, s.43-69.

3.3. KORUMANIN REFAH ÜZERİNDEKİ ETKİSİ

İktisat literatüründe tartışılan en önemli konulardan birisi de dış ticareti serbestleştirmenin refahı ne yönde etkilediği konusudur. Çalışmamızda teorik analizin yer aldığı İkinci Bölümde korumacılığın refahı azalttığı, bir başka ifade ile serbest ticaretin refahı arttırdığı öne sürülmüştü. Bu konuda çok sayıda yapılan uygulamalı çalışmalarda bu görüşü doğrular nitelikte bulgular elde edilmiştir.

Ülkemizde bu konuda yapılan bir çalışmada (Tercan BAYSAN,1983), gümrük tarifelerinde küçük bir indirimin bile statik toplumsal refah etkisine yol açacağı ortaya konulmuştur. Söz konusu çalışmada 1973 yılı Türkiye ekonomisi için %10'luk bir indirimin yaratacağı statik refah artışının GSMH'nin % 1.2-%5.39 arasında refah artışına yol açacağı (simülasyon çözümleri ile) tahmin edilmiştir²⁷⁸.

Türkiye'nin 1980 sonrası dışa açılma sürecinde uyguladığı dış ticaret ve AB'ne uyum politikalarının etkisi Dünya Bankası'nca yapılan uygulamalı bir çalışmada (G.W.HARRİSON, T.F.RUTHERFORD and D.G.TARR, 1993) çeşitli yönleriyle analiz edilmiştir²⁷⁹. Söz konusu çalışmada Türkiye'nin 1980'lerde uyguladığı ihracat teşvikleri ve tarife indirimlerinin refah artışına yol açtığı ortaya konulmuştur.

3.4. KORUMA VE TEŞVİKLERİN DİŞ TİCARET ÜZERİNDEKİ ETKİLERİ

Koruma teşvik politikalarından en fazla etkilenen sektör, dış ticaret sektörüdür. Çünkü, bu politikalar uluslararası rekabet gücünü doğrudan etkilemektedir. Aşağıda 1980 sonrası dönemde uygulanan dış ticaret politikalarının ihracat ve ithalat üzerindeki etkileri ele alınmaktadır.

3.4.1. İHRACATIN YAPISI VE GELİŞİMİ

1980'li yılların başında ihracatı arttıran faktörlerin başında; ekonomideki atıl kapasitenin devreye sokulması, ücretlerin baskı altında tutulması, parasal teşvikler ve izlenen döviz kuru politikası (bir başka ifadeyle yurt içi talebin baskı altında tutularak,

²⁷⁸ Tercan BAYSAN, Gümrük Tarifelerinin Kaynak Dağılımı.....,a.g.e., s. 119.

²⁷⁹ Glenn W.HARRİSON, Thomas F.RUTHERFORD and David G.TARR, "Trade Reform in the Partially Liberalized Economy of Turkey", The World Bank Economic Review, Vol 7, No 2, 199.

talebin yurt dışı piyasaya yönlendirilmesi) gelmektedir. 1980'li yılların sonlarında atıl kapasitelerin ortadan kalkması, parasal teşviklerin kaldırılması, nispi olarak ücretlerin artması ve düşük reel döviz kuru politikası (döviz kurlarındaki artışın genellikle enflasyonun altında kalması) ihracatın duraklamasına neden olmuştur. Oysa, 1980'li yılların sonlarına doğru dünya piyasalarının giderek bütünleşmesi (entegrasyon) ve küreselleşmesi (globalleşme) ihracatın artırılması için daha uygun bir ortam yaratmıştır. Nitekim 1989-1995 döneminde dünya ticareti, üretim artışının çok üzerinde büyümüştür²⁸⁰.

1980 sonrası dönemde ihracatın genel gelişimini Tablo-51'den izlemek mümkündür²⁸¹. Tabloda görüldüğü gibi, Türkiye'de ihracatın yıllık ortalama artış hızı 1982-1988 döneminde %10.3 iken, 1988-1993 döneminde % 1.5 olmuştur. Aynı dönemlerde dünya ihracat hacmindeki ortalama artış hızı ise sırasıyla % 5.4 ve % 4.4 olmuştur. Bu durum, Türkiye'de 1980'li yılların başında ihracatın önemli ölçüde arttığının, ancak 1989 yılından itibaren duraklamaya başladığının önemli bir göstergesidir. Bu durumu, ihracat ile büyüme arasındaki ilişkinin gelişiminde de görmek mümkündür. Nitekim, aynı zamanda üretimin dış piyasaya yönelme derecesini gösteren ortalama ihracat eğilimindeki (ihracat/GSMH) yıllık artış hızı 1982-1988 döneminde % 4.2 iken, 1988-1993 döneminde % -3.2'ye düşmüştür. Aynı dönemlerde bu oran dünya geneli için sırasıyla yıllık %1.6 ve 2.7'dir.

İhracatın yapısal değişimi ise, Tablo-52'den izlenebilecektir. Bu açıdan önemli bir ölçüt, ihracatın sektörel dağılımındaki gelişmedir. Tablodan da görüldüğü gibi, Türkiye'nin toplam ihracatında tarım ve madencilik sektörlerinin payı sürekli azalırken, sanayi sektörünü payı sürekli artmaktadır.

²⁸⁰ Ercan UYGUR, İhracatın Görünümü 1995-1996, TİM Yayın No:10, Aralık 1996, s.18.

²⁸¹ 1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ihracatında yapısal değişimi konusunda ayrıntılı bilgi ve veri için bkz. Sübidey TOGAN, a.g.e, Refik ERZAN ve Osman SARI, a.g.e. ve Ercan UYGUR, a.g.e, 1996

TABLO 51: TÜRKİYE’NİN İHRACATI, ÜRETİMİ VE ORTALAMA İHRACAT EĞİLİMİNİN YILLIK ORTALAMA DEĞİŞİM ORANLARI VE DÜNYA ORTALAMASI İLE KARŞILAŞTIRILMASI

YILLAR	TÜRKİYE (DEĞİŞİM %)			DÜNYA (DEĞİŞİM %)		
	İHRACAT	ÜRETİM	İHREĞİL.	İHRACAT	ÜRETİM	İHREĞİL.
1982-83	3.5	4.6	-1.0	3.0	2.3	0.7
1983-84	25.2	7.8	16.2	8.0	6.2	1.7
1984-85	2.0	4.5	-2.4	3.0	2.7	0.3
1985-86	-1.2	7.5	-8.1	4.5	2.7	1.8
1986-87	23.5	9.3	13.0	5.0	3.0	1.9
1987-88	11.6	1.5	9.9	9.0	5.3	3.5
1988-89	-5.6	0.9	-6.4	7.0	3.7	3.2
1989-90	-5.9	9.7	-14.2	5.0	1.9	3.0
1990-91	6.4	0.3	6.0	3.0	0.0	3.0
1991-92	13.5	5.9	7.2	4.5	0.5	4.0
1992-93	0.2	7.7	-6.9	2.5	2.0	0.5
1982-88	10.3	5.8	4.2	5.4	3.7	1.6
1988-93	1.5	4.8	-3.2	4.4	1.6	2.7
1982-93	6.2	5.4	0.8	4.9	2.7	2.1

KAYNAK:Refik ERZAN ve Osman SARI, *İhracatın Görünümü 1986-1993*, TİM yayın No:1,İstanbul, 1994.s.11.

NOTLAR:1) İhracat eğilimindeki değişim ($\hat{I}/\hat{U}$) = (1+İ'deki % değişim /1+Ü'deki % değişim) - 1.

2) Reel ihracat, İ, Türkiye için dolar cinsinden toplam ihracatın HDTM tarafından hazırlanan ihracat fiyat endeksine bölümüdür. Bu endeks 1993 yılı aylık endeksin 1992-93 yıllık ortalama değişim oranı kullanılarak hesaplanmıştır. Reel gayri safı milli hasıla, Ü, 1993 yılı için ilk 3 aylık büyüme haddi bir önceki yıllla karşılaştırılarak hesaplanmıştır. Dünyanın toplam ihracat hacmi ve üretimi, GATT Statistics, International Trade, 1993 ve GATT Press Release, 30 Mart 1994'den alınmıştır.

TABLO 52: İHRACATIN SEKTÖREL GELİŞİMİ 1980-96

YILLAR	TARIM		MADENCİLİK		SANAYİ		TOPLAM
	Milyon \$	% PAY	Milyon \$	% PAY	Milyon \$	% PAY	Milyon \$
1980	1672	57.4	191	6.6	1047	36.0	2910
1981	2219	47.2	193	4.1	2290	48.7	4703
1982	2141	37.3	175	3.1	3430	59.7	5746
1983	1881	32.8	189	3.3	3658	63.9	5728
1984	1749	24.5	240	3.4	5145	72.1	7134
1985	1719	21.6	244	3.1	5995	75.3	7958
1986	1886	25.3	247	3.3	5324	71.4	7457
1987	1857	18.2	272	2.7	8061	79.1	10190
1988	2341	20.1	377	3.2	8943	76.7	11662
1989	2126	18.3	413	3.6	9085	78.2	11624
1990	2388	18.4	332	2.6	10240	79.0	12960
1991	2725	20.0	286	2.1	10582	77.8	13593
1992	2259	15.4	264	1.8	12191	82.9	14714
1993	2381	15.5	238	1.6	12726	82.9	15345
1994	2471	13.6	272	1.5	15363	84.9	18106
1995	2314	10.7	406	1.9	18917	87.4	21637
1980-89 (*)	3.7		5.7		38.9		18.2
1990-95(*)	2		2.1		13.3		11.1
1980-95(*)	3		6.7		24.3		15.4

KAYNAK: Ercan UYGUR, *İhracatın Görünümü 1995-1996*, TİM yayın No:10, Engin yayıncılık, İstanbul, 1996, s.46.

(*) Bir önceki yıla göre değişme hızının ortalaması

3.4.2. İHRACATI ETKİLEYEN FAKTÖRLERİN İÇİNDE TEŞVİKLERİN ÖNEMİ

1980 sonrası dönemin ihracatı teşvik politikasının Türkiye'nin ihracatını ne yönde etkilediğinin belirlenmesi, söz konusu dönemde ihracatın yapısı ve ihracata verilen sübvansiyonların gelişiminin birlikte değerlendirilmesiyle mümkün olabilecektir. Bu doğrultuda aşağıda ihracat üzerinde etkili olan faktörler ve bu bağlamda sübvansiyonların rolü üzerinde durulmaktadır.

1980'lerin başında dışa açılma ve ihracata yönelik dış ticaret politikası çerçevesinde yukarıda önceki bölümde değinilen çeşitli teşvik politikası araçlarıyla bir "ihracat hamlesi" başlatılmıştır. Uygulanan politikalar sonucu 1980'li yılların başlarında ihracat önemli ölçüde artmış, ancak 1989 yılından itibaren duraklamaya girmiştir.

Bilindiği gibi ihracatı etkileyen en önemli iki unsur; yurt dışı talep ve yurt içi arz koşullarıdır. Dış talep unsurlarının başında, önemli pazarlardaki büyüme oranları, diğer ülkelerden gelen rekabet ve korumacılık eğilimlerindeki değişme gelmektedir. Yurt içi

faktörlerin başında ise, reel döviz kuru, faiz hadleri, iç talep ve ihracata verilen teşvikler sayılabilir.

1980 sonrası dönemde dünya üretimi, talebi ve reel ticaret hacmi gibi değişkenlerin ihracat talebini artırıcı yönde geliştiği söylenebilir. Öte yandan yurt içi arz koşullarının bir göstergesi olarak Tablo-53’de verilen sanayi sektörü için yatırım, fazla talep endeksi, ihracat fiyatı ve sübvansiyon oranı gibi göstergelerin gelişimi incelendiğinde; 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren tüm göstergelerdeki yavaşlamanın sanayi ihracatına da yansıdığı görülmektedir.

TABLO 53: REEL SANAYİ İHRACATI VE ETKİLEYEN FAKTÖRLER (1979-1995)

YIL	REEL SANAYİ İHRACATI (1)	REEL KONUT DIŞI YATIRIM(2)	FAZLA TALEP ENDEKSİ (3)	GÖRELİ SANAYİ İHRACATI FİYATI (4)	TOPLAM İHR. SÜBVANSİYON ORANI (5)
1979	704.7	5321.3	3.9995	0.7330	0.3130
1980	815.3	6393.8	2.7597	0.9914	0.2099
1981	1912.9	7275.7	1.7721	0.9812	0.2392
1982	3075.2	7233.6	1.7991	1.0095	0.3086
1983	3465.7	7946.6	1.9984	1.0127	0.3386
1984	5237.2	9172.3	2.0376	1.0503	0.2731
1985	6214.8	10399.5	1.9277	1.0357	0.1866
1986	6055.0	11368.0	1.9513	0.9165	0.2498
1987	8009.5	12640.3	2.2955	1.0000	0.2182
1988	8501.9	11440.9	1.9574	0.9561	0.2335
1989	8235.1	11791.1	1.7754	0.9336	0.2396
1990	8437.6	15036.4	1.8495	0.8600	0.2135
1991	8749.8	15688.3	1.5139	0.8761	0.2238
1992	10322.0	16152.5	1.5810	0.8900	0.2023
1993	10832.8	20935.4	1.7138	0.8989	0.2157
1994	14454.1	15696.8	1.4274	0.9571	0.2558
1995	14840.7	17358.7	1.6278	0.9660	0.2109

KAYNAK: Ercan UYGUR, İhracatın Görünümü 1995-1996, TİM yayın No:10, Engin yayıncılık, İstanbul, 1996, s.57.

NOTLAR: (1) Bu değişkenin elde edilmesinde kullanılan sanayi ihracatı fiyat endeksi, 1987 yılına kadar Merkez Bankası’nın, 1987 sonrasında DİE’nin endeksidir.(2) Bu değişkenin 1979 yılı değeri DİE’nin eski serisi ile yeni seri birleştirilerek türetilmiştir.(3) Fazla talep endeksi, imalat sanayiinde kapasite kullanım oranı / imalat sanayiinde tam kapasite çalışma nedeni iç talep yetersizliği oranı şeklinde tanımlanmıştır.(4) Görelî sanayi ihracat fiyatı, (sanayi \$ ihracat fiyat endeksi * döviz kuru/sanayi sektörü toptan eşya fiyat endeksi) şeklinde tanımlanmıştır.(5) ihracatın birim değerinin sübvansiyon oranıdır.

Türkiye’de ihracatı etkileyen değişkenlerin önemini saptamaya yönelik yapılan bir regresyon analizi sonucunda şu bulgular elde edilmiştir²⁸²: OECD ülkelerinin toplam GSMH’sındaki % 1 artış, ihracatı % 3 arttırmaktadır. TL’deki % 1’lik reel kur artışı, ihracatı aynı oranda geriletmektedir. Regresyon analizine tüm ihracat teşviklerini kapsayan bir endeks dahil edildiğinde ters yönlü bir ilişki ortaya çıkmıştır. Bunun nedeni, teşviklere genellikle ihracatın gerilediği yıllarda ağırlık verilmesi ve etkisinin sonraki dönemde gecikmeli olarak ortaya çıkması şeklinde açıklanmaktadır.

3.4.3. İHRACAT ALEYHİNE SAPMA

Teorik bölümde değinildiği gibi, ihracat aleyhine sapma, uygulanan dış ticaret politikalarına göre değişmektedir. Eğer, uygulanan koruma ve teşvik politikaları yurtiçi piyasa ve yurtdışı piyasa arasında bir ayrım yapıyor ve bu ayrım sonucunda yurtiçi piyasa teşvik ediliyorsa, ihracat aleyhine sapma 1’den küçük olacaktır. Uygulanan dış ticaret politikası sonucunda yurtiçi piyasa ile yurtdışı piyasa arasında bir ayrım yapılmıyorsa ihracat aleyhine sapma 1’e eşittir. Eğer uygulanan politikalar, yurtdışı piyasaları teşvik ediyorsa, ihracat aleyhine sapma 1’den büyük olacaktır.

1980 sonrası dönemde Türkiye’de uygulanan koruma ve teşvik politikalarının imalat sanayi sektörlerinde yarattığı ihracat aleyhine sapma Tablo 54’te sunulmuştur. Tablodan da görüleceği gibi, 1990 imalat sanayi sektörlerinin büyük bir bölümünde (20 sektörde) ihracat aleyhine sapma değerinin 1’e yaklaştığı, bazı sektörlerde 1’den büyük olduğu görülmektedir. Bir başak ifadeyle ihracat aleyhine sapma azalmaktadır. İhracat aleyhine sapmanın bir çok sektörde azalmasının, bazı sektörlerde ise ortadan kalkmasının gerisinde, dışa açılma süreciyle birlikte esnek döviz kuru sistemine geçilmesinin ve ihracat teşvikleri yatmaktadır.

²⁸² Refik ERZAN ve Osman SARI, a.g.e., s.30.

TABLO 54: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE İHRACAT ALEYHİNE SAPMA

SEKTÖR/YIL	1983	1984	1988	1990	EĞİLİM
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	0,780	0,718	0,806	1,052	+
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	0,535	0,489	0,597	0,658	+
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İMALİ	0,827	0,762	1,039	0,988	+
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	0,810	0,741	0,683	0,848	+
15 ŞEKER ÜRETİMİ	0,550	0,555	0,575	0,828	+
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	0,596	0,504	0,482	0,741	+
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	0,703	0,639	0,374	0,333	-
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	0,807	0,735	0,445	0,441	-
19 TÜTÜN SANAYİİ	0,233	0,213	0,627	0,622	+
20 ÇİRCİRLAMA	1,006	0,946	0,719	1,026	-
21 DOKUMA SANAYİİ	0,661	0,618	0,675	0,865	+
22 ELBİSE, GIYİM EŞYASI, VE DOKUMADAN H	0,587	0,524	0,412	0,520	-
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	0,593	0,538	0,883	1,051	+
24 AYAKKABI SANAYİİ	0,568	0,508	0,839	0,827	+
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA İ	0,968	0,701	1,021	0,786	-
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	0,764	0,558	0,485	0,607	-
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	1,090	0,817	1,109	1,064	+
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	1,412	1,052	1,031	0,844	-
29 KİMYASAL GÜBRELER	1,110	0,992	1,007	1,032	-
30 İLAÇ SANAYİİ	1,105	0,990	1,009	0,819	-
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	0,929	0,905	0,863	0,923	-
32 PETROL ARITIMI	0,931	0,863	0,969	1,039	+
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,911	0,846	1,207	1,012	+
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	0,937	0,844	0,877	0,906	-
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	0,414	0,383	0,614	0,761	+
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	0,827	0,721	0,489	0,631	-
37 ÇİMENTO SANAYİİ	0,943	1,206	1,113	0,858	-
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİİ	0,924	0,816	0,905	0,850	-
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	1,141	0,983	1,108	1,289	+
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	1,001	0,923	0,973	1,058	+
41 METAL EŞYA SANAYİİ	1,129	0,812	0,675	0,861	-
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	0,967	0,893	0,729	0,975	-
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	1,035	0,907	0,731	1,003	-
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	1,097	0,842	0,729	0,946	-
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE ONA	0,848	0,763	0,590	0,809	-
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALİ VE	1,005	0,914	0,747	0,920	-
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLARI	0,883	0,792	0,665	0,744	-
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	1,180	1,043	0,926	1,036	-
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	0,856	0,593	0,770	0,921	+
İMALAT SANAYİİ ORTALAMASI	0,863	0,760	0,782	0,859	

KAYNAK: Sübidey TOGAN, "1980'li Yıllarda Dış Ticaretin Liberalizasyonu" İşletme ve Finans Dergisi, Yıl:7, Sayı:78, Eylül 1992, s.21

3.4.4. İTHALATIN YAPISI VE GELİŞİMİ

Dışa açılma sürecinde Türkiye'nin ithalat yapısı ve gelişimini ortaya koymak amacıyla 1980-1996 döneminde ithalatının mal gruplarına göre dağılımı Tablo-55'de sunulmuştur. Tabloda dikkati çeken en önemli husus, toplam ithalat içinde tüketim ve yatırım malları ithalatının payları artarken, ara malları ithalatı payının azalmasıdır. Tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki payının 1980'de %2.1'den, 1996'da %15.6'ya çıkması, dışa açılma süreciyle birlikte yurtiçi talebi dış piyasalara daha duyarlı hale getirmesinin yanısıra, 1980 öncesinde kaçak olarak yapıldığı için kayıtlarda görünmeyen bir kısım lüks malların ithalatlarının serbest bırakılmasıyla kayıtlara yansımından kaynaklanmaktadır²⁸³. Öte yandan yatırım ve ara malları ithalatlarının paylarının azalmasında, petrol fiyatlarındaki düşüş nedeniyle aynı miktardaki petrol ithalatı için daha az döviz ödenerek ithal edilmesinden kaynaklandığı söylenebilir. Ayrıca, konusu dönemde toplam ithalat içinde ara ve yatırım malları payının düşmesinde, söz imalat sanayi yatırımlarının azalması da etkili olmuştur. Nitekim, imalat sanayi sabit sermaye yatırımlarının toplam sabit sermaye yatırımları içindeki payı 1970-1979 döneminde %30.1 iken, 1980-1990 döneminde % 20.9'a düşmesi de bu görüşü doğrulamaktadır²⁸⁴.

Tablo-55'te dikkati çeken bir başka husus, 1990-1996 döneminde, ithalatın bütün mal gruplarında daha hızla büyümesidir. Bunun en önemli nedeni, dış ticaretin ve kambiyo rejiminin serbestleştirilmesi ve esnek döviz kuru politikasının uygulanması yanısıra, söz konusu dönemde TL'nin aşırı değerlenmesidir.

1980 sonrası dönemde Türkiye'nin ithalatının hızla arttığının bir başka göstergesi, ithalatın dünya ihracatı içindeki payının 1980'de % 0.39 iken, 1985'de %0.59'a, 1990'da %0.65'e ve 1993'te %0.79'a yükselmesidir²⁸⁵. Bu gelişmeler, Türkiye'nin 1980 sonrası

²⁸³ Nevzat GÜRAN Dışa Açılma Sürecinde.....a.g.e,s.45-46.

²⁸⁴ Uğur ESER ve Kadir ESER, Türkiye'de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi "Kamu ve Özel İmalat Sanayi Sektörleri Ayrımında Nicel Bir Çözümleme", Türk Harb-iş Sendikası, Rekor Ofset, Ankara, 1995. s.28.

²⁸⁵ Rıdvan KARLUK, Avrupa Birliği a.g.e, s.641.

dönemde uygulanan politikaların etkisiyle, gittikçe dış talebe daha fazla duyarlı hale gelmeye başladığını göstermektedir.

TABLO 55: İTHALATIN MAL GRUPLARINA GÖRE DAĞILIMI VE GELİŞİMİ 1980-96

YILLAR	TÜKETİM		YATIRIM		ARA MALLARI		TOPLAM
	Milyon \$	% PAY	Milyon \$	% PAY	Milyon \$	% PAY	Milyon \$
1980	166,1	2,1	1581,9	20,0	6161,4	77,9	7909,4
1981	178,7	2,0	2206,5	24,7	6548,2	73,3	8933,4
1982	176,9	2,6	2325,6	26,3	6340,1	71,7	8842,6
1983	240,1	4,4	2318,0	25,1	6676,8	72,3	9234,9
1984	473,3	5,7	2656,9	24,7	7626,6	70,9	10756,8
1985	904,9	8,0	2602,9	22,9	7835,5	69,1	11343,3
1986	956,1	8,6	3474,2	31,3	6674,5	60,1	11104,8
1987	1161,2	8,2	3816,9	27,0	9179,7	64,8	14157,8
1988	1110	7,7	3989	27,8	9236,6	64,4	14335,6
1989	1388,9	8,8	3845,1	24,3	10558,1	66,9	15792,1
1990	3021,9	13,5	5787,5	26,0	13492,8	60,5	22302,2
1991	2910,5	13,8	6051,5	28,8	12085	57,4	21047
1992	2954,5	12,9	6824,8	29,8	13091,5	57,2	22870,8
1993	4116,5	14,0	9565,6	32,5	15747,5	53,5	29429,6
1994	2780,4	11,9	6895,1	29,6	13592,7	58,4	23268,2
1995	4414,2	12,4	10488,1	29,4	20806,7	58,3	35709
1996	6617,5	15,6	13150,3	31,0	22696	53,4	42463,8
1980-89 (*)	30,9	-	11,3	-	7,0	-	8,3
1990-96(*)	33,0	-	22,5	-	13,5	-	17,8
1980-95(*)	31,8	-	16,2	-	9,8	-	12,5

KAYNAK: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, eşitli sayılardan yararlanılarak düzenlenmiştir.

(*) Bir önceki yıla göre değişme hızının ortalaması

Öte yandan Türkiye'nin ithalatının ülkeler itibariyle gelişimi Tablo-56'da sunulmuştur. Tabloda dikkati çeken en önemli husus, toplam ithalat içinde AB'nin ve diğer ülkelerin paylarının giderek artması, buna karşılık Doğu Avrupa ve İslam ülkelerinin paylarının azalmasıdır. 1996 yılında AB ile gümrük birliğinin tamamlanması sonrasında beklendiği gibi AB'den yapılan ithalatta önemli bir sıçrama olmadığı görülmektedir.

Çalışmamızda NKO ve EKO'nun hesaplanmasında kullanılan 1990 yılı input-output tablosunda yer alan sektörlerin 1990-1995 döneminde Türkiye'nin, AB ve diğer ülkelerden yaptığı ithalat Tablo-57 ve 58'de sunulmuştur. 1995 yılı baz alınarak toplam ithalat içinde en fazla paya sahip olan sektörleri sıraladığımızda, AB'den yapılan ithalat içinde en fazla paya sahip sektörler; sırasıyla Elektriksiz Makineler (%21.67), Diğer Kimyasal Maddeler İmali (%17.36) ve Demir Çelik Ana Sanayiidir. (%9.52). İthalat payı en düşük olan sektörler ise, Alkolsüz içkiler, Balıkçılık, Ham Petrol Çıkarımı ve Tabii

Gaz Üretimidir. Diğer ülkelerden yapılan ithalat içinde en fazla paya sahip sektörler ise, sırasıyla Ham Petrol ve Çıkarımı ve Tabii Gaz Üretimi (% 18.93), Diğer Kimyasal Maddeler İmali (%10.27) ve Elektriksiz Makinelerdir (%9.37). En düşük paya sahip olan sektörler ise, Alkollü İçkiler, Balıkçılık ve Alkolsüz İçkilerdir²⁸⁶.

TABLO 56: 1980-1995 DÖNEMİNDE İTHALATIN BÖLGE ÜLKELERİNE GÖRE DAĞILIMI (%)

YILLAR	1980	1985	1990	1991	1992	1993	1994	1995
I. OECD ÜLK.	45,3	56,1	63,8	66,9	67,4	68,0	65,9	66,1
AT ÜLK.	29,9	34,3	41,8	43,8	43,9	47,1	46,9	47,2
DİĞER OECD ÜL.	15,5	21,8	22,0	23,0	23,6	20,8	19,0	18,9
II. İSLAM ÜLK.	41,4	33	17,3	15,1	14,9	12,0	14,5	12,1
III. DOĞUAVR. ÜLK.	10,5	5,8	10,0	9,6	9,7	3,7	3,3	3,4
IV. DİĞER ÜLK.	2,8	5,1	8,9	8,4	7,9	16,4	16,4	18,4
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, eşitli sayılardan yararlanılarak düzenlenmiştir.

²⁸⁶ İthalatın ve yapısı konusunda ayrıntılı bilgi için bkz. Ümit ŞENESEN, "Türkiye Ekonomisindeki Üretim Kesimlerinin 1985 ve 1990 İthalat ve İhracat Yapılarının Karşılaştırılması" 1993-1994 Petrol-iş Yıllığı, Yayın No:36, Mart Matbaası, İstanbul, 1995. içinde s.688-708.

TABLO 57:AB'DEN YAPILAN İTHALATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (%)

	1990	1991	1992	1993	1994	1995
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	24,67	26,10	25,34	24,10	22,77	21,67
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	16,67	15,99	16,56	14,54	16,70	17,36
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	8,00	8,98	8,84	10,45	10,71	9,52
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	8,39	10,20	9,61	8,55	9,82	8,67
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLI	9,05	7,41	9,02	9,52	6,76	8,02
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	3,82	4,05	3,93	3,75	3,83	3,77
21 DOKUMA SANAYİİ	2,75	2,51	3,24	2,79	3,38	3,55
41 METAL EŞYA SANAYİİ	2,89	3,83	4,06	3,39	3,15	3,23
30 İLAÇ SANAYİİ	2,15	2,27	2,32	2,14	2,60	2,60
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	1,83	2,08	2,11	2,49	2,14	2,45
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	1,12	1,27	1,53	3,42	2,78	2,22
01 TARIM	2,57	0,76	0,52	1,26	0,88	2,18
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	1,28	1,47	1,59	1,55	1,69	1,89
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	2,28	1,66	1,42	1,21	1,41	1,56
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	0,60	0,75	0,79	0,76	0,97	1,45
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE ONA	0,70	0,93	0,39	0,84	0,87	1,13
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ	1,29	1,14	1,12	0,97	1,16	1,06
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	0,63	0,70	0,82	0,74	0,86	0,97
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	0,88	0,80	0,78	0,86	1,02	0,86
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	0,81	0,80	0,96	0,92	0,78	0,80
32 PETROL ARITIMI	1,30	1,48	0,88	1,16	1,24	0,80
15 ŞEKER ÜRETİMİ	2,36	0,05	0,04	0,04	0,00	0,77
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İMAL	0,89	0,68	0,61	0,25	0,35	0,65
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİ	0,35	0,45	0,52	0,39	0,41	0,49
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	0,36	0,32	0,39	0,84	0,67	0,37
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALİ V	0,21	0,11	0,03	0,85	0,95	0,24
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA	0,26	0,29	0,25	0,37	0,28	0,24
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	0,13	0,14	0,27	0,22	0,23	0,23
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	0,26	0,28	0,31	0,24	0,26	0,22
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	0,12	0,11	0,11	0,12	0,16	0,16
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADAN	0,04	0,09	0,10	0,12	0,14	0,13
09 METALİK OLMAYAN MADENLER ÇIKARI	0,11	0,08	0,10	0,06	0,09	0,12
03 ORMANCILIK	0,12	0,38	0,24	0,59	0,33	0,09
24 AYAKKABI SANAYİİ	0,04	0,06	0,05	0,06	0,05	0,09
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	0,10	0,18	0,11	0,06	0,11	0,08
19 TÜTÜN SANAYİİ	0,10	0,17	0,12	0,08	0,11	0,05
29 KİMYASAL GÜBRELER	0,12	0,06	0,12	0,09	0,09	0,05
08 DEMİR CEVHERİ DIŞINDAKİ DİĞER META	0,04	0,01	0,01	0,04	0,01	0,04
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	0,00	0,04	0,01	0,02	0,02	0,04
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	0,12	0,07	0,15	0,02	0,04	0,04
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,07	0,07	0,06	0,05	0,05	0,04
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	0,01	0,05	0,05	0,04	0,04	0,04
37 ÇİMENTO SANAYİİ	0,14	0,07	0,04	0,02	0,03	0,03
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	0,33	0,43	0,15	0,02	0,03	0,02
02 HAYVANCILIK	0,01	0,01	0,36	0,02	0,01	0,01
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
04 BALIKÇILIK	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
06 HAM ETROL ÇIKARIMI VE TABİİ GAZ ÜRİ	0,00	0,65	0,00	0,00	0,00	0,00
20 ÇİRCİRLAMA	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00	0,00
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

TABLO 58: DİĞER ÜLKELERDEN YAPILAN İTHALATIN SEKTÖRLERE GÖRE DAĞILIMI (%)

SEKTÖR/YIL	1990	1991	1992	1993	1994	1995
06 HAM PETROL ÇIKARIMI VE TABİİ GAZ ÜR	30,26	24,50	24,06	18,65	22,96	18,93
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	8,51	9,46	9,18	7,68	8,78	10,27
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	8,56	9,13	8,99	10,56	9,09	9,37
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	7,57	7,65	7,21	8,54	7,75	8,24
21 DOKUMA SANAYİİ	2,81	2,98	3,43	4,47	6,53	7,07
01 TARIM	4,76	3,37	4,17	4,65	4,24	6,41
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	1,74	2,10	4,97	6,87	4,52	5,63
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	5,97	7,79	5,90	5,18	5,48	3,56
32 PETROL ARITIMI	3,40	4,24	3,78	3,61	3,49	3,11
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İMAL	1,87	3,34	3,08	2,83	3,77	3,03
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	0,85	1,16	1,09	1,25	1,34	2,77
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	2,37	2,00	1,64	1,58	2,03	2,68
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇLI	3,26	3,14	4,03	5,98	2,33	2,44
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	2,35	2,60	2,66	2,63	2,47	2,21
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE ONA	1,03	1,32	1,56	1,59	1,67	1,94
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	0,72	0,74	1,03	0,97	1,58	1,65
05 KÖMÜR MADENCİLİĞİ	2,23	2,61	1,91	1,96	3,08	1,51
30 İLAÇ SANAYİİ	0,88	1,10	1,14	1,09	1,07	1,08
34 KAÇUK VE KAÇUK ÜRÜNLERİ	0,97	1,18	1,01	0,92	0,88	0,97
29 KİMYASAL GÜBRELER	0,81	1,04	0,78	0,96	0,74	0,83
41 METAL EŞYA SANAYİİ	0,63	0,96	0,86	0,74	0,96	0,72
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	0,42	0,32	0,71	0,51	0,42	0,56
07 DEMİR CEVHERİ ÇIKARIMI	0,56	0,87	0,58	0,34	0,36	0,53
03 ORMANCILIK	0,83	0,72	0,82	1,25	0,83	0,48
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	0,27	0,32	0,39	0,38	0,56	0,47
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	0,24	0,33	0,36	0,39	0,30	0,40
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALİ V	0,02	0,03	0,17	0,03	0,01	0,38
02 HAYVANCILIK	0,91	0,27	0,88	0,41	0,36	0,37
15 ŞEKER ÜRETİMİ	0,50	0,00	0,00	0,00	0,00	0,35
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLYA	0,16	0,14	0,26	0,49	0,26	0,32
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	0,40	0,34	0,49	0,54	0,37	0,31
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,07	0,01	0,10	0,18	0,19	0,17
09 METALİK OLMAYAN MADENLER ÇIKARI	0,42	0,40	0,32	0,26	0,25	0,17
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANAYİİ	0,14	0,25	0,22	0,16	0,11	0,17
10 TAŞ OCAKÇILIĞI	0,11	0,18	0,13	0,11	0,12	0,16
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANAYİ	0,25	0,19	0,17	0,16	0,11	0,16
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	0,05	0,07	0,04	0,09	0,11	0,11
24 AYAKKABI SANAYİİ	0,14	0,19	0,09	0,15	0,12	0,11
19 Tütün SANAYİİ	2,47	2,53	1,41	1,43	0,34	0,09
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	0,01	0,02	0,04	0,04	0,04	0,07
37 ÇİMENTO SANAYİİ	0,26	0,14	0,12	0,10	0,07	0,05
26 AĞAÇ MOBİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİİ	0,02	0,02	0,03	0,02	0,03	0,05
08 DEMİR CEVHERİ DIŞINDAKİ DİĞER META	0,06	0,07	0,04	0,04	0,06	0,03
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADAN	0,01	0,04	0,03	0,05	0,04	0,03
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	0,06	0,07	0,08	0,14	0,17	0,03
20 ÇİRCİRLAMA	0,03	0,01	0,00	0,01	0,01	0,01
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	0,00	0,02	0,00	0,01	0,00	0,01
04 BALIKÇILIK	0,02	0,00	0,01	0,01	0,01	0,01
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	0,01	0,00	0,01	0,00	0,00	0,00
TOPLAM	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0	100,0

KAYNAK: Kendi hesaplamalarımız.

3.4.5. İTHALATI ETKİLEYEN FAKTÖRLER İÇİNDE KORUMANIN YERİ

Bir ülkenin ithalatını iç ve dış piyasalardaki arz ve talep koşulları ve bu koşulların gerisinde yatan tüketicilerin gelir ve tercihleri, pazarlama koşulları, koruma ve teşvik politikaları, ekonomik konjonktür gibi dolaylı-dolaysız pek çok faktör etkilemektedir. Bununla birlikte ithalatı etkileyen faktörlerin başında ithalatın liberalleştirilmesi ve korumacılığın azaltılması geldiği söylenebilir. Burada diğer faktörlere değinmeden, ithalatı etkileyen faktörle içinde yalnızca korumacılığın etkisi üzerinde durulacaktır.

Türkiye imalat sanayinin 1989-1995 döneminde efektif koruma oranları ile AB ve diğer ülkelerden yapılan ithalatın bir önceki yıla göre değişimi Tablo-59 ve 60'da sunulmuştur. Tablodan da görüleceği gibi, genellikle koruma oranlarıyla ithalatın değişimi arasında aynı yönde bir ilişkinin olduğu söylenebilir. Bu ilişkiyi, EKO ve ithalatın zaman içindeki gelişimini ortaya koymak için en küçük kareler yöntemiyle hesaplanan ve tablonun son sütununda yer alan gelişme eğilimlerinde de görmek mümkündür. Bununla birlikte, özellikle 1994 yılında bu ilişkinin ters yönde geliştiği görülmektedir. Bunun en önemli nedeni, Türkiye'de 1994 yılında yaşanan ekonomik krizdir. Nitekim, Türkiye'nin 1994 yılındaki toplam ithalatı 1993 yılına göre %20.9 oranında azalmıştır.

Koruma düzeyinin yanısıra, dışa açıklık düzeyinin önemli bir göstergesi de, ithalatın yurtiçi talep içindeki payını ifade eden ithalat penetrasyon oranıdır. 1985 ve 1990 yılı input-output tablosuna göre imalat sanayi sektörlerinin ithalat penetrasyon oranları Tablo-61'de verilmiştir. 1985 ve 1990 yılları arasında ithalat penetrasyon oranı bir çok sektörde yükselmiştir. İthalat penetrasyon oranı en fazla artan sektörler arasında Diğer Besin Maddeleri, Çırçırılama ve Ağaç Mobilya ve Mefruşat Sanayi'dir. İthalat penetrasyon oranı en fazla düşen sektörler ise, Diğer İmalat sanayi ile Tarımsal Makine ve Teçhizat ile Demiryolları Ulaşım araçlarıdır.

Bu gelişmeler, incelenen dönemde ithalatın artmasında ve yurtiçi talebin ithalata yönelmesinde korumanın aşağıya çekilmesinin önemli bir payı olduğunu göstermektedir.

Tablo 59: 1989-1995 Döneminde EKO ve İthalattaki Değişimin Karşılaştırılması (AB İçin-%)

	1989	1989-90	1990	1990-91	1991	1991-92	1992	1992-93	1993	1993-94	1994	1994-95	1989-1995 Eğilim
	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	İTHALAT
11 MEZBAHA ÜRÜ	23,47	52,7	4,66	24,2	35,82	14,1	-19,18	24,4	127,35	0,9	8,91	130,2	3,5
12 SEBZE VE MEYİ	-297,06	458,4	-48,10	280,2	-126,27	-3,2	-23,66	23,5	-87,94	-30,7	-242,62	63,3	16,4
13 BİTKİSEL VE Hİ	59,88	6,3	18,47	-24,2	16,21	-4,0	18,32	-47,2	-43,74	12,3	44,62	186,7	-2,2
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ Tİ	-165,49	-14,8	-23,35	-44,5	-30,78	136,0	-15,92	-81,3	112,63	41,9	-153,45	58,5	12,0
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-439,13	51968,5	78,71	-98,0	-16,51	-16,8	-11,35	47,2	-7,60	-90,7	-19,93	24395,1	0,3
16 DİĞER BESİN M	185,13	104,5	-375,57	11,7	117,99	25,5	-56,78	17,4	-172,39	-8,1	86,49	72,5	5,5
17 ALKOLLÜ İÇKİ	154,68	229,5	103,82	81,2	92,90	-34,9	146,09	-31,6	1013,74	49,9	300,88	21,4	52,9
18 ALKOLSÜZ İÇKİ	83,30	196,6	52,77	-47,3	42,82	127,7	35,54	196,0	37,34	-54,3	126,97	-3,7	-2,6
19 TUTUN SANAYİ	1530,85	-2,1	-69,43	60,0	-72,77	-24,0	-39,57	-9,5	61,52	1,0	104,48	-29,3	11,7
20 ÇİRCİRLAMA	-157,22	-89,4	-27,81	244,2	-98,38	-1,2	-14,98	-85,0	-0,58	323,0	-0,17	-96,8	22,3
21 DOKUMA SANA	61,85	70,7	32,79	-8,7	34,93	38,6	34,03	12,3	-59,56	-4,8	28,05	62,6	-8,5
22 ELBİSE, GİYİM E	218,74	371,0	-168,10	106,4	78,69	18,2	-234,74	61,9	-220,13	-5,9	337,77	40,2	6,4
23 DERİ İŞLEMESİ	47,62	58,7	8,24	-9,5	20,66	5,7	8,37	42,8	8,76	-6,4	8,05	30,8	-4,9
24 AYAKKABI SAN	118,56	185,1	-39,55	33,7	103,22	-16,8	-49,60	77,2	-51,07	-38,3	-97,72	170,3	-21,2
25 AĞAÇ VE MANT	78,25	134,0	-28,98	13,4	42,68	-10,3	-11,26	95,1	-4,59	-39,4	-6,60	29,1	-20,1
26 AĞAÇ MOİLYA	326,88	434,7	63,32	8,6	48,93	107,4	211,47	7,5	-55,49	-17,8	-81,24	51,9	-43,1
27 KAĞIT VE KAĞI	55,61	10,5	49,15	13,3	34,93	9,2	162,33	53,8	-20,90	-32,5	-269,18	77,3	-29,5
28 BASIN, YAYIM İ	44,67	54,0	13,18	-11,4	33,78	31,6	13,77	178,6	3,86	-37,3	2,70	-14,8	-6,4
29 KİMYASAL GÜ	30,29	313,9	5,76	-48,0	28,73	107,4	3,19	-5,5	2,21	-23,8	2,56	-14,9	-4,4
30 İLAÇ SANAYİ	47,03	29,4	15,83	5,1	27,82	10,2	21,35	20,0	11,01	-4,0	5,81	54,3	-6,0
31 DİĞER KİMYASI	53,90	34,6	26,52	-4,4	27,94	11,5	22,05	14,3	21,85	-9,6	12,86	60,5	-6,4
32 PETROL ARITIM	66,02	41,9	15,64	13,8	61,81	-36,3	8,06	72,0	-1,59	-16,0	-1,58	-0,4	426,5
33 DİĞER PETROL	38,13	-47,6	15,02	-1,1	43,63	-11,7	68,64	15,0	158,57	-20,6	27,61	21,1	2,4
34 KAUKÇUK VE KA	80,07	81,1	144,08	-1,6	34,57	30,5	-68,70	23,6	-12,81	-33,0	-27,11	58,4	-20,5
35 PLASTİK ÜRÜNLE	103,88	116,1	106,19	14,9	23,74	16,4	229,54	26,7	-78,42	-14,5	-206,92	72,8	-12,1
36 CAM VE CAMDI	76,61	57,4	45,07	26,4	40,13	25,6	58,98	-3,3	-733,01	-16,5	39,71	85,3	-34,2
37 ÇİMENTO SANA	38,29	657,6	23,99	-53,1	25,51	-38,3	10,69	-35,6	6,57	12,6	5,57	64,3	-5,4
38 DİĞER TAŞ VE İ	74,21	29,4	47,02	-11,9	36,62	5,4	49,00	12,7	-67,75	-5,3	38,43	40,3	-11,1
39 DEMİR, ÇELİK İİ	44,86	-4,1	6,73	11,9	30,54	6,1	6,09	53,7	7,73	-19,3	3,90	37,3	-5,5
40 DİĞER METAL İ	59,86	43,3	32,83	-27,4	32,40	-7,5	54,04	10,9	539,84	-8,2	13,98	70,1	11,0
41 METAL EŞYA Sİ	98,62	42,3	-38,11	31,9	41,86	14,2	-46,00	8,6	-20,32	-26,8	-39,01	58,1	8,2
42 ELEKTRİKSİZ M	45,33	86,3	10,92	5,5	26,30	4,6	10,58	23,8	11,31	-25,7	7,58	47,0	-5,3
43 TARIMSAL MALİ	52,58	20,3	23,57	8,5	30,32	18,7	21,71	1,3	56,77	-15,2	25,21	34,6	-3,9
44 ELEKTRİKLİ Mİ	57,92	44,7	42,06	21,3	23,16	1,5	34,16	15,9	15,09	-9,7	11,49	36,3	-7,9
45 DENİZ ULAŞIM	109,50	49,5	-580,14	32,6	39,29	-54,8	77,32	181,2	294,13	-18,7	26,60	101,7	42,0
46 DEMİRYOLU UL	61,33	19,9	6,63	-48,7	17,98	-66,3	5,85	3175,2	-0,14	-11,8	-0,17	-61,6	-7,7
47 MOTORLU KAR	83,43	132,7	-123,05	-18,4	36,19	31,2	408,06	37,4	-60,61	-44,2	-69,46	83,3	-6,5
48 DİĞER TAŞIMA	40,55	-19,0	5,91	12,8	5,44	29,3	4,85	191,6	1,24	-35,9	0,38	23,3	-4,9
49 DİĞER İMALAT	45,26	73,2	19,72	5,5	8,34	4,6	9,70	24,1	5,08	-19,6	2,66	52,0	-6,0

Eğilim: EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

TABLO 60: 1989-1995 DÖNEMİNDE EKO VE İTHALATTAKİ DEĞİŞİMİN KARŞILAŞTIRILMASI (DİĞER ÜLKELER -%)

	1989	1989-90	1990	1990-91	1991	1991-92	1992	1992-93	1993	1993-94	1994	1994-95	1989-1995 EĞİLİM
	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	EKO	İTH DEĞ.	İTHALAT
11 MEZBAHA ÜRÜ	11,48	20,6	3,00	-7,4	15,44	51,9	4,12	20,4	0,18	28,5	-0,23	59,8	-2,0
12 SEBZE VE MEYİ	-34,36	133,1	-23,27	26,3	-285,34	126,4	-31,99	32,7	-34,21	-10,1	-27,15	150,3	10,6
13 BİTKİSEL VE Hİ	29,49	-7,0	13,17	61,3	9,44	1,1	10,57	16,8	-104,49	5,8	10,77	22,7	-6,1
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ Tİ	-18,64	-21,8	-16,22	-30,7	35,91	142,2	-36,40	-7,5	15,75	-34,9	-19,15	102,5	-0,3
15 ŞEKER ÜRETİMİ	-29,09	272560,7	-68,31	-99,8	-51,92	122,7	-13,62	41,7	-5,86	-91,8	-64,17	213434,1	4,3
16 DİĞER BESİN M	71,48	187,2	21,90	-24,9	55,83	57,9	211,74	41,7	59,93	-46,1	53,42	28,1	-1,1
17 ALKOLLÜ İÇKİ	267,68	2322,1	1871,84	1471,6	11,09	-81,0	35,61	417,8	20,74	-83,6	670,65	439,3	-8,5
18 ALKOLSÜZ İÇKİ	245,59	-1,4	-83,52	-55,0	92,69	43,4	302,60	-46,8	-175,24	49,1	-196,30	-43,8	-41,9
19 TÖTÜN SANAYİ	-67,23	63,4	-44,31	-7,7	30,98	-38,9	84,04	29,1	3,11	-81,2	-43,66	-58,4	4,0
20 ÇİRCİRLAMA	-14,48	-27,0	-16,69	-66,3	12,70	-59,0	-171,96	331,2	-0,56	-34,5	1,89	63,0	2,6
21 DOKUMA SANA	53,59	104,5	30,45	-4,3	41,12	25,8	48,15	66,1	-36,29	16,0	51,70	65,2	-3,5
22 ELBİSE, GİYİM E	271,76	213,1	-86,12	217,0	68,67	-6,7	-93,24	82,4	-63,01	-36,3	-234,61	27,8	-36,1
23 DERİ İŞLEME Sİ	40,75	117,8	13,98	6,4	23,73	33,4	7,06	23,4	29,89	18,9	-97,92	28,9	-10,7
24 AYAKKABI SANİ	195,28	297,9	-39,44	24,2	102,39	-49,0	-24,02	109,0	-18,32	-35,0	-15,39	35,9	-25,7
25 AĞAÇ VE MANT	30,72	-19,0	-13,05	-16,6	32,65	100,6	-12,50	139,5	-5,17	-57,9	-5,48	83,5	-4,7
26 AĞAÇ MOLİYA	-125,78	271,4	-34,82	3,4	68,05	63,3	-38,04	15,3	-21,00	-1,6	-27,78	126,7	7,1
27 KAĞIT VE KAĞI	37,40	-8,3	57,88	21,9	30,60	3,2	51,34	46,3	-20,15	-15,1	223,09	216,3	7,0
28 BASIN, YAYIM İ	23,62	51,8	10,38	34,6	34,19	-30,8	14,80	145,7	42,28	3,9	26,66	55,7	0,9
29 KİMYASAL GÜ	22,65	-16,9	18,17	14,6	-225,06	-17,9	10,12	56,9	-25,00	-38,2	-353,85	69,1	-21,1
30 İLAÇ SANAYİ	44,37	6,0	30,94	12,4	28,21	13,9	15,81	20,9	9,58	-21,8	10,90	53,4	-6,4
31 DİĞER KİMYASİ	38,60	16,2	20,30	0,1	32,91	6,3	18,11	6,4	20,45	-9,1	35,76	78,5	-1,4
32 PETROL ARITIM	-136,35	78,7	-2,40	12,4	42,99	-2,2	-2,68	21,4	-1,68	-23,3	-2,08	36,0	13,8
33 DİĞER PETROL	12,87	28,0	0,90	-82,4	25,18	685,7	1,29	136,6	-0,24	-18,3	1,07	40,7	-2,1
34 KAUKUK VE KA	29,86	50,0	-79,94	9,7	31,34	-6,6	151,41	16,3	-18,18	-24,2	115,76	68,2	9,8
35 PLASK ÜRÜNLE	182,38	111,3	-143,78	25,0	64,96	20,1	-77,03	36,2	-34,00	-39,3	410,07	105,2	37,7
36 CAM VE CAMDİ	109,36	205,1	221,61	55,7	45,66	-0,3	-1719,48	-7,2	-76,90	-45,8	129,40	125,5	-18,3
37 ÇİMENTO SANA	13,68	221,8	44,85	-50,2	0,80	-6,9	50,38	4,8	-30,12	-42,5	95,14	2,0	3,2
38 DİĞER TAŞ VE İ	107,62	17,4	110,04	-31,1	-72,99	-0,9	158,81	15,2	-38,67	-42,8	46,41	119,0	-8,6
39 DEMİR, ÇELİK İİ	20,05	-23,7	6,21	-9,0	39,91	3,2	17,63	50,8	-11,31	-27,9	71,61	62,3	2,2
40 DİĞER METAL İ	22,99	18,7	4,38	-23,8	29,91	-10,4	11,61	23,0	11,05	1,8	18,65	101,4	-0,6
41 METAL EŞYA Sİ	242,57	-28,3	-22,87	37,2	40,74	-2,6	-68,41	10,5	-122,51	2,3	82,69	14,3	-20,7
42 ELEKTRİKSİZ Mİ	27,48	66,0	11,93	-3,9	28,19	7,8	8,95	49,7	7,92	-31,6	9,91	57,2	-3,2
43 TARIMSAL MALİ	33,54	97,2	-114,51	2,6	49,85	28,7	89,46	114,9	-87,80	-2,6	28,35	-71,1	3,1
44 ELEKTRİKLİ Mİ	72,14	63,9	-29,46	17,5	16,95	-17,1	43,93	11,9	19,00	-16,1	22,66	-0,8	-1,6
45 DENİZ ULAŞIM	1264,94	16,8	-121,69	15,1	39,02	29,6	208,94	29,2	65,60	-16,3	28,03	76,8	-122,6
46 DEMİRYOLU UL	43,93	-84,4	1,37	28,5	4,10	476,8	0,77	-76,1	0,00	-77,3	6,06	6186,2	-4,1
47 MOTORLU KAR	137,76	342,1	-47,13	-13,1	54,33	40,4	-711,10	88,9	-77,04	-69,0	353,92	59,8	16,1
48 DİĞER TAŞIMA	19,74	30,0	6,84	8,7	8,34	159,2	3,84	76,2	2,28	-47,8	1,76	90,0	-2,6
49 DİĞER İMALAT	3124,30	78,4	-7,08	-0,4	8,75	12,2	-195,11	25,7	-52,54	-25,5	26,33	36,5	-332,7

Eğilim: EKO'nun zamanın (t) bir fonksiyonu $Y=a+b(t)$ olarak tanımlanmış, en küçük kareler yöntemiyle bulunan "b" katsayısıdır.

TABLO 61: İMALAT SANAYİ SEKTÖRLERİNDE PENETRASYON ORANLARI

	1985	1990	1985-95 DEĞİŞİM (%)
11 MEZBAHA ÜRÜNLERİ	0,0719	0,0149	107
12 SEBZE VE MEYVE İŞLEME SANAYİİ	0,0434	0,0837	92,8
13 BİTKİSEL VE HAYVANSAL YAĞLAR İM	0,1640	0,1878	14,5
14 ÖĞÜTÜLMÜŞ TAHİL ÜRÜNLERİ	0,0314	0,0347	10,5
15 ŞEKER ÜRETİMİ	0,0009	0,2177	24269,5
16 DİĞER BESİN MADDELERİ	0,0482	0,0474	-1,7
17 ALKOLLÜ İÇKİLER	0,0410	0,0674	64,2
18 ALKOLSÜZ İÇKİLER	0,4180	0,0291	-30,5
19 TÜTÜN SANAYİİ	0,0921	0,2779	202,1
20 ÇİRCİRLAMA	0,0101	0,2024	1895,8
21 DOKUMA SANAYİİ	0,0114	0,0086	-24,5
22 ELBİSE, GİYİM EŞYASI, VE DOKUMADA	0,0681	0,0899	32,1
23 DERİ İŞLEME SANAYİİ	0,0698	0,0200	186,5
24 AYAKKABI SANAYİİ	0,0394	0,0388	-1,7
25 AĞAÇ VE MANTAR ÜRÜNLERİ (MOBİLİ	0,0158	0,0197	24,5
26 AĞAÇ MOİLYA VE MEFRUŞAT SANAYİ	0,0036	0,0230	533,8
27 KAĞIT VE KAĞIT ÜRÜNLERİ	0,0143	0,1737	21,7
28 BASIN, YAYIM VE CİLTÇİLİK	0,0613	0,0406	-33,8
29 KİMYASAL GÜBRELER	0,2095	0,3013	43,8
30 İLAÇ SANAYİİ	0,1416	0,1987	40,3
31 DİĞER KİMYASAL MADDELER İMALİ	0,4969	0,4381	-11,8
32 PETROL ARITIMI	0,1474	0,0138	-6,3
33 DİĞER PETROL VE KÖMÜR ÜRÜNLERİ	0,0691	0,0986	42,6
34 KAÜÇUK VE KAÜÇUK ÜRÜNLERİ	0,0684	0,1152	32,3
35 PLASTİK ÜRÜNLERİ	0,0484	0,1205	148,7
36 CAM VE CAMDAN MAMUL EŞYA SANA	0,0476	0,0114	139,4
37 ÇİMENTO SANAYİİ	0,0065	0,0275	320,5
38 DİĞER TAŞ VE TOPRAĞA DAYALI SANİ	0,1191	0,1445	21,3
39 DEMİR, ÇELİK ANA SANAYİİ	0,3760	0,2660	-29,1
40 DİĞER METAL ANA SANAYİİ	0,2898	0,5638	94,6
41 METAL EŞYA SANAYİİ	0,1307	0,1325	1,3
42 ELEKTRİKSİZ MAKİNELER	0,6924	0,6000	-13,3
43 TARIMSAL MAKİNE VE TECHİZAT	0,2410	0,0776	-67,8
44 ELEKTRİKLİ MAKİNELER	0,4010	0,4005	-0,1
45 DENİZ ULAŞIM ARAÇLARI İNŞAA VE O	0,5706	0,6192	8,5
46 DEMİRYOLU ULAŞIM ARAÇLARI İMALİ	0,3097	0,1762	-43,1
47 MOTORLU KARA TAŞIT ULAŞIM ARAÇ	0,3367	0,3371	0,1
48 DİĞER TAŞIMA ARAÇLARI	0,9017	0,9048	0,3
49 DİĞER İMALAT SANAYİİ	0,6901	0,3446	-5,1

KAYNAK: Adil TEMEL, Kenan TANRIKULU, Nihal YENER ve Cihan YALÇIN, a.g.e, s.78.

3.4.6. DÖVİZ KURLARINDAKİ GELİŞMELER VE DIŞ TİCARET

Daha önce değinildiği gibi, Türkiye 1980 öncesi dönemde sıkı bir denetime tabi kambiyo rejimi altında sabit döviz kuru sistemini uygulamıştır. Dışa açılma süreciyle, kambiyo rejiminde köklü değişiklikler yapan Türkiye, başlangıçta uygulamaya koyduğu ayarlanabilir döviz kuru sistemini giderek esnek döviz kuru sistemine dönüştürmüştür.

Tablo-62’de 1981-1996 döneminde TL’nin ABD doları ve Alman markı karşısında nominal değeri, enflasyon ve tartılı reel efektif kurların gelişimi sunulmaktadır. Tablodan da görüleceği gibi, 1980’li yılların başında döviz kurlarındaki artış enflasyonun üzerinde seyretmiştir. 1980’li yılların ikinci yarısından itibaren bu trend tersine dönmüştür. Bu durum tartılı reel efektif kur değerlerinin gelişiminden de anlaşılmaktadır. Böyle bir gelişme, ihracatı olumsuz yönde etkilerken, ithalatın artmasında önemli bir etken olmuştur.

TABLO 62: 1981-1996 DÖNEMİNDE DÖVİZ KURLARINDAKİ GELİŞMELER

YIL	TL/\$	DEĞİŞİM (%)	TL/DM	DEĞİŞİM (%)	ENFLASYON(%)	TERK
1981	110.24	-	48.87	-	-	-
1982	160.94	46.0	66.27	35.5	27.0	-
1983	224.03	39.2	87.61	32.3	30.5	-
1984	364.85	62.9	127.99	46.1	50.3	-
1985	518.34	42.1	179.27	40.1	43.2	-
1986	669.39	29.1	310.64	73.3	29.6	-
1987	855.69	27.8	477.85	53.8	32.0	72.5
1988	1,420.76	66.0	809.87	69.5	68.3	66.7
1989	2,120.78	49.3	1,129.98	39.5	69.6	82.3
1990	2,607.62	23.0	1,620.64	43.4	-	86.5
1991	4,169.85	59.9	2,511.49	54.9	66.1	79.4
1992	6,887.51	65.2	4,422.34	76.1	70.1	80.1
1993	10,985.96	59.5	6,635.80	50.1	66.1	79.0
1994	29,704.33	170.4	18,498.82	178.7	106.3	69.3
1995	45,705.43	77.5	31,946.18	68.5	89.0	70.0
1996	81,137.15	-	53,830.75	-	80.4	72.9

KAYNAK: DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, Çeşitli sayılardan yararlanılmıştır.

Döviz kurları, yıllık ortalama nominal döviz kurlarını göstermektedir.

Enflasyon oranı, DİE

TERK, Merkez Bankası’nca hesaplanan tartılı efektif reel kur.

1980’li yılların ikinci yarısından itibaren, finansal serbestleşme ve Türk Lirası’nın konvertibl hale getirilmesi yönündeki çabalara rağmen, ülkede yaşanan istikrarsızlık ve sıcak para olgusu döviz kuru politikasına da yansımıştır. Bu durum Tablo-63’de verilen 1987-1996 dönemindeki reel efektif döviz kurlarının gelişiminde açıkça görülmektedir.

Reel efektif kur aynı zamanda bir ülkenin rekabet gücü göstergesi olarak da kullanılmaktadır. Tablo-63'te verilen ve ithalatı açıklamakta kullanılan e_1 ve e_2 indeks değerlerinin genellikle düşme eğiliminde olması, 1980'li yılların ikinci yarısından itibaren Türk lirasının özellikle ABD doları karşısında reel olarak değer kazandığını göstermektedir. Bu durum, ihracatı olumsuz yönde etkilerken, ithalattaki aşırı artışı da açıklamaktadır. Öte yandan ihracatı açıklamakta kullanılan e_3 ve e_4 indeks değerlerinin 1994 yılından itibaren artış eğiliminde olmasının, söz konusu yıllardaki ihracattaki sıçramayı bir ölçüde açıkladığı söylenebilir.

TABLO 63: REEL EFEKTİF DÖVİZ KURU

YIL	e_1	e_2	e_3	e_4
1987	100	132.8	100.0	120.7
1988	96.3	128.	100.4	121.2
1989	90.5	120.2	93.6	113.0
1990	75.3	100.0	82.8	110.0
1991	72.0	95.7	86.9	105.0
1992	72.3	96.0	94.4	114.0
1993	68.5	91.0	96.3	116.3
1994	91.1	121.0	122.4	147.7
1995	79.2	104.9	107.8	130.9
1996	76.6	101.7	109.3	132.0

KAYNAK: T.C. Merkez Bankası, *Yıllık Rapor 1996*, Ankara 1997, s.39.

NOT 1) Hesaplamalarda ABD doları ve Alman markı TCMB döviz alış kurlarının üç aylık ve yıllık ortalama değerleri kullanılmış ve söz konusu ülkeler eşit ağırlıklandırılmıştır. İndeks değerinin düşmesi Türk Lirasının söz konusu paralar karşısında reel olarak değer kazandığını göstermektedir.

2) e_1 ve e_2 ABD ve Almanya'nın toptan eşya fiyat endeksleri ve Türkiye'nin tüketici fiyat endeksi ile, e_3 ve e_4 söz konusu ülkelerin tüketici fiyat endeksleri ve Türkiye'nin toptan eşya fiyat endeksi ile ağırlıklandırılmıştır. e_1 ve e_3 1987 yılı, e_2 ve e_4 1990 yılı baz alınarak hesaplanmıştır. e_1 ve e_2 Türkiye'nin ithalatını, e_3 ve e_4 ihracatını açıklamaktadır.

1980 sonrası dönemde uygulanan dışa-açık,ihracata dayalı sanayileşme stratejisine genel bir değerlendirmesi yapıldığında; gerek ekonominin genelinde, gerekse imalat sanayiinde koruma düzeyinin giderek aşağıya çekildiği, ekonominin dış etkilere daha duyarlı hale geldiği, kısacası ekonominin dışa açıklık düzeyinin gittikçe arttığı söylenebilir.

SONUÇ

Yurtiçi üreticilerin dış rekabete karşı korunması düşüncesi çok eskilere dayanmaktadır. Bu düşüncenin gerisinde milliyetçilik, yavru sanayi tezi, ekonomik kalkınma, devlete gelir sağlama gibi çok çeşitli amaçlar yatmaktadır. Korumacılık, farklı gerekçelere dayandırılmakla birlikte, genellikle iç çarpıklıklardan ya da piyasa yetersizliklerinden kaynaklanmaktadır. Bu nedenle sorunun çözümünde en optimal politika, dış ticarete kısıtlama getirmek yerine, çarpıklığa kaynağında müdahale edilmesidir. Ancak, belli koşullarda, uygun politika aracı ve zamanlamayla geçici bir çözüm olarak belli sektörlerin korunması görüşü liberaller arasında da taraftar bulmaktadır.

Serbest ticaret ve korumacılık tartışması esas olarak sanayileşme süreciyle birlikte önem kazanmaya başlamıştır. Genellikle sanayileşmiş ülkeler ticaretin serbestleştirilmesinden yana bir tavır takınırken, gelişmekte olan ülkeler başta kalkınma amacı olmak üzere yavru sanayi tezi, dinamik dışsal ekonomiler ve devlete gelir sağlama gibi çok çeşitli gerekçelerle korumacı dış ticaret politikasından yana olmuşlardır. Korumacı politikaların uygulanmasında bu gerekçelerin yanısıra, güçlü çıkar gruplarının hükümetler üzerindeki baskısı da önemli bir rol oynamıştır.

Milliyetçilik akımlarının egemen olduğu ve büyük ekonomik krizlerin yaşandığı dönemler dışında uluslararası ticaret genellikle serbestleşme yönünde bir gelişme göstermiştir. Nitekim, on dokuzuncu yüzyılın ikinci yarısından itibaren dünya ticaretinin, dünya toplam üretiminden daha hızlı gelişmesi de bu görüşü doğrulamaktadır. İkinci Dünya Savaşı sonrasında bu süreç hızlanarak devam etmiştir. İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra kurulan GATT ve başta AT olmak üzere çeşitli bölgesel ekonomik entegrasyonlar, dünya ticaretinin globalleşme ve bölgeselleşme eğilimleri çerçevesinde serbestleşmesine yol açmıştır. Ancak, 1970'li yıllarda yaşanan ekonomik bunalım gelişmiş ülkeleri yeniden korumacılığa yöneltmiştir.

Korumacılığın ortaya çıkmasından günümüze kadar çok çeşitli politika araçları geliştirilmiştir. 1970'li yıllara kadar daha çok kota ve gümrük tarifeleri gibi klasik koruma

araçları kullanılmış, ancak uluslararası ticaretin serbestleşmesi sürecinde bu araçların önemi azalınca, özellikle gelişmiş ülkeler tarafından “tarife-dışı engeller” olarak tanımlanan yeni koruma araçları kullanılmaya başlanmıştır. Öte yandan gelişmekte olan ülkeler çoğu zaman geleneksel korumacı araçları kullanırken, gelişmiş ülkelerin denetlenmesi ve ölçülmesi oldukça zor tarife-dışı engellere başvurması, aslında zaman zaman gelişmekte olan ülkelere daha fazla korumacı politikalar izleyen gelişmiş ülkelerin korumacı uygulamalarını gizlemektedir.

Hangi koruyucu dış ticaret politikası aracı kullanılırsa kullanılsın, korumacılık ekonomiye bir takım maliyetler yüklemektedir. Korumacılık, yurt içi fiyatları, dünya fiyatları üzerine konulan koruma oranı kadar arttırmaktadır. Serbest dış ticarete yapılan bu müdahale, dış ticaret hacmini, dış ticaret haddini ve dış ticaretle doğrudan ya da dolaylı ilişkisi olan her kesimi etkilemektedir. Korumacılık, genellikle dış ticaret hacmini daraltmakta, üreticilerin ve devletin gelirini tüketiciler aleyhine artırmakta ve ihracat aleyhine sapma gibi olumsuzluklara yol açmaktadır.

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşunda 1980 yılına kadar, başarısızlıkla sonuçlanan kısmi liberalizasyon girişimleri dışında iç piyasaya dönük, ithal ikamesine dayalı bir sanayileşme stratejisi izlemiştir. İthal ikamesi dönemi olarak nitelendirilen bu geniş zaman diliminde, farklı içerikte politikalar uygulanmıştır.

Osmanlı İmparatorluğunun son dönemlerinde izlenen politikaların etkilerinin de hissedildiği Cumhuriyetin ilk yıllarında siyasal alanda kazanılan bağımsızlığın sürdürülebilmesi için ekonomik bağımsızlığın sağlanması gerektiği, ekonomik bağımsızlığın ise ancak kalkınmak ve sanayileşmekle mümkün olabileceği düşüncesi hakim olmuştur. Bununla birlikte Cumhuriyetin ilk yıllarında 1923 tarihli Lozan Ticaret Sözleşmesi gereği “zorunlu” liberal politikalar izlenmiştir. Söz konusu döneme ilişkin olarak yapılan bir çalışmada, 1926-1928 yıllarında toplam ithalatın % 58’ni temsil mal grupları üzerindeki nominal korumanın % 13 olduğu bulunmuştur.

1930’larda dünyadaki konjonktüre de uygun olarak “devletçi” ekonomi politikası benimsenmiştir. Bu dönemde, kalkınma ile sanayileşme özdeş kabul edilerek, sanayileşmeye öncelik verilmiş, sermaye birikimi ve özel girişimciliğin zayıf olması

nedeniyle, kamu girişimi öncülüğünde gıda, dokuma, demir-çelik gibi alanlarda iç talebe yönelik, ithal ikamesinin ilk aşaması uygulanmıştır. Bu dönemde Lozan Ticaret Sözleşmesinin gümrük vergilerine ilişkin hükmünün sona ermesiyle 1929 yılında düzenlenen yeni tarifeye göre bir çok malın gümrük vergisi oranı arttırılmıştır. Nitekim, ithalattan alınan bütün vergilerin oranı 1929'da % 16 iken, 1930'da % 38'e ve 1936'da % 63'e kadar yükseltilmiştir. Ancak, İkinci Dünya Savaşı sırasında bu oran %17'ye kadar düşmüş ve 1950'de % 22'ye çıkarılmıştır. Bu dönemde izlenen korumacı dış ticaret politikasının oluşturulmasında, yeni kurulmaya çalışılan sanayinin korunmasının yanısıra, Lozan Ticaret Sözleşmesinin olumsuz etkisinin silinmesi ve devlete gelir sağlama amaçları etkili olmuştur. 1930-1950 döneminde sanayinin teşvik edilmesi için büyük çaba gösterilmesine rağmen sanayide önemli yapı değişikliği gerçekleştirilememiş, ancak özellikle 1926-39 döneminde % 9.3 gibi yüksek büyüme hızlarına ulaşılmış ve etkileri günümüze kadar süren KİT ağırlıklı bir sanayileşme yapısı ortaya çıkmıştır.

İkinci Dünya Savaşı'ndan sonra dünyada liberalleşme eğilimlerinin güçlenmesine paralel olarak Türkiye de 1950'lerde kısmi liberalizasyon girişimlerinde bulunmuş, ancak bu girişimler kısa bir süre sonra başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Bununla birlikte, liberalleşme çabaları, dış ticaret rejiminin serbestleştirilmesi yönünde değişiklikler yapılması için uygun bir ortam hazırlamıştır. 1950'lerin ilk yarısında ithalatın serbestleştirilmesine yönelik düzenlemeler, kısa zamanda ithalat talebini artırmıştır. Sanayi sektörünün yeterince gelişmediği, ihracat teşviklerinin yetersiz olduğu bir ortamda ithalat üzerindeki kısıtlamaların azaltılması, kronik dış ticaret açıklarına yol açmıştır.

1950'lerin ikinci yarısında, bu kez dış ticaret açıklarını kapatmak amacıyla, dış ticarete önemli sınırlamalar getirilmiştir. Bir başka ifadeyle 1950'lerin ikinci yarısındaki dış ticareti kısıtlamaya yönelik uygulamalar sanayinin korunmasından çok, dış ticaret açığını kapatmaya yönelik olmuştur. Bu dönemin bir başka özelliği, iktidardaki Demokrat Parti'nin özel girişimden yana bir tutum içinde olmasının da etkisiyle, özel girişimciliğin, özellikle hafif tüketim malları sanayinde kendisini hissettirmeye başlamasıdır.

Dış ticaret politikasındaki temel dönüşümlerden birisi de 1963 yılından planlı kalkınma dönemine geçilmesiyle başlamıştır. 1980 yılına kadar sürdürülen iç talebe yönelik, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisi çerçevesinde, sanayi sektörü

ekonominin sürükleyici sektörü olarak kabul edilmiştir. Bu dönemde izlenen koruyucu dış ticaret politikasının oluşumunda, sanayinin korunmasının yanısıra, dışa bağımlılığın azaltılması hedefi ve sürekli açık veren dış ödemeler dengesi açığının kapatılabilmesi gibi faktörler de etkili olmuştur.

Bu dönemde sanayileşme stratejisi ve dış ticaret politikası kalkınma planlarında belirlenmiştir. Birinci Beş Yıllık Kalkınma Plan döneminde(1963-67), korumacılık anlayışı dönemin en kuvvetli korumacılık argümanı olan “yavru sanayi tezi”ne dayandırılarak, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olmasa bile, gelecekte dinamik yararlar sağlayacak sektörlerin uluslararası rekabet gücü kazanıncaya kadar korunması temeline oturtulmuştur. Bu anlayış İkinci Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1968-72), biraz daha geliştirilerek sürdürülmüştür. Sanayinin “ekonominin sürükleyici” sektörü olarak kabul edildiği bu dönemde, yeni kurulan işletmelerin kuruluş güçlüklerini aşınca kadar, kota ve tarifelerle korunması, işletmenin belli bir olgunluk aşamasına ulaşmasından sonra korumanın tedricen kaldırılması amaçlanmış, uzun dönemde rekabet gücü kazanamayacak sektörlerin kesinlikle korunmaması gerektiği anlayışı hakim olmuştur. Üçüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı döneminde (1973-1977) Türkiye’nin AT ile ortaklık ilişkileri çerçevesindeki yükümlülükleri de dikkate alınarak içe dönük politikalar yerine dışa açık bir politikalara ağırlık verilmeye çalışılmıştır. Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı (1979-83), ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinin son planı olmuş, 1980 yılında ekonomi politikasında köklü bir değişim yapılarak, dışa-açık, ihracata dayalı bir kalkınma stratejisi dönemi başlamıştır.

Birinci ve İkinci Plan dönemlerinde uygulanan koruma ve teşvik politikalarının sektör ayırımı yapılmadan, bütün sektörleri kapsamaması, bir yandan devletin dış ticaretten aldığı vergi gelirlerini azaltırken, diğer yandan korumanın etkisini zayıflatmıştır. Bir başka ifadeyle uygulanan koruma ve teşvik politikasının, planlarda temel amaç olarak belirtilen imalat sanayinin rekabet gücü kazanmasına önemli bir katkısı olmamıştır.

İthal ikamesinin planla sürdürüldüğü 1963-1980 döneminde izlenen koruyucu dış ticaret politikası, kimya, çimento, cam gibi ara malı üreten sektörlerde üretimin artmasına katkı sağlarken, yatırım malları üreten sektörlerde girdi ve teknolojiye dışa bağımlı, bir sanayi yapısının ortaya çıkmasına neden olmuştur. Böylece planlardaki “dışa bağımlılığın

azaltılması” hedefinin tam tersi bir gelişme yaşanmıştır. Ayrıca, bu sektörlerin yüksek düzeyde korunması, kâr marjlarını artırıp, kaynakların bu sektörlerle yönelmesine yol açarak, ihracata yönelik olmayan bu sektörlerde kaynakların etkin kullanımını önlemiştir.

Öte yandan ithal ikamesi döneminde dışa bağımlılığın devam etmesi, giderek döviz ihtiyacını artırmış, uygulanan koruma politikalarının, ihracat aleyhine bir sapmaya yol açması nedeniyle artan döviz ihtiyacının ihracat ile karşılanması da mümkün olmamıştır. Bu durum, Türkiye’nin dış ödemeler bilançosunda açık vermesine ve döviz darboğazına girmesine neden olmuştur.

İthal ikamesi döneminde, özellikle AT ile ortaklık ilişkileri çerçevesinde dışa açılma çabaları da görülmüştür. Ancak, bu dönemde Topluluk ile ortaklık ilişkilerinin sancılı geçmesi nedeniyle dışa açılma konusunda önemli bir başarı sağlanamamıştır. 1Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe giren Ankara Anlaşması’nda, Türkiye ile Topluluk arasında (prensipte 12 yıl, bazı mallarda ise 22 yıl içinde) gümrük birliğinin sağlanması öngörülmüştür. Anlaşmada gümrük birliği süreci hazırlık, geçiş ve son dönem olmak üzere üç döneme ayrılmıştır. Türkiye, hazırlık döneminde, herhangi bir yükümlülük üstlenmeden, Topluluğun bazı mallarda sağladığı tarife indirimlerinden ve mali yardımlarından yararlanmıştır. Geçiş döneminde Türkiye ile Topluluk arasındaki ilişkiler öngörüldüğü gibi gitmemiştir. 1973 yılında bozulan ortaklık ilişkileri, 1976’da Türkiye’nin tek taraflı kararı ile dondurulmuştur. 1979 yılında Topluluk ile ilişkilerin yeniden geliştirilmesi girişimleri, 12 Eylül 1980 askeri müdahalesiyle sonuçsuz kalmıştır.

1963-1980 döneminde uygulanan korumacı ithal ikamesi politikasının etkileri üzerine yapılan çalışmalarda piyasa aksaklıkları ve kotaların önemli refah kayıplarına yol açtığı gözlenmiştir. İthal ikamesinin büyümeye katkısı özellikle dönemin sonunda çok sınırlı kalmıştır (Örneğin, 1973-1977’de %0.6). Bu dönemde uygulanan sabit döviz kuru sistemi, 1970’li yıllardaki yaşanan krizi derinleştiren en önemli unsurlardan biri olmuştur.

İthal ikamesi döneminde uygulanan politikalar, ekonomik büyüme ve sanayileşme açısından yaptığı katkılara karşılık, aşağıdaki olumsuz sonuçları da beraberinde getirmiştir.

- Korumanın sektör ayırımı gözetilmeden sürdürülmesi kaynakların etkin olmayan alanlara yönelmesine yol açmıştır.
- Ekonominin dünyadan kopuk olması rekabetin gelişmesini engellemiştir.
- Uygulanan korumacı politikalar ihracat aleyhine sapmaya yol açmıştır.
- Girdi ve teknolojiye dışa bağımlılık devam etmiştir.
- Ödemeler dengesi açıkları ve döviz darboğazına yol açmıştır.

Ekonomide yaşanan bütün bu olumsuz gelişmelere, sosyal ve politik çalkantılar da eklenince, ülke derin bir krize girmiştir. Türkiye, 24 Ocak 1980 istikrar tedbirleriyle birlikte, ekonomi politikasında da köklü bir değişim yaparak, iç piyasaya dönük, ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisinden vazgeçerek, piyasa ekonomisine ağırlık veren, dışa-açık, ihracata dayalı bir sanayileşme stratejisi benimsemiştir.

1980 yılından itibaren ekonomi politikasındaki köklü değişime paralel olarak, piyasa mekanizmasına ağırlık verilmesi ve dışa açılma yönünde bir dizi reformlar yapılmıştır. Ekonomik kararlarda merkezi yönetimin müdahalesini sınırlayan, piyasa güçlerine ve özel kesime ağırlık veren, iç piyasadaki çarpıklığın azaltmasına yönelik ekonomi politikası anlayışı doğrultusunda yasal ve kurumsal düzenlemeler yapılmıştır. Bu dönemde yapılan reformlar esas itibarıyla ekonominin dışa açılması yönünde yoğunlaşmıştır. 1980 yılından itibaren sabit döviz kuru politikası terk edilerek önce daha esnek kur ayarlamalarına geçilmiş, 1988 yılından sonara da döviz kurları piyasa güçlerince belirlenmeye başlamıştır. Sıkı bir denetime tabi kambiyo rejimi gelişmiş piyasa ekonomileri düzeyinde liberalleştirilerek, TL'nin konvertibilitesi ve uluslararası sermaye ile bütünleşme yönünde önemli adımlar atılmıştır.

1980 sonrası dönemde ihracata dayalı sanayileşme stratejisi doğrultusunda ihracata büyük önem verilmiştir. Başlangıçta nakdi sübvansiyonlarla sağlanan doğrudan ihracat teşvikleri, 1980'lerin sonundan itibaren ihracata yönelik üretim ve yatırım aşamalarında kredi ve ihracat sigortası gibi dolaylı araçlara kaydırılmıştır. Bu dönemde

uygulanen dış ticaret politikaları ihracat aleyhine sapmayı zaman içinde önemli ölçüde azalmıştır. İhracat aleyhine sapmanın azalması, ekonomi politikasında yurtiçi piyasa ile yurt dışı piyasa arasındaki ayırımın azaldığını, bir başka ifade ile dışa açıklık düzeyinin giderek arttığını göstermektedir. Ancak, 1980'li yılların başında döviz kurlarındaki artış enflasyonun üzerinde seyrederken, 1980'li yılların sonlarına doğru finansal serbestleşme, ekonomik istikrarsızlık ve sıcak para olgusu gibi faktörler döviz kuru politikasına da yansiyarak bu trendi tersine döndürmüş, ulusal para yeniden aşırı değerlenmeye başlamıştır. Bu durum, ihraç mallarının yurt içinde üretilen diğer mallara göre kârlılığını ve bir ölçüde rekabet gücünü gösteren reel efektif döviz kurunun 1988 yılından itibaren düşmesine yol açmıştır.

İhracata dayalı sanayileşme strateji çerçevesinde uygulanan politikalar, ihracatın yapısını ve gelişimini önemli ölçüde değiştirmiştir. Nitekim, 1980-1995 döneminde toplam ihracat içinde tarımın payı %57.4'den % 10.7'ye, madencilik sektörünün payı %6.6'dan %1.9'a düşerken, sanayinin payı % 36.0'dan % 87.4'e yükselmiştir. Öte yandan 1980-89 döneminde sanayi ihracatının büyüme hızı, nakdi ihracat teşvikleri ve izlenen döviz kuru politikası nedeniyle yıllık ortalama % 38.9 artarken, teşviklerin azaldığı, reel efektif döviz kurunun gerilediği 1990-1995 döneminde ortalama artış hızı %13.3 düzeyinde gerçekleşmiştir.

1980'li yıllara kadar kota ve yüksek gümrük vergileriyle korunan ithalat, 1981 yılından itibaren gümrük vergilerinin hızla indirilmesi, 1984 yılına kota uygulamasına son verilmesi ve 1990 yılında tahsisli ithalatın da kaldırılmasıyla tamamen uluslararası fiyatlara duyarlı hale getirilmiştir. İthalat bir yandan global düzeyde liberalleştirilirken, diğer yandan AB ile gümrük birliği çerçevesinde serbestleştirilmiştir. 1976'da dondurulan Türkiye-AB ortaklık ilişkileri, 1986 yılından itibaren normalleşmeye başlamıştır. Türkiye, 14 Nisan 1987'de AB'ye tam üyelik başvurusunda bulunmuş ve gümrük birliği yükümlüklerini hızlandırılmış bir biçimde yerine getirmiştir. Bu gelişmeler doğrultusunda, 1996 yılından itibaren AB ile gümrük birliği tamamlanmıştır.

Dışa açılma süreciyle birlikte ithalatın önemli ölçüde serbestleştirilmesine paralel olarak yurtiçi talep, dış piyasalara daha duyarlı hale gelmiş, özellikle tüketim malları

ithalatı önemli ölçüde artmıştır. 1980-1996 döneminde tüketim malları ithalatının toplam ithalat içindeki payı %2.1'den % 15.6'ya yükselmiştir.

1990-1996 döneminde dış ticaretin ve kambiyo rejiminin liberalleştirilmesi ve ulusal paranın aşırı değerlenmesi bütün mal gruplarında ithalatın hızla büyümesine yol açmıştır. 1980-1993 döneminde Türkiye'nin toplam ithalatının, dünya ihracatı içindeki payının %0.39'dan %0.79'a yükselmesi, 1980 sonrası dönemde uygulanan ithalatın serbestleştirilmesi politikası sonucu Türkiye ekonomisinin dış piyasaya daha fazla duyarlı hale geldiğinin bir göstergesidir.

Çalışmamızda Türkiye'de 1980 sonrası dönemde izlenen liberal dış ticaret politikasının sanayinin koruma yapısını nasıl etkilediğini ölçmek amacıyla, 1989-1995 döneminde AB ve diğer ülkelerden yapılan ithalat üzerindeki nominal ve efektif koruma oranları hesaplanmıştır.

Uygulanan koruma ve teşvik politikaları çerçevesinde, Türkiye genelinde ortalama nominal ve efektif koruma oranı 1984 yılında sırasıyla % 70.19 ve 74.71 iken, 1995 yılında nominal koruma AB için %14.7'ye, diğer ülkeler için 18.20'ye düşmüş, efektif koruma ise, AB için % 106.76'ya çıkarken, diğer ülkeler için %54.65'e düşmüştür. AB için efektif koruma oranının çok yüksek çıkması, 32.numaralı petrol artımı sektöründeki yüksek efektif korumadan (% 4079.19) kaynaklanmaktadır. Nitekim, 1994 yılında AB için ortalama efektif koruma oranı, % 4.46'ya kadar düşmüştür. Öte yandan 1985-1995 döneminde AB için efektif koruma oranı dış ticarete konu 49 sektörden 12'sinde artış eğilimi, diğer tüm sektörlerde ise azalma eğilimi göstermiştir. İncelenen dönemde Türkiye genelinde nominal ve efektif koruma oranlarının aşağıya çekildiğinin bir başka göstergesi, korumanın sektörel frekans dağılımında da gözlenmektedir. Nitekim, AB için 1989 yılında nominal ve efektif koruma oranı 0 -20 aralığında olan sektör sayısı 0 iken, 1995 yılında aynı aralıktaki sektör sayısı nominal koruma için 39'a, efektif koruma için 29'a çıkmıştır.

1989-1995 döneminde Türkiye imalat sanayiinde dış ticarete konu 39 sektöre ilişkin nominal ve efektif koruma oranlarına ilişkin bulgular değerlendirildiğinde aşağıdaki sonuçlara ulaşmak mümkündür:

İncelenen dönemde imalat sanayiinde NKO'nın genel bir değerlendirmesi yapıldığında; ithalatın liberalleştirilmesine paralel olarak NKO'nın sürekli azaldığı, görülmektedir. NKO'nın genellikle % 0-20 arasında yoğunlaştığı görülmüştür. Sektörlerin dış ticaret konumlarına göre NKO'larına bakıldığında, ihracata yönelik sektörlerin ithalat ile rekabet eden sektörlerden daha fazla korunduğu görülmüştür. Öte yandan imalat sanayi alt gruplarından tüketim malları üreten sektörlerin, ara ve yatırım malları üreten sektörlerle göre daha yüksek oranda korunduğu ortaya çıkmıştır. Sektörlerin yoğunlaşma eğilimleri ile NKO karşılaştırıldığında, beklenin tersine genellikle yoğunlaşma düzeyi yüksek sektörlerin düşük oranda korunduğu, buna karşılık yoğunlaşma eğilimi düşük, bir başka ifadeyle rekabete açık sektörlerin yüksek oranda korunduğu ortaya çıkmıştır. Bu durum, koruma oranlarının düzenlenmesinde sektörlerin piyasa yapılarının dikkate alınmadığı şeklinde değerlendirilebilir. Öte yandan, ileri ve geri bağlantı katsayıları toplamı yüksek, bir başka ifade ile "öncü sektörlerin" daha az korunduğu gözlenmiştir. NKO'ları ile ilgili olarak belirtilmesi gereken son bir husus, beklendiği gibi NKO'nın, diğer ülkelerde AB'ye göre daha yüksek olmasıdır.

İncelenen dönemde imalat sanayiinde EKO'nın bir değerlendirmesi yapıldığında; NKO'nın aşağıya çekilmesine paralel olarak EKO'nın da önemli ölçüde düşmüştür. Türkiye imalat sanayi EKO'nın en dikkati çeken özelliklerinden birisi, yıllara göre istikrarsız bir gelişme göstermesidir. EKO'nın istikrarsız olması, sektörler arası özendiriminin çok çarpıtıldığını göstermektedir. EKO'nın sektörel düzeyde istikrarsız bir şekilde gelişmesi, dışa açılma sürecinde sektörel gelişme tercihlerini yansıtan bir sanayileşme stratejisi izlenmediğini göstermektedir.

Bilindiği gibi, tanım gereği NKO sürekli pozitif çıkarken, EKO negatif değer alabilmektedir. EKO'nın negatif çıkması, sektörün korunduğunu değil cezalandırıldığını göstermektedir. 1995 yılı itibarıyla, diğer ülkeler için 7, AB için 5 sektör bir nevi cezalandırılmıştır. Öte yandan NKO'nın tersine EKO'nın, diğer ülkelere göre AB için daha yüksek olmasıdır. NKO'nında olduğu gibi EKO da genellikle % 0-20 arasında

yoğunlaşmaktadır. EKO'ları %50'den fazla olan sektörler yüksek derecede korunan sektörler olarak tanımlandığında, AB için 6, diğer ülkeler için 4 sektörün yüksek derecede korunduğu ortaya çıkmıştır. Sektörlerin dış ticaret konumlarına göre EKO'larına bakıldığında, NKO'larında olduğu gibi, ihracata yönelik sektörlerin ithalat ile rekabet eden sektörlerle göre daha fazla korunduğu görülmüştür. İmalat sanayi alt sektörleri açısından, ara ve yatırım malları üreten sektörlerin, tüketim malları üreten sektörlerle göre daha fazla korunduğu ortaya çıkmıştır. Sektörlerin yoğunlaşma eğilimleri ile EKO'ları arasında bir paralellik olduğu söylenebilir. Genellikle yoğunlaşma düzeyi yüksek sektörlerin yüksek oranda korunduğu, buna karşılık yoğunlaşma eğilimi düşük sektörlerin, düşük düzeyde korunduğu ortaya çıkmıştır. Öte yandan, ekonomiyi etkileme gücü yüksek öncü sektörlerin daha az korunduğu söylenebilir.

Yurtiçindeki kaynakların hangi sektörlerle yönelmesi gerektiğini ifade eden “yurtiçi kaynak maliyeti”, aynı zamanda bir rekabet gücü göstergesi olarak değerlendirilebilir. 1989-1995 döneminde Türkiye imalat sanayi alt sektörleri için hesaplanan yurt içi kaynak maliyetinin AB için 26 sektörde azalma, 13 sektörde artış eğiliminde olduğu, diğer ülkeler içi ise, 24 sektörde azalma, 15 sektörde artma eğiliminde olduğu belirlenmiştir.

Dışa açılma sürecinde Türkiye imalat sanayiinde korumanın etkileri çeşitli açılardan değerlendirildiğinde şu belirlemeleri yapmak mümkündür:

İthalatın serbestleştirilmesinin iç piyasada fiyat ve maliyetler üzerinde etki yaparak disipline edici bir işleve sahip olabileceği bilinmektedir. Yapılan bir çalışmada, 1982-1989 döneminde, Türkiye’de koruma oranlarının aşağıya çekilmesinin ithalat üzerinde disipline edici bir etkisinin oldukça yüksek olduğu ortaya konulmuştur. Bu sonuç, rekabetin artması ve kârların azalması gibi gelişmeyi de beraberinde getirmiştir. Öte yandan, korumanın azaltılmasının rekabet üzerindeki etkileri genellikle uzun dönemde ortaya çıkmaktadır. Oysa, koruma kısa dönemde uluslararası rekabet gücünü olumsuz yönde de etkileyebilir. Korumanın gelir ve gelir dağılımı üzerindeki etkisi konusunda yapılan çalışmalarda, korumanın azaltılmasının milli geliri ve işgücünün payını artırdığı, sermayenin payını ise azalttığı sonucu elde edilmiştir. Öte yandan yapılan çalışmalarda genellikle korumanın azaltılmasının refah üzerinde de olumlu etki yarattığı gözlenmiştir.

Kuşkusuz korumanın artması yada azalması en fazla dış ticareti etkilemektedir. Ülkemizde korumanın aşağıya çekilmesinin ithalatı özellikle tüketim malları ithalatını artırdığı bilinmektedir.

1980 sonrası dış açılma döneminde izlenen dış ticaret politikası, Türkiye'nin dış açıklık düzeyini giderek artırmıştır. Ancak, dış açıklık düzeyinin günümüz global rekabet koşullarında yeniden biçimlendirilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede alınması gereken önlemlerden bazıları aşağıda sunulmuştur:

Global rekabetin gittikçe arttığı, klasik koruma politikası araçlarının önemini yitirmeye başladığı günümüzde, Türkiye'nin yeni bir koruma politikası stratejisi belirlemesi gerekmektedir. Bu stratejinin belirlenmesinde günümüzde gittikçe yaygınlaşan yeni korumacılık ve stratejik dış ticaret politikası merkezi bir konuma sahip olmalıdır. Kuşkusuz GATT, AB ve diğer uluslararası kurallara aykırı olmayan bir koruma ve teşvik politikası belirlenmelidir. Bu stratejide dikkate alınması gereken bir başka husus, geleceğin sanayilerinin tespit edilip, koruma ve teşvik politikasının bu sanayilere yönelik olmasına özen gösterilmesidir. Koruma oranlarının aşağıya çekilmesinin kısa dönemde rekabet gücünü olumsuz etkileyebileceği bilinmektedir. Bu durum, özellikle negatif efektif koruma oranına sahip sektörlerde büyük sıkıntı yaratabilir. Bu nedenle bir nevi cezalandırılan söz konusu sektörlerin rekabet gücünü artırmaya yönelik önlemler alınmalıdır. Öte yandan, Türkiye için optimal dış ticaret politikası statik karşılaştırmalı üstünlüğe değil, dinamik karşılaştırmalı üstünlük kriterine göre yapılmalıdır.

Türkiye ekonomisinin koruma yapısı üzerinde yapılan bütün çalışmaların bulguları arasında çok büyük farklılıklar bulunmaktadır. Bu durum, özellikle politika belirleyicileri açısından büyük sakınca doğurmaktadır. Bir an önce gerçeğe en yakın koruma düzeyi hesaplanmalıdır.

Dış açılma sürecinde kaynakların etkin dağılımı sektörlerin rekabet gücünü artıran en önemli faktörlerden birisidir. Piyasa mekanizması kaynakların etkin dağılımında kilit rol oynamaktadır. Türkiye'de, 1980 sonrası dönemde piyasa ekonomisine ağırlık verilmesi çabaları görülmekle birlikte, devletin geniş bir alanda ekonomiye müdahalesi sürmektedir. Üstelik bu durum son yıllarda ekonomik istikrarsızlığı da beraberinde

getirmektedir. Bu nedenle, devletin ekonomiye müdahalesinin rasyonel bir çerçeveye oturtulması kaçınılmazdır.

Türk sanayinin rekabet gücü, 1980 öncesinde enflasyonist finansman ile, 1980-1990 döneminde nakdi sübvansiyonlar ve “ucuz girdi” ile sağlanmıştır. 1990’lardan itibaren Türk sanayinin rekabet gücü performansında ciddi bir gerilme gözlenmektedir. Türkiye’nin üçüncü ülkelerin haksız rekabetinden korunması, etkin yönetim, nitelikli işgücü, teknolojik gelişmeyi hızlandırıcı yatırımların teşvik edilmesi, kalite kontrolü ve standardizasyonun sağlanması, uluslararası pazarlamanın geliştirilmesi gibi klasik önlemlerin yanısıra, sanayinin yeniden yapılanmasına ihtiyaç vardır. Yeniden yapılanmanın temelleri, katma değeri yüksek, geleceğin öncü sektörlerinin seçimi, değişen talep koşullarına hızlı uyum sağlayabilecek esnek üretim sistemi, kalite ve verimliliğe dayalı bir koruma-teşvik politikası, yeni pazarlara yönelme gibi unsurlara dayandırılmalıdır.

KAYNAKÇA

KİTAPLAR

- AKAT, Asaf Savaş, :Alternatif Büyüme Stratejisi, İktisat Politikası Yazıları, İletişim Yayınları:17, İstanbul, 1983.
- ALPAR, Cem, :Az Gelişmiş Ülkelerin Dış Ticaret Sorunları ve Sanayileşme, Turhan Kitabevi, 2.Baskı, Ankara, 1982.
- ALPAR, Cem, :Türkiye'nin Planlı Dönemde İmalat Sanayiini Korumaya Dış Ticaret Politikası, A.İ.T.İ.A. Yayınları:74, Milletlerarası Politika ve Ekonomik İlişkiler Enstitüsü Yayınları:1, Ankara, 1974.
- BALASSA, Bela, :Gelişmekte Olan Ülkelerde Sanayiinin Korunması, (Çeviren: Oktay KOZLUCA) İKV Yayını,Teorik Çalışmalar- No:1977-3, İstanbul, 1977.
- BALASSA, Bela, :Policy Choices for the 1990s, New York University Press, Washington Square, New York, 1993.
- BALASSA Bela , BERLİNSKİ Julio, and ASSOCIATES, : Development Strategies in Semi-Industrial Economies, A World Bank Research Publication, Baltimore, 1982.
- BARDA, Süleyman ve ALİKİN, Erdoğan: Dış Ticaret Teorisi, İkinci Basım, İÜ Yayınlarından No:1480, İktisat Fakültesi Yayınlarından No: 61, Menteş Matbaası, İstanbul, 1970.
- BAYSAN, Tercan, :Gümrük Tarife İndirimlerinin Kaynak Dağılımı ve Toplumsal Refah Üzerine Etkileri, ODTÜ, Ankara, 1983.
- BENER, Erhan, :"Türkiye'de Dış Ticaret Rejimi", Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferansı Heyeti, Çeltüt, Matbaası, İstanbul, 1969.
- BERKSOY, Taner, :Az gelişmiş Ülkelerde İhracata Yönelik Sanayileşme, Belge Yayınları:14, İstanbul, 1982.

- BHAGWATİ, N.Jagdish, :“Dış Ticarete Himaye ve Sanayileşme”, Dış Ticaret ve Ekonomik Gelişme, içinde, Çelçüt Matbaacılık Koll.Şti. İstanbul, 1969.
- BORATAV, Korkut ve TÜRKCAN, Ergün (Editörler): Türkiye’de Sanayileşmenin Yeni Boyutları ve KİT’ler, Türk Tarih Vakfı Yayınları, 2.Baskı, Gökhan Matbaacılık, İstanbul, 1993.
- BUĞRA, Ayşe, :Devlet ve İşadamları, İletişim Yayınları, 2.Baskı, İstanbul, 1995.
- CHENERY, H.B – CLARK, P.G. : Endüstrilerarası İktisat, (Çev.Cemil ÇINAR), OTDÜ yayını, Ankara, 1965.
- ÇEÇEN, A.Aydın DOĞRUEL, A.Suut ve DOĞRUEL, Fatma : Türkiye’de Ekonomik Büyüme Yapısal Dönüşüm ve Kriz, 1990Sedat Simavi Vakfı Sosyal Bilimler Ödülü, Baskı, Ege Yayınları:3, Bilim Dizisi:2, İstanbul, 1996.
- ÇİLLER, Tansu, :Türk Sanayiinde İthal İkamesi ve Koruma Politikası, İ.K.V. Yayını: İncelemeler Dizisi, No:2/IV, İstanbul, 1977.
- ÇİLLER, Tansu , :Türk Sanayinin Büyümesindeki Kaynaklar (İthal İkamesi, İhracat ve İç Talep), Boğaziçi Üniversitesi Yayınları No:151, İstanbul, 1981.
- CORDEN, W.M. :Trade Policy and Economic Welfare, Oxford University Press, 1974.
- DEMİRGİL Demir, ALKİN Erdoğan ve ÖZMUCUR Süleyman,: İstikrarlı Kalkınma ve Yeniden Sanayileşme İçin Ekonomik Çözümler, TÜSİAD, (Yayın No:TÜSİAD-T/89/7/129), İstanbul, 1989.
- ENGİN, Nazım ve KATIRCIOĞLU, Erol:İthalât Liberalizasyonu ve Kâr Marjları Türkiye Deneyimi, İSO, Yayın No:1994-5, İstanbul, 1994.
- ENGİN, Nazım, :Uluslararası Ticarete Korumacı Eğilimler, İTO, Yayın No:1992-4, İstanbul, 1992.
- ERZAN, Refik ve SARI, Osman : İhracatın Görünümü 1986-1993: Yapısal Değişim, Nedenleri Sorunlar ve Öneriler, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), TİM Yayın No.1, Mü-Ka Matbaası, İstanbul, 1994.

- ESER, Uğur :Türkiye’de Sanayileşme, İmge Kitabevi Yayınları:79, Birinci Baskı, Ankara, 1993.
- ESER, Uğur ve ESER Kadir : Türkiye’de Sanayi Sektörünün Yapısı ve Gelişme Eğilimi, Türk Harb-iş Sendikası, Rekor Ofset, Ankara, 1995.
- EATON Jonathan and GROSSMAN M, Optimal Trade and Industrial Policy Under Oligopoly”, Imperfect Competition and International Trade, Edited By Gene M.GROSSMAN, Second printing, Massachusettes Institute of Tecnology, 1993.
- GILPIN, Robert, :The Political Economy Of International Relations, Princeton University Press, Princeton, New Jersy, 1987.
- GREENAWAY, David : International Trade Policy, ELBS, Macmillan Publishers Ltd. 1983.
- GÜRAN, Nevzat, :Döviz Kuru Sistemleri ve Ekonomik Denge, Dokuz Eylül Üniversitesi Yayınları, Kavram Matbaası, İzmir, 1987.
- GÜRAN, Nevzat, :Dış Açılma Sürecinde Türkiye Ekonomisinin Rekabet Gücü, DPT, Yayın No:DPT:2231-AETB:24, Ankara, 1990.
- GÜRAN, Nevzat ve AKTÜRK İsmail, Uluslararası İktisadi Kuruluşlar, Üçüncü Baskı, İzmir , 1997.
- HABERLER, Gottfried : (Çeviren: Necati MUMCU), Dış Ticaret Teorisine Genel Bir Bakış, İstanbul Üniversitesi Yayın No: 1503, İktisadi Gelişme Enstitüsü:12, Ofset Matbaacılık Ltd. Şti., İstanbul,1970.
- HATİPOĞLU, Zeyyat: Temel Uluslararası İktisat, Beta Basım Yayım Dağıtım, Yeni İktisat ve İşletme Dizisi No:4, İstanbul, 1993.
- İNCEKARA, Ahmet :Türkiye’de Teşvik Sistemi, İTO Yayın No:1995-10, İstanbul, 1995.
- İSO :Sanayide Devlet Yardımları ve Teşvikler, Uluslararası Sempozyum 20-21 Mayıs 1992, Yenilik Basımevi, İstanbul, 1982.
- İSO :Türkiye İçin Rekabet Politikaları, Uluslar arası Konferans Yayın No:9, Yenilik Basımevi ,İstanbul, 1993.
- KARLUK, Rıdvan, :Avrupa Birliği ve Türkiye, 4.Baskı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası Yayınları, İstanbul, 1996.

- KARLUK, Rıdvan : Uluslararası Ekonomi: Teori, Politika, Sistem, Kurumlar, Bilim Teknik Yayınevi, İstanbul, 1984.
- KAZGAN, Gülten, : Yeni Ekonomik Düzendeki Türkiye'nin Yeri, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1994.
- KAZGAN, Gülten, : İktisadi Düşünce veya Politik İktisadın Evrimi, Üçüncü Basım, Remzi Kitabevi, İstanbul, 1984.
- KAZGAN, Gülten, : Ekonomide Dış Açık Büyüme, Altın Kitaplar Yayınevi, İstanbul, 1985.
- KEPENEK, Yakup, : Türkiye İmalat Sanayiinin Üretim Yapısı (1963-1979), Orta Doğu Teknik Üniversitesi, Ankara, 1977.
- KINDLEBERGER, P. Charles, : Uluslararası İktisat, (Çeviren Necdet SERİN) Doğan Yayınlar 10, 2 Cilt, Doğan Yayınevi, Ankara, 1970.
- KORUM, Uğur, : Türk İmalat Sanayii ve İthal İkamesi: Bir Değerlendirme, A.Ü. S.B.F. Yayınları No:408, Ankara Üniversitesi Basımevi, Ankara, 1977.
- KRUEGER, Anne O. : Foreign Trade Regimes and Economic Development: Turkey. Colombia University Press for the National Bureau of Economic Research, New York, 1974.
- KRUEGER, Anne O, "The Importance of Economic Policy in Development: Contrasts Between Korea and Turkey", Protection in International Trade, Edited by Henry KIERZKOWSKI, Basil Blackwell, 1987.
- KRUEGER, Anne O. ve AKTAN H. Okan: Swimming Against the Tide: Turkish Trade Reform in the 1980s, ICS Press, San Francisco, California, 1992.
- KRUEGER, Anne O. ve TUNCER Baran: "Growth of Factor Productivity in Turkish Manufacturing Industries", Journal of Development Economics, 11(3), 307-325., 1982.
- KRUGMAN, Paul, : Protection in Developing Countries, Policymaking in the Open Economy Concepts and Case Studies in Economic Performance: Editör; Rudiger Dornbusch, Oxford University Press, 1992.

- MICHEL Connolly and JAIME Melo, The Effects of Protectionism on a Small Contry. The Case of Uruguay, The Worlb Bank Washington D.C., 1994.
- OLALI, Hasan, :Dış Ticaret Teorileri ve Politikası, 2.Baskı, Ege Üniversitesi , İTBF Yayınları No:64/26, Ege Üniversitesi Matbaası, İzmir, 1972.
- OLGUN, Hasan ve TOGAN, Sübidey: Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu, Enka Bilim ve Sanat Ödülleri: Ekonomi Ödülü, Enka Vakfı Yayınları, İstanbul, 1984,
- ONGUN, Tuba, :Sanayileşme ve Uluslararası Ekonomik İlişkiler, Gazi Üniversitesi İİBF., Ankara, 1991.
- ÖNEY, Erden, :İktisadi Planlama, 4.Baskı, Savaş Yayınları, Ankara, 1985.
- ÖZHAN, Gazi ve TANRIKULU, Kenan :Türkiye Sanayiinde Koruma Oranları (1985-1989), DPT, İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, Mayıs 1992.
- ROBERTSON, David Uluslararası Ticaret Politikası, (Çeviren: TRAK, Ayşe) Macmillan İktisat Serisi, Ak bank Kültür Yayınları, Batur Matbaası, İstanbul, 1972.
- SERİN, Necdet, :Kalkınma ve Dış Ticaret: Azgelişmiş Ülkeler ve Türkiye Yönünden, A.Ü, S.B.F Yayınları No:463, Üçüncü Baskı, Ankara, 1981.
- SEYİDOĞLU, Halil, :Uluslararası İktisat: Teori-Politika-Uygulama, Geliştirilmiş 5.Baskı, Turhan Kitabevi ,Ankara, 1986.
- SEYİDOĞLU, Halil, :Türkiye’de Sanayileşme ve Dış Ticaret Politikası, Turhan Kitabevi, Bilimsel Eserler Dizisi No:12, Ekonomik Araştırmalar No:2, Ankara, 1982.
- SHAW, Stanford J. ve Ezel Kural : Osmanlı İmparatorluğu ve Modern Türkiye, İkinci Cilt, E Yayınları, İstanbul, 1983.
- STALEY E., Charles :International Economics Analysis adn Issues, State Univerisiy of New York at Stony Brook, 1970.
- ŞENSES, Fikret, :1980 Sonrası Ekonomi Politikaları Işığında Türkiye’de Sanayileşme, Verso Yayınları, Ankara, 1989.

- TEKELİ, İlhan ve İLKİN, Selim: 1929 Dünya Buhranında Türkiye'nin İktisadi Politika Arayışları, Türkiye Belgesel İktisat Tarihi Serisi No:2, ODTÜ, Ankara, 1983.
- TEZEL, Yahya S. :Cumhuriyet Döneminin İktisadi Tarihi, Tarih Vakfı Yurt Yayınları, 3.Baskı, İstanbul, 1994.
- TOGAN, Sübidey, :1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu, Türk Eximbank Araştırma Dizisi 1, Ankara, 1993.
- TOGAN, Sübidey ve YILMAZ, Alper : “Türkiye ve Avrupa Birliği”, Türkiye İçin Orta Vadeli İstikrar Programı, içinde TÜSİAD, İstanbul, 1995.
- TOWER, Edward, :Effective Protection, Domestic Resource Cost, and Shadow Prices: A General Equilibrium Perspective, The International Bank for Reconstruction and Development /The World Bank, Washington, D.C., U.S.A., 1984.
- TÖRE, Nahit, :Gümrük Birliği ve Türk Plastik Sanayii: İki Firmalı Bir Rekabet Gücü Araştırması, PAGEV, Ankara, 1994.
- TUNA, A. Latif ve ALPER, Mustafa : İmalat Sanayiinde Nominal ve Efektif Koruma Oranları, DPT, İktisadi Planlama Genel Müdürlüğü, Ankara, Aralık 1989.
- UYGUR, Ercan, :İhracatın Görünümü 1995-1996, Türkiye İhracatçılar Meclisi (TİM), TİM Yayın No. 10, Engin Yayıncılık, İstanbul, 1996.
- WATERS, Malcolm, :Globalization, First Puublished, Routledge London and New York, 1995.
- WILLIAMSON,John, :The Economy and the World Economy, A textbook in International Economics Harper International Edition, New York ,1983.
- WINTERS, L.Alan, :International Economics, 4th Edition, HarperCollins Academic Publishers, 1991.
- YARBROUGH Beth V. and YARBROUGH, Robert M.: The World Economy: Trade and Finance, Third Edition, Harcourt Brace College Publishers, 1994.

YILMAZ, Şiir Erkök :Dış Ticaret Kuramlarının Evrimi, Gazi Üniversitesi Yayın No:178, İİBF Yayın No: 57, Ankara, 1992.

MAKALELER VE TEBLİĞLER

AKKOYUNLU, Arzu, :“Yeni Dış Ticaret Teorileri”, Ekonomik Yaklaşım, Cilt 7, Sayı 21, Yaz 1996.

AKTAN, H. Okan, :“GATT ve AT Mevzuatı Karşısında Türkiye’nin İhracatı Teşvik Politikası: Geçmişi ve Geleceği”, 3. İzmir İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Tebliğleri, 4-7 Haziran 1993, DPT Yayını, Ankara, 1993.

AKTAN, H. Okan ve BAYSAN, Tercan: “Türk Ekonomisinin Dünya Ekonomisine Entegrasyonu: Liberasyon, Karşılaştırmalı Üstünlük ve Optimum Politikalar”, (ENKA Bilim ve Sanat Ödülü Yarışmasında Birincilik Ödülü), OTDÜ Gelişme Dergisi, 12- (1-2), 1984.

AYDOĞMUŞ, Osman, “Türkiye İmalat Sanayiinde İthal İkamesi, İhract Artışı ve Toplam Faktör verimliliği İlişkileri: 1971-88” OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt 20, Sayı 4, Yıl 1993.

CİMİLLİ, Ekrem, :“Dünden Bugüne Kadar Gümrük Vergilerimiz”, Eskişehir İktisadi ve Ticari İlimler Akademisi Dergisi, Özel Sayı, Ekim 1973.

HİÇ, Mükerrerem, :“Gelişme Stratejileri ve Makro Ekonomik Politikalar Piyasa Ekonomisi, Felsefesi, Temel Kurallar ve Uygulaması”, 3. İzmir İktisat Kongresi, Gelişme Stratejileri ve Makroekonomik Politikalar Tebliğleri, 4-7 Haziran 1993, DPT Yayını, Ankara, 1993.

İLKİN, Selim, :“1980 Sonrasında Büyük İhracatçıların Örgütlenmesi ve Türkiye Dış Ticaret Derneği”, OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt:19, Sayı:2, 1992.

İYİBOZKURT, Erol : “Sanayilerimizi Koruma Politikaları Tümüyle Yenilenmelidir”, Bursa İTİA Dergisi, Cilt VII, No:1-2, Mart 1978.

- KIZIL, Ahmet, :“Türk Kambiyo Mevzuatında Liberalleşme ve Bunun Uluslararası İlişkilerimize Yansıması”, 1980-1990 Döneminde Türkiye’de Ekonomik Politika ve Uygulamalar, konulu 8-12 Kasım 1990 tarihinde yapılan seminerde sunulan tebliğler içinde, HDTM Araştırma Dizisi, E.A.D.Arş.05/01.91. Ankara, 1991.
- KURMUŞ, Orhan, :“1916-1929 Gümrük Tarifleri Üzerine Bazı Gözlemler”, OTDÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayısı, Ankara, 1978.
- KRUEGER, Anne O. ve TUNCER Baran: “An Empirical Test of the Infant Industry Argument.” American Economic Review, vol..72(5), 1982.
- M.GÜNEŞ, A.KÖSE, E.YELDAN :“Input-Output Tablosu Sektör Tasnifine Göre Türk İmalat Sanayinde Yoğunlaşma Eğilimleri”, Ekonomik Yaklaşım: Cilt:8, Sayı:26, Sonbahar 1997.
- NEAERY Peter and RUANE Frances, : “International Capital Mobility, Shadow Prices and The Cost of Protection, International Economic Review, Vol.29, No.4, November 1988.
- OLGUN, Hasan ve TOGAN, Sübidey: “1980’li Yıllarda Türkiye’de İthalatın Liberalizasyonu ve Gümrük Vergilerinin Yeniden Düzenlenmesi: Bir Değerlendirme”, Ankara Sanayi Odası Dergisi, Eylül-Ekim 1989.
- OLGUN, Hasan, :“Türkiye’de İthal İkamesi ve Dışa Açılma: Eleştiri”, OTDÜ Gelişme Dergisi, 7, (3/4), 1980.
- ORTAYLI, İlber, :“Osmanlı İmparatorluğunda Sanayileşme Anlayışına Bir Örnek: Islah-ı Sanayi Komisyonu”, OTDÜ Gelişme Dergisi, Özel Sayısı, Ankara, 1978.
- ÖZHAN, Gazi ve TANRIKULU, Kenan: Türkiye Sanayiinde Koruma Oranları (1985-1989), İşletme ve Finans Dergisi Yıl 7, Sayı 79, Ekim 1992.
- ÖZMUCUR Süleyman- KARATAŞ Cevat, “Total Factor Productivity in Turkish Manufacturing 1973-1988”, Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Cilt 4, Sayı 2, (Yaz 1990).
- ÖZMUCUR Süleyman- ÖZÖTÜN Erdoğan, “Türkiye Ekonomisinde Yapısal Değişiklikler”, Ekonomi ve İdari Bilimler Dergisi, Boğaziçi Üniversitesi Yayınları, Cilt 4, Sayı 1, (Kış 1990).
- ŞENSES, Fikret, : “Sanayileşmede Yeni Bir Dönemeç:1980’li Yıllar ve Ötesi”, OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt 20, Sayı 4, Yıl 1993.

- ŞENSES, Fikret-KIRIM, Arman: "Türkiye'de 1980 Sonrası Ekonomik Politikalar- Sanayileşme Etkileşimi ve Sanayinin Yeniden Yapılanma Gereklere", OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt 18, Sayı 1-2, Yıl 1991.
- TOGAN, Sübidey, : "İthalatta Vergi Uygulaması, Yeni Forum, Mart 1993.
- TUNCA, Zafer, : "Türk Sanayiinde İthal İkameleri ve Yapısal İlişkiler", 2.Türkiye İktisat Kongresi: Sanayi Komisyonu Tebliğleri, 2.-7 Kasım 1981, DPT Yayın No:1783, Ankara, 1981.
- ULUATAM, Özhan, : "Gümrük Vergilerimizin Koruyuculuğu Üstüne Bir Deneme", A.Ü. Siyasal Bilgiler Fakültesi Dergisi, Cilt:25. No:1, Mart 1970.
- YENTÜRK, Nurhan, : "1980 Sonrası Türkiye Ekonomisinde İhracatın Yapısal Gelişimi", 3.İzmir İktisat Kongresi, Dış Ekonomik İlişkiler Tebliğleri, 4-7 Haziran 1993, DPT Yayını, Ankara, 1993.
- YENTÜRK, Nurhan, : "Türk Sanayiinde Yeniden Yapılanma İçin Dış Ticaret ve Teknoloji Politikaları", OTDÜ Gelişme Dergisi, Cilt 20, Sayı 4, Yıl 1993.
- YENTÜRK, Nurhan, : "Körlerin Yürüyüşü: 1980 sonrası Yatırım Politikaları", Görüş, Sayı:25, Nisan-Mayıs 1996.
- W.HARRISON, Glenn F.RUTHERFORD Thomas, ve G.TARR, David "Trade Reform in the Partially Liberalized Economy of Turkey", The World Bank Economic Review, vol:7.No:1, s:191-217, 1993.

Diğer Kaynaklar

- AVRUPA KOMİSYONU TÜRKİYE TEMSİLCİLİĞİ: Avrupa Topluluğu-Türkiye Gümrük Birliği Yasal Mevzuatı, Ankara, 1996.
- DİE, Türkiye İmalat Sanayinde Yoğunlaşma 1985-1989, Yayın No:1607, Ankara, 1993.
- DPT, Dördüncü Beş Yıllık Kalkınma Planı 1979-1983, Yayın No. DPT:1664, Ankara, 1979.
- DPT, Ekonomik ve Sosyal Göstergeler (1950-1998), Aralık 1997.
- DPT, Temel Ekonomik Göstergeler, çeşitli sayılar.
- DPT, Konjonktür Değerlendirme Raporu, Sayı:5, Ankara 1996,

DPT,	<u>Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu</u> , YBKP, ÖİK Raporu, Ankara, 1995.
T.C. Merkez Bankası	<u>Yıllık Rapor 1996</u> , Ankara 1997.
ERİŞ, İbrahim	<u>İthalat Rejimi ve Uygulaması</u> , T.C. Dış Ticaret Müsteşarlığı İthalat Genel Müdürlüğü, (Yayınlanmamış araştırma), Ankara, 1985.
T.C. Merkez Bankası	<u>Yıllık Rapor 1996</u> , Ankara, 1997..

RESMÎ GAZETELER

RESMÎ GAZETE	31.12.1988 tarih ve 20036 Sayılı Resmi Gazete (88/13607 Sayılı İthalat Rejimi Kararı)
RESMÎ GAZETE	17.01.1990 tarih ve 20405 Sayılı Resmi Gazete (89/14910 Sayılı İthalat Rejimi Kararı)
RESMÎ GAZETE	31.12.1992 Tarih ve 21452 Sayılı Mükerrer Resmi Gazete (92/3902 Sayılı İthalat Rejimi Kararı)
RESMÎ GAZETE	31.12.1993 Tarih ve 21805 Sayılı Mükerrer Resmi Gazete (93/5132 Sayılı İthalat Rejimi Kararı)
RESMÎ GAZETE	31.12.1994 Tarih ve 22158 Sayılı Mükerrer Resmi Gazete (94/6341 Sayılı İthalat Rejimi Kararı)
RESMÎ GAZETE	02.07.1989 Tarih ve 20213 Sayılı Resmi Gazete (89/14255 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)
RESMÎ GAZETE	30.12.1989 Tarih ve 20388 Sayılı Resmi Gazete (89/14919 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)
RESMÎ GAZETE	25.09.1990 Tarih ve 20646 Sayılı Resmi Gazete (90/919 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)
RESMÎ GAZETE	03.05.1991 Tarih ve 20860 Sayılı Resmi Gazete (91/1755 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)
RESMÎ GAZETE	31.05.1991 Tarih ve 20887 Sayılı Resmi Gazete (91/1855 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)
RESMÎ GAZETE	16.08.1991 Tarih ve 20962 Sayılı Resmi Gazete (91/2069 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)
RESMÎ GAZETE	31.12.1992 Tarih ve 21452 Sayılı Resmi Gazete (92/3896 Sayılı KDV oranları ile ilgili Karar)

T.C. YÜKSEKÖĞRETİM KURULU
DOKÜMANİTASYON MERKEZİ